МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Київ, 28 травня 2021 року)

Присвячено Дню науки
та 100-річчю Національної академії внутрішніх справ

Київ
2021

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Київ, 28 травня 2021 року)

Присвячено Дню науки
та 100-річчю Національної академії внутрішніх справ

Київ
2021

УДК 343.131(06)
К823

Редакційна колегія:

Чернєй В. В., ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Гусарєв С. Д., перший проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Чернявський С. С., проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Удалова Л. Д., директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Макаров М. А., завідувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Корольчук В. В., провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 19 травня 2021 року (протокол № 9)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їх якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

К823 **Кримінальне** судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 397 с.

УДК 343.131(06)

© Національна академія внутрішніх справ, 2021

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Чернєй В. В. 16

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Фомін С. Б., Кривцова О. В.
ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДІБРАННЯ
БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У ОСОБИ 17

Цуцкірідзе М. С.
ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ
НЕДОТОРКАНІСТЬ В ДОСУДОВОМУ
РОЗСЛІДУВАННІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ
І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД 20

Удалова Л. Д.
ПРОБЛЕМИ УНОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ 23

Гловюк І. В.
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ
В ПРАКТИЦІ КАСАЦІЙНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ 26

Горбачевський В. Я., Гладіліна О. В.
ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ З ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ 30

Ковальчук С. О.
ПІДСТАВА, МЕТА Й ПОРЯДОК ЗАТРИМАННЯ
В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ 36

Михайленко В. В.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗЛОВЖИВАННЯ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 39

Рожнова В. В.
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА
ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА 45

Савченко А. В.
ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ДЕРЖАВНОГО
БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ 49

Самодін А. В.
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ
ДО ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ
ДО ЄРДР ДЛЯ З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН
ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ 52

Топчій В. В.
СТРОКИ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ЯК УМОВА
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 56

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Александренко О. В., Женунтій В. І.
ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА
ЩОДО ДІТЕЙ І ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ 58

Антонюк П. Є., Щербанюк Д. В.
ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ ТІЛОМ НЕЖИВОЇ ЛЮДИНИ 61

Багаденко І. П.
ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ НА СТАДІЇ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
З ВИКОРИСТАННЯМ СПЕЦІАЛЬНОЇ
МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» 64

Баулін О. В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ
ПОНЯТИХ В УКРАЇНІ 67

Беляй О. І.
СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ
ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ..... 70

Бойко О. В.
ЗАВДАННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ
ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД 73

Ботнаренко І. А.
ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО:
ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ 75

Бурак М. В., Дякін Я. О.
ПОЗАПЛАНОВА ПЕРЕВІРКА ЯК ЗАСІБ ЗБИРАННЯ
ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ
ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ,
ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ
ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЕЛЬ 80

Бурлака В. В.
ЗАЛУЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ
В МЕЖАХ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ 83

Волобуєв А. Ф., Бажанюк В. В.
ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ 85

Гаврилюк Л. В.
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОКАЗАНЬ
З ЧУЖИХ СЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 88

Галаган О. І., Письменний Д. П.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 92

Глинська Н. В., Клепка Д. І.
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 95

Гора І. В.
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДНК-АНАЛІЗУ
В ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 98

Грищук М. О.
НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 101

Гуржій О. Б.
ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАФТОПРОДУКТІВ І ПАЛЬНО-МАСТИЛЬНИХ
МАТЕРІАЛІВ..... 106

Добко С. В., Грабовська В. В.
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ..... 109

Заїка С. О.
ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ
ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ 112

Зарубей В. В., Сухомлин Ю. В., Ілляшенко О. В.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю МАЛОЛІТНЬОЇ
АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ 116

Іваницький С. О.
ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ
БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Й ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 119

Калюжнюк А. О.
ТЕХНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ 122

Кірін Р. С.
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СТАТУСУ
ЕКСПЕРТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ 125

Кобець М. В.
СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ 128

Колесник В. А.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСОБИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 131

Копча Н. В.
МОТИВИ ВЧИНЕННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ 134

Корзун А. С.
УЧАСТЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ
МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ 137

Корнєєв К. В.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВ
ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ОСІБ, ЯКІ НЕ Є СТОРОНОЮ
ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ 140

Корольчук В. В.
ПРАВОВА ОЦІНКА МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ 143

Косміна Н. М.
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ЗАХИСТУ
В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ 146

Кратко Д. М.
ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ
ІНТЕРЕСІВ ОСІБ..... 149

Крицька І. О.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ
АБО ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ, ЯКА ТРИМАЄТЬСЯ
ПІД ВАРТОЮ, В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄСПЛ 151

Кубарєв І. В., Барган С. С.
КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ТАКТИКИ ДОПИТУ:
МОДЕЛЬ РЕАСЕ 154

Кубарєва О. В.
НЕЗМІННІСТЬ СКЛАДУ СУДУ ЯК ГАРАНТІЯ
БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ..... 157

Кулик М. Й., Терещенко Ю. В.
ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК
ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО
ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА..... 160

Кучів О. М.
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ
ДО КОНВЕНЦІЇ..... 163

Ландіна А. В.
ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ 167

Личко О. П.
ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ЗМІН ПЕРВИННОГО
ЗМІСТУ В ДОКУМЕНТАХ, ВИГОТОВЛЕНИХ
НА ПЛАСТИКОВІЙ ОСНОВІ (НА ПРИКЛАДІ
ПОСВІДЧЕННЯ ВОДІЯ ТА СВІДОЦТВА
ПРО РЕЄСТРАЦІЮ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ)..... 169

Лук'янчиков Б. Є., Федченко В. В., Микитенко О. Б.
ВЗАЄМОДІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ..... 173

Лук'янчиков Є. Д.
УНОРМУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ
ЗА МИСЛЕНИМ ОБРАЗОМ 177

Макаров М. А.
ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОМУ ПРАВА
НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 180

Марков М. М.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО
НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН 184

Мартинюк І. М.
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
У РАЗІ ПОРУШЕННІ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ГАЛУЗІ..... 186

Мельник О. В., Камінська О. Л.
СУТНІСТЬ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО
З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДИКИ
«ЗЕЛЕНА КІМНАТА» 190

Моргун Н. С., Терещенко В. С.
ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО УХИЛЕННЯ
ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ
ПЛАТЕЖІВ)..... 192

Мірковець Д. М.
ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ТА
КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ……..195

Нерсесян А. С.
ЗАКОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА
В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 197

Никипорець С. М.
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ
СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ,
РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ 200

Никоненко М. Я.
ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ
ОКРЕМИХ ДІЙ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬСЯ
ДО ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ
ДО ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ДОСУДОВИХ
РОЗСЛІДУВАНЬ 203

Одаренко О. В.
КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ТА ШТУЧНИЙ
ІНТЕЛЕКТ: ВИКЛИКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ..... 206

Підюков П. П., Конюшенко Я. Ю.
КОРОНАВІРУСНА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОМУ
Й СВІТОВОМУ СУСПІЛЬСТВУ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА ПОГІРШЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА ЯКІСТЬ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ
ВІТЧИЗНЯНОГО СУДОЧИНСТВА..... 208

Писарчук Р. В., Щербина Л. І.
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ
ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ,
У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 211

Романов М. Ю.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
ДІЗНАВАЧА ТА ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ
РОЗСЛІДУВАННІ 214

Рубленко А. А.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ
ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ..... 217

Савицький Д. О.
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНШОЇ ОСОБИ,
ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖЕНО
В ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 220

Саєнко Г. Ю.
ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 223

Свінцицький А. В.
ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ВИНЯТКОВИЙ
ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ПІДОЗРЮВАНОГО
В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ 226

Семенишина-Фіголь Б. М.
ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ В ПРОТИДІЇ
НАРКОЗЛОЧИННОСТІ..... 229

Семенюк О. Г., Бугера С. І.
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ
ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ..... 232

Сигидин В. М.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ЩОДО УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ
ВІД КОРУПЦІЙНИХ Й ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ..... 234

Сидоренко Л. В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ЗАСОБІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ,
РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ..... 235

Симчук А. С.
ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАКОННОГО
ПРЕДСТАВНИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО
ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ..... 238

Смирнов М. І.
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ
ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ 242

Сокиран Ф. М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 245

Тарасенко О.С., Кримський Т. С.
ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НА 2021-2025 РОКИ……248

Тищенко Є. Ф.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ОСІБ
ДО ПІДГОТОВКИ ОПЕРАТИВНО-
РОЗШУКОВИХ/КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНИХ
ЗАХОДІВ..... 251

Ткач А. В.
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО
КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ОСІБ ПІД ЧАС
ПОМІЩЕННЯ НА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ ДО ЗАКЛАДІВ
З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ
У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ..... 254

Федотова Г. В., Онищенко С. М.
ПРОВАДЖЕННЯ ДІЗНАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРОСТУПКАМИ ЯК ОСОБЛИВА ПРОЦЕДУРА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 259

Форостяний А. В.
ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 263

Фулей Т. І.
ОБОВ'ЯЗОК СУДУ ЩОДО ДОТРИМАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСУ МІЖ ПРАВАМИ ОБВИНУВАЧЕНОГО Й ПОТЕРПІЛОЇ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: СТАНДАРТИ ЄСПЛ 267

Хабло О. Ю.
КОНВЕНЦІЙНІ СТАНДАРТИ ВИЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ РИЗИКІВ ЯК ПІДСТАВИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ 272

Харченко С. В.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДВОХ ЧИ БІЛЬШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ 274

Хахуцяк О. Ю., Степанова Г. М.
«ЗЕЛЕНА КІМНАТА» В УКРАЇНІ 277

Шевчук О. О., Марчевський С. В.
РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 279

Юрікова В. С.
РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 282

Юсупов В. В.
ФОРМИ ТА ВИДИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 286

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ

Андрєєва А. М.
ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ
ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЗАКОНОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ
ЗАВДЯКИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 289

Биченко Л. В.
ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД
УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА..... 292

Борисенко М. В.
ЕЛЕКТРОНІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ ПІД ЧАС
ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПРЕДСТАВНИКАМИ
ІНШИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ..... 295

Буяльська В. Р.
ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ
АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ 297

Вакулюк Д. В.
ЗАКОННІСТЬ ОСОБИСТОГО ОБШУКУ
ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ..... 300

Верещак О. І.
СПРОЩЕННЯ ПРОЦЕДУРИ СПЕЦІАЛЬНОГО
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 302

Гаврилюк В. В.
ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ, ЖОРСТОКОГО,
НЕЛЮДСЬКОГО АБО ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ
ГІДНІСТЬ ОСОБИ, ПОВОДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 304

Гальченко О. Р.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 307

Гладіліна О. В.
ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ З ЕКСПЕРТНИМИ
УСТАНОВАМИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД..... 310

Заставний Т. Ю.
СЛІДЧИЙ ЯК СУБ’ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ
ПРАВОВІДНОСИН ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ……..…312

Коваль О. І.
ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВІРНИХ
ВІДНОСИН ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ 316

Компанець Є. М.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИТРАТИ В КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 319

Кривоноженкова У. Р.
ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФУ ЯК ВИДУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ..... 323

Кримнюк Н. О.
ПРАВО НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ 326

Куліш П. В.
ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ СУДУ
ЯК СУБ’ЄКТА ЕЛЕКТРОННОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 329

Кухта В. К.
ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ 332

Ламбуцька Т.
ФУНКЦІЇ ГОЛОВУЮЧОГО ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ КОЛЕГІАЛЬНО 335

Лужецька Т. І.
ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ
ПІДСЛІДНОСТІ..... 337

Остренко М. В.
УТОЧНЕННЯ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ
РЕАБІЛІТАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ І ФІЗИЧНИХ ОСІБ 339

Пучкова С. О.
ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ
ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ..... 341

Руснак Д. І.
СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ
АБО МІСЦЕМ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ 345

Сігарьов Є. С.
ДЕЯКІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ
ДОКУМЕНТІВ-ДОКАЗІВ ЗА СПОСОБОМ ФІКСАЦІЇ 348

Сокол Т. В.
ПОНЯТТЯ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 351

Табацький Р. О.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ КОРУПЦІЄЮ 353

Тишкевич А. І.
ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАДІЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 356

Топчій Н. С.
ПИТАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ
ТАЄМНИЦЮ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВННЯ 359

Черванчук В. В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА
ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖЕНО
В ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ,
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ..... 361

Чуб Ю. С.
ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ САНКЦІЙ
ЗА КРИМІНАЛЬНІ Й ІНШІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
ЗГІДНО З РІШЕННЯМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ 365

Чучман О. І.
ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОКАЗУВАННЯ
ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ 368

Шкідченко В. П.
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ
ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ 371

Ярошук І. О.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ
ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 374

Максименко А. С.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 377

Ткаленко О. В.
ПОНЯТТЯ Й ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ..... 380

Ткаченко С. В.
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ПРАЦІВНИКАМИ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ТИМЧАСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ..... 383

Павленко Р. М.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВІДПОВІДАЧА ПРИ ОСКАРЖЕННІ ПОСТАНОВИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВИНЕСЕНОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ……..386

Теплицький Б.Б.
ОСОБЛИВОСТІ СУБЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП’ЮТЕРІВ), СИСТЕМ І КОМП’ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ ТА МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ’ЯЗКУ….....388

Яремчук Р. А.
ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФУ В ПРАВООХОРОННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ…….391

Матвійчук В. О.
ПРИВОДИ ДО ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ДІЗНАННЯ……..395

ВСТУПНЕ СЛОВО

Чернєй Володимир Васильович,
ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Шановні колеги, дорогі друзі, гості!

Від імені ректорату і Вченої ради Національної академії внутрішніх справ дозвольте привітати учасників конференції напередодні 100-річного ювілею нашого закладу.

Теплими словами згадуємо сьогодні всіх тих, хто своєю наполегливою працею сприяв розвитку й утвердженню академії. 100 років – це тисячі випускників, славні традиції, потужні наукові школи, авторитетні фахові видання, прагнення до європейських і світових взірців юридичної освіти. В академії ефективно поєднані наука та практика, а потреби діджиталізації обумовили розвиток нових напрямів досліджень (кібербезпека, кримінальна аналітика, оперативно-технічний моніторинг, правнича лінгвістика та ін.), а також розроблення сучасних приладів і технологій у галузі спеціальної та криміналістичної техніки. Активно надається допомога органам правосуддя у проведені унікальних експертиз. На різних локаціях використовуються спеціалізовані навчально-тренувальні полігони.

Наукові розвідки фахівців кафедри кримінального процесу завжди відрізнялися поєднанням фундаментальних досліджень і прикладних розробок і стосувалися переважно проблематики інституту досудового слідства та його стадій. Засновником наукової школи з проблем кримінального процесу вважається професор А. Я. Дубинський.

В умовах сьогодення проблематика конференції є пріоритетною для всіх державних інституцій правозастосовної галузі, зокрема підрозділів досудового розслідування Національної поліції України.

Потребують аналізу актуальні питання кримінального судочинства, що стосуються проблем забезпечення прав людини під час досудового розслідування в контексті рішень Європейського суду з прав людини; процесуального керівництва прокурором за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування; реалізації функції захисту й надання правової допомоги в стадії досудового розслідування.

Тож бажаємо всім учасникам конференції плідної роботи, ефективного обміну досвідом і здобутками!

Фомін Сергій Борисович,
суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент;
Кривцова Олена Володимирівна,
помічник судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДІБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ У ОСОБИ

Приписами ст. 245 КПК України (далі – КПК) встановлено загальний порядок отримання зразків для експертизи, зокрема, у ч. 3 вказаної статті зазначено, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 цього Кодексу, а у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160–166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Зазначена норма кримінального процесуального закону за структурою викладення є відсильною, що обумовлює її абстрактний зміст та загальну тенденцію щодо тлумачення деяких аспектів її реалізації у правозастосовній діяльності.

Системний аналіз застосування положень ч. 3 ст. 245 КПК у практиці Верховного Суду дозволяє дійти висновку, що складна структурна конструкція норми, яка визначає процедуру відібрання біологічних зразків у особи, породжує деякі розбіжності у підходах щодо встановлення допустимості доказів, отриманих на підставі вилучення та дослідження зазначеного виду зразків.

Так, зі змісту ст. 245 КПК убачається, що законодавець, визначаючи процедуру відібрання зразків з речей і документів, передбачену частиною 2 зазначеної статті та процедуру відбирання зразків біологічного походження у особи, передбачену частиною 3 цієї статті, розмежовує порядок відібрання зразків від правил відбирання і, якщо ч. 2 ст. 245 КПК чітко встановлено, що порядок відібрання зразків з речей та документів має відповідати приписам статей 160–166 КПК, то, згідно з частиною 3 цієї статті, відбирання біологічних зразків здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК, що дозволяє тлумачити на розсуд суду особливості застосування цих правил.

Аналіз позицій Касаційного кримінального суду надає можливість констатувати той факт, що загальний процесуальний порядок відібрання біологічних зразків у особи повинен відповідати

приписам ст. 241 КПК, якою регулюється процедура освідування особи, проте, реалізується цей порядок на підставі відповідних правил, обумовлених, по-перше, загальними засадами кримінального провадження щодо поваги до людської гідності та забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, а по-друге, з урахуванням особливої складності об'єктів дослідження, що потребують застосування спеціальних знань для виявлення та встановлення відповідних ознак, які мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, на підставі положень ч.ч. 2, 3 ст. 245, ч. 3 ст. 241 КПК, слід зазначити, що у загальному порядку відбирання біологічних зразків у особи здійснюється на підставі постанови прокурора, а у разі відмови особи добровільно надати зразки – відібрання проводиться примусово за ухвалою слідчого судді або суду за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 160–166 КПК.

Таку позицію неодноразово було викладено у рішеннях Верховного Суду, й, зокрема, зазначалося, що отримання зразків для експертизи є самостійною процесуальною дією, яка проводиться відповідно до ст. 245 КПК України у порядку, визначеному ст. 241 цього Кодексу, на підставі постанови прокурора, що є окремим процесуальним документом, а про проведення такої слідчої дії складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Крім того, законність процедури відібрання зразків для експертизи не може бути підтверджено висновком експерта, оскільки останній, отримавши для проведення експертизи зазначені зразки, не має повноважень щодо оцінки процесуальної допустимості їх відібрання. Отже, постанова прокурора про відібрання зразків для експертного дослідження та протокол проведення зазначеної слідчої дії є процесуальними документами, які підтверджують факт відібрання у особи відповідних біологічних зразків для дослідження та за умови заперечення стороною такого факту, вони мають бути відкриті сторонам у порядку ст. 290 КПК та оцінені судом у сукупності з іншими доказами.

Правила відбирання біологічних зразків, як вже було зазначено вище, гарантують дотримання загальних засад кримінального судочинства, наприклад, з урахуванням статі особи, щодо якої проводиться зазначена процесуальна дія, виду об'єкту дослідження біологічного походження (з урахуванням наявності відповідних сертифікованих спеціальних засобів та наукових методик, які дозволяють належно вилучити, дослідити та встановити необхідні властивості відібраних зразків) та деяких особливостей, передбачених спеціальними підзаконними нормативними актами (зокрема, Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України 09.11.2015 № 1452/735).

В контексті реалізації відповідних процесуальних гарантій на окрему увагу заслуговує неодноразово висловлена позиція Суду щодо

необхідності участі понятих при відбиранні зразків у особи. Так, сторона захисту, здебільшого оскаржуючи результати зазначеної процесуальної дії, посилається саме на відсутність понятих при її проведенні, керуючись при цьому приписами статей 241, 223 КПК, згідно з якими при проведенні освідування особи слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох понятих.

Системний аналіз норм КПК дозволяє дійти висновку, що кримінальний процесуальний закон чітко розмежовує такі слідчі дії як освідування особи та отримання зразків для експертизи, які відрізняються як за своєю процесуальною природою, так і за формою проведення. Так, освідування особи проводиться з метою виявлення поверхневих слідів або особливих прикмет на тілі, що можливо зробити самому слідчому, прокурору без застосування спеціальних методів та знань, а тому присутність понятих при проведенні такого освідування дозволяє достовірно зафіксувати наявність видимих поверхневих ознак на тілі особи, яка підлягає освідуванню. Крім того, необхідність проведення освідування, яке супроводжується, зокрема, оголенням, взагалі виключає участь будь-яких сторонніх осіб, що є зрозумілим. А тому, саме з урахуванням можливої варіативності ситуацій необхідності освідування особи, законодавець і передбачив таку обов'язкову гарантію порядку проведення освідування, як постанова прокурора.

Щодо відбирання біологічних зразків, то слід зазначити, що посилання на ч. 7 ст. 223 КПК, якою передбачено участь понятих при освідуванні особи слід вважати таким, що не враховує процесуальну природу цієї дії, адже, по-перше, сама процедура відібрання зразків не надає жодної можливості недосвідченим особам впевнитися у наявності чи відсутності будь-яких властивостей у суб'єкта дослідження, а тому, навіть слідчий або прокурор наділений правом залучити з метою належного відібрання зразків спеціаліста, а, по-друге, наявність відповідної постанови прокурора, як обов'язкової умови проведення цієї процесуальної дії, дозволяє суду встановити допустимість доказів, отриманих на підставі дослідження таких зразків. Таким чином, у практиці Верховного Суду неодноразово зазначалось, що відбирання біологічних зразків у особи без участі понятих не вказує на порушення як вимог ч. 3 ст. 245 і ст. 241 КПК у їх взаємозв'язку, так і приписів ч. 7 ст. 223 КПК.

Необхідність з'ясування зазначених процесуальних аспектів отримання окремих видів зразків для експертизи обумовлена наявністю низки дискусійних питань, що виникають у процесі судового розгляду при встановленні належності доказів, а оприлюднення позиції щодо деяких особливостей сприяє загальній тенденції єдності судової практики.

Цуцкірідзе Максим Сергійович,
заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, доцент

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Право на свободу та особисту недоторканість на міжнародному рівні закріплено в Загальній декларації прав людини та в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Крім цього забезпечення належної кримінальної процесуальної процедури, що застосовується до суб'єкта кримінального процесу є першочерговим завданням слідчого. У зв'язку із зазначеним, пріоритетним напрямом у наукових дослідженнях присвячених оптимізації функціонування інституту досудового розслідування є тлумачення окремих кримінальних процесуальних понять пов'язаних із правом на свободу та особисту недоторканність.

Згідно зі статтею 9 Загальної декларації прав людини, ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання [1], крім цього зазначено, що в разі здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати таких обмежень, які встановлені законом, і виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Відповідно до статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на свободу та особисту недоторканність, нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом [2]. Таким чином, положення конвенції, хоч і містять деякі норми, що безпосередньо вказують на право особи на захист від свавілля, проте все ж мають здебільшого відсилочний до національного законодавства характер.

Водночас, в рішеннях Європейського суду з прав людини наводиться фрагментарне роз'яснення поняття «захист особи від свавілля», що полягає у попередженні безпідставного чи необґрунтованого позбавлення волі [3], а крім цього, Європейський суд з прав людини вказує, що право на свободу та особисту недоторканність має першочергове значення в демократичному суспільстві [4].

Таким чином, обґрунтовується наукова думка та положення визначені в національному законодавстві про те, що права і свободи людини і громадянина, як у повсякденному житті так і в досудовому розслідуванні визначають зміст і спрямованість державної політики й інтереси досудового розслідування (що підкріплюється у, зокрема статтею 2 (Засади кримінального процесу) Кримінального процесуального кодексу України [5].

Зазначене право, також знайшло своє закріплення в статті 29 Конституції України, де визначено, що ніхто не може бути

заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [6]. Крім того, в Кримінальному процесуальному кодексі України закріплено гарантію забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (стаття 12 (Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність).

В цілому, право на свободу та особисту недоторканість, забезпечує неможливість незаконного затримання особи в будь-якому форматі та ситуації не передбачених законодавством. У той же час, на нашу думку, поняття «затримання», також відіграє значну роль, оскільки від його змісту, безпосередньо залежить й форми необхідного захисту та забезпечення особистої свободи та недоторканості особи.

В теорії кримінального процесу затримання визначають як тимчасовий запобіжний захід, який застосовується з підстав та в порядку, передбаченому КПК України та входить до системи заходів забезпечення кримінального провадження [7]. Згідно іншого підходу затриманням є самостійним заходом кримінального провадження (захід кримінального процесуального примусу), що застосовується під час досудового розслідування кримінального провадження з метою запобігти кримінальному правопорушенню [8]. Затримання також розглядається як фізичне захоплення особи та її доставляння до компетентного органу, посадової особи для подальшого прийняття рішення [9].

Конкретизуючи аргументи в контексті наукового дослідження слід навести тлумачення терміну затримання, що відображено у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі, затвердженому Резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1988 року де зазначено, що «затримана особа» означає будь-яку особу, позбавлену особистої свободи не в результаті засудження за вчинення правопорушення [10]. Безпосередньо із наведеного поняття й випливає розуміння терміна «особиста свобода», котра обмежується у спосіб передбачених законодавством механізмів.

Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх позбавлених волі, прийняті Резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року також містять поняття «позбавлення свободи». Під зазначеним терміном мається на увазі будь-яка форма затримання чи тюремного ув'язнення будь-якої особи чи її поміщення в державну чи приватну виправну установу [11]. Наведене, в свою чергу також деталізує досліджуване поняття з іншого боку – в контексті застосування заходів, що обмежують свободу та недоторканість неповнолітніх.

У справі «Шторк проти Німеччини» та «Станєв проти Болгарії» Європейський суд з прав людини вказує, що поняття позбавлення волі включає в себе об'єктивний елемент (обмеження у просторі на значний проміжок часу) та суб'єктивний елемент (відсутність згоди цієї особи на таке обмеження) [12]. До відповідних об'єктивних факторів, які мають братись до уваги, відносяться: можливість залишити зону обмеження,

рівень нагляду та контролю за переміщенням особи, ступінь ізоляції і наявність соціальних контактів [13].

Поряд із цим, на нашу думку, слід звернути увагу на те, що національне законодавство, котре визначає запобіжні механізми в питанні дотримання права на свободу та особисту недоторканість також містить низку судових рішень, котрі визначають зміст цього поняття. Наприклад, рішення Конституційного Суду України, що тлумачить один із запобіжних заходів.

В Рішенні Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 затримання визначено як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний захід, застосування якого обмежує право на свободу й особисту недоторканність індивіда (абзац п'ятий пункту 6 мотивувальної частини) [14].

Таким чином, національний і міжнародно-правовий підхід до тлумачення права на свободу та особисту недоторканість в досудовому розслідуванні полягає в тому, що воно забезпечує особі неможливість затримання її (тобто такого, що суперечить волі особи утримання в певному місці), а також здійснення будь-яких інших дій, що спрямовані на фізичне перешкоджання пересуванню в просторі.

Важливість визначення змісту права на свободу та особисту недоторканість, а також кримінальної процесуальної процедури затримання полягає в тому, що вказане право є однією із основоположних свобод передбачених не лише Конституцією України, а й міжнародним законодавством, згода на обов'язковість ратифікації якого надана Верховною Радою України.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини. ООН. Декларація. Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Конвенція. Міжнародний документ від 04.11.1950. 1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_004.

3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мак-Кей проти Сполученого Королівства». № 543/03 від 3 жовтня 2006 року. § 30. 2006. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125670.

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Медведев та інші проти Франції». № 3394/03 від 29 березня 2010 року. § 76. 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Конституція України. Верховна Рада України. Конституція. Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. 1996. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

7. Фаринник В.І Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення. Вісник кримінального судочинства. № 2. 2015. С. 85–94. С. 86.

8. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 2016. 256 с. С. 74.

9. Солдатський В.В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 64. 2012. С. 524 –531 С. 527.

10. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь якій формі». 1988. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

11. Резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року. ООН. Резолюція. Міжнародний документ. 1990. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_204.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шторк проти Німеччини» №61603/00 від 16 червня 2005 року. § 74. 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69374.

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ґуццарді проти Італії» № 7367/76 від 6 жовтня 1980 р. § 95. 1980. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності). Конституційний Суд; Рішення від 26.06.2003 № 12-рп/2003. 2003. URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03.

Удалова Лариса Давидівна,
директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМИ УНОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Повідомлення про підозру є вирішальним етапом як кримінального провадження в цілому, так і стадії досудового розслідування зокрема. Адже, з моменту повідомлення про підозру розпочинається притягнення особи до кримінальної відповідальності, що обумовлює розширення повноважень слідчого, дізнавача щодо

застосування запобіжних заходів, заходів забезпечення кримінального провадження та виникнення функції захисту.

Від законності повідомлення про підозру залежить правомірність набуття особою статусу підозрюваного і вчинення всіх подальших слідчих (розшукових) дій за його участю у відповідному статусі. Втім, аналіз норм глави 22 КПК України, які регламентують процесуальний порядок повідомлення про підозру, свідчить про відсутність правової визначеності у регламентації окремих положень процесуального порядку повідомлення про підозру.

Зокрема, в кримінальному процесуальному законодавстві не має чіткості щодо регламентації процесуального порядку вручення письмового повідомлення про підозру особі, яка не з'являється за викликом; не має правової визначеності щодо процесуального статусу особи, яка викликається для вручення повідомлення про підозру; не визначається етап досудового розслідування, на якому має здійснюватися повідомлення про підозру (якщо особа не була попередньо затримана); відсутня правова визначеність щодо процесуального порядку забезпечення права на захист під час вручення повідомлення про підозру.

З проблемними питаннями повідомлення про підозру неодноразово стикалася правозастосовна практика, про що свідчить Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к та Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к.

Так, у вказаній вище Постанові зазначається, що процедуру здійснення повідомлення особі про підозру можна умовно поділити на такі етапи:1) етап прийняття рішення щодо необхідності здійснення особі повідомлення про підозру; 2) етап об`єктивації/вираження сформованого внутрішнього волевиявлення уповноваженої посадової особи щодо прийнятого рішення в зовнішню форму шляхом складання тексту повідомлення про підозру відповідно до вимог, передбачених ст. 277 КПК України, та його підписання (погодження); 3) етап доведення інформації до відома адресата, щодо якого прийняте рішення про повідомлення про підозру, шляхом безпосереднього вручення його тексту особі згідно зі ст. 278 КПК України [1].

Таким чином, заключним етапом здійснення повідомлення про підозру є вручення особі письмового повідомлення про підозру. Втім, процесуальна діяльність щодо вручення письмового повідомлення про підозру не обмежується лише тим, що особі надають відповідний процесуальний документ. Цей етап є комплексним. Для того, щоб повідомлення про підозру вручити, слідчий, дізнавач чи прокурор мають встановити точне місцезнаходження особи та здійснити її виклик до органу досудового розслідування. Окрім цього, обов'язковою складовою процедури повідомлення про підозру є інформування підозрюваного про його права і обов'язки та роз'яснення прав на прохання підозрюваного. А від особи, якій

повідомлено про підозру, необхідно отримати підтвердження виконання вищевказаних дій.

Варто звернути увагу на те, що ні положення ст. 278 КПК України, ні інші норми глави 22 КПК України не містять вимоги щодо необхідності роз'яснення суті підозри під час вручення письмового повідомлення про підозру.

Втім, така законодавча регламентація не відповідає стандартам кримінального судочинства, визначеним Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Адже відповідно до конвенційних стандартів особа має право бути поінформованою не лише про «причину» підозри, тобто про матеріальні факти, висунуті проти неї і на яких ґрунтується підозра, але й про «характер» підозри, тобто про юридичну кваліфікацію цих фактів (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Маточча проти Італії», п. 59, «Пенєв проти Болгарії», пункти 33 і 42). При цьому зазначається, що обов`язок повідомляти обвинуваченого про зміст підозри (обвинувачення) покладається на сторону обвинувачення, і він не може бути дотриманий у пасивний спосіб, шляхом створення інформації без повідомлення про неї стороні захисту (рішення у справі «Маточча проти Італії», п. 65) [2].

У главі 22 КПК України також не має чіткої регламентації вимоги щодо участі захисника під час вручення повідомлення про підозру. І це при тому, що повідомлення про підозру дає початок реалізації засади змагальності кримінального провадження, адже факт повідомлення про підозру обумовлює виникнення функції захисту. Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України у підозрюваного з'являється право на першу вимогу мати захисника. А тому варто погодитися з твердженням про те, що виходячи із засади змагальності сторін, інших засад кримінального провадження та практики Європейського суду з прав людини, при повідомленні особі про підозру та при першому її допиті присутність захисника є обов'язковою, крім випадків, коли сам підозрюваний відмовився від захисника і його відмова може бути прийнята [3, с. 124].

У КПК України також не має вимоги щодо обов'язкового допиту підозрюваного безпосередньо після вручення письмового повідомлення про підозру. Разом з цим, відповідно до п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний має право дати пояснення, показання з приводу підозри проти нього, яке він може реалізувати у будь-який момент кримінального провадження, у тому числі й безпосередньо після повідомлення про підозру.

Вищенаведене свідчить про необхідність суттєвого вдосконалення процесуальної форми повідомлення особі про підозру. Адже відсутність правової визначеності щодо окремих питань процесуального порядку повідомлення про підозру зумовлює сумніви правомірності як набуття особою статусу підозрюваного, так подальшого здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Список використаних джерел

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : офіційний сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236.
2. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : офіційний сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468688.
3. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 420 с.

Гловюк Ірина Василівна,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Визнаним на рівні практики ЄСПЛ є те, що право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на ефективний захист з боку адвоката становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду (наприклад, «Кромбах проти Франції», «Шабельник проти України», «Чопенко проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України»). У доктрині немає визначеного розуміння ефективності захисту. З урахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що ефективність захисту є комплексним поняттям, і виділяються різні елементи: підозрюваний або обвинувачений був здатен брати участь у процедурах, які щодо нього проводяться; щоб він розумів, що йому кажуть, а інші розуміли його; щоб йому надали інформацію про підозру чи обвинувачення; щоб він був поінформованим про підстави прийнятих у справі рішень; щоб він мав доступ до матеріалів справи; щоби йому надали достатньо часу і можливостей для відповіді на обвинувачення і на підготовку до судового розгляду справи; щоб підозрюваний або обвинувачений міг представити інформацію та докази, які свідчать на його користь; щоб з ним поводилися у спосіб, який не поставить його в несприятливе становище, і щоб в нього була можливість оскаржувати важливі рішення, прийняті не в його інтересах [1]; виділяються основні складові права на ефективний захист – це право на ефективну участь у процесі самого обвинуваченого і право на практичну і ефективну юридичну допомогу [2, с. 129].

Відмітимо, що ВС визнав, що ефективність захисту не є тотожною досягненню за результатами судового розгляду бажаного для обвинуваченого результату, а полягає в наданні йому належних та

достатніх можливостей з використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в передбачених законом випадках є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб. Подальша незгода обвинуваченого з раніше обраними та узгодженими з адвокатом позицією і тактикою захисту не свідчить про його неефективність [3]. Звісно, що, враховуючи особливості діяльності захисника у кримінальному провадженні, ефективність захисту не можна ототожнювати із досягненням цілей захисту, як їх бачить клієнт, адже, по-перше, ці цілі не завжди можуть бути досягнені, виходячи з обставин кримінального провадження, положень чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства; по-друге, бувають випадки, коли клієнт не додержується законних порад захисника, порушує вимоги КПК України (що, до речі, є підставою для відмови захисника від виконання своїх обов'язків); по-третє, можуть мати місце об'єктивні та суб'єктивні фактори, які впливають на результативність процесуальних засобів, використаних стороною захисту. Як видається, ефективним з боку захисника є захист, коли захисник вжив усіх можливих ефективних та доречних процесуальних засобів, які не суперечать закону, для забезпечення дотримання або відновлення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

ЄСПЛ неодноразово звертав увагу і на те, що просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (рішення у справах: «Камазінскі проти Австрії», «Лучанінова проти України», «В. проти Швейцарії», «Дауд проти Португалії», «Санніно проти Італії», «Гювеч проти Туреччини», «Ємельяновс проти Латвії» та ін.).

ККС ВС неодноразово з урахуванням практики ЄСПЛ розглядав питання щодо ефективності захисту у аспекті наявності / відсутності істотного порушення вимог КПК України. При оцінці ефективності захисту у аспекті забезпечення права на захист ККС ВС враховує:

– вжиття захисником заходів щодо захисту підозрюваного, обвинуваченого (наприклад, заявлення клопотань [4], ознайомлення з матеріалами провадження, явка у судове засідання [5]; подання скарг [6]; тощо [7]);

– наявність рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури щодо діяльності захисника [8];

– узгодження позицій захисника та клієнта [9; 10; 11];

– належність вирішення судом питання про надання неефективної правової допомоги [6; 12; 13];

– виявлення підозрюваним, обвинуваченим бажання залучити іншого захисника [14];

– наявність або відсутність скарг на дії або бездіяльність захисника [15].

Разом з тим, слід звернути на увагу на те, що суд не має повноважень оцінювати ефективність стратегії та тактики захисту, оскільки, по-перше, це є втручанням у правову позицію адвоката, що заборонено ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; по-друге, повноваженням надавати оцінку наявності у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку наділені кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури. При цьому не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку (ч. 3 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Слушно зазначив ККС ВС, що «суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями перевіряти ефективність обраної адвокатом лінії захисту, так само не наділені таким правом і суди нижчих інстанції. Проте, суд касаційної інстанції наділений правом перевірити чи надали суди першої та апеляційної інстанції засудженому можливість належним чином реалізувати своє право на захист. Зазначене може свідчити про відсутність з боку суду першої інстанції належного реагування на можливе неефективне юридичне представництво, що підірвало справедливість судового розгляду в цілому» [6].

Аналіз практики ККС ВС дозволяє стверджувати про розробку на основі практики ЄСПЛ певних стандартів реагування судів усіх інстанції на заяви / скарги стосовно ефективності захисту. До них слід віднести: 1) змістовний (не формальний) розгляд таких заяв; 2) недопустимість ототожнення таких заяв із заявою про відвід захисника (звісно, якщо одночасно не подається і заява про відвід захисника); 3) дотримання правил стосовно незалежності адвокатури (ЄСПЛ у рішенні справі «Дауд проти Португалії» вказав, що Судові належить переконатися, чи повинні були відповідні органи, дотримуючись основоположного принципу незалежності адвокатури, діяти так, щоб забезпечити заявникові змогу реально скористатися своїм правом, яке й вони визнали [16, с. 344]); 4) врахування рішень КДК адвокатури; 5) урахування вразливості обвинуваченого, засудженого (у аспекті віку, участі законних представників, стану здоров’я, перебування під вартою тощо); 6) участь та ефективність участі захисника у розслідуванні та судових засіданнях; 7) узгодженість позицій захисника та клієнта; 8) наявність / відсутність випадків очевидної суперечності дій адвоката інтересам клієнта.

Список використаних джерел

1. Кейп Ед, Наморадзе Заза. Ефективність захисту у кримінальному процесі у країнах Східної Європи. Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. URL:

http://www.irf.ua/knowledgebase/news/efektivnist_zakhistu_u_kriminalnomu_protsesi_u_krainakh_skhidnoi_evropi_bolgariya_gruziya_litva_moldova_ukraina/files/ukr/programs/rol/zahist_v5_press.pdf.

2. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2018 року, справа 523/6472/14-к, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335.

4. Постанова ККС ВС від 20 грудня 2018 року, справа № 757/56085/16-к, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78979835.

5. Постанова ККС ВС від 31 січня 2019 року, справа № 489/2741/17, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79616457.

6. Постанова ККС ВС від 20 січня 2021 року, справа №236/4216/18, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328673.

7. Постанова ККС ВС від 10 червня 2020 року, справа № 379/781/19, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/89819679.

8. Постанова ККС ВС від 20 грудня 2018 року, справа № 757/56085/16-к, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78979835 .

9. Постанова ККС ВС від 8 листопада 2018 року, справа № 489/3209/16-к, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77801390.

10. Постанова ККС ВС від 13 лютого 2018 року, справа № 425/915/16-к, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/72243746.

11. Постанова ККС ВС від 20 лютого 2020 року, справа № 360/2303/17, URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87857789.

12. Постанова ККС ВС від 20 травня 2020 року, справа № 525/897/19, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395935.

13. Постанова ККС ВС від 26 січня 2021 року, справа № 749/1202/15-к, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94623613.

14. Постанова ККС ВС від 03 лютого 2021 року, справа № 564/2640/18, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737998.

15. Постанова ККС ВС від 07 жовтня 2020 року, справа № 725/1199/19, URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671

16. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Практика Європейського суду з прав людини. Друге видання. Видавництво «К.І.С.», 2019. 556 с.

Горбачевський Віталій Якович,
професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;
Гладіліна Олена Володимирівна,
аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Ефективність розкриття та розслідування умисних вбивств прямо залежить від успішної взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами, так як у більшості випадків саме висновок експерта являється єдиним прямим доказом у кримінальному провадженні.

Правову основу взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про судову експертизу», «Про Національну поліцію», Постанови Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства юстиції України, накази Міністерства охорони здоров'я України, Накази МВС, але все ж деякі положення щодо взаємодії між органами досудового розслідування та експертними установами потребують законодавчого врегулювання.

Особливостям та проблемам взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами були присвячені наукові праці вчених-криміналістів Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, О. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. Е. Коновалової, О. С. Саінчина, М. В. Салтевського, М. Я. Сєгая, В. В. Топчія, І. Я. Фрідмана, В. Ю. Шепітька, О. Р. Шляхова, М. Г. Щербаковського та інших. Однак у наукових працях недостатньо приділено уваги формам та проблемам взаємодії органів досудового розслідування з судово-медичними установами на всіх етапах проведення розслідування умисних вбивств.

Аналіз результатів проведених анкетувань судових експертів та слідчих виявив низку проблем під час розслідування умисних вбивств, а саме під час призначення судових експертиз. Крім того, залишаються не вирішеними та дискусійними питання, пов'язані з видами, формами та змістом взаємодії, що обумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Відповідно до вимог ст. 2 КПК України завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден не винуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана

необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова оцінка [1].

Під час проведення розслідування умисних вбивств слідчі підрозділи органів Національної поліції взаємодіють з іншими органами та підрозділами Національної поліції, Експертної служби МВС України, бюро судово-медичної експертизи.

Завданням взаємодії є розслідування умисних вбивств, притягнення до встановленої законодавством кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин.

Взаємодія органів досудового розслідування Національної поліції з державними спеціалізованими судово-медичними установами відбувається на основі положень Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Законом України «Про судову експертизу», Наказу МОЗ № 6 від 17 січня 1995 року «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи», Наказу МВС № 575 від 07.07.2017 року «Про затвердження інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», Наказу МВС № 807/1193/279 від 29 вересня 2017 року «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини», інших актів законодавства України з питань організації взаємодії між органами та підрозділами поліції в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні.

Основними принципами взаємодії є [2]:

– швидке, повне та неупереджене розслідування умисних вбивств;

– самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;

– дотримання загальних засад кримінального провадження;

– оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування умисних вбивств;

забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування.

У практичній діяльності під час розслідування умисних вбивств органи досудового розслідування стикаються з проблемами взаємодії з експертними установами органів досудового розслідування, з державними спеціалізованими судово-медичними установами, які відрізняються різноманітністю форм і завдань. Так, під час розслідування умисних вбивств органи досудового розслідування повинні висунити всі ймовірні версії та повноцінно їх дослідити у відповідності з виявленими обставинами, а також реконструювати скоєння злочину. Не викликає сумніву той факт, що для встановлення обставин скоєння умисного вбивства потрібні спеціальні знання з судової медицини, які дають відповідь на питання причини та давності настання смерті, про травмуючий предмет та механізм його дії, про

взаємне розташування та дії суб'єктів події, та іншої інформації, яка дає змогу відтворити обставини події. Зазначені положення ст. 91 КПК України відносить до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Ці обставини (час, місце, спосіб вчинення злочину), що є доказами у кримінальному провадженні, встановлюються у тому числі і судово-медичною експертизою. Так, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій. Інша група статей КПК України безпосередньо регулює зміст та порядок призначення судово-медичних експертиз. Згідно положень ч. 2 ст. 242 слідчий або прокурор зобов'язані залучити експерта для проведення експертизи щодо встановлення причини смерті, що є однією із задач судово-медичної експертизи. Зазначена норма зобов'язує особу, яка здійснює розслідування злочину працювати у постійному контакті з судово-медичним експертом, але на практиці дана взаємодія відсутня, що є першою досліджуваною проблемою [1].

Друга проблема випливає з того, що КПК України, а саме ст. 101 визначає єдину форму в якій експерт повинен представити результати свого дослідження органу, який звертався щодо призначення судово-медичної експертизи – Висновок експерта [1]. При цьому експерт несе кримінальну відповідальність за наданий висновок. Але на практиці під час розслідування умисних вбивств виникає необхідність проведення комісійної комплексної судово-медичної експертизи, яка не врегульована КПК України, але порядок її проведення та зміст визначено «Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи» затвердженою Наказом МОЗ № 6 від 17.01.1995 року. Де йдеться про те що під час проведення комісійної комплексної судово-медичної експертизи залучаються спеціалісти з інших спеціальних знань, і вони можуть бути не експертами, але вони підписують висновок експерта, і у ньому зазначаються, як експерти [3]. Якщо, ми звернемося до законодавства, а саме до ст. 69 КПК України [1], в якій зазначено, що експертом у кримінальному провадженні може бути особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи. Відповідно до п. 2.6 «Інструкції про проведення судово-медичної експертизи» [3], в разі призначення судово-медичної експертизи персональний склад експертів, що проводять експертизу, визначається особою, яка призначила експертизу, або начальником бюро судово-медичної експертизи в разі відсутності в документі про призначення експертизи персонального складу експертів. Крім того, вирішення питання щодо участі в проведенні експертизи одного чи кількох експертів, або комісії експертів та її персонального складу може

залежати від характеру питань, поставлених на вирішення. Сфера знань працівників бюро судово-медичної експертизи визначена кваліфікаційними характеристиками Міністерства охорони здоров'я [4]. Зазначені характеристики не передбачають у штатного працівника бюро судово-медичної експертизи – лікаря судово-медичного експерта наявності знань з інших медичних спеціальностей – терапії, хірургії, травматології, рентгенології, стоматології, гінекології тощо.

Таким чином, у тих випадках, коли для відповіді на питання, поставлені перед судово-медичним експертом необхідні знання з інших медичних спеціальностей, експерт не може виконувати експертизу одноособово, або комісією за участі лише лікарів судово-медичних експертів – працівників державної спеціалізованої установи. Тому для надання відповіді на такі питання слід залучити фахівців інших медичних і не медичних спеціальностей. Дана норма врегульована у п. 4 «Правилах проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи» [5], згідно з яким «Залежно від характеру експертизи до складу комісії можуть входити як фахівці тільки в галузі судово-медичної експертизи, так фахівці інших медичних в тому числі і фахівці медико-соціальних експертних комісій МОЗ і немедичних спеціальностей. За своїм процесуальним становищем всі вони при проведенні експертизи є експертами.»

Такі фахівці не є штатними судовими експертами державних спеціалізованих експертних установ і приймають участь в проведенні експертиз в складі експертної комісії для вирішення питань виключно в межах їх спеціальності, а не виконують експертизи самостійно, а отже не повинні мати кваліфікацію судового експерта та бути внесеними до державного Реєстру атестованих судових експертів, але всі вони на час проведення експертизи за своїм процесуальним становищем є експертами. На титульній сторінці «Висновку експерта», після протокольної частини та підсумків, крім судово-медичних експертів зазначаються як експерти і вказані вище фахівці, які мають повністю відповідати вказаним вище вимогам, тобто можуть бути судовими експертами, оскільки пройшли спеціалізацію, мають звання лікаря-спеціаліста з відповідного фаху та досвід роботи за фахом. Проте, виникають суперечності щодо положень ч. 3 ст. 10. Закону України «Про судову експертизу» [8] і відомі випадки коли через це висновок експерта був безпідставно визнаний судом, як недопустимий доказ.

Отже, для запобігання різних тлумачень та неоднозначного розуміння ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», пропонуємо доповнити ч. 6 ст. 10 та викласти її в наступній редакції: «Залежно від характеру експертизи до складу комісії можуть входити як судові експерти, так і фахівці інших спеціальностей. За своїм процесуальним становищем всі вони при проведенні експертизи є експертами».

Наступна проблема випливає з того, що КПК України не містить окремої норми щодо ініціативи експерта під час проведення судово-медичної експертизи. Натомість у КПК зарубіжних країн зазначається, що експерт зобов'язаний повідомити слідчого про обставини, які стали йому відомі під час проведення судової експертизи. Що ж стосується законодавства України, то ініціатива експерта закріплена у п. 2.9 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи [3] та п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [6]. Її зміст вбачається у тому, що якщо під час проведення судово-медичної експертизи експерт встановить обставини, які мають значення для кримінального провадження, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право зазначити їх у висновку експерта. Тобто, експерт має право, а не обов'язок. Опитування судово-медичних експертів України свідчить, що 64 % експертів зазначають у висновку експерта обставини, які мають значення для кримінального провадження, з приводу яких не були поставлені питання під час призначення судово-медичної експертизи. На наш погляд, якщо експерт встановить важливі обставини, які мають значення для кримінального провадження, з приводу яких йому не були поставлені питання, а особливо під час розслідування умисних вбивств, він зобов'язаний вказати на них у висновку експерта. Тобто, експерт повинен бути наділений не правом проявляти ініціативу, а обов'язком (з відповідальністю) довести до органу, що призначив судово-медичну експертизу обставини, які були виявлені під час її проведення.

Необхідність таких уточнень у КПК України прямо випливає із положень ст. 69 КПК України про обов'язки та права експерта, які складають правову основу взаємодії судово-медичного експерта та органів досудового розслідування, про допуск судово-медичного експерта до вивчення матеріалів кримінального провадження, заяві клопотань про представлення йому додаткових матеріалів, його участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. Інструкціями передбачено вид дій слідчого при неповному або некомпетентному проведенні експертизи, який полягає у призначенні повторної, додаткової експертизи. Аналізуючи кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн, а також країн ближнього зарубіжжя зазначений вид дій слідчого врегульований відповідними нормами, що ж стосується українського законодавства, то зазначені дії врегульовані Інструкціями. На нашу думку, порядок призначення та проведення повторних, додаткових, комплексних та комісійних експертиз повинен бути врегульовані КПК України.

Маючи за мету проаналізувати ефективність взаємодії органів досудового розслідування з державними спеціалізованими судово-медичними установами під час розслідування умисних вбивств, нами проанкетовано 580 судово-медичних експертів, 210 судових експертів Експертної служби МВС України, 310 слідчих підрозділів Національної поліції та проаналізовано 300 висновків експерта.

Результати проведеного анкетування виявили, що ефективність координації зусиль експертних установ та органів досудового розслідування визначається рядом важливих та обов'язкових положень:

– забезпечення високого професійного рівня та оперативної готовності експертних установ та органів досудового розслідування до виконання спільних дій;

– узгодження дій експертних установ та органів досудового розслідування на всіх етапах проведення розслідування умисних вбивств;

– оперативне та повне взаємне інформування один одного з приводу виявлення нових обставин, які мають значення для розслідування умисних вбивств;

– аналіз ефективності взаємодії під час розслідування кримінального провадження, з розробленням форм ефективного співробітництва.

Шляхи вирішення проблем щодо взаємодії повинні бути постійними та забезпечуватися реалізацією наступним комплексом дій:

– удосконалення штатно-організаційної структури бюро;

– підготовка кваліфікованих експертних кадрів;

– оптимізація системи управління судово-медичної служби України;

– розробка та впровадження нових експертних методів та прийомів, у тому числі методів експрес-діагностики на місці події;

– контроль за якістю експертної діяльності;

– створення сучасної матеріально-технічної бази;

– стабільне фінансове забезпечення експертної діяльності, у тому числі матеріальне стимулювання працівників бюро.

Висновки. Для оптимізації процесу розслідування умисних вбивств та підвищення ефективності взаємодії слідчих підрозділів з експертними установами потрібен постійний та систематичний аналіз співробітництва з розробкою та визначенням комплексу заходів щодо оптимізації спільних дій державних спеціалізованих судово-медичних установ та органів досудового розслідування на всіх етапах розслідування умисних вбивств. Звідси, потрібно запровадити наступні напрями взаємодії:

– узгодження та здійснення спільних заходів під час розслідування конкретних кримінальних проваджень за ст. 115 ККУ;

– систематична оцінка ефективності результатів судово-медичної експертизи на всіх етапах проведення розслідування умисних вбивств;

– пошук та усунення взаємних претензій на засіданнях міжвідомчих комісій та круглих столів на обласному та місцевому рівні;

– підготовка та направлення спільних листів до МВС та МОЗ щодо вдосконалення роботи державних спеціалізованих судово-медичних установ та органів досудового розслідування;

– підвищення професійної підготовки працівників органів досудового розслідування у питаннях судово-медичної експертизи;

– удосконалення юридичної підготовки судово-медичних експертів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172.

2. Порядок взаємодії органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини затверджений Наказом МВС, МОЗ та ГПУ № 807/1193/279 від 29 вересня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text

3. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95.

4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78. Охорона здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#Text.

5. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи: затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text.

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98.

7. Горбачевський В.Я. Організаційні засади розкриття умисних вбивств минулих років: Посібник. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 72 с.

8. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. Верховна Рада України: [сайт]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-174/.

Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII / Законодавство України: база даних. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

Ковальчук Сергій Олександрович,
завідувач кафедри кримінального процесу
та криміналістики Івано-Франківського
юридичного інституту Національного
університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

ПІДСТАВА, МЕТА Й ПОРЯДОК ЗАТРИМАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Право особи на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може зазнавати обмежень, одним з яких є законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до

компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт «с» пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.) [1]. Аналіз цього положення дозволяє виокремити: 1) підставу затримання – наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою правопорушення; 2) мету затримання – необхідність запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Звертаючись до визначення поняття «обґрунтована підозра», ЄСПЛ вказує, що вона передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин (§ 32 рішення від 30.08.1990 р. у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom») [2]. При цьому, з позиції ЄСПЛ, обов'язок встановити наявність обґрунтованої підозри покладається на посадову особу, яка відправляє правосуддя, з моменту ухвалення першого рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто негайно після затримання (§ 102 рішення від 05.07.2016 р. у справі «Buzadji v. the Republic of Moldova») [3].

На момент ухвалення рішення про затримання особи рівень обґрунтованої підозри може бути мінімальним. Так, з урахуванням обставин справи, ЄСПЛ зазначає, що хоча заявниця оскаржувала свою участь у злочинній діяльності, але вона була затримана в будівлі, в якій були, імовірно, вчинені стверджувані злочини. Тому Суд погодився, що на першому етапі взяття її під варту було виправдано розумними підозрами щодо вчинення нею цих злочинів (§ 39 рішення від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia») [4]. І, навпаки, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися у вчиненні злочину, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри щодо неї (§ 75 рішення від 21.04.2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України») [5].

Мета затримання, як і його підстава, підлягає встановленню на момент ухвалення рішення про здійснення затримання. Звертаючись до визначення мети затримання, ЄСПЛ пов'язує її з наявністю обґрунтованої переконаності в необхідності запобігання ризикам, які визначаються ним як підстави, достатні для ухвалення національними судами рішення про затримання. Такими ризиками, згідно з підпунктом «с» пункту 1 статті 5 Конвенції, є можливість вчинення особою правопорушення та її втеча після його вчинення [1]. У разі затримання особи за відсутності обґрунтованої переконаності в необхідності запобігти вказаним ризикам ЄСПЛ констатує, що воно не мало жодної законної мети відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції, а, отже, було свавільним (§§ 53–57 рішення від 21.06.2011 р. у справі «Shimovolos v. Russia») [6].

Поряд з підставою та метою затримання, ЄСПЛ звертає увагу на необхідність дотримання процесуальних вимог національного кримінального процесуального законодавства, які врегульовують порядок його здійснення (§ 47 рішення від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України») [7]. При цьому у практиці ЄСПЛ, з урахуванням вітчизняного кримінального процесуального законодавства, напрацьовано правові позиції щодо виокремлення порушень порядку затримання, які призводять до констатації ним порушень пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Зокрема, такими порушеннями є: 1) затримання заявника за відсутності судового рішення без належного обґрунтування його підстави і його здійснення у зв'язку з подіями, які відбулися за рік та десять місяців до того (§§ 48–52 рішення від 30.01.2018 р. у справі «Корнійчук проти України») [8]; 2) затримання заявника за відсутності судового рішення та його тримання в правоохоронному органі без належного документування дати, часу, місця та підстави затримання, імені затриманого та особи, яка здійснила затримання (§§ 46–60 рішення від 20.06.2019 р. у справі «Белей проти України») [9]; 3) незадокументоване тримання заявника у приміщенні правоохоронного органу після завершення його допиту як свідка до складання протоколу про його затримання (§§ 61–67 рішення від 30.01.2018 р. у справі «Макаренко проти України») [10]; 4) затримання заявника за відсутності судового рішення за обставин, які не належать до переліку винятків, які надають право на затримання без такого рішення (§§ 72–77 рішення від 30.01.2018 р. у справі «Макаренко проти України») [10]; 5) затримання заявника за відсутності судового рішення без належних підстав у зв'язку з подіями, які відбулися більш ніж за рік до цього, та його повторне затримання з тих самих підстав через декілька хвилин після офіційного звільнення (§§ 145–151 рішення від 04.07.2019 р. у справі «Корбан проти України») [11].

Таким чином, з точки зору ЄСПЛ, затримання є законним за наявності підстави і мети, визначених підпунктом «с» пункту 1 статті 5 Конвенції, та за умови дотримання порядку його здійснення, визначеного нормами національного кримінального процесуального законодавства. За відсутності підстави та/або мети затримання, як і в разі недотримання процесуальних вимог національного кримінального процесуального законодавства, які врегульовують порядок його здійснення, ЄСПЛ констатує порушення підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom: Judgment of the ECHR from 30 August 1990. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721.

3. Case of Buzadji v. the Republic of Moldova: Judgment of the ECHR from 5 July 2016. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164928.

4. Case of Dolgova v. Russia: Judgment of the ECHR from 2 March 2006. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72642.

5. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

6. Case of Shimovolos v. Russia: Judgment of the ECHR from 21 June 2011. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105217.

7. Case of Sergey Volosyuk v. Ukraine: Judgment of the ECHR from 12 March 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91726.

8. Справа «Корнійчук проти України»: рішення ЄСПЛ від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c53.

9. Справа «Белей проти України»: рішення ЄСПЛ від 20.06.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e32.

10. Справа «Макаренко проти України»: рішення ЄСПЛ від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c45.

11. Case of Korban v. Ukraine: Judgment of the ECHR from 4 July 2019. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194188.

Михайленко Віра Володимирівна,
суддя Вищого антикорупційного суду,
кандидат юридичних наук

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальний процесуальний кодекс України на відміну від інших процесуальних кодексів не містить серед засад кримінального провадження неприпустимість зловживання процесуальними правами і не встановлює критеріїв, за наявності яких поведінка учасника кримінального провадження може бути визнана зловживанням. Нормативне закріплення цього поняття здійснюється в КПК України лише стосовно повторно заявленого відводу (ч. 4 ст. 81 КПК України), проголошення вступної промови (ст. 349 КПК України) і виключних обставин (п 3 ч. 3, ч. 4 ст. 459 КПК України). Однак сама суть таких дій (бездіяльності) залишається за межами законодавства. Відповідно невизначеними залишаються повноваження слідчого судді щодо запобігання недобросовісній реалізації учасником процесу своїх прав та вжиття заходів для виконання ним передбачених законом обов’язків. Таким чином у площині кримінального провадження існує певний парадокс: саме явище процесуальне зловживання (зловживання процесуальними правами) наявне, а його навіть мінімальна нормативна регламентація відсутня. І це при тому, що вся процедура кримінального провадження суворо регламентована і визначається як суто процесуальна діяльність відповідних уповноважених суб’єктів, в тому числі і слідчого судді.

В практиці досудового розслідування недобросовісне використання своїх повноважень та/або процесуальних прав притаманне представникам сторін обвинувачення і захисту, а також іншим учасникам провадження (потерпілому, свідку, особі, права та інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування). Хоча вони по-різному проявляються як в поведінці, так і в наслідках для руху досудового розслідування та інших осіб. Так, зловживання слідчими та прокурорами переважно допускаються при прийнятті процесуальних рішень і вчиненні процесуальних дій під час безпосереднього виконання своїх повноважень поза межами судового засідання. До них можна віднести формальне зупинення досудового розслідування; численні об'єднання і виділення матеріалів досудових розслідувань для економії строків; винесення постанови про оголошення розшуку підозрюваного без реального включення необхідної інформації до інформаційно-інтеграційних систем і виконання розшуку підозрюваного; відмова у задоволенні обґрунтованих клопотань захисту чи потерпілого, умисне невизнання особи потерпілою, зволікання з повідомленням про підозру при наявності підстав для цього тощо.

Іншим чином проявляються процесуальні зловживання стороною захисту і потерпілим – вони переважно мають місце у судових засіданнях. Безумовно, скарги, заяви та клопотання під час досудового розслідування являються дієвими засобами реалізації та захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. В силу відсутності власних владних повноважень вони є більш актуальними для сторони захисту, потерпілого та інших осіб, права та інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, адже за допомогою відповідних процесуальних звернень легітимно підключаються судові повноваження для забезпечення їх прав. Однак, практика свідчить, що такі процесуальні звернення не завжди переслідують визначену законом мету, заяви і клопотання можуть використовуватися для затягування процесу, перешкод у здійсненні правосуддю, «обрання» бажаного судді для вирішення питання тощо.

Говорячи про процесуальні зловживання стороною захисту під час досудового розслідування, можна навести неодноразові або почергові різними представниками сторони відводи одному слідчому судді; відвід судді, який розглядає заяву про відвід слідчого судді; подання численних необґрунтованих і повільне зачитування об'ємних клопотань при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу затриманій особі; подання аналогічних клопотань різними представниками сторони захисту; використання нерелевантної, але підходящої для підкріплення своєї позиції, практики ЄСПЛ.

Непоодинокими є випадки «фіктивної необізнаності» підозрюваного чи захисника про призначене судове засідання, коли повістка про виклик не отримується, а інші способи відомої комунікації є неактивними. В такий спосіб захист створює ситуацію, при якій відсутнє підтвердження належного повідомлення про дату і час

судового засідання, отже у справах, коли участь підозрюваного та/чи його захисника є обов'язковою, слідчий суддя не може приступити до розгляду. Парадоксально, але така поведінка притаманна навіть при вирішенні клопотань, заяв чи скарг сторони захисту.

Крім того, в залежності від затверджених в суді засад використання автоматизованої системи документообігу, зустрічаються факти свідомої підміни даних у скарзі або клопотанні для того, щоб «обманути» систему автоматизованого розподілу судових справ. Або маніпуляції з системою шляхом подання ідентичних процесуальних звернень в різні дні для того, щоб пізніше залишити одне у конкретного судді, а щодо інших подати клопотання про залишення без розгляду.

Очевидним зловживанням є узгоджені дії адвокатів при розгляді клопотання про арешт майна. Так, відповідно до ч. 1 ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею не пізніше двох днів з дня його надходження до суду. В день призначеного судового засідання захисник подає клопотання про відкладення розгляду клопотання про арешт майна з метою, наприклад, забезпечення можливості ознайомитися з матеріалами і підготувати правову позицію або неможливості участі в судовому засіданні за наявності поважної причини. З позиції слідчого судді перевага віддається забезпеченню прав учасників провадження перед дотриманням процесуальних строків, зазвичай такі клопотання задовольняються і вирішення питання про арешт майна відкладається. Однак, в наступне призначене судове засідання прибуває інший адвокат (нерідко навіть з одного адвокатського об'єднання) і стверджує про неможливість задоволення клопотання з огляду на (!!!) пропущений слідчим суддею строк для розгляду клопотання.

Зловживання правом нерідко має місце і після відкриття матеріалів досудового розслідування, коли представники сторони захисту занадто повільно ознайомлюються з ними. Слід відзначити, що хоча в даному випадку законодавець використовує термін «зволікання», а не «зловживання», законом передбачений механізм спрямування реалізації права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в русло добросовісності. Так, у відповідності до ч. 10 ст. 290 КПК України у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Показовим в цьому є те, що цей механізм застосовний для сторін кримінального провадження однаковою мірою.

Перелік процесуальних зловживань сторони захисту можна продовжувати, майже всі вони можуть проявлятися в поведінці інших учасників кримінального провадження.

Для спротиву зловживанням сторони обвинувачення використовується інститут судового контролю, адже умисна недобросовісність або недбалість слідчого, прокурора при прийнятті процесуальних рішень чи вчиненні процесуальних дій може бути предметом розгляду слідчим суддею. В свою чергу, «адресатом» недобросовісної поведінки представників сторони захисту є зазвичай слідчий суддя. Адже, в переважній більшості випадків відповідні зловмисні дії чи бездіяльність представників сторони захисту спрямовані на те, щоб вивести вирішення питання за межі передбачених законом строків, забезпечення яких покладається в тому числі і на слідчого суддю (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції). Натомість у слідчого судді відсутні процесуальні механізми впливу на таких учасників Більше того, слідчий суддя має розглянути кожне подане під час судового засідання клопотання з постановленням ухвали про його задоволення або відмову. КПК України не містить критеріїв для обмежень щодо кількості або змісту клопотань, які подаються, отже запобіжників подавати одні й ті саме клопотання, в тому числі і без належного обґрунтування не існує. Відповідно до кримінального процесуального закону без розгляду можливо залишити лише повторно заявлений відвід, який містить ознаки зловживання правом (ч. 4 ст. 81 КПК України). Навіть коли захист заявляє аналогічні за змістом або очевидно необґрунтовані та об’ємні клопотання лише з тією метою, щоб затягнути вирішення питання, слідчий суддя нормативно позбавлений права залишати такі клопотання без розгляду. Адже в такому випадку слідує висновок про порушення права на захист, незаконність постановленого рішення як такого, що не передбачене законом і, звісно, про упередженість слідчого судді, що в свою чергу, тягне заяву про відвід. І виникає замкнене коло.

Отже чинне кримінальне процесуальне законодавство надає досить широкі можливості для процесуальних зловживань, одночасно засоби для боротьби з ними відсутні. Пропозиції науковців та практиків щодо законодавчого закріплення залишаються на рівні науково-практичних дискусій.

На відміну від судової практики у цивільних чи господарських справах, в рішеннях слідчих суддів важко знайти залишення без розгляду або відмову у задоволенні клопотання або скарги з мотивів зловживання правом (за виключенням визнання зловживання правом на відвід, яка є досить обширною). Разом з тим, такі приклади існують. Так, в ухвалі від 09.12.2019 слідчий суддя, розглядаючи скаргу на постанову про закриття кримінального провадження, визнав зловживанням використання нецензурної лексики… Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова, зокрема, відносно особистих характеристик учасників кримінального провадження та суду не можуть використовуватися ні в заявах, ні в скаргах по процесуальних питаннях, ні в інших процесуальних документах, ні у виступах учасників кримінального процесу та їх представників. Ці дії також суперечать основним

принципам та завданням кримінального провадження. КПК України не містить загального положення про заборону зловживання процесуальними правами. Однак, заборона зловживання процесуальними правами не потребує закріплення у нормах КПК України, оскільки вона є загальноправовим (конституційним) принципом і поширюється на всі галузі права. В цій ухвалі слідчий суддя застосовує критерій прийнятності скарги до ЄСПЛ – зловживання правом на подання заяви. Як висновок, образливі та лайливі висловлювання скаржника у скарзі є зловживанням своїми правами, а тому скаргу слід повернути ОСОБА_1, що не позбавляє скаржника права повторного звернення до слідчого судді в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [1].

В іншому випадку ОСОБА_1 звернувся до суду зі скаргою, в якій просить поновити термін на оскарження постанов про закриття кримінальних справ та скасувати ці постанови, оскільки в порушення вимог чинного законодавства копії оскаржуваних постанов йому не направлялися. Вирішуючи питання про відкриття провадження, слідчий суддя визнав, що скарга не містить обґрунтування причин пропуску скаржником строку для оскарження вищевказаних постанов та неможливості звернення до суду з такою скаргою. Крім того, матеріали справи містять копії ухвал, що вказують на неодноразові звернення ОСОБА_1 зі скаргою на дії слідчого про закриття вказаних кримінальних проваджень. Ухвалою слідчого судді раніше вже поверталися матеріали скарги, оскільки скаржником пропущено строк оскарження рішень слідчого та належних доказів в обґрунтування поважності причини пропуску до скарги не додано. Як видно з наданих документів скаржником при повторних зверненнях не взято до уваги викладені в ухвалах суду зауваження та роз`яснення. Дана поведінка скаржника може трактуватися, як зловживання правом, яке полягає в тому, що шкода наноситься специфічним чином, саме через здійснення юридичного права… Закон обмежує дії сторони кримінального провадження щодо використання своїх прав. Так як зловживання правом не може існувати без умисної форми вини, а здійснення права не за призначенням – основна ознака, що підкреслюється в рішеннях Європейського суду з прав людини [2].

В іншій ухвалі зазначено, що скаржник зобов’язаний довести перед судом правові підстави для скасування постанови слідчого. Однак в скарзі не вказано на правові підстави і фактичні обставини, які б вказували на незаконність рішення слідчого. Скасування рішення уповноваженого органу без належних правових підстав означало б порушення принципу юридичної визначеності. Оскільки відомості про процесуальне рішення складали частину матеріалів кримінальної справи, в якій скаржник був потерпілим, тому він зобов’язаний був знайомитись з матеріалами справи для реалізації власних прав і обов’язків. Негативні наслідки нездійснення скаржником своїх прав і обов’язків, нереалізації скаржником його прав, недотримання ним процесуальних обов’язків повністю покладаються законом на

відповідну особу. Отже скаржник зобов'язаний був реалізовувати своїх права своєчасно, а не зі спливом 10-тирічного строку [3].

Слідчий суддя Вінницького міського суду Вінницької області при розгляді скарги на постанову про закриття кримінального провадження застосував аналогію права. Суддя звернув увагу на те, що станом на даний час існує прогалина у КПК України відносно наслідків повторного подання скарги чи клопотання до вирішення судом скарги чи клопотання того самого змісту. Усунути прогалину можна за допомогою правотворчого процесу. Проте, швидке усунення прогалин можливе застосуванням аналогії. Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає неприпустимість зловживання процесуальними правами. Проте, діючий ЦПК України, КАС України мають відповідні статті, а тому при розгляді даної скарги суд вважає за доцільним застосувати аналогію права. Враховуючи, що ОСОБА_1 подав до суду дві скарги із аналогічною вимогою з тих самих підстав, а тому в суду є підстави вважати, що скарги подані з метою маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями, а отже слід дійти до висновку про зловживання процесуальними правами. Відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК України передбачено, що якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Суд приходить до висновку, що скаргу ОСОБА_1 необхідно залишити без розгляду у зв'язку з висновком про зловживання особою, яка подала скаргу своїм процесуальним правом при поданні скарги на постанову про закриття кримінального провадження [4].

Узагальнюючи викладене можна зробити такі висновки. Зловживання процесуальними правами притаманні як сторонам, так і іншим учасникам кримінального провадження (потерпілому, свідку, особі, права та інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування). Зловживання можна визначити як дію або бездіяльність при реалізації учасником кримінального провадження своїх процесуальних прав без мети досягнення правомірного результату і всупереч змісту та призначенню цих прав, спрямовані на перешкоджання виконання завдань кримінального провадження. Практика свідчить про невичерпний перелік випадків, які можуть означати зловживання процесуальними правами, при цьому вони мають оціночний характер з огляду на відсутність у КПК України критеріїв віднесення недобросовісної реалізації прав чи обов'язків до зловживання. Судова практика містить велику кількість ухвал, в яких встановлено зловживання правом на відвід. В той же час поодинокою є практика визнання зловживанням інших дій або бездіяльності, спрямованих на перешкоджання нормальному руху кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Ухвала слідчого судді Старосамбірського районного суду Львівської області від 09 груд.2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86190243.

2. Ухвала слідчого судді Овруцького районного суду Житомирської області від 07 лист. 2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85473849.
3. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 01 серп. 2019 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83516149.
4. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 25 серп. 2020 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91176258.

Рожнова Вікторія Василівна,
прокурор Департаменту кримінально-правової політики та захисту інвестицій Офісу Генерального прокурора, кандидат юридичних наук, доцент

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

На шляху впровадження проголошених у державі реформ, насамперед, і як правило, декларується комплексне оновлення законодавства (зокрема кримінального процесуального) без ризиків обмеження прав, свобод і законних інтересів кожного члена суспільства [1, с. 21]. Водночас, доводиться констатувати, що зміни у законодавстві (без їх належного наукового обґрунтування, за відсутності системного підходу) не вирішують наявних проблем, а подекуди навіть створюють нові.

Так, процес масштабного реформування кримінального процесуального законодавства України, що розпочався, зокрема, в межах реалізації Концепції судово-правової реформи в Україні (1992 р.), продовжився у межах реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України (2008 р.) і формально завершився прийняттям у квітні 2012 року Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, фактично триває і до сьогодні. Можливо не так масштабно, але реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства стало постійним явищем для сучасної правової системи України. Здавалося б, це можна оцінити позитивно, як необхідну й оперативну реакцію законодавця на зміни у відповідних суспільних відносинах та об’єктивні потреби суб’єктів правозастосування у цій сфері. Однак, вже у 2015 році у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, стан правосуддя, функціонування прокуратури та кримінальної юстиції, як суміжних правових інститутів, оцінюється як такий, що має свої недоліки, обумовлені серед іншого й проблемами у сфері стратегічного планування та у законодавчому процесі, зокрема надмірною зосередженістю на короткострокових рішеннях у законодавчому процесі, відсутністю

системного бачення у формуванні демократизації сектору правосуддя у довгостроковій, середньостроковій та найближчій перспективі [2].

Сучасне вітчизняне кримінальне процесуальне право зазнає постійних змін, внаслідок яких в КПК України залишається усе менше і менше норм, які були сформульовані в його первинній редакції і відображали сутність його ідеології, як «людиноорієнтованого закону… в основі якого закладено принцип пропорційності в проведенні процесуальних дій та обмеженні прав осіб, що залучені до кримінального судочинства» [3, с. 9–10].

Основне джерело кримінального процесуального права – чинний КПК України діє з 20 листопада 2012 р. Хоча перші зміни до нього були внесені ще 5 липня 2012 р., тобто до набрання чинності. У подальшому щороку КПК України (подекуди наряду з іншими джерелами кримінального процесуального права України) зазнавав і зазнає змін, доповнень і виключень. Загалом, у тому чи іншому виді зміни до чинного КПК України вносились більш ніж 85 законами України. На розгляді у парламенті постійно знаходяться проєкти законів України, якими пропонується внести зміни, зокрема до КПК України, з метою удосконалення порядку кримінального провадження, кримінального процесуального законодавства.

Така ситуація не могла не відобразитись на якості кримінального процесуального закону. За справедливим твердженням О.А. Лейби, стихійно-ситуаційна нормотворча динаміка кримінального процесуального законодавства останніх років призвела до загострення тих нормативно-змістовних проблем, що п’ять років поспіль були «болючими» для правозастосування, досі залишаються невирішеними, та породжує нові, що посилюють неузгодженість окремих структурних елементів кримінального процесуального законодавства або утворюють взаємну конфронтацію між деякими нормами; спричиняють помилки при встановленні структурних зв’язків із використанням бланкетних та відсильних норм; зумовлюють порушення законів логіки при конструюванні термінології і понятійно-категоріального апарату тощо [4, с. 18].

У контексті нестабільності кримінального процесуального законодавства та хронічної реформи кримінального процесу постає питання щодо концептуально обумовленої оптимальної моделі унормування суспільних відносин у сфері кримінального провадження.

Усвідомлення необхідності такого підходу стало приводом до прийняття парламентом 19 травня 2020 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» № 619-IX, автори якого констатували, що зміни, які вносяться до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення не завжди є корисними та необхідними, а також зауважили, що зміни до КК, КПК України та КУпАП повинні готуватись та обговорюватись із залученням фахівців-

науковців, практичних працівників та всієї юридичної громадськості України. Тільки наведення концептуальних засад таких змін, ґрунтовна, докладна аргументація їх доцільності, здатні сформувати підстави для впевненості, що подібні новації є корисними та необхідними [5].

Безперечно, що сам по собі концептуальний підхід до нормотворчої діяльності можна лише вітати, якби не одне важливе методологічне застереження: цей підхід не може бути ефективно реалізований без системного розроблення кримінально-правової політики, існування якої на сьогодні є скоріше теоретичною конструкцією, ніж констатацією факту за відсутності офіційних концепцій і стратегій, програм, які б визначали основні напрями та перспективи довготривалого, якісного та стабільного розвитку інститутів кримінальної юстиції.

Свого часу таким програмним документом стала вже згадана Концепція реформування кримінальної юстиції України (2008 р.), у якій було констатовано нагальну об'єктивну потребу у реформуванні системи кримінальної юстиції відповідно до цієї Концепції, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положеннях міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [6].

Більшість положень цієї Концепції на цей час вже імплементовані у національне законодавство.

Так, прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України; впроваджений інститут кримінальних проступків зі спрощеною формою кримінального провадження; переглянута роль прокурора у кримінальному провадженні; розпочала роботу система безоплатної правової допомоги; створений і почав функціонувати національний превентивний механізм, а також служба пробації; створений і функціонує спеціальний орган антикорупційних розслідувань та ін.

Разом з тим, з моменту початку реалізації згаданої Концепції пройшло більше тринадцяти років. Змінилися як внутрішньополітична, так і геополітична ситуація, що, безумовно, мало свій вплив і продовжує впливати зараз на процес розвитку кримінальної юстиції в Україні.

Кримінальна юстиція зіткнулася з новими викликами, практика застосування законодавства свідчить про наявність ряду системних проблем в процесуальному і інституціональному аспектах, Україна залишається серед лідерів за кількістю скарг проти неї в Європейському суді з прав людини, в тому числі – в аспекті реалізації кримінальною юстицією і системою органів правопорядку своїх функцій; законодавчі ініціативи в цій сфері почали стикатися з проблемою визнання їх такими, що не відповідають Конституції України, часто вони не мають системного і комплексного характеру та нерідко концептуально суперечать одна одній, як правило, не маючи

належного наукового і практичного обґрунтування, і, як наслідок, рівень довіри до кримінальної юстиції та системи органів правопорядку з боку громадськості продовжує бути критично низьким, а громадяни не відчувають себе в безпеці.

Досвід проведення реформ у сфері кримінальної юстиції свідчить про те, що, по-перше, зміни повинні бути комплексними і мати достатні підстави; по-друге, по можливості, проводитися паралельно; по-третє, необхідними є чітко встановлені як часові рамки, з урахуванням усіх перехідних і адаптивних періодів, так і цілі, яких необхідно досягти у короткостроковій і довгостроковій перспективах.

Викладене засвідчує, що лише ґрунтовна розробка та визначення концептуальних основ може створити надійний фундамент ефективної та сталої моделі кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Акімова Л.М. Аспекти реалізації засад антикорупційної політики. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 грудня 2018 року). Ч. 2. Київ, 2018. С. 19–22.

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. *Верховна Рада України. Законодавство України*: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text.

3. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія / за заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.

4. Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків: «Юрайт», 2018. 216 с.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін (реєстр. № 2256 від 11.10.2019). *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2256&skl=10.

6. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text.

Савченко Андрій Володимирович,
заступник начальника слідчого відділу
Головного слідчого управління Державного
бюро розслідувань, доктор юридичних наук,
професор

ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

За сучасних умов, коли відбувається криміналізація нових суспільно небезпечних діянь, удосконалюються положення чинного національного кримінального процесуального законодавства, триває реформування системи правоохоронних органів України, питання про підслідність відповідних органів досудового розслідування розглядаються в якості одних з найбільш актуальних і важливих. Зокрема, існує потреба в більш чітких підходах щодо розмежування підслідності Державного бюро розслідувань, оскільки ці питання водночас можуть стосуватися й підслідності Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, а також Національного антикорупційного бюро України.

Зважаючи на положення Закону України «Про Державного бюро розслідувань» від 12.11.2015 року № 794-VIII [1] та вимоги ч. 4 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], де, з-поміж іншого, серед суб'єктів підслідності зазначено про «працівника правоохоронного органу» та низку інших спеціальних суб'єктів, очевидно, що ч. 2 ст. 216 КПК України логічно викласти таким чином:

«2. Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 112, 113, 114, 114-1, 201, 201-1, 258-258-5, 265-1, 305, 328, 329, 330, 332-1, 332-2, 333, 334, 359, 422, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України, *у разі якщо розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань.*

Якщо під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 328, 329, 422 Кримінального кодексу України, будуть встановлені кримінальні правопорушення, передбачені статтями 364, 365, 366, 367, 425, 426 Кримінального кодексу України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів безпеки, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно з цією статтею до підслідності *Державного бюро розслідувань* або Національного антикорупційного бюро України.».

Щодо майбутньої підслідності Бюро економічної безпеки, то з цього приводу існує декілька проєктів законів України. Зокрема, свій варіант пропонує проєкт Закону України «Про внесення змін до

адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України» від 25.08.2020 № 3959-1, який прийнятий у першому читанні 03.02.2021 [3]. Однак, на наш погляд, цей проєкт Закону України не повною мірою враховує так звану «мультивекторність» підслідності Державного бюро розслідувань, яке може здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень за тими ж статтями, що і Бюро економічної безпеки України, про що необхідно спеціально зазначити у нормах кримінального процесуального закону. Зважаючи на викладене, пропоновану редакцію ч. 3 ст. 216 КПК України в цьому проєкті Закону України можна було б викласти таким чином:

«3. Детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 199, 204, 205^1, 206, 212, 212^1, 218^1, 219, 220^1, 220^2, 222, 222^1, 222^2, 223^1, 223^2, 224, 229, 231, 232, 232^1, 232^2, 233, *у разі якщо розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань або Національного антикорупційного бюро України.*

Детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 206^2, 210, 211 Кримінального кодексу України, у разі якщо розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності *Державного бюро розслідувань або Національного антикорупційного бюро України.*

Якщо під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень встановлені кримінальні правопорушення, передбачені статтями 192, 200, 216, 358, 366 Кримінального кодексу України, вчинені особою, стосовно якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов’язані з кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, такі правопорушення розслідуються детективами органів Бюро економічної безпеки України, *крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно з цією статтею до підслідності Державного бюро розслідувань.».*

У свою чергу й ч. 4 ст. 216 КПК України, в якій безпосередньо зазначено про підслідність органів Державного бюро розслідувань, також потребує удосконалення та в остаточному варіанті могла б отримати таку редакцію:

«4. Слідчі органів *Державного* бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування *кримінальних правопорушень,* вчинених:

1) Президентом України, повноваження якого припинено, Прем’єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, *Головою та* членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, *Головою та державним уповноваженим* Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, *його першим заступником та заступником,* Головою Фонду

державного майна України, його першим заступником та заступником, *Головою та* членом *Центральної виборчої комісії, Головою та членом Рахункової палати,* Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, *особою, посада якої належить до посади державної служби категорії «А»*;

2) народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, *посадовою особою місцевого самоврядування, посаду якої віднесено до першої та другої категорій посад;*

3) керівником постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України, та його заступниками, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим та його заступниками, радником, помічником або уповноваженим Президента України, *радником або помічником Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України,* головою *обласної* державної адміністрації, його першим заступником та заступником;

4) *суддею, суддею Конституційного суду України, Головою* та його заступником, членом та інспектором Вищої ради правосуддя, членом та інспектором Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

5) прокурором *або працівником* органів прокуратури, Директором, *його першим заступником,* заступником та *працівником* Національного антикорупційного бюро України, *працівником (співробітником) правоохоронного, розвідувального органу, Головою, його заступником та працівником Національного агентства з питань запобігання корупції,* Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, *військовою службовою особою старшого та вищого офіцерського складу;*

6) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України.

Якщо у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, досудове розслідування якого розпочате слідчими органів Державного бюро розслідувань, буде виявлено кримінальне правопорушення, віднесене до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті або іншого органу досудового розслідування, то таке досудове розслідування продовжує здійснюватися слідчими Державного бюро розслідувань.».

Крім цього, доцільно уточнити й положення про підслідність Національного антикорупційного бюро України, зазначивши у п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України, що «розмір предмета кримінального правопорушення або завданої ним шкоди» має *«в п'ять тисяч і більше разів»* (у чинній редакції – «в п'ятсот і більше разів») перевищувати розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення. Такі зміни будуть давати можливість Державному бюро розслідувань більш ефективно реалізовувати свої завдання щодо розслідування

кримінальних правопорушень (зокрема, корупційних), оскільки значна їх кількість дуже часто перевищує встановлений законодавцем поріг завданої шкоди (розміру предмета кримінального правопорушення) у чинній редакції п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України.

Звісно, що висловлені пропозиції потребують відповідних аргументів, розрахунків і пояснень, які можуть бути наведені у процесі «комітетських» слухань, наукових дискусій та прилюдного обговорення, однак завдання цієї публікації – окреслити концепцію очікуваних змін до законодавства та сприяти виробленню оптимального сценарію нормотворчості у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII (у редакції від 01 січня 2021 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-IV (у редакції від 17 березня 2021 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

3. Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України: проєкт Закону України від 25 серпня 2020 року № 3959-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69708.

Самодін Артем Володимирович,
завідувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ДО ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄРДР ДЛЯ З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

У контексті сучасної трансформації процесуальної форми розслідування кримінальних правопорушень, одним із сучасних напрямів розвитку теорії криміналістики є питання криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних проступків. Зазначене питання набуває особливої актуальності з огляду на законодавчі конструкції, які викладені у положеннях чинного Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК) та регламентують особливості збирання доказів до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), а також в межах відомчого нормативно-правового регулювання організації роботи підрозділів дізнання за фактами реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення.

Порівняно із початковим етапом розслідування злочинів до внесення відомостей до ЄРДР, окрім проведення огляду місця події,

дізнавач, відповідно до положень ч. 3 ст. 214 КПК, для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, може: відібрати пояснення; забезпечити проведення медичного освідування; отримати висновок спеціаліста і зняти показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучити знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. Про зазначені процесуальні джерела доказів ведеться мова також й у ст. 298[1] КПК, при цьому вони не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

На перший погляд, нібито проблеми не існує, й розслідування менш суспільно небезпечних кримінальних проступків дійсно має відбуватись за більш швидкою процедурою порівняно із розслідуванням злочинів, щодо яких перелік процесуальних джерел доказів наведено законодавцем у ч. 2 ст. 84 КПК. Водночас, практика процесуальної діяльності дізнавачів Національної поліції України свідчить про неоднозначність розуміння положень КПК у цьому напрямі на відомчому рівні у розрізі окремих практичних підрозділів дізнання, а також прокурорської та судової процесуальної діяльності.

Поряд із суто кримінальними процесуальними законодавчими аспектами, у проблематиці криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних проступків та процесуальної діяльності дізнавача до внесення відомостей до ЄРДР, на наш погляд, доцільно поділяти на декілька напрямів як: техніко-криміналістичний (наприклад, щодо ефективності та реальної практичної можливості застосування засобів криміналістичної техніки під час зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису); тактико-криміналістичний (наприклад, щодо проведення окремих процесуальних дій як відібрання пояснення або ж використання спеціальних знань у формі висновка спеціаліста, проведення медичного освідування); організаційний, у розумінні криміналістичної методики розслідування (наприклад, щодо організації та планування на початковому етапі розслідування конкретного кримінального проступку).

Зауважимо, що саме окремі нормативно-правові неузгодженості, а подекуди й прогалини ускладнюють якісну розробку криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних проступків та призводять до неоднозначності вирішення практичних проблем у цьому напрямі. Наприклад, за нашими даними у переважній більшості особа, у якої відібрано пояснення до внесення відомостей до ЄРДР, у подальшому допитується у якості конкретного учасника кримінального провадження (потерпілого, свідка, підозрюваного), а саме ж раніше отримане пояснення не набуває самостійного процесуального джерела доказів під час розслідування кримінального

проступку. Така тенденція є дійсно обґрунтованою з огляду на не визначеність процесуальної форми самого пояснення у положеннях КПК, адже: під час відібрання пояснення в особи немає жодних процесуальних прав (окрім, визначених ст. 63 Конституції України) та відповідних обов'язків; не врегульовано можливість застосування технічних засобів (наприклад, застосування звуко- та відеозапису); імперативно невизначено коло учасників у присутності, яких таке пояснення відбирається (наприклад, якщо пояснення відбирається у неповнолітньої або малолітньої особи за логікою інших положень КПК, мав би бути присутній законний представник; у разі необхідності перекладу пояснень – обов'язково залучається перекладач (хоча фрагментарно така можливість передбачається (ч. 1 ст. 68 КПК) та ін.). Не визначається також й тривалість відібрання пояснення як самостійної процесуальної дії. Доцільним було б і надати можливість особі у якої відбирається пояснення користуватися за бажанням правовою допомогою адвоката. Форма ж самого пояснення також залишається невизначеною, тому вважаємо вести мову про «пояснення», якщо особа його пише власноручно, а протокол пояснення, якщо його складає дізнавач. Враховуючи викладене, виникає питання щодо доцільності існування пояснення як самостійного процесуального джерела доказів до внесення відомостей до ЄРДР, тому на практиці або ж особа допитується без відбирання пояснення, або ж обов'язково допитується після його відібрання. Перераховані обставини мають бути враховані у криміналістичних рекомендаціях щодо тактики відібрання пояснення на початковому етапі розслідування кримінальних проступків.

Аналогічна ситуація виникає й щодо інших процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки до внесення відомостей до ЄРДР. Наприклад, після проведення медичного освідування як правило призначається судово-медична експертиза, хоча виходячи зі положень профільної ст. 241 КПК, освідування проводиться з метою виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу, а процесуальної підставою такої дії є постанова прокурора. Висновок спеціаліста на практиці як джерело доказів до внесення відомостей до ЄРДР не використовується, з підстав його невизначеності та обґрунтованої доцільності проведення повноцінного дослідження у формі експертизи, що у свою чергу є підставою для продовження проведення дізнання у межах строків проведення експертизи.

Зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису за своєю техніко-криміналістичною суттю є фактично тимчасовим доступом до речей та документів, за виключенням того, що останній є заходом забезпечення кримінального провадження й проводиться виключно на підставі ухвали слідчого

судді. Запропонована законодавцем така форма процесуального джерела доказів на практиці фактично перетворюється у так звану «добровільну видачу» певних електронних відомостей відображених на відповідному носієві інформації або ж безпосередньо самих технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Зазначимо, що така дія може мати виключно добровільний характер відносно власника технічних приладів і технічних засобів та не може бути проведена примусово. Безсумнівно, у цьому контексті потребують нагального врегулювання питання щодо правових підстав та результатів отримання доказів у цих випадках як безпосередньої форми використання спеціальних знань під час роботи слідчо-оперативної групи на місці події, на що ми вже звертали увагу у попередніх своїх публікаціях [3, с. 387].

Існують й криміналістичні проблеми організації роботи дізнавача на місці події у складі слідчо-оперативної групи, особливо у тих випадках коли першочергове реагування проводилось в умовах невизначеності первинної правової кваліфікації кримінального правопорушення.

Сама ж методика розслідування кримінальних проступків починає лише формуватися, поступово виокремлюючись із методики розслідування злочинів відповідної категорії та вбираючи у себе специфіку положень організації та планування розслідування, особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, особливо тих, проведення яких можливе до внесення відомостей до ЄРДР.

Зважаючи на те, що одним із елементів предмету криміналістики є розробка науково обґрунтованих методів, прийомів, способів, рекомендацій з метою оптимізації розслідування кримінальних правопорушень [2, с. 32], а формування самої методики відбувається на основі аналізу досвіду слідчої, експертної та судової практики [2, с. 567], питання техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних проступків ще досить тривалий час у теорії криміналістики буде залишатись відкритим, а наукові дослідження у цій сфері не втрачатимуть своєї актуальності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. *Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін. / за заг.ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. І допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

3. Самодін А.В. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проступків. *Теорія та практика судово-експертної діяльності:* тези доп. VIII міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 384-388. URL : http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15419.

Топчій Василь Васильович,
професор кафедри кримінального права
та кримінології Університету державної
фіскальної служби України, доктор
юридичних наук, професор

СТРОКИ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ЯК УМОВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У загальноприйнятому розумінні давність притягнення до кримінальної відповідальності – це закінчення вказаних у кримінальному законі строків після вчинення кримінального правопорушення, внаслідок чого особа, що його вчинила, звільняється від кримінальної відповідальності.

Загалом законом передбачено два види строків давності: диференційований, тривалість якого залежить від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; загальний для всіх кримінальних правопорушень та строк для осіб, які переховуються від слідства чи суду. Тривалість строків давності за чинним кримінальним законодавством залежить від класифікації кримінальних правопорушень, передбачених статтею 12 Кримінального кодексу України [1].

З цього приводу, також висловив Верховний Суд, що звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов`язком суду у разі настання обставин, передбачених ч. 1 ст. 49 КК України та за наявності згоди підозрюваного, обвинуваченого, засудженого на звільнення на підставі спливу строків давності.

Відповідно до положень КПК України, якщо під час здійснення судового провадження за обвинувальним актом сторона кримінального провадження звертається до суду з клопотанням про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв`язку із закінченням строків давності, суд має невідкладно розглянути таке клопотання та, у випадку встановлення передбачених у ст. 49 КК України підстав і відсутності заперечень з боку обвинуваченого, закрити кримінальне провадження, звільнивши особу від кримінальної відповідальності. Відповідне рішення судом приймається у формі ухвали [2].

Як бачимо, давність існує у різних галузях права, тобто має міжгалузевий характер. У цивільному праві давність розуміють як сплив визначеного строку з додержанням умов, встановлених законом, який має наслідком набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків. У кримінальному праві давність звільняє засудженого від кримінальної відповідальності та від відбування покарання. Таким чином, особа, яка оступилась та вчинила кримінальне правопорушення, отримує можливість на виправлення [3].

Доцільність звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності з погляду кримінального процесу та криміналістики пояснюється тим, що внаслідок свого негативного впливу на докази тривалий проміжок часу від моменту

вчинення злочину істотно перешкоджає, а інколи й унеможливлює успішне розкриття та розслідування кримінального правопорушення, об'єктивний розгляд кримінальної справи у суді. Варто зазначити, що існує кілька визначень давності притягнення до кримінальної відповідальності: 1) це закінчення вказаних у кримінальному законі строків після вчинення злочину, внаслідок чого особа, що його вчинила, звільняється від кримінальної відповідальності; це проміжок визначеного законом строку, що минає з моменту вчинення злочину і до моменту призначення покарання [4, с. 270].

У свій час С. І. Зельдов писав, що тривалість строку давності за загальним правилом повинна бути не меншою сумарного строку покарання за відповідний злочин і передбаченого законом строку погашення судимості за нього [5, с. 61]. Однак деякі вчені вважають, що визначити строк давності фактично неможливо. Так, С. В. Маліков, стверджує, що «знайти однозначне вирішення питання про розмір строку давності та його співвідношення з іншими строками (позбавлення волі, погашення судимості) практично неможливо, воно повністю належить сфері кримінальної політики» [6, с. 80]. Варто погодитись з цією точкою зору, що є найбільш прийнятою. Оскільки які б строки давності не пропонували вчені, все одно законодавець визначає їх на власний розсуд.

Тож, як бачимо, доцільним є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності з позиції кримінального законодавства і пояснюється це тим, що внаслідок свого негативного впливу на доказову базу тривалість, часу від моменту вчинення кримінального правопорушення суттєво може перешкодити успішному провадженню та об'єктивному судовому розгляду кримінальних справ.

Список використаних джерел

1. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%97%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F %D0%B.

2. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/196483-zvilnennya-vid-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-u-zvyazku-iz-zakinchennyam-strokiv-davnosti-pozitsiya-vs.

3. Судово-юридична газета. URL: file:///C:/Users/Andrii/Downloads/109264%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D%D1%96-232017-1-10-20170830. pdf.

4. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Лекции. 2-е изд., пересмотр. и доп. Т. 1. СПб.: Государственная типография, 1902. 380 с.

5. Зельдов С. И. О понятии судимости. *Правоведение*. Л. Изд-во Ленингр. ун-та. 1972. № 1. С. 61–69.

6. Маликов С. В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика. Монография. Под ред. А. И. Чучаева. М. Проспект, 2009. 236 с.

Александренко Олена Віталіївна,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;
Женунтій Володимир Іванович,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх прав, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ І ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ

Закони винайдені для блага громадян.
Цицерон

Останніми роками сексуальне насильство щодо дітей в Україні набуло тривожних масштабів. Результати досліджень свідчать, що кожна п’ята дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв [1]. Наведені дані свідчать про латентність вказаних злочинів і вкрай несприятливе положення із захистом дітей від насильства. Безперечно, що такий стан справ потребує реагування з боку держави та суспільства.

Важливо, що дана проблема не залишилася поза увагою держави та суспільства про що, зокрема, свідчить міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення», яка відбулася у Києві 19 червня 2020 року. Проте, ознайомлення з існуючими публікаціями з даної проблематики, у тому числі із збірника матеріалів згаданої конференції, викликає низку важливих питань, що потребують досліджень та якнайскорішого вирішення.

За результатами аналізу змісту окремих публікацій з даної тематики, у тому числі із вказаного збірника, складається враження, що перед слідством стоїть задача довести – що цей злочин був вчинений, що потерпілий (дитина!) дійсно зазнала від насильника, що їй дійсно було завдано фізичних і психологічних страждань. Як з цього приводу слушно зауважує В. М. Гільтайчук, при розгляді справ, що

стосуються сексуального насильства над дитиною, увага правоохоронних органів більшою мірою зосереджена на доведенні злочину і покаранні. У той же час інтереси потерпілої дитини часто залишаються без уваги [2, с. 73]. Тоді як завданням досудового розслідування (як і кримінального провадження в цілому) перш за все є захист особи (*підкреслено нами – О.А., В.Ж.*), суспільства та держави від кримінальних правопорушень (ст. 2 КПК України).

Можливо, таке положення склалося через неправильне уявлення слідчих, їх процесуальних керівників-прокурорів і суддів, а також певної кількості науковців, які вважають, що «єдиним джерелом доказів по кримінальним провадженням досить часто є показання потерпілих» [3, с. 59–60]. Так, призначаються експертизи для встановлення надійності та достовірності показань дітей-потерпілих і дітей-свідків. Пропонується призначати судову психологічну експертизу для вирішення питань, які стосуються психологічних переживань і страждань, які зазнала потерпіла дитині під час та після вчинення відносно неї злочину: зокрема, чи є дана ситуація психотравмувальною для конкретної дитини, якщо так, то чи завдані дитині страждання (моральна шкода); чи виявляє потерпіла дитина будь-які психологічні переживання та страждання, якщо так, то який ступінь тяжкості наявних переживань та страждань; чи має потерпіла дитина зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли в наслідок статевого насильства, та ін. [4, с. 68–69]. Проте, ми не знайшли пропозицій щодо проведення судових експертиз стосовно самих насильників і педофілів задля встановлення їх схильності до вчинення таких злочинів, їх здатності давати правдиві показання тощо.

Стосовно ж судово-психологічної експертизи вважаємо за необхідне зазначити наступне: враховуючи, що при її проведенні обов'язковою є присутність дитини, для якої дана дія може стати ще одним психотравмуючим фактором, її призначення у даному випадку видається зайвою. До того ж, серед підстав проведення експертизи (ст. 242 КПК України) відсутні наведені вище питання, які можуть бути встановлені іншим шляхом, що не потребує застосування спеціальних знань. Крім цього, оскільки згідно КПК України жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК), не слід вдаватися до вказаної експертизи та надто покладатися на її висновок для вирішення питань, що підлягають доказуванню. Останні можуть бути отримані шляхом проведення інших слідчих та процесуальних дій (допит, огляд, пред'явлення для впізнання, витребування документів та ін.).

Говорячи про потерпілих, не слід забувати, що у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей за цим словом стоять ДІТИ, у яких, окрім процесуальних прав потерпілого, є й свої права, які гарантовані міжнародним та національним законодавством. Разом із загальними правами людини, які належать й неповнолітнім, законом передбачені і деякі особливі права дитини, специфіка яких обумовлена її потребою в особливому захисті, турботі та допомозі.

Окрім цього, є певні відмінності між неповнолітніми та дітьми (по-перше вік і пов'язані з ним фізичний, психічний розвиток, освітній рівень, життєвий досвід та ін.), які слід враховувати у спілкуванні з дітьми, тим більше при проведенні розслідування. Правильно зазначається, що слідчі (розшукові) дії є травматичнім і стресовим досвідом для неповнолітніх, котрі постраждали внаслідок насильницьких дій [2, с. 70]. Саме тому при розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей слід дотримуватися розумних меж у застосуванні арсеналу засобів слідчого (слідчі (розшукові) дії, тактичні прийоми та ін.), маючи на увазі, що проведення розслідування не повинно завдавати більшої шкоди потерпілим дітям, аніж сам злочин.

Слід визнати, що наразі відсутні конкретні пропозиції, як же розслідувати вказані категорії злочинів, як проводити слідчі дії стосовно дітей та неповнолітніх, щоб зберегти їх психічне і фізичне здоров'я. Достатньо запитати будь-яку матір чи батька, чи хочуть вони притягнення до відповідальності насильника/педофіла, але шляхом завдання психічної травми їх дитині? Відповідь очевидна: здоров'я та благополуччя дитини перш за все.

Хоча чимало було написано про прийняті міжнародною спільнотою документи з рекомендаціями про правосуддя, доброзичливе до дитини (Методичні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Настанови Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя доброзичливе до дитини та ін.), справа полягає у втіленні їх положень у життя, передусім - у національне законодавство. Однак, нам не вдалося знайти конкретних хоча б пропозицій, як же має здійснюватися це правосуддя? Так само як і досудове розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей, яке становить/закладає основу для цього.

Видається, що поле докладання зусиль щодо дослідження і вирішення проблем розслідування злочинів вказаної категорії значне. Тут є місце і кримінально-правовим, і кримінальним процесуальним, і криміналістичним аспектам. Серед останніх важливе місце посідають тактичні особливості та прийоми проведення слідчих (розшукових) дій. Насамперед, такої важливої у даній категорії злочинів і складної, як допит постраждалої дитини, результати якого можуть стати запорукою ефективного розслідування або, навпаки, значно його ускладнити. Слід докласти зусиль для розробки практичних рекомендацій для слідчих з тактики допиту дітей і неповнолітніх (потерпілих і свідків), в залежності від конкретних обставин вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей: місця (квартира, школа та ін.), особи насильника (один з батьків, обидва, незнайома особа, неповнолітній, доросла особа) та ін.

Виходячи з вищевикладеного, актуальним видається проведення досліджень щодо тактики слідчих (розшукових) дій у вказаних категоріях кримінальних проваджень, що спрямовані на отримання доказової інформації, але проводяться із захистом або мінімізацією

психотравмуючої ситуації для дітей (потерпілих і свідків). Окрім цього, не зайвим було б переглянути положення чинного КПК України стосовно допиту неповнолітніх і дітей з метою вдосконалення правового регулювання проведення цієї слідчої дії та максимального зменшення травматизації від її проведення. Проте, це вже тема для інших публікацій.

Список використаних джерел

1. Кожна 5 дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, дитячий омбудсмен М. Кулеба/ Українські новини від 19.11.2019. URL: https://ukranews.com/ua/news/666713-vid-seksualnogo-nasylstva-v-ukrayini-strazhdaye-kozhna-5-ta-dytyna.

2. Гільтайчук В. М. Принципи найменшої психотравматизації дитини під час проведення за її участю слідчих дій // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 70–73.

3. Волошина О. В. Роль спеціаліста-психолога в підготовці та проведенні допиту неповнолітніх жертв сексуального насильства // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 59–62.

4. Гарасимів О. І., Захарова О. В. Призначення судових експертиз щодо потерпілої дитини в кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості // Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 66–69.

Антонюк Поліна Євгенівна,
професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Щербанюк Дмитро Володимирович,
заступник директора Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України – завідувач відділу криміналістичних видів досліджень, кандидат юридичних наук

ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТІЛОМ НЕЖИВОЇ ЛЮДИНИ

Основним критерієм допустимості доказу в кримінальному провадженні є отримання його у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 86 КПК України).

Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може покладатися суд при ухваленні судового рішення.

І, якщо дії сторони захисту щодо збирання доказів дещо розширені можливістю здійснення інших дій (крім витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій), які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України), то сторона обвинувачення здійснює збирання доказів виключно в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 1, 2 ст. 93 КПК України).

З огляду на такі вимоги щодо збирання доказів особливо важливе значення має чіткість та однозначність кримінальних процесуальних норм, визначеність дефініцій, які використовуються, та логічність встановленого процесуального порядку, що, в сукупності, має забезпечити допустимість отриманого доказу для використання в процесі доказування.

Нажаль, вимушені констатувати, що саме невідповідність окремих положень Кримінального процесуального кодексу зазначеним критеріям створює в роботі суб'єкта розслідування невизначені ситуації, які вкрай ускладнюють процес розслідування та створюють передумови для порушення прав учасників кримінального провадження.

Так, відсутність в Кримінальному процесуальному кодексі України чіткого визначення конструкції «труп», яку законодавець вживає в ряді норм, а також процесуального статусу такої категорії, ускладнює процес доказування для обох сторін кримінального провадження, а в окремих випадках робить його неможливим з точки зору забезпечення допустимості доказу.

Наприклад, в ст. 238 КПК України (Огляд трупа) законодавець передбачає, що обов'язковим учасником такого огляду є судово-медичний експерт або лікар (якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта), – тобто встановлює певний порядок проведення такої слідчої (розшукової) дії. За відсутності чіткого розуміння, що саме є «трупом» в кримінальному провадженні, постає питання: чи необхідно обов'язково залучати судово-медичного експерта або лікаря для огляду, наприклад, частин тіла людини, які не становлять єдиного анатомічного цілого взагалі, або таких частин тіла як кість руки, ступня ноги – тобто частин тіла, за відсутності яких людина може бути живою, а не мертвою (трупом в загальноприйнятому розумінні)? Чи буде в такому випадку порушенням процесуального порядку збирання доказів, якщо слідчий проведе огляд знайденої частини руки людини без залучення судово-медичного експерта? І чим в такому випадку буде оглянута частина тіла людини: трупом чи ні, і, якщо ні, то чим?

Подібна ситуація виникає й при пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України). Якщо в слідчий ситуації, яка виникла, є частина (частини) анатомічного тіла людини без голови, або, навпаки, одна голова, – це труп чи ні? Як слідчому організувати проведення цієї слідчої (розшукової) дії, щоб забезпечити допустимість зібраних доказів?

Причому, акцентуємо увагу, мова не ведеться про розроблені криміналістичні рекомендації щодо проведення огляду чи пред'явлення для впізнання з метою забезпечення більш ефективного та якісного процесу збирання доказів. Мова йде саме про забезпечення процесуального порядку отримання доказів – обов'язкової вимоги щодо їх допустимості в кримінальному провадженні, у випадку недотримання якої докази не можуть бути використані ні на етапі досудового розслідування, ані під час судового розгляду.

Відсутність процесуального визначення статусу трупа людини (частин тіла людини) в кримінальному провадженні також позбавляє сторони провадження можливості збирання доказів та порушує загальні засади кримінального провадження: змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 7 КПК України).

Так, відповідно до існуючого порядку, труп не є ані речовим доказом, ані документом, ані іншим процесуальним об'єктом, порядок поводження з яким в рамках кримінального провадження визначений Кримінальним процесуальним кодексом. Постає питання, яким чином сторона захисту може витребувати або забезпечити отримання тіла людини (частин тіла), яке вже направлено на проведення судово-медичної експертизи стороною обвинувачення і перебуває у відповідному Бюро Міністерства охорони здоров'я України, в разі наявності у сторони захисту необхідності призначення іншої експертизи? Або, наприклад, відібрати зразки з органів та тканей тіла людини (частин тіла), яке направлене на проведення судово-медичної експертизи? Зразки з чого в такому випадку повинні відбиратися? Адже для отримання різного виду зразків встановлена різна процесуальна процедура, яка забезпечує належність отримання таких фактичних даних.

Відповідно до існуючого порядку законодавцем визначена лише можливість вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, лише в рамках проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 3 ст. 239 КПК України). Але при цьому все одно не визначений їх процесуальний статус: в ч. 6 цієї ж статті законодавець називає їх «об'єкти для досліджень», не зазначаючи на них як на такі, що додаються до протоколу, тобто не вводячи їх до кола певних процесуальних об'єктів.

В умовах невизначеності процесуального статусу категорії «труп» та відповідної процесуальної процедури сторони провадження позбавлені можливості збирання доказів, або перебувають в умовах, коли в подальшому зібрані ними докази можуть бути визнані

недопустимими як такі, що отримані поза межами порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України.

Зазначена проблематика, на наше переконання, є дуже важливою, адже кримінальні провадження, в яких виникає необхідність проведення процесуальних дій щодо тіла неживої людини, здійснюються, як правило, по злочинах високого ступеню суспільної небезпеки, пов'язаних з позбавленням життя людей. І відсутність можливості збирання допустимих і належних доказів є великою перешкодою в процесі встановлення істини для всіх учасників кримінального провадження.

З урахуванням зазначеного вище та з метою усунення причин, що створюють умови для визнання доказів недопустимими та забезпечення всіх учасників кримінального провадження якісним та дієвим механізмом збирання доказів, вважаємо за необхідне:

– надати чітке визначення в кримінальному провадження таким категоріям, які характеризують тіло (частини тіла) людини, як живої, так і неживої;

– чітко визначити процесуальний статус таких категорій і, відповідно, процесуальний порядок їх збирання, оцінки і дослідження;

– з урахуванням розроблених категорій та процесуального порядку, узгодити всі пов'язані з ними процесуальні норми Кримінального процесуального кодексу України.

Саме такий комплекс заходів, на наш погляд, забезпечить як допустимість зібраних доказів, коли йдеться про процесуальні дії, пов'язані з неживою людиною, так і дотримання загальних засад кримінального провадження та недопущення порушень прав учасників кримінального провадження.

Багаденко Ірина Петрівна,
начальник 2-го науково-дослідного відділу
науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності Державного
науково-дослідного інституту МВС України,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПИТУ ДІТЕЙ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА»

Набувши членства у Раді Європи у 1995 р., Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм і стандартів Ради Європи. Дане зобов'язання стосується норм і стандартів щодо захисту дітей – жертв насильства або свідків злочинів. Зокрема, у 2012 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Так, на підставі вказаної Конвенції, а також Керівних

принципів ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів (2005 р.), Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) й інших стандартів українське законодавство зазнало не багаточисленних, але суттєвих змін і доповнень, а також новоутворень у зазначеному напрямі.

Зокрема, у 2012 р. було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс України, подальше внесення змін до якого призвело до появи ст. 232 (проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (в редакції Закону № 767-VII від 23.02.2014)), якою передбачається можливість проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) (п. 3 ч. 1 цієї статті). При цьому, допускаються зміни зовнішності та голосу, за яких неможливо було б упізнати особу, яку допитують (ч. 10 цієї статті). Водночас, стаття прямо не передбачає можливості використання зафіксованих технічними засобами результатів проведеного на стадії досудового розслідування допиту на стадії судового розгляду без повторного допиту та повторного травмування малолітньої або неповнолітньої особи.

Серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226) також не зазначено можливостей уникнення подальших повторних допитів дитини.

Водночас, українським урядом схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [1] та затверджено відповідний план з реалізації цієї стратегії [2]. Зокрема, положення Національної стратегії визнають пріоритетними напрямами формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, впровадження методики «Зелена кімната». Визнаючи наявними системні проблеми юстиції щодо дітей, серед яких відсутність обов'язкової спеціальної підготовки суддів, прокурорів і захисників у провадженнях за участю дітей; відсутність належних умов для проведення судових засідань в оточенні, дружньому до дитини, тощо, Національна стратегія орієнтована на усунення таких проблем, а також подолання прогалин правового та організаційно-правового характеру у зазначеному напрямі.

У відповідності до положень Національної стратегії План заходів із її реалізації передбачає пункти стосовно удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду, серед яких:

забезпечення обов'язкового спеціального навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва та підтримують державне обвинувачення у провадженнях щодо неповнолітніх осіб, суддів, які розглядають кримінальні провадження, учасником яких є дитина, та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (п. 22, 29). Для

цього заплановано розроблення з урахуванням міжнародного досвіду єдиних стандартів навчання фахівців системи юстиції щодо дітей (прокурорів, суддів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції тощо);

забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната» (п. 25). Для цього заплановано розроблення та поширення рекомендацій щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната» для органів досудового розслідування, а також розроблення законопроекту про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою удосконалення правових норм у частині правил допиту неповнолітніх осіб тощо.

Говорячи про фахівців системи ювенальної юстиції в структурі Національної поліції України, то, насамперед, це є орган досудового розслідування, функції якого виконують слідчі підрозділи і дізнання (ст. 38 КПК України). Обов'язки та повноваження цих підрозділів з вказаних вище питань закріплені відомчими нормативними актами МВС України. Зокрема, Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, передбачено визначення керівником підрозділу слідчих, спеціально уповноважених на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (п/п 10, п. 3 розділу V цього Положення), так званих ювенальних слідчих.

Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 20.05.2020 № 405, також передбачено визначення керівником підрозділу дізнавача, спеціально уповноваженого на здійснення дізнання щодо неповнолітніх (п. 4 розділу IV цього Положення).

Відповідно до вимог стосовно фахівців, які працюють з дітьми у сфері правосуддя, такі фахівці повинні мати відповідний досвід та отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них (п/п 14 п. 4 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей).

Водночас, через ряд несприятливих факторів (наприклад, плинність та недобір кадрів, а також пов'язана з цим нестача часу для проходження кваліфікаційних тренінгів або навчань, відсутність досвіду роботи з дітьми тощо) на практиці такі фахівці, як ювенальний слідчий чи ювенальний дізнавач, призначаються ситуативно й не на тривалий час, що заважає набуттю практичного досвіду конкретним фахівцем.

В Україні створено та обладнано 34 спеціальних приміщення – кімнат, дружніх до дітей – для проведення із застосуванням спеціальної методики «Зелена кімната» допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження. З урахуванням перспектив розвитку ювенальної юстиції в Україні, кількість таких приміщень повинна зростати.

На підставі викладеного, виникає необхідність регламентувати серед особливостей допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування (ст. 226 КПК України) проведення такого (допиту) із застосуванням спеціальної методики «Зелена кімната», яка включає в себе використання кімнати, дружньої до дитини, а також залучення фахівців у сфері психології тощо.

Крім цього, вважається за доцільне у дорученні слідчого/дізнавача на проведення допиту дітей іншими працівниками Національної поліції України зазначати особливість цієї процесуальної дії, що потребує використання спеціальної методики «Зелена кімната».

За аналогією до ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 також варто було б передбачити порядок визначення ювенального слідчого/дізнавача для здійснення кримінального провадження за участю неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text.

2. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1335-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text.

Баулін Олег Вячеславович,
завідувач відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва
Київського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції
України, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ПОНЯТИХ В УКРАЇНІ

У кримінальному процесі понятий – це незаінтересована дієздатна особа, яка на запрошення слідчого, прокурора присутня під час провадження слідчих (розшукових) дій і своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі виконаним діям і встановленим фактам.

Поняті відомі національному кримінальному судочинству не одне століття. Вони є залишком стародавнього інституту народної участі у кримінальному суді, переродженого в інститут забезпечення достовірності того, що відбувалося перед певним органом влади і записуваним у його протоколі [1, с. 259]. Окремі науковці їх вважали процесуальними свідками, які відрізняються від звичайних свідків злочину, оскільки перші уповноважені бути присутніми під час проведення процесуальних дій для того щоб посилити достовірність і юридичну силу отриманих доказів, а останні випадково отримали

відомості про певні факти, що становлять предмет інтересу органу досудового розслідування і суду [2, с. 87].

Історично склалося так, що для отримання показань від понятих про обставини проведення процесуальних дій їх допитують як свідків. У гносеологічному плані поняті, поряд зі слідчим, є суб'єктами пізнання, тобто є суб'єктами доказування, в якому відіграють хоч і допоміжну, але дуже важливу роль, оскільки засвідчують у відповідних протоколах перебіг і результати проведених за їх участі дій, зокрема тих, які є неповторюваними.

Чинний КПК України містить певну сукупність норм, які передбачають участь понятих у проведенні огляду, обшуку, у пред'явленні для впізнання та інших слідчих (розшукових) діях, встановлює певні обов'язки для понятого і визначає осіб, які не можуть бути понятими (п. 25 ч. 1 ст. 3, ч. 6 ст. 104, ч. 3 ст. 66, ч. 7 ст. 223), що дає підстави вести мову про наявність у кримінальному процесі України інституту понятих [3, с. 9]. Проте, цьому інституту не вистачає стриженя, тобто норми, що визначила б процесуальний статус понятого. Тому слід підтримати пропозиції щодо чіткого визначення процесуального статусу понятого, у тому числі, з формулюванням його прав і обов'язків та вимог до нього у окремій статті КПК України [4, с. 105].

Проте, дієвість інституту понятих як гарантії законності та неупередженості досудового розслідування потребує не лише удосконалення положень кримінально-процесуального закону, а й інших заходів.

Зараз поширеними стали випадки залучення слідчими і оперативними співробітниками, так званих, «штатних», «професійних» понятих до участі у проведенні слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому, сфальшовані докази, нібито отримані під час проведення вказаних дій, а також показання таких понятих, допитаних як свідків на стадії досудового розслідування, покладалися в основу обвинувачення і ледь не призвели до засудження невинуватих осіб. Достатньо вказати на вирок Новодністровського міського суду Чернівецької області від 29.12.2016 р. у провадженні № 719/514/15-к, яким було виправдано особу, обвинувачену у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, в якому йдеться про оплату на місці послуг понятих [5], а також ухвалу слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24.09.2019 р в провадженні № 607/22096/19 про скасування постанови слідчого СУ ГУНП в Тернопільській області від 21.08.2019 р. про відмову у задоволенні клопотання захисника про проведення слідчих дій у провадженні № 12018210000000101, і про зобов`язання слідчого за участю захисника допитати понятих - студентів юридичного факультету, які приймали участь у слідчих діях як свідків [6]. Факти неодноразового залучення слідчими «професійних» понятих (пенсіонерів, студентів-стажистів відділу поліції тощо) для проведення обшуків приміщень, а також вироки про

засудження правоохоронців, які вдалися до фальсифікації матеріалів кримінального провадження, що набрали законної сили, дають підстави для твердження, що «сьогодні в Україні практично не існує незацікавлених понятих» [7, с. 215].

Така ситуація характерна не лише для нашої держави, а й для деяких інших країн, що раніше входили до складу СРСР. Так, відповідно до Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Кобіашвілі проти Грузії» (№ 36416/06) Арчіла Кобіашвілі було визнано винним у придбанні та зберіганні героїну та засуджено до 6 років ув'язнення [8]. В основу вироку було покладено протокол обшуку, показання допитаних як свідків 2 поліцейських і 2 понятих. Кобіашвілі стверджував, що його не обшукували, речовину підкинула поліція. Він скаржився до ЄСПЛ на підставі ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Суд звернув увагу на те, що оскаржуваний обшук заявника був основною підставою для порушення кримінальної справи проти нього. Протокол і заяви осіб, які проводили обшук, та понятих стали підставою для засудження. Таким чином, цей обшук був слідчим заходом, який забезпечив докази, на яких ґрунтувалося засудження. Він проводився за відсутності санкції суду за рішенням керівника відділу поліції, з дотриманням процедури за невідкладних обставин. Але у ЄСПЛ так і не знайшли цих невідкладних обставин. Окремі питання в ЄСПЛ виникли щодо понятих, які повинні були слугувати незалежними спостерігачами за проведенням слідчої дії і гарантами проти можливих зловживань з боку поліції. Але коли один з понятих був допитаний в суді, то він змінив свої показання, стверджуючи, що він не був присутнім на обшуку, і надав неправдиві свідчення під примусом. Національні суди зробили висновок, що заява, надана ним у суді, не є достовірною. Стосовно іншого понятого сторона захисту представила документ, згідно з яким він був колишнім поліцейським і поставила під сумнів довіру до нього на цій підставі, що він діяв як агент і з'являвся як свідок у різних кримінальних справах. Національний суд проігнорував ці відомості.

За таких обставин, зауважили в ЄСПЛ, присутність понятих під час обшуку заявника та їх подальша участь під час розгляду справи в суді не сприяла адекватному з'ясуванню фактичних обставин обшуку. Ці та інші протиріччя, що стосувалися фактичних обставин обшуку Кобіашвілі, дали підстави для сумнівів у достовірності отриманих доказів. Отже, при оцінці справедливості провадження слід враховувати якість доказів, включаючи те, чи були обставини, за яких вони були отримані, такими, що ставлять під сумнів їх достовірність.

Для уникнення «штатних» понятих, на наш погляд, достатнім було б заборони участі особи як понятого більше ніж двічі на рік та запровадити Державний реєстр понятих, до якого включалися б органом досудового розслідування відомості про осіб, які були залучені як поняті. Розпорядником такого реєстру могло виступити Міністерство юстиції України або МВС України.

Список використаних джерел

1. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х т. Т. II. / (печат. по 3-му изд., Спб, 1910). Санкт-Петербург: Альфа, 1996. 607 с.

2. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства. Киев: Изд-во Семенко Сергея, 2005. 118 с.

3. Бублик Н. С., Бобик М. В. Понятий як учасник кримінального провадження. Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 07.06.2019).

4. Смоков С. М., Кирилюк О. А. Участь понятих у слідчих (розшукових) діях на стадії досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 2. С. 101-106.

5. Вирок Новодністровського міського суду Чернівецької області від 29 грудня 2016 року у провадженні № 719/514/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/63803107.

6. Ухвала слідчого судді Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24 вересня 2019 року в провадженні №607/22096/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84726567.

7. Поповченко О. І. Енциклопедія захисту нотаріальної діяльності. Харків: ФО-П Лисяк Л. С., 2020. 448 с.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кобіашвілі проти Грузії» (Case of Kobiashvili v. Georgia) від 14 березня 2019 року (заява № 36416/06). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191544.

Беляй Олександр Іванович,
адвокат, кандидат юридичних наук

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Справжньою соціальною цінністю права людини стають лише за умови їх повного та безперешкодного втілення у конкретних суспільних відносинах. Саме це визначає ключову роль гарантій конституційних прав і свобод кожної особи та обумовлює підвищений інтерес до проблем їх реалізації, особливо в галузі кримінального процесуального права [1, с. 4].

Процесуальні гарантії є універсальним механізмом захисту прав та законних інтересів будь-якої людини. О. П. Кучинська слушно зазначає, що «гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження, навіть щодо підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, жодним чином не можна розглядати як перешкоди для розкриття злочину. Навпаки, суворе дотримання цих гарантій

повністю відповідає завданням кримінального провадження, переліченим у ст. 2 КПК України» [1, с. 5]. Кримінально-правовими гарантіями слід вважати: засади кримінального провадження, кримінально-процесуальну форму, визначення правового статусу учасників кримінального процесу, судовий контроль при прийнятті процесуальних рішень тощо [2, с. 105].

Отже, судовий контроль є однією з гарантій дотримання прав і свобод людини та засобом забезпечення законності під час кримінального провадження. Водночас судовий контроль є окремою ланкою діяльності суду на стадії досудового розслідування. Сутність цього інституту полягає у контролі за додержанням прав і свобод людини під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення інших процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень. Окрім цього, судовий контроль створює належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування .

О. І. Полюхович вважає, що інституту судового контролю притаманні такі характерні ознаки:

а) регламентованість Конституцією України та кримінальним процесуальним законодавством;

б) спрямованість на забезпечення законності та обґрунтованості рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування;

в) зосередженість на врегулюванні конфлікту між сторонами обвинувачення і захисту;

г) визначеність на законодавчому рівні предмету і меж судового контролю;

д) загальнообов’язковість судового рішення, що прийняте за результатами судово-контрольної діяльності;

е) під час цієї діяльності не вирішується питання про винуватість або невинуватість особи, притягнутої до кримінальної відповідальності;

є) основним предметом діяльності суду є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційні права та свободи людини [3, с. 50–51].

Відповідно до іншої класифікації, запропонованої Н. П. Сизою, повноваження слідчого судді щодо судового контролю на стадії досудового розслідування доречно об’єднати у такі п’ять груп:

1) вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій;

3) вирішення питань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування;

5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [4, с. 9].

Отже, вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження входить до повноважень слідчого судді щодо здійснення судового контролю під час досудового розслідування.

Загальне положення щодо обов'язковості судового контролю закріплене у ч. 1 ст. 132 КПК України, відповідно до якої заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Такими винятковими випадками застосування заходів забезпечення без ухвали слідчого судді є затримання особи, передбачене ст. 207, 208 КПК України та тимчасове вилучення майна під час здійснення такого затримання або під час проведення обшуку чи огляду (ст. 168 КПК України). Відтак, в усіх інших випадках ухвала слідчого судді є обов'язковою правовою підставою застосування заходів забезпечення та додатковою гарантією

Також право особи на недоторканність приватного життя може зазнавати суттєвих обмежень й при застосуванні запобіжних заходів, які також є предметом судового контролю на стадії досудового розслідування. Клопотання слідчого, погоджене з прокурором, або клопотання прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Таке клопотання розглядається слідчим суддею невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного затримання підозрюваного або з моменту надходження клопотання до суду.

Окремо варто згадати ст. 206 КПК України, яка наділяє слідчого суддю повноваженнями щодо власної ініціативи здійснення судового контролю під час застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Відповідно до ч. 1 цієї статті кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи. У ч. 2 закріплено, що у разі отримання слідчим відомостей, які створюють обґрунтовану підозру про позбавлення людини свободи за відсутності законних підстав для такого позбавлення, він повинен постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

До того ж відповідно до ч. 3 ст. 206 КПК України слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявність інших правових підстав для позбавлення особи свободи.

Безумовно, наведені положення є кроком вперед у контексті забезпечення прав людини. Адже норми, закріплені у ст. 206 КПК

України, створюють додаткові механізми захисту і слугують гарантіями дотримання законності при обмеженні конституційних прав і свобод людини під час кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // Адвокат. 2012. № 7. С. 4-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_7_1.

2. Удовенко Ж. В. Гарантії невтручання в особисте і сімейне життя під час здійснення кримінального провадження / Ж. В. Удовенко // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. Вип. 1. С. 104–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2017_1_19.

3. Полюхович О. І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. канд. юр. наук: 12.00.09 / О. І. Полюхович. Харків, 2017. 231 с.

4. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н. П. Сиза // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: «Право». 2012. № 2 (6). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/2snpkpu.pdf.

Бойко Олександр Васильович,
суддя Голосіївського районного суду
міста Києва

ЗАВДАННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Презумпція невинуватості є основоположною засадою кримінального провадження, яка закріплена як в українському законодавстві, так і в багатьох міжнародно-правових актах. В українському законодавстві основні положення презумпції невинуватості визначені у ст. 62 Конституції України та фактично продубльовані у ст. 17 КПК України. де зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

У міжнародно-правових актах презумпція невинуватості закріплена у ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав і свобод людини визначено, що: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її вину не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту». Аналогічне положення міститься і в ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де вказано, що «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно з законом».

Разом з цим, слід відмітити, що презумпція невинуватості є структурним елементом права на справедливий суд. На користь цього свідчить те, що положення презумпції невинуватості закріплено саме в ст. 6 «Право на справедливий суд» Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини закріплено. Зокрема, в ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ нормі визначено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

У прецедентній практиці ЄСПЛ також наголошується, що «право на презумпцію невинуватості, закріплене у пункті 2 статті 6 Конвенції є одним з елементів справедливого судового розгляду кримінальної справи, який вимагається відповідно до пункту 1 цієї ж статті» (п. 47 рішення у справі «Довженко проти України» 2012 року, п. 81 рішення у справі «Шагін проти України» 2009 року).

Призначення презумпції невинуватості, як слушно зауважує В.Т. Нор, насамперед, полягає в тому, щоб протистояти у кримінальному судочинстві обвинувальному ухилу, суб'єктивізму, тенденційності чи навіть свавіллю всьому, що перетворює кримінальне судочинство у знаряддя розправи над обвинуваченим, ототожнює обвинуваченого з винуватим, робить його фактично безправним [1, с. 3].

В рішеннях ЄСПЛ вироблено аналогічний підхід до цього питання. Зокрема, у справі «Довженко проти України» Суд повторює, що п. 2 ст. 6 Конвенції у її відповідному аспекті спрямований на запобігання негативному впливу на справедливий судовий розгляд кримінальної справи упереджених заяв, зроблених у тісному зв'язку з цим судовим розглядом (п. 47) [2].

Таким чином, завдяки презумпції невинуватості забезпечується неупередженість суду під час розгляду кримінальних проваджень. Адже, цей принцип забороняє формування передчасної позиції суду, яка б відображала думку про те, що особа, обвинувачена у вчиненні злочину, є винуватою ще до того, коли її вина буде доведена відповідно до закону [1, с. 8].

Окрім цього, О.А. Банчук та Р.О. Куйбіда відмічають, що завданням презумпції невинуватості є недопущення як завчасного впливу попередньої оцінки фактів органами розслідування на ухвалення рішення судом, так і запобігання формуванню громадської думки щодо винуватості/невинуватості особи за відсутності остаточного рішення суду [3, с. 91].

Тому варто відмітити, що для реалізації права на справедливий суд важливе значення має недопущення формування завчасної думки громадськості про винуватість певної особи. На це неодноразово зверталася увага в рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Криволапов проти України» 2018 року Суд констатував, що заяви посадових осіб держави спонукали громадськість повірити у винуватість заявника та вплинули на оцінку фактів відповідним судовим органом. А тому Суд дійшов висновку про порушення п. 2 ст. 6 Конвенції (пункти 131, 132) [4].

Таким чином, вищенаведене дозволяє стверджувати, що презумпція невинуватості є структурним елементом права на справедливий суд та гарантією реалізації цього права. Дотримання вимог презумпції невинуватості дозволяє запобігти:

– обвинувальному ухилу та упередженості під час розгляду кримінальних проваджень;

– формуванню громадської думки щодо винуватості/невинуватості особи за відсутності остаточного рішення суду.

У разі недотримання цих завдань, судове рішення не можливо визнати справедливим та легітимізувати його в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право,* 2011. № 1(3). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11nvtzpl.pdf.

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Довженко проти України» від 12 січня 2012 року (остаточне 12.04.2012). (Заява № 6650/03). Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_845?find=1&text.

3. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. К.: «ІКЦ «Леста»«, 2005. 116 с.

4. Рішення ЄСПЛ у справі «Криволапов проти України» від 02 жовтня 2018 року (остаточне 02.01.2019). (Заява № 5406/07). Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text.

Ботнаренко Ірина Анатоліївна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ

Виявлення та розслідування злочинних діянь, пов’язаних з домашнім насильством, завжди потребує особливої уваги та повної мобілізації професійних знань, навичок працівників слідчих та оперативних підрозділів. Саме ці правопорушення вирізняються підвищеним ступенем складності, трудомісткості та відповідальності.

Питанню протидії домашньому насильству присвятили свої праці такі вчені, як А. Байда, І. Бандурка, І. Басиста, О. Бойко, В. Брижик, А. Васильєв, Т. Возна, В. Голіна, О. Джужа, І. Дроздова, М. Євсюкова, Д. Заброда, А. Запорожцев, М. Заславська, А. Ілліна, А. Йосипів, О. Ковальова, А. Лабунь, О. Мусієнко, В. Пивоваров, М. Рошка, О. Стрельченко, Г. Христова, О. Шаповалова, Л. Шевченко

та інші. Не применшуючи науковий вклад вчених у дослідження зазначеної проблематики, зауважимо, що особливості розслідування кримінальних проваджень за фактами домашнього насильства у вітчизняній юридичній науці залишаються поза увагою теоретиків. Разом з тим, враховуючи загрозливу тенденцію зростання таких проявів, що безпосередньо обумовлює необхідність розробки відповідних рекомендацій щодо розслідування цих злочинів, указане питання потребує ретельного аналізу та дослідження.

Початковий етап розслідування будь-якого злочину є криміналістичним поняттям. Воно використовується для позначення періоду досудового розслідування, на якому за допомогою слідчих дій, організаційних та оперативно-розшукових заходів (виконуваних одразу після відкриття кримінального провадження) встановлюються обставини події, які мають ознаки злочинного діяння, необхідні для: а) орієнтування органів та осіб, що розслідують кримінальне правопорушення; б) висування версій; в) планування розслідування; г) розшуку та затримання злочинця; д) забезпечення відшкодування збитку; е) припинення та попередження злочину [1, с. 206].

За загальним правилом, зазначає О.О. Мілевський, на початковому етапі досудового розслідування застосовуються прийоми, за допомогою яких можна встановити: «просторово-часові зв'язки між окремими слідами злочину та обставинами події; ідентифікаційні та ситуаційні властивості слідів та їхню доказову цінність; причини відсутності або наявності слідів як фактів, що суперечать природному перебігу аналогічних подій (негативні обставини) [2, с. 60].

Робота слідчого на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, характеризується складністю через суперечливість доказової інформації щодо більшості фактичних обставин, що стосуються події кримінального правопорушення і винуватості у його вчиненні конкретних осіб, що може вплинути на формування істинного уявлення про вчинене протиправне діяння.

В узагальненому вигляді до основних задач початкового етапу розслідування даного виду злочинів можна віднести: 1) встановлення місця, часу і обстановки злочину, його сутності, а також виявлення, фіксація і вилучення його слідів (джерел доказів); 2) встановлення, затримання (у тому числі розшук) особи, підозрюваної в вчиненні злочину; 3) збирання доказів, достатніх для повідомлення про підозру (хоча б по одному епізоду домашнього насильства).

Одразу після отримання повідомлення про вчинення факту домашнього насильства, працівник поліції, перед виїздом на місце події, здійснює первинну перевірку: а) змісту та повноти інформації про виклик; б) повторності викликів у минулому; в) знаходження за адресою виклику осіб, які перебувають на профілактичних обліках Національної поліції України.

Прибувши на місце події, першочерговими задачами працівника поліції є з'ясування: а) ризиків загрози життю та здоров'ю членів сім'ї; б) наявності дітей в помешканні; в) необхідності направлення

автомобіля (карети) швидкої медичної допомоги потерпілим; г) наявності зброї (якщо така є, і можливість її застосування) та інших засобів, що загрожують життю та здоров'ю членів родини.

Починаючи з моменту виявлення факту вчинення домашнього насильства й упродовж його досудового розслідування, слідчий повинен застосовувати всі наявні в нього засоби й методи не тільки для того, щоб зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала причетність і вину злочинця до вчинених протиправних діянь, але й припинити його злочинну діяльність, а також забезпечити надання необхідної допомоги потерпілому та іншим членам родини.

Потерпілій особі необхідно роз'яснити її права та можливості щодо захисту від подальшого насильства, з'ясувати необхідність забезпечення її безпеки та на підставі цього визначитися зі спеціальними заходами щодо кривдника, оформити матеріали для подальшого проведення процесуальних дій і притягнення правопорушника до відповідальності.

Під час спілкування з особою, постраждалою від домашнього насильства, працівнику поліції необхідно: а) заспокоїти потерпілу особу, а також дітей, що стали свідками вчинення домашнього насильства; б) виявляти повагу, співчуття до потерпілої особи та розуміння ситуації, намагатися викликати в неї довіру; в) запевнити потерпілого, що він та його діти перебувають в безпеці; в) запропонувати потерпілому звернутися до лікаря за кваліфікованою медичною допомогою, а, за необхідності, для проведення судово-медичної експертизи або зняття побоїв; г) переконати потерпілого в тому, що законодавство на його стороні і що жодна людина не має права застосовувати будь-яке насильство до іншої особи; д) порадити потерпілому звернутися за консультацією до психолога, зазначивши, що при роботі з ним зберігається конфіденційність; е) за необхідності надати повну інформацію щодо державних (недержавних) установ та організацій, які можуть надати потерпілому підтримку та захист, у тому числі можливість притулку; є) ні в якому разі не засуджувати поведінку жертви, даючи поради, вказівки тощо. Крім того, працівнику поліції необхідно уважно спостерігати за поведінкою осіб, які перебувають на місці вчинення злочину та не оцінювати ситуацію «першим враженням». Доречним є проведення опитування сусідів щодо обставин інциденту, який стався, а також їх наявності в минулому.

В ході безпосереднього спілкування з особою, яка підозрюється у вчиненні насильства, працівник поліції повинен: а) представитися, пояснивши доцільність даної бесіди; б) розмову вести спокійно та врівноважено; в) розмову проводити таким чином, щоб вона була для кривдника «сигналом», що він не може розраховувати на подальшу безкарність; г) наголосити, що застосування будь-яких насильницьких дій має ознаки правопорушення, за яке чинним законом передбачено адміністративну або кримінальну відповідальність.

Поряд із загальними та наведеними вище обставинами, що підлягають з'ясуванню, слідчий повинен, з моменту отримання

інформації про вчинення домашнього насильства, встановити факти та обставини, які вказують на: кримінальний характер протиправних діянь і дозволяють правильно їх кваліфікувати, форму насильства, мотиви вчинення домашнього насильства щодо жертви, віктимологічні риси потерпілого, тривалість вчинення насильницьких дій та їхні наслідки тощо. Водночас варто пам'ятати, що за вчинення особою домашнього насильства, незважаючи на його форму, окрім властивих йому наслідків, також настають психологічні наслідки, особливість яких залежить від форми насильства та його тривалості [3, с. 13].

Звертаємо увагу і на те, що у деяких випадках особа, яка подає заяву про вчинення домашнього насильства, може надати з різних причин (наприклад, помста, образа) неправдиві відомості, аби скомпрометувати іншого члена сім'ї. У тому числі, повідомляючи про факти домашнього насильства, заявник не завжди має на меті притягнути члена своєї родини до кримінальної відповідальності, він може мати лише намір спонукати конкретну особу (члена сім'ї) на вчинення певних дій. В інших випадках може бути замовчування членом сім'ї (найчастіше, матір'ю) щодо фактів насильства по відношенню до дітей. Тому особу, яка повідомляє про факти насильства, також необхідно попередити про настання кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення (згідно зі ст. 383 Кримінального Кодексу України). Доцільно повідомити потерпілій особі про те, яке покарання може бути визначено судом стосовно злочинця, роз'яснити зміст відповідних статей Кримінального Кодексу України.

Для чіткої фіксації фактів насильства на місці події необхідно звернути увагу на: а) сліди та ознаки насильства (синці, подряпини, кров, рани, опіки, вирване волосся, сліди побиття); б) стан учасників конфлікту (емоційний стан, алкогольне чи наркотичне сп'яніння, ознаки переляку, жаху, тремтіння рук чи тіла, емоційна неврівноваженість, роздратування, плач, крик, апатія); в) стан житлового приміщення (сліди крові, розбиті прилади, меблі чи вікна, розкидані речі, розірваний одяг та інше); г) види знаряддя чи засоби, якими могли бути спричинені ушкодження.

Під час визначення послідовності проведення окремих слідчих (розшукових) дій слідчому необхідно керуватися не тільки організаційними, а й тактичними міркуваннями. Перевага повинна віддаватися діям і заходам, несвоєчасне проведення яких може призвести до знищення доказів та їхніх джерел. Серед першочергових слідчих (розшукових) дій, що можуть бути проведені при розслідуванні домашнього насильства, необхідно виділити такі: а) огляд місця події; б) освідування; в) допит потерпілого та свідків; г) допит підозрюваного.

Щодо аналізу матеріалів, що можуть свідчити про вчинення домашнього насильства, то після внесення відповідної інформації до

ЄРДР, відомості, що містяться в цих матеріалах, оцінюються слідчим за наступними критеріями:

а) джерело інформації (від кого було отримано інформацію про вчинення домашнього насильства), його походження, зв'язок з подією, яка вивчається, надійність, можливі дефекти відображення ним об'єктивної дійсності (хворобливий стан особи, дефекти сприйняття і т. ін.);

б) зміст інформації, її повнота, точність, які саме обставини події і наскільки повно висвітлюються в матеріалах;

в) чи не суперечить інформація в наданих матеріалах одна одній.

На підставі аналізу першочергових дій працівників поліції при розслідуванні домашнього насильства, до основних завдань початкового етапу розслідування можна віднести: 1. Аналіз наявної інформації та вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які зазнали домашнього насильства. 2. Оцінка сформованої слідчої ситуації та постановка тактичних завдань щодо розслідування факту домашнього насильства. 2. Виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин (матеріальні сліди, знаряддя злочину, свідки-очевидці та ін.). 3. Складання плану розслідування та обрання напрямку розслідування. 4. Обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. 5. Пошук і одержання детальної інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину. 6. Збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого (спосіб життя, заняття, зв'язки, зміст дозвілля, риси характеру, його поведінка до, у момент і після вчинення злочину тощо). 7. Пошук, одержання й аналіз інформації про особу, що вчинила злочин, її розшук і затримання. 8. Проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, допит потерпілого та свідків, допит підозрюваного, освідування).

Отже, початковий етап розслідування злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, спрямований, передусім, на отримання вихідних даних про вчинене правопорушення, зокрема, оцінку відомостей про обстановку вчинення злочину, спосіб насильницьких дій, об'єкт злочинного посягання, особу потерпілого, особу кривдника тощо.

Насамкінець відмітимо, що початковий етап розслідування злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, займає у структурі слідчої діяльності вагоме місце, оскільки саме тут закладаються основоположні засади для встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні, виявляється і збирається значна кількість доказових джерел. Тому від правильності й ефективності дій слідчого на цьому етапі залежить подальший успіх та ефективність розслідування кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Криминалистика : учебник / под. ред. Ю. Г. Корухова., В. Г. Коломацкого. М. : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.

2. Мілевський О. О. Початковий етап досудового розслідування злочинів, вчинюваних у зоні Чорнобильської АЕС.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (2). 2015. С. 108–114.

3. Гуменникова Т.Р., Метіль А.С. Характеристика домашнього насильства: відповідальність і наслідки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2018. № 35. Том 2. С. 12–14.

Бурак Марія Василівна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Дякін Ярослав Олександрович,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПОЗАПЛАНОВА ПЕРЕВІРКА ЯК ЗАСІБ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЕЛЬ

Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань. Більш того, об'єктивний приріст облікованих кримінальних проваджень зазначеної категорії, що дисонує зі зменшенням постановлених обвинувальних вироків, свідчить про необхідність удосконалення процедури доказування обставин вчинення кримінального правопорушення, порядку збирання доказів, їх дослідження, перевірки та використання тощо.

Так, аналіз кримінальних проваджень у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель свідчить, що позапланова перевірка є ефективним засобом отримання доказів. Власне тому, вагомість результатів позапланової перевірки для доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням земель, не можна недооцінювати. Дослідження завдань, які вирішують оціночно-земельна, земельно-технічна та інші експертизи, які можуть бути використані під час доказування даного виду злочинів, свідчить, що вони не охоплюють собою вирішення тих питань, які можуть бути вирішені в результаті проведення перевірки. Зокрема, експертиза не може встановити які порушення земельного законодавства було допущено, в чому саме полягали порушення та встановити розмір завданої матеріальної шкоди. Тому результати позапланової перевірки є важливим доказом для встановлення обставин кримінального провадження.

Відповідно, потребує законодавчого врегулювання питання віднесення результатів позапланових перевірок та ревізій до джерела

доказів (ст. 84 КПК України). Разом з тим, аналізуючи зміст позапланових перевірок, які проводяться у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним заволодінням земель, вони дозволяють встановити ключові моменти, які свідчать про вчинений злочин. Зокрема, позапланові перевірки дають можливість встановити: підстави для використання земельної ділянки; площу земельної ділянки, яка незаконно використовується; суму збитків, спричинених незаконним зайняттям земельної ділянки; наявність документів, що посвідчують право власності чи право користування земельними ділянками з кадастровими номерами; дотримання вимог земельного законодавства та встановленого порядку набуття і реалізації прав на земельну ділянку, використання земельної ділянки; чи дотримано вимоги земельного законодавства при передачі, вилученні земельної ділянки, додержання цільового призначення земельної ділянки; стан фактичного використання земельної ділянки на час вчинення злочину; факти можливого заподіяння шкоди територіальній громаді міста, інтересам держави, чи суміжним землекористувачам; повноту нарахування та сплати грошового зобов'язання за орендовані земельні ділянки (земельний податок та орендна плата).

Убачається, що позапланова перевірка спрямована на збирання доказів – а саме вона дозволяє встановити обставини, які свідчать про наявність порушень законодавства, які віднесені до предмету доказування та здійснюється в рамках кримінального провадження. Результати позапланової ревізії чи перевірки використовуються як доказ, про що свідчить аналіз правозастосовної практики. Крім того, проведення позапланової перевірки чи ревізії досить споріднене із метою та призначенням експертизи, яка є слідчою (розшуковою) дією.

Таким чином, доходимо висновку, що за своєю процесуальною природою позапланова перевірка є слідчою (розшуковою) дією, а не заходом забезпечення кримінального провадження. Позапланову перевірку, ревізію доцільно віднести до джерела доказів, внісши відповідні зміни до ст. 84 КПК України.

Вирішивши питання щодо приналежності позапланової перевірки, ревізії до слідчих (розшукових) дій, пропонуємо розгладнути можливий процесуальний порядок призначення позапланової перевірки. На сьогодні правозастосовна практика місцевих судів не виробила єдиного підходу щодо цього питання.

Як вже зазначалося, на сьогодні слідчий та прокурор позбавлені повноважень щодо призначення позапланової перевірки. Слідчий суддя не наділений повноваженнями щодо вирішення питання про надання дозволу про проведення позапланової перевірки. У разі законодавчого закріплення акта позапланової перевірки як джерела доказу, виникає необхідність надання суб'єктам повноважень щодо ініціювання такої перевірки та прийняття рішення про надання дозволу, потребує вирішення питання про доцільність судового контролю за прийняттям рішення про судовий контроль.

Ініціювати проведення позапланової перевірки, на нашу думку, має сторона обвинувачення – слідчий чи прокурор, уповноважені

здійснювати збір та фіксацію доказів в рамках кримінального провадження, шляхом подання клопотання слідчому судді. Для забезпечення рівності учасників кримінального провадження, такі ж повноваження доцільно надати і стороні захисту. Про необхідність надання такого права свідчить ряд теоретичних досліджень, зокрема, І. В. Гора [1, с. 88], В. В. Рожнова та ін.

Прийняття рішення щодо надання дозволу на проведення такої перевірки має бути доручено слідчому судді. Ключова роль слідчого суді у прийнятті рішення про надання дозволу слідчому судді обумовлена тим, що, на наше переконання, така перевірка потребує здійснення судового контролю. Таким чином, слідчому, прокурору та стороні захисту доцільно надати повноваження щодо звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення перевірки, а слідчому судді надати повноваження щодо прийняття рішення щодо надання дозволу на проведення позапланових перевірок. Наділення повноважень слідчого, прокурора та слідчого судді щодо проведення позапланової перевірки доцільно здійснити шляхом доповнення глави 20 КПК України статтею, яка регламентує процесуальний порядок призначення позапланової перевірки чи ревізії. У статті має бути визначено мету позапланової перевірки чи ревізії, суб'єктів, які уповноважені здійснювати позапланову перевірку, вимоги до такого клопотання, строки проведення, перелік питань, які необхідно вирішити та установу, якій доручається проведення.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що основним суб'єктом, уповноваженим здійснювати перевірки в сфері земельних відносин, у тому числі і позапланові, є інспектор Держгеокадастру та Державної інспекції сільського господарства, повноваження яких визначено нормативними документами, які регламентують порядок проведення планових та позапланових перевірок.

Тому вбачається не доцільним визначати перелік суб'єктів в КПК України, яким може бути доручено проведення позапланової ревізії, однак доцільно покласти на слідчого чи прокурора обов'язок зазначати такого суб'єкта в клопотанні про призначення позапланової перевірки. Така необхідність обумовлена взаємодією між інспектором та слідчим, яка відбувається на підготовчому етапі призначення позапланової перевірки, ревізії. При вирішенні питання про надання дозволу на проведення позапланової перевірки остаточне рішення з цього приводу приймає слідчий суддя, виходячи із обґрунтування необхідності вибору суб'єкта в клопотанні.

Відтак, процесуальний порядок призначення позапланової перевірки доцільно визначити в окремій статті КПК України, де слід визначити повноваження учасників кримінального провадження та слідчого судді щодо вирішення питання про надання дозволу на проведення позапланової перевірки.

Список використаних джерел

1. Гора І.В Проблемні питання залучення експерта стороною захисту. *Вісник академії адвокатури*. 2014. № 59/13. С. 87–98.

Бурлака Владислав Васильович,
начальник відділу Головного слідчого
управління Національної поліції України

ЗАЛУЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ В МЕЖАХ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

Конституцією України встановлюється одне з основоположних та фундаментальних прав будь-якого цивілізованого суспільства – право на свободу та особисту недоторканність, утвердження якого та дотримання його всіма членами суспільства є невід'ємною складовою принципу верховенства права та елементом основ правової державності.

Водночас, кримінальне законодавство України, статтею 146 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. А з урахуванням стрімкого розвитку інформаційних технологій, способи вчинення та варіанти приховання відповідних злочинів із застосуванням електронно-обчислювальних машин і комп'ютерних пристроїв суттєво урізноманітнились.

В системі Національної поліції України функціонує Департамент кіберполіції Національної поліції України, що є міжрегіональним територіальним органом, який відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у галузі протидії кіберзлочинності, здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва Національної поліції України та органів державної влади про стан вирішення питань, віднесених до його компетенції [1].

Як підкреслюють вчені, кіберзлочинність – це злочинність у так званому віртуальному просторі, що визначається як інформаційний простір, що моделюється за допомогою комп'ютера, у якому перебувають відомості про особу, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символьному або будь-якому іншому виді, а також рухи, що перебувають у процесі, у локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їхнього зберігання, обробки й передачі [2, с. 32].

У той же час, відповідно до положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України (затверджене наказом Національної поліції України від 10 листопада 2015 року № 85), департамент кіберполіції бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Із наведеного та у взаємному зв'язку зі вказаним попередньо, надання слідчим доручень на будь-якому етапі досудового розслідування злочинів пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини є надзвичайно ефективним і доцільним, особливо, якщо відповідний злочин вчинявся за допомогою електронно-обчислювальної техніки.

Вчені підкреслюють, що специфіка даного виду злочинності полягає у тому, що готування та скоєння злочину здійснюється, коли злочинець практично не відходить від робочого місця, а вчинення злочинів є доступним для широкого кола осіб, оскільки комп'ютерна техніка постійно дешевшає. Такі злочини можна скоювати з будь-якої точки земної кулі і в будь-якому населеному пункті, а об'єкти злочинних зазіхань можуть перебувати за тисячі кілометрів від злочинця. Крім того, доволі складно виявити, зафіксувати і вилучити криміналістично значущу інформацію при виконанні слідчих дій для використання її як речового доказу. Усе це, безумовно, є перевагами для кіберзлочинців [3].

На нашу думку, взаємопов'язаність кіберзлочинності та незаконних позбавлень волі або викрадень людини, полягає перш за все в тому, що за допомогою електронно-обчислювальної техніки видається можливим вимагання викупу за повернення викраденої людини в її родичів з можливістю не бути ідентифікованим за голосом, неможливістю встановити місцезнаходження особи, відслідкувати кінцевий рахунок, куди були перераховані кошти в будь-якому їх еквіваленті. Суттєво урізноманітнюються й способи вчинення злочинів щодо незаконного позбавлення волі, оскільки за допомогою комп'ютера під'єднаного до інтернет-мережі, можна умовно «виманити» особу, волю якої планується обмежити з місця масового скупчення людей або ймовірного перебування її родичів. Поряд із цим, серед способів приховання, на нашу думку може бути використано операційне програмне забезпечення, що дозволяє дистанційно видаляти інформацію з серверів камер відеоспостереження в умовному «квадраті» вчинення злочину.

Всі перераховані організаційні та технічні особливості вдасться задокументувати та долучити до матеріалів кримінального провадження виключно за допомогою залучення осіб, що володіють специфічними та вузько-спеціальними знаннями у відповідній галузі, якими й є працівники підрозділів кіберполіції.

Тому, на нашу думку залучення працівників кіберполіції в контексті досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини є надзвичайно важливим кроком, що уможливить виконання покладених Кримінальним процесуальним кодексом України завдань [4] на слідчого, а також дозволить протидіяти, в ході досудового розслідування сучасним інформаційно-технічним викликам.

Список використаних джерел

1. Про затвердження положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ НПУ від 10 листопада 2015 року № 85.
2. Біленчук Д.П. Кібершахраї – хто вони?/ Міліція України, 1999. № 7–8. С. 32–34.
3. Кіберзлочинність в Україні. Science-Community / сайт. URL: https://www.sciencecommunity.org/ru/node/16132.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Волобуєв Анатолій Федотович,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор;
Бажанюк Василь Васильович,
аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Для розслідування кримінальних правопорушень типовою є ситуація виявлення розбіжностей в показаннях потерпілих, свідків і підозрюваних (обвинувачених). У зв’язку з цим постає завдання визначення причин таких розбіжностей та їх усунення. І досить часто причинами розбіжностей в показаннях виявляється неправдивість окремих учасників кримінального провадження, їх намагання ввести в оману орган досудового розслідування і суд. У зв’язку з цим виникає питання про можливість психологічного діагностування таких учасників кримінального провадження і використання для цього спеціальних знань. У той же час в ч. 2 ст. 28 Конституції України зазначається, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам.

В багатьох сучасних публікаціях відзначається досить широке застосування поліграфа в багатьох країнах (США, Канаді, Ізраїлі, Угорщині, Російській Федерації та інших) для отримання даних, які дозволяють визначити коло запідозрених у вчиненні кримінальних правопорушень, отримати інші дані, що мають значення у кримінальному провадженні. Практика застосування поліграфа ґрунтується на тому, що він дозволяє виявити мимовільні реакції організму людини на певні подразники (запитання, пред’явлені предмети).

Методика проведення таких досліджень включає в себе два основні етапи, на першому з яких встановлюється нормальний фоновий рівень психофізіологічної активності організму людини, що реєструється поліграфом. Для встановлення фонового рівня ставляться

нейтральні і неприємні для особи запитання. Таким чином встановлюється природня фонова психофізіологічна реакція людини як на нейтральні питання, так і на питання, що їй неприємні і вона воліє приховати своє правдиве ставлення. На другому етапі діагностування особі ставляться перевірочні питання, які вже пов'язані з предметом доказування у кримінальному провадженні. Зареєстровані поліграфом реакції на перевірочні питання використовуються для порівняння з реакціями на нейтральні і контрольні питання, на підставі яких експерт робить висновок про суб'єктивну значущість для даної особи тих чи інших питань, що ставилися під час дослідження. Тобто методика діагностування особи є досить складною і потребує ретельної підготовки.

На тлі міжнародної практики застосування поліграфа в Україні з'явилася велика кількість прихильників впровадження поліграфа в оперативно-розшукову і слідчу діяльність [1]. В той же час існує й досить критичне ставлення до можливостей застосування поліграфа в кримінальному провадженні і використання його результатів в доказуванні. Так, А. Аптекман зазначає, що в Ізраїлі результативність його використання в кримінальному провадженні пов'язана не стільки з отриманням доказів за його допомогою, скільки за рахунок здійснення психологічного впливу самого факту можливості застосування «детектора брехні» [2, с. 152–153]. Окремі українські дослідники обґрунтовано зазначають, що діагностування психофізіологічних процесів людини потребує особливих умов, які б виключали вплив на людину зовнішніх подразників (шуми вулиці, розмови в коридорі, стукіт підборів тощо). Тому опитування із застосуванням поліграфа можливе лише в спеціально обладнаному звуконепроникному приміщенні – в умовах експертної лабораторії або спеціального боксу [3, с. 13].

Висновки психологів щодо можливої ефективності використання поліграфа у кримінальному процесі також неоднозначні. Вони звертають увагу на те, що достовірність відповідей, отриманих під час використання поліграфа, залежить від правильності змісту питань, техніки їх формулювання, підготовленості і вміння експерта визначити коло тих чи інших питань та їх черговості, а також від налаштування апаратури і програмного забезпечення [4, с. 40–41].

Очевидно, що саме з урахуванням критичного аналізу проведення психофізіологічних експертиз з використанням поліграфа та наукових розробок (публікацій) Міністерством юстиції України були внесені зміни в розділ VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Він був доповнений новим пунктом 6.8 згідно з Наказом Міністерства юстиції № 1350/5 від 27.07.2015, відповідно до якого під час психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації може проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. Предметом опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації

щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходитиме опитування [5].

На основі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють використання спеціальних знань в кримінальному провадженні, чисельних публікацій науковців і практиків щодо застосування поліграфа можна зробити наступні висновки.

1. При дослідженні в кримінальному провадженні особи, показання якої викликають сумніви, для її опитування та за її письмовою згодою може бути використаний спеціальний технічний засіб – комп'ютерний поліграф.

2. Опитування досліджуваної особи із застосуванням комп'ютерного поліграфа може здійснюватися тільки в межах судово-психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації, необхідної для формулювання висновку експерта щодо питань, поставлених ініціатором проведення експертизи (психофізіологічна експертиза відсутня в реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України [6]).

3. Застосування комп'ютерного поліграфа та оцінка отриманих результатів здійснюється експертом-психологом, який відповідає вимогам, визначеним у ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» (з огляду на це положення некоректним є використання терміну «експерт-поліграфолог», оскільки така спеціальність відсутня в реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України [7]).

4. Висновки експерта-психолога можуть бути тільки ймовірнісними, оскільки опитування проводиться для отримання орієнтувальної інформації та є суб'єктивною оцінкою фізіологічних реакцій піддослідної особи на ті чи інші запитання, зафіксовані поліграфом.

Таким чином при вирішенні питання щодо доцільності проведення психологічної експертизи із застосування поліграфа потрібно враховувати складність її підготовки і проведення, ймовірність результатів, їх ролі в доказуванні, а також можливості допиту експерта у суді сторонами кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Мотлях О.І. Окремі проблемні питання психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та її результатів у кримінальному судочинстві України // Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа : збірка статей / за заг. ред. В. О. Шаповалова. – К. : Освіта України, 2015. – С. 30–37.

2. Аптекман А. Уголовное право в Израиле / А. Аптекман. – Герцлия: Исрадон, 2006. – 368 с.

3. Карпюк Геннадій. Людський фактор: рятівний і вбивчий // Іменем закону. – № 41(5843). – 2012. – С. 10–13.

4. Бегунова Л. А. Востребованность и эффективность специальных психо-физиологических исследований // Комплексная психолого-психофизиологическая судебная экспертиза: современное состояние и перспективы развития / Сб. статей междунар. науч.-практ. конф. 22-23 сентября 2016 г. – Калуга: КГУ им. К.Э. Циолковского, 2016 г. – С. 37–46.

5. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5: Наказ Міністерства юстиції України від 2 7.07.2015 № 1350/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/z0915-15#n353.

6. Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua.

7. Реєстр атестованих судових експертів (реєстр судових експертиз) Міністерства юстиції України: URL: https://rase.minjust.gov.ua/page/829.

Гаврилюк Людмила Володимирівна,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОКАЗАНЬ З ЧУЖИХ СЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досить дискусійним на сьогодні в кримінальному процесі України є питання визнання показань з чужих слів доказом, що зумовлено особливостями механізму формування таких показань. Власне, як і застосування та розуміння самого поняття «показання з чужих слів» має ряд розбіжностей у правозастосовній діяльності.

У зв’язку з чим, на початковому етапі запровадження Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) проєктом Закону України «Про внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України» від 28.01.2013 № 2112 (далі – законопроєкт № 2112), було запропоновано виключити ст. 97 з КПК України. Як наслідок передбачалося, що прийняття та реалізація законопроєкту дозволить виключити із КПК України положення, які фактично дозволяють здійснювати кримінальне провадження базуючись, в тому числі, на чутках та плітках [1].

Правники акцентували увагу що існування зазначеної законодавчої конструкції:

створює потенційну вразливість прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1];

показання з чужих слів, не сприяють встановленню істини у справі, оскільки особа, яка даватиме показання з чужих слів, не може нести відповідальність за їх неправдивість;

використання чуток, якими за своєю суттю можуть бути показання з чужих слів, є неприпустимим при розслідуванні злочинів, оскільки обвинувачення повинно ґрунтуватися на доказах, достовірність яких можливо перевірити [2].

Незважаючи на те, що порядок використання показань з чужих слів під час досудового розслідування та розгляду справи в суді має ряд неузгодженостей, що зокрема викликає ряд питань в практичній діяльності слідчих, законопроєкт № 2112 на той час був передчасний. Про що засвідчує зміст ст. 97 КПК України в якій передбачено, що при прийнятті рішення про допустимість доказів показань з чужих слів суд зобов'язаний враховувати ряд додаткових обставин.

Наприклад. Святошинський районний суд міста Києва визнав допустимим доказом показання з чужих слів стосовно інформації, яку йому повідомив свідок, а саме про те, що він випустив гаманець та сигарету сам, а хто забрав їх йому не відомо, оскільки ці показання потерпілого зі слів вказаного свідка знайшли своє підтвердження під час безпосереднього допиту судом цього свідка (ч. 2 ст. 97 КПК України).

Натомість, суд оцінив критично, а відтак відхилив показання з чужих слів потерпілого та свідка про те, що нібито в машині учасників конфлікту були виявлені належні ОСОБА_55 гаманець та електронна сигарета, оскільки ці показання вказаними особами надані з чужих слів і свого документального підтвердження допустимими доказами не знайшли (ч. 6 ст. 97 КПК України) [3].

В іншому випадку суд врахував особисту зацікавленість особи у наданні показань з чужих слів. Так, Шевченківський районний суд міста Запоріжжя у зв'язку з тим, що свідки в кримінальному провадженні не є очевидцями події злочину, а повідомлені ними обставини є показаннями з чужих слів, в силу ст. 97 КПК України прийняв рішення про недопустимість цих доказів, оскільки вони є похідними від особи, яка причетна до злочину, мала підстави обмовляти обвинувачену з метою уникнути відповідальності за скоєне [4].

В рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Кавала проти Туреччини» звертається увага, що неоднозначний характер таких свідчень та ризик того, що особа може бути звинувачена та заарештована на основі неперевірених звинувачень, які не обов'язково є неупередженими, не слід недооцінювати. З цих причин показання з чужих слів повинні бути підтверджені об'єктивними доказами, що особливо актуально, коли приймається рішення про продовження тримання підозрюваного під вартою до судового розгляду. Хоча підозрюваний може бути дійсно затриманий на початку кримінального провадження на підставі показань з чужих слів. Проте такі показання обов'язково стають менш актуальними з плином часу, особливо, коли в ході розслідування не було виявлено жодних додаткових доказів [5].

Отже, як бачимо в українському судочинстві під час прийняття рішення про визнання показань з чужих слів допустимим доказом судді мотивують свої рішення наявністю інших доказів, які їх підтверджують, і які відповідно визнані допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК України. Визнання судом показань з чужих слів допустимим доказом є скоріш за все винятком з урахуванням певних умов а не загальне правило, про що зазначено і в рішенні ЄСПЛ. Зокрема слід врахувати, що достовірність показань з чужих слів «залежать не лише від змісту первинного джерела, а й від загальних закономірностей передачі і сприйняття інформації на кожному етапі ретрансляції. При передачі фактичних даних відбувається їх фільтрація і зміна. Відтак, у їх змісті не виключається надмірна частка суб'єктивності» [6].

З приводу того, як визначити, чи є показання, в яких передаються висловлювання іншої особи, показаннями з чужих слів Верховний Суд при розгляді справи № 441/845/17 наголосив, що необхідно встановити, чи надаються або використовуються ці висловлювання іншої особи для доведення існування того факту, про який стверджується в цьому переданому висловлюванні. Так як показання, які містять висловлювання іншої особи, надані з іншою метою, наприклад, для доведення того, що інша особа висловилася саме так за певних обставин, не можуть вважатися показаннями з чужих слів відповідно до ст. 97 КПК, оскільки у такому разі вони є повідомленням про факт висловлювання, який свідок безпосередньо спостерігав» [7].

Також звертаємо увагу, що статтею 97 КПК України визначено підстави визнання судом допустимими докази показання з чужих слів. Проте, слід зазначити, що значна частина доказів по кримінальному провадженню формує доказову базу саме під час досудового розслідування, відповідно, в подальшому, якщо суд прийме рішення про визнання показань з чужих слів недопустимим доказом, це може призвести до визнання недопустимими інших доказів, які зібрані під час досудового розслідування при прийнятті слідчим процесуального рішення.

На сьогодні в КПК України відсутня норма, яка б визначала за якими критеріями слідчий повинен оцінити показання з чужих слів як доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності. Судячи з положення ст. 94 КПК України, за загальним правилом яке стосується усіх доказів по кримінальному провадженню, слідчий за своїм внутрішнім переконанням повинен визначити такі критерії як належність, допустимість, достовірність показань з чужих слів.

Підводячи підсумок вважаємо, що інститут показань з чужих слів в кримінальному процесі Україні у виняткових випадках є

доцільним і можливим з урахуванням його доопрацювання й удосконалення. У зв'язку з чим пропонуємо:

1. КПК України доповнити статтею 97^1 такого змісту:

«Стаття 97^1. Умови та підстави використання показань з чужих слів слідчим як доказу при прийнятті ним процесуальних рішень

Слідчий має право використовувати показання з чужих слів як доказ на початковому етапі досудового розслідування.

Підставою для використання показань з чужих слів як доказ для слідчого може стати:

необхідність у відшукуванні первинних доказів;

термінова необхідність у прийнятті процесуального рішення по кримінальному провадженні, здійснити один із заходів забезпечення кримінального провадження, обрати запобіжний захід, прийняти рішення про обрання тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи».

2. Частину 1 ст. 97 КПК України доповнити абзацом такого змісту:

«При відсутності можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення слідчий має право використовувати показання з чужих слів як доказ на початковому етапі досудового розслідування. Проте в подальшому під час провадження досудового розслідування показання з чужих слів повинні бути підтвердженні іншими доказами».

Список використаних джерел

1. Проєкт Закону України «Про внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України (щодо виключення положень про визнання доказами показань з чужих слів)» від 28 січня 2013 року за № 2112, внесений народним депутатом України Г. Москалем URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jg1mo00i?ed=2013_01_28.

2. Комітет з питань верховенства права та правосуддя рекомендує парламенту направити на доопрацювання проєкт закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо виключення положень про визнання доказами показань з чужих слів) URL: https://rada.gov.ua/fsview/78466.html.

3. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 10.02.2020 № 759/18942/18 пр. № 1-кп/759/190/20.

4. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя в складі колегії від 18 січня 2017 року: Справа № 336/2281/15-к. Провадження 1кп/336/25/2017. URL: https://app.pravosud.com.ua/search/.

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Кавала проти Туречини». URL: https://www.echr.com.ua/translation/sprava-kavala-proti-turechchini/.

6. Науково-практичний коментар КПК Кримінального процесуального кодексу України (актуальний) http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-97-

%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B7-%D1%87%D1%83%D0%B6%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2.

7. Постанова Верховного Суду України від 19.11.2019 р., справа № 441/845/17, провадження № 51-8328км18. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85934761?fbclid=IwAR35qetlrA36E_rB37ktT1jYb7HmAnLorTT5aZofj8C5k5wYDWQ-imemtd4.

Галаган Олександр Іванович,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Письменний Дмитро Петрович,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Ні одне кримінальне провадження не омине початкову стадію кримінального процесу – досудове розслідування. Значимість цієї стадії полягає у тому, що в ній встановлюються всі обставини кримінального правопорушення і робиться висновок про необхідність його розгляду у суді або його завершення (у випадку закриття провадження). Регламентація цієї стадії у Кримінальному процесуальному кодексі України досить детальна. Проте не можна передбачити всі аспекти законодавчого регулювання досудового розслідування.

Тому з моменту прийняття чинного КПК України (2012 р.) постає одне питання: яким має бути кримінальне процесуальне законодавство України, щоб водночас відповідати європейським стандартам і разом з тим слугувати надійним засобом захисту прав, свобод та законних інтересів конкретного громадянина нашої держави. На це орієнтує і ст. 2 КПК України, в якій передбачено, що забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду є умовами того, що кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, буде притягнутий до кримінальної відповідальності в міру своєї вини і жоден невинуватий не буде обвинувачений або засуджений. Акцентується, що жодна особа не може бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а до кожного учасника кримінального провадження буде застосована належна правова процедура. Саме такої точки зору притримується у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини.

Кримінальне процесуальне право як галузь публічного права характеризується специфічним типом правового регулювання, який полягає у спеціальному дозвільному регулюванні за формулою: «дозволено лише те, що прямо передбачено у законі». В цьому його

істотна відмінність від загального типу правового регулювання з формулою «дозволено все, що не заборонено».

Наукова обґрунтованість норм права взагалі і кримінально процесуальних, зокрема, повинна відповідати виробленим теорією і практикою вимогам. До них відносяться наукова обґрунтованість, належна якість законів та інших нормативно-правових актів, їх системна узгодженість, забезпечення реалізації законодавства відповідними гарантіями та механізмами тощо.

Стабільність кримінального процесуального законодавства є запорукою ефективності функціонування органів держави, на яких, зокрема, покладено обов'язок проведення досудового розслідування. Протилежне буде означати порушення його системних зв'язків, реалізацію в повній мірі засад верховенства права, законності та справедливості й може обумовлювати низьку ефективність правового регулювання.

Боротьба зі злочинністю вимагає на початковому етапі кримінальної процесуальної діяльності визначити чи є правопорушення кримінальним. В той же час відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України в Єдиний реєстр досудового розслідування протягом 24 годин вносяться відомості, які відображені в заяві про вчинене кримінальне правопорушення, незважаючи на те, що одразу можна зробити логічний висновок про відсутність в повідомленому кримінального правопорушення.

На нашу думку, перспективним напрямом вдосконалення процесуальної регламентації початку досудового розслідування є чітка вказівка в законі підстав для відмови від внесення відомостей до ЄРДР. Уявляється, що до них слід віднести достатньо обґрунтовані дані про те що в заяві чи повідомленні: 1) не було події кримінального правопорушення (злочину чи кримінального проступку); 2) діяння не містить складу кримінального правопорушення; 3) особою вчинено суспільно небезпечне діяння, якій на час його вчинення не виповнилось 11 років; 4) відсутня заява потерпілого, коли кримінальне провадження може бути порушене не інакше як за його заявою; 5) наявний вирок суду, що набрав законної сили, за фактом про який надійшла інформація; 6) заява чи повідомлення вже внесені до ЄРДР по факту, про який надійшла інформація.

Про відмову у внесенні відомостей до ЄРДР за вказаними вище підставами дізнавач, слідчий або прокурор зобов'язані винести вмотивовану постанову про відмову в такій дії. Копія постанови має вручатися особі (фізичній або юридичній) від імені якої надійшла інформація про кримінальне правопорушення, та особам, інтересів яких вона стосується. Слід передбачити також можливість оскарження такої постанови відповідному прокурору, з його рішенням про можливість задоволення або відмови у задоволенні скарги у семиденний строк з обов'язковим повідомленням ініціатора скарги.

Уявляється, що внесення таких змін до чинного законодавства у частині визначення підстав для відмови від внесення відомостей до

ЄРДР призведе до покращання якості та ефективності досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів у стислі строки.

Законодавством (ст.221КПК) передбачено можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Таке положення закону є додатковою гарантією охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Вказано і коло осіб, які можуть заявляти клопотання про таке ознайомлення, а саме: сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи. Проте, в результаті внесення змін до КПК з'явився такий учасник кримінальної процесуальної діяльності як інша особа, права чи законні інтереси якої обмежувалися під час досудового розслідування. В самій назві цього суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності відображено порушення його прав та законних інтересів шляхом їх обмеження. Тому, на наш погляд, ця особа або його законний представник також повинні бути наділені правом заявляти клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

З появою у Кримінальному процесуальному кодексі України глави 43, що регулює надання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях з'явився новий суб'єкт процесуальної діяльності – представник компетентних органів запитуючої сторони. Він не має право самостійно проводити на території України будь-які процесуальні дії. І в той же час може бути присутнім при проведенні таких дій. В ст.563 КПК вказано як права такої особи: спостерігати за проведенням процесуальних дій та вносити зауваження та пропозиції щодо їх проведення, з дозволу слідчого, прокурора або суду ставити запитання, а також робити записи, у тому числі із застосуванням технічних засобів; так і обов'язки: дотримуватись вимог законів України. Виходячи з цього можна зробити висновок, що така особа є активним учасником процесуальної дії. В той же час ні серед учасників кримінального провадження, ні серед учасників судового провадження, які перелічені в ст.3 КПК України така особа не згадується. Таким чином, представник компетентних органів запитуючої сторони не визначений як суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності і не відомо на якій підставі він може бути присутнім при проведенні процесуальних дій та виконувати вказані раніше дії. Тому, на наш погляд, слід законодавчо визначити таку особу як таку, що приймає участь у кримінальному процесі України. Для цього необхідно у ст.3 КПК внести відповідні доповнення.

Однією з гарантій дотримання конституційних прав та свобод громадян є здійснення судового контролю за діяльність органів досудового розслідування, що проявляється у формі надання слідчим суддею дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку. Законом (ч. 5 ст. 236 КПК) передбачається, що під час обшуку в житлі чи іншому володінні, який проводиться на підставі ухвали слідчого судді, за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у цьому житлі чи іншому

володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Проте така дія є суттєвим обмеженням недоторканості особи, яка передбачена Конституцією України. Якщо проникнення до житла чи іншого володіння здійснюється за ухвалю слідчого судді, то чому обшук особи відбувається за рішенням слідчого чи прокурора? В той же час практика слідчих суддів йде по шляху надання ухвал на проведення особистого обшуку в такому випадку. Уявляється, що таке рішення є оптимальним і воно потребує законодавчого оформлення.

Вказані доповнення законодавства, на наш погляд, будуть сприяти удосконаленню нормативної моделі досудового розслідування, що призведе до підвищення ефективності його функціонування.

Глинська Наталія Валеріївна,
завідувачка відділом дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Клепка Дар'я Ігорівна,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Важливою гарантією забезпечення законності та обґрунтованості ухвал слідчого судді є законодавчий механізм апеляційного оскарження таких рішень (§2 гл. 26 КПК), що є дієвим інструментом усунення дефектності ухвалених судових рішень, а значить й захисту прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. У той же час, аналіз конструкції ч. 3 ст. 309 КПК свідчить про те, що вона побудована виходячи з формального підходу до сприйняття системи рішень слідчого судді як таких, найменування та підстави прийняття яких прямо зазначені в законі. Втім в умовах сучасного правозастосування, спрямованого на врахування індивідуальної специфіки правової ситуації, сформованої в кожному кримінальному провадженні, суддя не лише має право, а й зобов'язаний приймати *рішення, яке хоча й прямо не передбачено*

законом, втім є розумним та очікуваним з огляду на необхідність вирішення завдань конкретного кримінального провадження.

У цьому сенсі ефективним засобом усунення дефектності закону та забезпечення єдності судової практики щодо оскарження ухвал слідчого судді є релевантні правові позиції Верховного Суду. Тож, важливим для вирішення проблеми оскарження ухвал слідчого судді, постановлення яких не передбачено чинним КПК стала правова позиція, викладена у постанові Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 р., у якій зроблено висновок про необхідність забезпечення права на оскарження ухвал слідчого судді постановлення яких не передбачено чинним КПК. Аналогічна позиція викладена і в постанові Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р. у справі № 243/6674/17-к. Втім аналіз судової практики свідчить про відсутність єдності у вирішенні питання щодо оскарження таких рішень навіть на рівні найвищого судового органу.

У дослідженій практиці Верховного Суду можна простежити критерії поділу рішень слідчого судді на: а) рішення, прийняття яких не передбаченою жодною нормою КПК; та б) рішення, прийняття яких не передбачено для конкретної судово-контрольної процедури. І якщо при вирішенні питання щодо оскарження першої групи рішень позиція вищого судового органу є визначеною, то можливість оскарження рішень, що входять до другої групи на практиці вирішується неоднозначно. Тож з метою віднесення рішень слідчого судді, постановлення яких не передбачено для конкретної судово-контрольної процедури до предмету апеляційного оскарження вбачається необхідним виокремити відповідні критерії, яким має відповідати судове рішення.

Так, з аналізу практики Верховного Суду можна зробити висновок, що першим є формальний критерій, тобто передбачуваність рішення слідчого судді нормами чинного КПК. Водночас варто відмітити, що хоча критерій формального визначення в законі виду та підстав прийняття конкретного процесуального рішення слідчого судді і є виправданим для встановлення предмету оскарження, водночас він не відповідає сутнісному підходу до визначення права на апеляційне оскарження. Отже для вирішення можливості і доцільності оскарження рішень слідчого судді видається недостатньою орієнтація лише на формальний критерій передбачуваності такого рішення чинним КПК. У зв’язку з чим необхідним є виокремлення сутнісного (змістовного) критерію.

Видається, що сутнісним критерієм відповідно до якого ухвали слідчого судді, постановлення яких не передбачено чинним КПК, в тому числі для конкретної процедури, повинні підлягати оскарженню, є вирішення питання щодо потенційного ступеню впливу такого судового рішення на обмеження конституційних прав особи або здійснення ефективного досудового розслідування. Вбачається, що саме така логіка й була закладена у висновку ВП ВС, викладеному у згадуваному рішенні від 23 травня 2018 р., у якому суд зазначає, що зважаючи на важливість для суб’єктів, щодо діяльності яких слідчі

судді надають дозволи на проведення позапланових перевірок, прав, установлених ст. 8 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до неї, та враховуючи відсутність надійних процесуальних механізмів захисту прав під час підготовчого провадження, ВП ВС вважає практичним та ефективним право на апеляційний перегляд таких ухвал у стадії досудового розслідування. Тож навіть Верховний Суд акцентує уваги не лише на формальній відсутності повноважень слідчого судді виносити такі рішення, а й на значущості рішення у питанні обмеження прав та законних інтересів особи.

Екстраполюючи позначений сутнісний критерій на прикладі рішення слідчого судді про повернення клопотання про скасування арешту майна (яке не передбачене для такої процедури), слід зазначити наступне. За своєю правовою природою та суто процедурним функціональним призначенням, така ухвала слідчого судді не порушує прав та законних інтересів особи, крім того її винесення жодним чином не впливає на здійснення ефективного досудового розслідування. На підтримку такого твердження зазначимо, що постановлення цього рішення пов'язано з дефектністю клопотання про скасування арешту майна або із безпосереднім волевиявленням адресата клопотання. Крім того, повернення клопотання не перешкоджає повторному зверненню до слідчого судді з ідентичними вимогами, а отже прийняття такого рішення не є перешкодою для реалізації доступу особи до судового захисту свої прав, свобод та законних інтересів. На підставі зазначеного цілком логічним видається висновок, що таке рішення слідчого судді не відповідає сутнісному критерію, а отже його оскарження в апеляційному порядку видається недоцільним. Прикладом протилежного може слугувати рішення слідчого судді про повернення клопотання про продовження строків тримання під вартою, з підстав усунення недоліків у ньому, яке так само є рішенням, *постановлення якого не передбачено чинним КПК для конкретної судово-контрольної процедури*. Водночас з огляду на важливість вирішуваного питання та той факт, що сторона обвинувачення повинна ретельно підходити до підготовки такого клопотання, а слідчий суддя при вирішенні питання про продовження строків дії запобіжного заходу має бути безстороннім та об'єктивним, видається, що таке рішення повинно підлягати апеляційному оскарженню стороною захисту. Крім того, у випадку повернення клопотання про продовження строків тримання під вартою може виникнути правова ситуація, коли слідчим буде порушено ч. 1 ст. 199 КПК. А це у свою чергу може призвести до тримання під вартою особи без відповідної правової підстави. Тож ухвала слідчого судді про повернення клопотання про продовження строків тримання під вартою може виявитися потенційно «небезпечною» з огляду на дотримання конституційних прав та свобод особи, а отже відповідає як формальному так і сутнісному критерію.

Тож на підставі вище викладеного можна зробити висновок, що апелювання суду при відмові у відкритті провадження за скаргою на

рішення слідчого судді лише до формального критерію непередбачуваності такого різновиду процесуального рішення слідчого судді саме для конкретної судової процедури (в той час як КПК допускає ухвалення аналогічного рішення в межах інших процедур, закріплених законом) нівелює саму суть права на оскарження та суперечить сучасній доктрині реалізації права особи на доступ до правосуддя. Рішення слідчого судді, постановлені в межах предметної компетенції, однак не передбачені для конкретної судово-контрольної процедури можуть бути оскаржені за умови поєднання двох критеріїв. Вважаємо, що саме поєднання формального (непередбачуваність в КПК такого різновиду процесуального рішення слідчого судді в межах відповідної процедури) та сутнісного критерію (суттєвості процесуального рішення в контексті обмеження конституційних прав особи або перешкоджання здійсненню ефективного досудового розслідування) мають застосовуватися при вирішенні питання щодо можливості апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, постановлення яких не передбачено чинним КПК для конкретних судових процедур. Вбачається, що саме такий підхід може забезпечити баланс між забезпеченням права особи на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді та раціональним навантаження на судову систему.

Гора Ірина Віталіївна,
провідний науковий співробітник науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДНК-АНАЛІЗУ В ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Життя й здоров’я людини є не лише особистими, а й спільними благами, їх охорона встановлена як національним законодавством, так і актами міжнародного права. Визначальною складовою системи засобів захисту прав людини у кожній демократичній державі є наукове забезпечене, організаційно збалансоване, функціонально доступне й ефективне правосуддя. Серед питань надійного наукового забезпечення правосуддя, у широкому розумінні цього слова, перше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання у процесі доказування в кримінальних провадженнях спеціальних знань. Досудове розслідування злочинів проти життя й здоров’я людини, проти громадської безпеки та багатьох інших злочинів не можна уявити без використання слідчим знань у галузі судової медицини. Водночас встановлення тяжкості тілесних ушкоджень та причин настання смерті зумовлює потребу обов’язкового залучення стороною обвинувачення експерта для проведення судово-медичної експертизи. Об’єктом судово-медичної експертизи часто стають трупи не встановлених осіб, серед яких трапляються тіла у стані виразної гнильної трансформації,

обвуглювання, скелетування, розрізнені фрагменти людських тіл тощо. Одним із головних питань, що ставиться експерту судовому медику на вирішення, є ідентифікація особи, де важливе значення для проведення дослідження і отримання правильних результатів має застосування біологічних методів.

Молекулярно-генетична експертиза є найбільш трудомістким і перспективним видом досліджень. У ДНК-ідентифікації використовують методи різноманітних наук: молекулярної та популяційної генетики, біохімії, математики, інформатики та інших, проте всі ці методи переломлюються крізь призму вирішення судово-експертних задач. Під час проведення судово-медичної експертизи речових доказів досліджуються різні об'єкти як біологічного походження (кров, сперма, волосся, слина, сеча, піт, виділення з грудних залоз, кістки, органи й тканини тощо), так і різноманітні предмети (одяг, зброя, знаряддя травми, транспортні засоби тощо). Об'єкти біологічного походження та предмети з їх слідами доволі часто використовуються як джерела орієнтовної та доказової інформації. Вони дають змогу висунути обґрунтовані версії щодо характеру події, відтворити обстановку, в якій було скоєно злочин, значно звузити коло осіб, які можуть бути причетні до його вчинення, а в окремих випадках – встановити конкретну особу, яка скоїла злочин, або виключити певну особу з числа підозрюваних. За певних обставин завдяки використанню відомостей про об'єкти біологічного проходження вдається встановити особу потерпілого, якщо вона залишається невідомою на момент початку розслідування. В разі, якщо особу підозрюваного або потерпілого не встановлено, коли справжні відомості про таких осіб приховуються або й спотворюються навмисно, потужним інструментом отримання важливої доказової інформації може виступати генетична ідентифікація особи.

Процедура судово-медичної ідентифікації особи полягає у встановленні тотожності невідомого живого чи померлого індивідууму з конкретною і відомою органам досудового розслідування людиною. Індивідуальність об'єктів матеріального світу, їх взаємозв'язок та взаємозалежність, об'єктивний характер змін та відносна сталість є передумовами, котрі визначають можливість ідентифікації різних об'єктів матеріального світу і людини в тому числі. З цією метою для ідентифікації людини як об'єкта живої природи використовують біологічні методи досліджень, засновані на вивченні довгої полімерної молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) – одного з двох типів природних нуклеїнових кислот, що забезпечує зберігання і передачу наступним поколінням нащадків генетичної програми розвитку й функціонування людини як живої істоти.

В наукових джерелах з проблем судово-медичної експертизи сформульовано властивості ДНК, котрі дають можливість використовувати її для вирішення ідентифікаційних та класифікаційних задач судової експертизи, у тому числі з метою встановлення індивідуально-конкретної тотожності людини/тварини, встановлення таксономічної належності тварин, рослин. До властивостей ДНК

відносять: індивідуальність, тобто унікальність ДНК; стабільність й сталість до впливу зовнішніх факторів, тобто ДНК не змінюється протягом тривалого часу; чутливість, тобто можливість отримання результату дослідження за мінімальної кількості біологічного матеріалу [1, с. 7]. Сьогодні дослідженню ДНК приділена підвищена увага, оскільки молекулярно-генетичний ідентифікаційний аналіз, або як ще його називають – геномна (генетична) ідентифікація чи генотипування, спрямований на виявлення особливостей індивіду. Така ідентифікація можлива на основі унікальної послідовності чергування нуклеотидів у ланцюгу ДНК кожної особи, своєрідного генетичного відбитку, що залишається індивідуальним і незмінним протягом усього життя людини. Кожній людині притаманний характеристичний фенотип (набір зовнішніх і внутрішніх ознак і властивостей), який є відмінним від інших подібних їй організмів. Відмінність полягає в унікальності будь-якого індивідуального генотипу, до того ж, генетичний матеріал, який міститься в різних клітинах й тканинах одного індивідуума, в нормі є однаковим. Отже, основна концепція молекулярно-генетичної індивідуалізації міститься в двох основних принципах: індивідуальна генетична унікальність кожного організму; генетична ідентичність всіх його клітин й тканин [2, с. 89].

Основоположний смисл геномного аналізу – встановлення індивідуальних генетичних відмінностей або генетичної подібності між біологічними об’єктами, результатом чого є їх встановлена відмінність або тотожність, чи генетична спорідненість. Молекулярно-генетичному дослідженню може піддаватися практично весь спектр об’єктів біологічного походження. Безумовно, що можливість здійснення ДНК-ідентифікації залежить від багатьох факторів. Так, наприклад, труп дорослої людини можна ідентифікувати за комплексом індивідуальних ознак, які містяться в різноманітних джерелах, а для ідентифікації дітей їх число доволі обмежене. У зв’язку з цим, застосування технологій ототожнення дитини за ДНК вкрай необхідне, оскільки при ототожненні трупів дітей джерелом ототожнення виступає мати. Науковою основою такої ідентифікації став молекулярно-генетичний аналіз мітохондриальної ДНК, котра принципово відрізняється тим, що успадковується виключно за жіночою лінією. Мітохондриальна ДНК від матері передається дітям обох статей, а потім від доньок їх дітям. У зв’язку із тим, що гени батьків в даному випадку не змішуються, то для мітохондриального ДНК-аналізу необхідним є лише один родич за жіночою лінією [3, с. 1085].

Окрім традиційних методів ДНК-аналізу останніми роками отримали розвиток такі судово-експертні напрями як фенотипування ДНК (Forensic DNA Phenotyping) та експрес-аналіз STR-маркерів (Rapid DNA). Фенотипування ДНК- це інструмент, котрий надає можливість визначити вік, зовнішній вигляд (зріст, колір очей, волосся й шкіри) й біогеографічне походження індивідуума за його зразком ДНК. Результати такого аналізу є ймовірними, тобто можна лише вивести певну фенотипоскопічну ознаку з певним ступенем ймовірності. Системи експрес-аналіз STR-маркерів дають змогу

отримати профіль ДНК менше ніж за дві години. І хоча цей метод має певні обмеження, але він може широко застосовуватися органами досудового розслідування для оперативного отримання інформації за профілем ДНК в реальному часі й швидко перевірити її за базою даних ДНК. Особливо актуальним є цей метод при ідентифікації жертв авіакатастроф, в місцях проведення ООС, оскільки є можливість проводити дослідження у польових умовах.

Список використаних джерел

1. Смирнова С.А., Омельянюк Г.Г., Стороженко И.В., Рыбакова А.А., Гулевская В.В. Судебная молекулярно-генетическая экспертиза объектов биологического происхождения – новое направление судебно-экспертной деятельности Минюста России *Теория и практика судебной экспертизы.* 2021. Т. 16. № 1. С. 6–18.

2. Гора І.В., Сідєльніков А.В. Сучасні проблеми ідентифікації особи методом ДНК-аналізу. *Вісник Академії адвокатури України*: наук. журнал, 2018. Том 15. Число 1–2 (40–41). С. 88–94.

3. Иванов П.Л. Индивидуализация человека и идентификация личности: молекулярная биология в судебной экспертизе. *Вести РАН*. 2003. Т. 73. № 12. С. 1085–1097.

Грищук Максим Олександрович,
в.о. керівника Спеціалізованої
антикорупційної прокуратури України ОГП,
аспірант Західноукраїнського національного
університету

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Останнім часом ведеться активна робота з приведення антикорупційної політики України у відповідність до міжнародних стандартів у сфері запобігання та боротьби з корупцією, в тому числі у сфері протидії незаконному збагаченню посадових осіб, що знайшло своє відображення у кримінально-правових нормах. Відслідковуючи ретроспективу криміналізації незаконного збагачення, звернемо увагу на висновки О.З. Гладуна, який відзначає, що початок цьому процесу було покладено прийняттям 11 червня 2009 року Закону України № 1508-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», відповідно до якого Кримінальний кодекс (КК) України було доповнено ст. 368^{-1}, що встановлювала відповідальність за одержання службовою особою неправомірної вигоди або передачу нею такої вигоди близьким родичам (незаконне збагачення). Вчений зауважує, що вказана стаття втратила чинність вже на 5 день після введення її в дію – 5 січня 2011 року [2, с. 79].

Натомість КК України було доповнено статтею 368^{-2} «Незаконне збагачення» згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за

корупційні правопорушення» від 07.04.2011 р. № 3207-VI із подальшими змінами та доповненнями [8], відповідно до якої каралося «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі» (ч. 1), а також «ті самі діяння, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище (ч. 2) та «вчинені службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище» (ч. 3) [4]. За твердженням Л.В. Гбура, така законодавча новела спричинена необхідністю узгодження норм національного законодавства із нормами міжнародного права щодо відповідальності посадових осіб у справах, що пов'язані із корупційними схемами; наявністю значного прошарку населення з фінансовими чи матеріальними активами, що значною мірою перевищують можливі сукупні доходи; потребою оновлення чинного законодавства у частині відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення; високим індексом корупції в Україні, підтвердженим на міжнародному рівні [1, с. 154].

В той же час, стаття 368^{-2} «Незаконне збагачення» недовго регламентувала криміналізацію незаконного збагачення, оскільки Рішенням Конституційного Суду України (КСУ) від 26.02.2019 р. № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368^{-2} Кримінального кодексу України (№ 1-135/2018(5846/17)) була визнана неконституційною та, відповідно, втратила чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення [10]. Так, у Рішенні наголошується, що корупція – це одна із ключових загроз національній безпеці України, проте протидія даному явищу є однією з основних загроз національній безпеці України; протидію корупції слід здійснювати виключно за допомогою правових методів з дотриманням конституційних принципів та приписів законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України. Водночас обґрунтуванням декриміналізації незаконного збагачення слугувало декілька аргументів, що базуються на конституційних положеннях та практиці Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема: невідповідність вимогам чіткості, точності й однозначності, а відтак, суперечність принципу юридичної визначеності як складовій принципу верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України; недотримання принципу невинуватості; наявність безпосередньої залежності кримінально-правової кваліфікації такого діяння від результатів суб'єктивної діяльності чи навіть від бездіяльності сторони обвинувачення; можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за діяння, вчинені до набрання чинності законом, яким ці діяння криміналізовано; суперечність з конституційним приписом щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (право особи не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів)» [11].

За результатами розгляду даної справи антагоністична позиція висловлена суддею КСУ С.П. Головатим у Розбіжній думці, який не погодився із висловленою в Рішенні юридичною позицією більшості суддів через властиву їй «внутрішню суперечливість, хибне та надто слабке, з фахового погляду, юридичне обґрунтування, а місцями – брак такого» та «вибіркове використання практики Страсбурзького Суду всупереч його позиціям у цих питаннях» [11]. Як аргумент С. П. Головатий наводить рішення ЄСПЛ в справі The Sunday Times v. the United Kingdom (1979) [12], на яке також посилається КСУ з огляду на те, що «…норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано достатньо чітко, що дає змогу громадянинові регулювати свою поведінку» (пункт 49)…», проте суддя прийшов до протилежного висновку, наголошуючи, що диспозицію оспорюваної норми «сформульовано достатньо зрозуміло й достатньо чітко; її формулювання цілковито відповідає юридичній позиції Страсбурзького Суду з прав людини, висловленій у рішенні в справі The Sunday Times v. the United Kingdom (1979) стосовно принципів доступності змісту норми права та її передбачності» [11].

Окрема думка щодо даного Рішення КСУ була висловлена і суддею І.Д. Сліденком із запереченнями щодо самої концепції, методології, мотивувальної та резолютивної частин Рішення. При цьому вказано на «неадекватне застосування практики Європейського суду з прав людини та довільне і свавільне тлумачення принципу верховенства права», а також на те, що «…рішення ЄСПЛ в більшій мірі стосуються певних моментів «спеціальної конфіскації майна» у випадку наявності кримінальних проваджень за певні злочини, в тому числі, за незаконне збагачення. Зокрема, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» ((Заява № 36862/05) Страсбург, 12 травня 2015 року) у пункті 101 зазначив, що: «Стосовно законності мети, яка переслідувалась конфіскацією, що стала предметом оскарження, Суд зазначає, що захід був частиною ширшого законодавчого пакета, який був спрямований на посилення протидії корупції у сфері державної служби…; «...тягар доведення законності походження майна, яке, як стверджувалось, було отримано незаконним шляхом, міг бути законним чином перекладений на відповідачів цих некримінальних проваджень щодо конфіскації, у тому числі цивільних проваджень in rem» (п. 105)…» [13].

Загалом дане Рішення КСУ викликало хвилю обурення громадянського суспільства, а також активне обговорення проблематики серед науковців та практиків та, фактично, розкол експертної спільноти, оскільки втрата чинності даної норми КК України спричинювало закриття усіх відповідних кримінальних справ [3]. Так, у результаті закрито 65 кримінальних проваджень щодо народних депутатів, міністрів, керівників держустанов, правоохоронців та інших топ-чиновників, які підозрювалися в корупційних діях та незаконному збагаченні [14].

За твердженням заступника Голови Комітету АПУ В.С. Галайчука: «КСУ не врахував при прийнятті рішення той факт,

що національне законодавство держави не може бути поясненням для невиконання нею міжнародних зобов'язань... Не є абсолютним у практиці ЄСПЛ і презумпція невинуватості… адже практика ЄСПЛ знає випадки, коли Суд надає переваги суспільній необхідності і іншим факторам в цьому питанні…» [7].

Отже, як криміналізація, так і декриміналізація діяння з незаконного збагачення супроводжувалась неоднозначністю та дискусійністю. Запит суспільства на використання жорстких методів покарання за протиправне набуття активів залишався невдоволеним, а відтак, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від № 263-IX від 31.10.2019 р. КК України було доповнено ст. 368^{-5} з аналогічною назвою та встановлено покарання за «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи» [9]. І тут постає цілком логічне запитання щодо доцільності введення статті-«двійника» до кримінального законодавства України, за діяння, яке вже зазнало декриміналізації у результаті Рішення КСУ від 26.02.2019 р. №1-р/2019, від моменту ухвалення якого не пройшло і одного року.

Дана обставина слугує предметом дослідження багатьох вчених-правників. Так, В.І. Осадчий, проаналізувавши зміст кримінально-правової заборони за ст. 368^{-5} КК України з етимологічної та юридичної позицій, обґрунтував пропозиції з доцільності «корегування кола суб'єктів злочину та можливості притягнення особи до відповідальності за незаконне збагачення: а саме: за отримані (набуті) нею активи невідомого походження, вартість яких у визначеному законом розмірі перевищує її законні доходи» [6, с. 133].

О.З. Гладун вказує на істотні вади законотворчої техніки у сфері криміналізації незаконного збагачення у ст. 368^{-5}, зокрема на порушення принципу особистої відповідальності у випадку незаконного збагачення через третіх осіб – «набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою за відповідних умов». Науковець вважає недоцільним закріплення обов'язковою ознакою складу злочину окремих процесуальних аспектів доказування та пропонує іншу редакцію викладення диспозиції статті 368^{-5} КК України [2, с. 78–85].

А.І. Михайлин акцентує увагу на недотриманні законодавцем принципу «презумпції невинуватості», що автоматично зумовлює істотне звуження традиційних конституційних та кримінально-правових принципів і не може бути обґрунтованим ні за яких обставин, а також вбачає політичний контекст введення ст. 368^{-5} КК України замість аналогічної ст. 368^{-2}, декриміналізованої Конституційним Судом України [5, с. 29–30].

Однак, правоохоронними органами розпочався процес правозастосування вказаної норми. Аналіз даних Єдиного звіту про

кримінальні правопорушення, розміщеного на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора, свідчить про те, що частка кримінальних правопорушень вказаної категорії у загальній злочинності є незначною. Так, у провадженні детективів Національного антикорупційного бюро України перебуває 4 кримінальних провадження за ст. 368^{-5} КК України, а загалом в правоохоронних органах близько 10 проваджень [15].

Отже, враховуючи означені тенденції криміналізації незаконного збагачення, вищевказані науково-практичні підходи до розуміння та бачення даного процесу на предмет врахування принципів права та практики ЄСПЛ, можемо зробити висновок, що кваліфікацію даного діяння як кримінально караного можна вважати обґрунтованою, суспільно затребуваною та виправданою. Безумовно, прийняте Рішення КСУ від 26.02.2019 наклало великий негативний відбиток на всю роботу антикорупційних органів, а тому лише активне застосування цієї статті правоохоронними органами на практиці сприятиме запобіганню корупції в цілому, а також вдосконаленню механізму притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Список використаних джерел

1. Гбур Л.В. Переваги та недоліки скасування Конституційним Судом України статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України). *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Vol. 10. № 4. С. 152–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lHE_2019_10_4_20.

2. Гладун О.З. Проблеми криміналізації незаконного збагачення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 78–87.

3. Закон про незаконне збагачення набув чинності. Мультимедійна платформа іномовлення України. 28.11.2019. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2827068-zakon-pro-nezakonne-zbagacenna-nabuv-cinnosti.html.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Михайлин А.І. Стаття кримінального кодексу 368-5 «Незаконне збагачення» як законодавчий вірус у системі кримінального права України. *Форум права*. 2020. № 4. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

6. Осадчий В.І. Незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України): короткий огляд *Dictum factum*. 2020. № 1. С. 133–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dicf_2020_1_21.

7. Правники обговорили рішення КСУ щодо декриміналізації незаконного збагачення. *Закон і Бізнес*. 08.04.2019 р. URL: https://zib.com.ua/ua/print/137170-pravniki_obgovorili_rishennya_ksu_schodo_dekriminalizacii_ne.html.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від № 3207-VI від 07.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/3207-17#Text.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від № 263-IX від 31.10.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text

10. Рішення Конституційного суду України від 26.02.2019 р. у справі № 1-135/2018(5846/17). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /v001p710-19#n68.

11. Розбіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України (справа № 1-135/2018(5846/17) (Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-19#n2.

12. Дело «Санди Таймс» (the sunday times) против Соединенного Королевства. Постановление суда от 26 апреля 1979 г. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR &id=001-94270&filename=CASE%20OF%20THE%20SUNDAY %20TIMES%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(No.%201)% 20-%20[Russian%20Translation].pdf.

13. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368^{-2} Кримінального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/nf01d710-19#Text.

14. Сторінка Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в соціальній мережі «Facebook» URL: https://m.facebook.com/ story.php?story_fbid=1607047432731767&id=836354983134353.

15. Вебсайт Офісу Генерального прокурора URL: https://www.gp.gov.ua/ ua/stat_n_st?dir_id=114365&libid=100820#.

Гуржій Ольга Борисівна,
головний судовий експерт відділу фізико-хімічних досліджень лабораторії досліджень матеріалів, речовин і виробів Дніпропетровського НДЕКЦ МВС, кандидат технічних наук

ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ НАФТОПРОДУКТІВ І ПАЛЬНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Нафтопродукти (НП) та пально-мастильні матеріали (ПММ) мають поширене застосування в багатьох галузях народного господарства та в побуті.

Експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів може призначатись у зв’язку з необхідністю встановлення фактичних даних і обставин при розслідуванні злочинів, які пов’язані з підпалами, спалюванням трупів з метою укриття злочинів, вбивствами з

використанням холодної та вогнепальної зброї, дорожньо-транспортними пригодами, розкраданнями майна.

Об'єктами експертизи НП та ПММ можуть бути вироби нафтопереробної та нафтохімічної промисловості, основу яких складають речовини нафтового походження [1]. Також до цього класу відносять вироби певного цільового призначення – мастильні матеріали, які синтезуються хімічною промисловістю. Товарний асортимент НП та ПММ дуже великий, налічує понад тисячі найменувань. Їх можна поділити на три класи:

– легкозаймисті НП – клас об'єктів, що досліджуються по справам, які пов'язані з підпалами, спалюванням трупів, вибухами тощо, тобто в пригодах, в яких використовуються властивості речовин легко займатись та сприяти спалахуванню або підтримувати горіння; до цього класу НП відносяться бензини, палива на основі середньодистилятних фракцій нафти (гаси, дизельні палива, побутові палива), технічні продукти (побутові розчинники);

– мастильні матеріали найчастіше досліджуються в справах про дорожньо-транспортні пригоди, злочини з використанням холодної чи вогнепальної зброї, крадіжки матеріалів та виробів, які мають мастильне покриття; до цього класу відносяться мастила (моторні, трансмісійні, індустріальні тощо) і пластичні змазки;

– тверді НП можуть досліджуватись в різноманітних кримінальних справах; до цього класу відносяться тверді вуглеводні (парафін, церезін), тверді залишкові нафтопродукти (гудрони, бітуми).

Об'єкти нафтового походження різноманітні за фізичними властивостями; серед них є речовини в газоподібному, рідкому та твердому станах. Серед них переважають рідини з різною в'язкістю та ступенем рухливості. В залежності від агрегатного стану, кількості речовини, яка виявляється на місці пригоди, обставин взаємодії з речовинами іншої природи, НП та ПММ в якості речових доказів можуть бути у вигляді індивідуально визначених об'ємів (мас) в конкретних ємкостях (каністрах, пляшках тощо); поверхневих нашарувань на різних предметах-носіях, у тому числі мікрослідів; слідів речовини, що розподілена в масі різноманітних предметів-носіїв, у тому числі мікрослідів.

До специфічних особливостей НП та ПММ слід віднести їх низьку стабільність. Від моменту їх виробництва на заводі до надходження на експертне дослідження на них впливає ряд факторів, які в результаті протікання фізичних та хімічних процесів призводять до їх зміни. Найбільших змін зазнають НП та ПММ, що знаходяться в негерметичних ємкостях, на поверхні або в масі різних предметів.

На сьогодні, завдяки розробленим методикам дослідження НП та ПММ, вирішуються такі задачі:

– виявлення слідів НП та ПММ, які не сприймаються органолептичним способом;

– встановлення природи речовини невідомого походження з метою віднесення її до продуктів переробки нафти та нафтохімічного синтезу або до мастильних матеріалів іншого походження;

– визначення належності об’єктів, що порівнюються, до одного виду НП та ПММ.

Задачі конкретного експертного дослідження визначаються, виходячи з обставин кримінальної справи та формулюються у вигляді питань органом, який назначає експертизу. Питання повинні найбільш точно відповідати змісту задачі дослідження і тій доказовій інформації, на отримання якої розраховує слідчий.

Задача виявлення НП та ПММ ставиться перед експертом в тих випадках, коли відсутні їх органолептичні ознаки, а обставини справи, що розслідується, не виключають можливості наявності цих слідів на різних предметах.

Задача встановлення нафтохімічної природи речовини, яка досліджується, її виду, ставиться в тих випадках, коли клас, до якого належить чи не належить об’єкт, попередньо визначений обставинами справи, яка розслідується (наприклад, пересортування бензинів у зв’язку з крадіжками, заміна одного виду палива іншим тощо).

Ефективність експертного дослідження НП та ПММ значною мірою залежить від якості роботи слідчого по підготовці матеріалів для його проведення. Особливу увагу слід звернути на фіксацію та упаковку речових доказів. Властивості НП та ПММ передбачають спеціальні вимоги до матеріалу, який використовується для упаковки. Такі НП, як бензин, гас, дизельне паливо, розчинники, до складу яких входять легколеткі компоненти, в результаті випаровування можуть змінювати свій склад. При цьому деякі з них зближуються за складом та практично не розрізнюються. Забезпечення збереження складу об’єктів експертного дослідження сприяє їх вірному та повному дослідженню. Перша необхідна умова – герметичність ємкості, в якій доставляють об’єкти. Рідкі та в’язкі НП здатні проходити і розподілятись в масі матеріалу предмета-носія. Подальше їх добування з пористих матеріалів часто призводить до спотворення їх початкового якісного та кількісного складу.

З урахуванням специфічних особливостей НП та ПММ при підготовці їх для експертного дослідження потрібно дотримуватись ряду вимог:

– відбір зразків рідких НП з крупногабаритних ємкостей необхідно проводити швидко в суху скляну герметичну ємність; зберігати такі зразки слід в прохолодному темному місці. У випадку виявлення невеликої за розмірами ємності, яка може бути направлена на експертизу цілком, слід перевірити та забезпечити її герметичність. Якщо забезпечити герметичність не вдається, необхідно злити рідину в герметичну ємкість, порожню упакувати в поліетиленовий пакет та все разом направити на експертизу;

– зразки в’язких НП та ПММ потрібно поміщати в скляну тару, використання паперу, картону та деревини недопустимо;

– для дослідження НП та ПММ, які знаходяться на предметах-носіях, потрібно, якщо це можливо, направляти на експертизу предмети разом з НП та ПММ (одежу, зброю, окремі деталі транспортних засобів), забезпечуючи збереження та локалізацію нашарувань на них, а також герметичність упаковки цих предметів;

– при необхідності зняття нашарувань НП та ПММ з предметів-носіїв потрібно використовувати для них скляну тару, в крайньому випадку поліетиленові пакети. Якщо для зняття зразків НП та ПММ з поверхонь використовуються ватні або марлеві тампони, їх слід упаковувати як предмети-носії, а також обов'язково надавати на експертне дослідження чисті (контрольні) зразки цих матеріалів;

– зразки твердих НП та ПММ слід поміщати в поліетиленові пакети;

– необхідно обережно поводитись з речовими доказами, на яких припускається наявність НП та ПММ (в момент вилучення вони не виявлені органолептично або мають слабкий запах НП). Такі речові докази потрібно негайно герметично упакувати та відправити на експертизу.

Більшість НП володіють здібності швидко змінювати властивості. До таких НП в першу чергу відносяться палива та розчинники. В процесі зберігання в природних умовах, особливо у відкритому стані, вони втрачають свої легколеткі компоненти. Такі об'єкти володіють малим ідентифікацій ним періодом та можуть стати непридатними для вирішення експертних задач. А тому, чим швидше будуть вилучені, герметично упаковані та надані на дослідження речові докази, тим ефективніше буде їх експертне дослідження.

Список використаних джерел

1. Криминалистическое исследование нефтепродуктов и горючесмазочных материалов / Под. ред. И. А. Золотаревской. – М.: ВНИИСЗ МЮ СССР, 1989. – Вып. 2. – 177 с.

Добко Степан Володимирович,
завідувач сектору дактилоскопічного обліку
відділу криміналістичних видів досліджень
Тернопільського НДЕКЦ МВС;
Грабовська Вікторія Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
Національної академії внутрішніх справ

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розвиток України як правової держави неможливий без ефективної діяльності судової гілки влади. Суд займає досить важливе місце у кримінально-процесуальній діяльності, так як він є суб'єктом змагального кримінального судочинства. У кримінальному судочинстві суд не лише забезпечує виконання сторонами покладених на них законом завдань, а й спрямовує свою діяльність на пошук

об'єктивної істини. Зокрема, завданням суду у кримінальному доказовому судочинстві, в свою чергу, виступає обов'язок підвести підсумки доказової діяльності сторін, а також остаточно визначити, що є істинним у даному провадженні.

Принципи побудови судової системи України (підсудність) дають змогу належним чином вирішувати справи по суті, запобігаючи виникненням колізій та прийняття неправомірних рішень. На основі таких принципів кожен суд розглядає справу, відповідно до його компетенції. Окрім цього законодавство передбачає і випадки співпраці судів, тобто у разі, коли певні помилки все ж сталися, суд передає кримінальне провадження на розгляд іншому суду [1, с. 19–20].

Концепція судово-правової реформи 1992 року започаткувала судову реформу та відіграла важливу роль у становленні в Україні незалежної судової гілки влади в рамках системи поділу влади в демократичному суспільстві.

Черговими кроками у реформуванні судової влади стали «мала судова реформа» 2001 року та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році. Верховна Рада України у 2012 році, прислухаючись до пропозицій суддівського співтовариства та рекомендацій міжнародних організацій, почала удосконалювати норми чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою зміцнення правових гарантій незалежності суддів.

В цілому початковий період реформ характеризувався закріпленням базових світових стандартів незалежності суддів і самостійності судової влади в Україні. Але незважаючи на позитивні законодавчі зміни, ідея побудови незалежної судової системи фактично ігнорувалася вищими органами влади. Політичні сили використовували суди у власних інтересах, в системі процвітала корупція, а судова влада стала фінансово залежною від виконавчої влади.

Так, в червні 2012 року Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [2]. Позитивними положеннями цього закону є: зміна процедурних питань обрання суддів, спрямованість на спрощення процесу обрання суддів, а також запровадження можливості вчасного обрання судді до закінчення п'ятирічного строку його повноважень.

Однак, незалежно від змін які відбуваються в судовій системі нашої країни, зберігаються питання, які потребують свого вирішення. Такими питаннями є:

– визначення на законодавчому рівні органу (або посадової особи), що має право представляти судову владу загалом у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами і міжнародними організаціями;

– впровадження до чинного законодавства дієвих механізмів притягнення до відповідальності (в тому числі кримінальної) осіб, які перешкоджають здійснювати правосуддя та виявляють неповагу до суду.

Проблема фінансування судових органів за залишковим принципом існує усі роки існування сучасної української держави. Без її кардинального вирішення неможливо забезпечити належний рівень незалежності судової влади, обмеження зовнішнього впливу на процес правосуддя.

Метою реформи, яку було розпочато у 2014 році після Революції гідності та позачергових виборів Президента України, було привести судочинство України до європейських стандартів та забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів громадян шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

Була створена Рада з питань судової реформи – консультативно-дорадчий орган при президенті України. До її складу увійшли міністри, голови судів, юристи, правозахисники, науковці, громадські діячі.

Завданнями Ради стали:

– підготовка пропозицій щодо стратегії реформування судоустрою та судочинства;

– налагодження взаємодії державних органів, громадянського суспільства та міжнародних організацій з питань підготовки судової реформи;

– моніторинг впровадження та аналіз ефективності реформи;

– інформування громадськості та міжнародної спільноти про хід реформи [3].

Судова реформа вимагала внесення змін до Конституції України, а також до низки законів, пов'язаних із системою судочинства. Розробкою змін до Основного Закону зайнялася Конституційна Комісія, створена указом президента в квітні 2015 року. 2 липня 2016 року Верховна Рада прийняла зміни до Конституції: їх підтримали 335 депутатів при необхідному мінімумі в 300 голосів. Також в цей день було прийнято Закон «Про судоустрій і статус суддів» [4].

У результаті судової реформи, яка стартувала після прийняття в червні 2016 року Закону «Про судоустрій і статус суддів», був створений новий Верховний Суд.

З дня початку роботи Верховного Суду припинили свою діяльність Верховний Суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України. Було створено два вищі спеціалізовані суди – Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Суди загальної юрисдикції замінені окружними загальними судами з прив'язкою до адміністративно-територіальним поділом України на округи. Також ліквідовано обласні апеляційні суди та створено апеляційні суди в округах.

Суди були і залишаються соціальною інституцією з одним із найнижчих рівнів довіри.

Судова реформа, розпочата після Революції Гідності, не принесла бажаних результатів. Менше 1 % громадян вважають її повністю успішною.

Новостворений Верховний Суд так і не став по-справжньому новим. Майже 80 % його складу – старі судді, щонайменше 29 суддів, за висновками Громадської ради доброчесності, не відповідають критеріям доброчесності. Очільниками Верховного Суду стали здебільшого колишні керівники вищих судів, що були ліквідовані. Попри численні заклики громадськості вдосконалити процедури добору й оцінювання суддів, вони залишилися практично незмінними.

Нездатність судів забезпечити справедливість не лише стає на заваді захисту прав людини, негативно відбивається на довірі до держави, а й ставить під загрозу прогрес в інших реформах.

Відповідно до цього, необхідно значною мірою переглянути ті процеси, які складають судову реформу в Україні, насамперед змінити підходи до формування органів суддівського врядування, відповідальних за її впровадження, з наданням вирішальної ролі незалежним громадським експертам. Також необхідно зосередитися на підвищенні стандартів підготовки правників і роздержавленні вирішення спорів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. С.:ТОВ «ВВП Нотіс»., 2013 – 292 с.).

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4874-17#Text.

3. Рада з питань реформування судової системи України. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.

4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

5. Закон України «Про статус суддів» від 15.12.1992 № 2862-XII, що втратив чинність від 01.01.2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12#Text.

Заїка Сергій Олегович,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Затримання особи у кримінальному процесі України визначено як тимчасовий запобіжний захід. Швидке затримання особи підозрюваної особи у вчиненні кримінального правопорушення дозволяє реалізувати завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі за

текстом. – КПК) [1], і виконати запит суспільства на притягнення до відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Правова регламентація і практика застосування затримання особи має низку проблемних питань, які є гостро дискусійними і потребують вирішення як на рівні удосконалення законодавства, так і ефективного функціонування правоохоронних органів України.

До основних проблем процесуального урегулювання затримання особи у кримінальному провадженні слід віднести.

– визначення процесуального статусу особи, яка має право здійснювати затримання;

– оптимізація, передбачених ст. 208 КПК підстав затримання;

– урегулювання питання про можливість затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення до внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі за текстом. – ЄРДР);

– обговорення питання щодо вдосконалення строків затримання передбачених КПК;

– дотримання конституційної засади рівності громадян при затриманні під час досудового розслідування.

Відсутність тлумачення процесуального затримання у КПК створює неоднозначність застосування закону і різні тлумачення його змісту. Не дивлячись на те, що це питання неодноразово досліджувалося у науці кримінального процесу, воно залишається невирішеним і дискусійним.

Відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК затримання є тимчасовим запобіжним заходом. З цим важко погодитися, адже затримання особи без ухвали слідчого судді слід розглядати як підстави для фізичного захоплення підозрюваного у вчиненні злочину та доставлення до органу досудового розслідування з метою встановлення причетності до злочину та інших обставин події. Таким чином, пропонується підтримати думку авторів, які пропонують виключити затримання із запобіжних заходів, натомість надати затриманню статус невідкладної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину. КПК не містить роз’яснення хто саме відноситься до уповноваженої службової особи.

Так, у ч. 6 ст. 191 КПК лише зазначається, що уповноважена службова особа це особа, якій законом надане право здійснювати затримання. Зазначене не усуває неоднозначності, яка виникає при необхідності застосування кримінального процесуального затримання.

С.М. Смоков вважає, що до осіб, які мають право здійснювати затримання крім співробітників правоохоронних органів відносяться також і слідчий, прокурор, якщо вони здійснюють затримання у випадках передбачених пунктами 1–2 ч. 1 ст. 208 КПК [2, с. 417].

Відповідно до ч. 1 ст. 210 КПК, уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, де негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством. Таким чином, виникає певне протиріччя – якщо слідчий затримує підозрюваного у вчиненні злочину, то він має доставити його до органу досудового розслідування. Але відповідно до ст. ч. 1 ст. 38 КПК слідчі підрозділи і є органами досудового розслідування. Як слушно вважає М.Я. Никоненко, ні слідчий, ні прокурор в своєму статусі не можуть виступати уповноваженими службовими особами, які законом наділені правом здійснювати затримання [3, с. 87]. Нами підтримується позиція, що уповноваженою службовою особою, яка вправі здійснити затримання, є працівник будь-якого правоохоронного органу України, за умови, що право на затримання йому надано законом [3, с. 89].

Наступною проблемою є окремі передбачені ст. 208 КПК підстави затримання, які суттєво обмежують можливість правоохоронних органів здійснити ефективне затримання особи через обмеження наявні в нормі статті. Відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255^{-1}, 255^{-2} Кримінального кодексу України.

Виходячи з підстав, передбачених пунктами 1, 2, підозрювана особа може бути затримана тільки на місці вчинення злочину. Положення «…якщо безпосередньо після вчинення злочину…» видається занадто оціночним і не зовсім конкретним. Таким чином, виникає ситуація, що особу, яка вчинила тяжкий злочин, встановлена через тривалий час після вчинення злочину, немає можливості затримати її негайно, що призводить до негативних наслідків у вигляді можливості особи знову сховатися від слідства і суду.

Відповідно до ст. 106 КПК України 1960 року особа могла бути затримана у таких випадках:

1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;

3) коли на підозрюваному або на його одягу, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли її місце проживання чи перебування не зареєстровано, або коли не встановлено особи підозрюваного [4].

Таким чином, можна було затримати особу, яка вчинила злочин не тільки одразу після його вчинення, а і в інших випадках, особливо, якщо особа намагалася втекти.

Пропонується розширити формулювання п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК наступним чином:

«2) якщо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події, або інших доказів вказують на те, що саме ця особа вчинила злочин».

Слушною з цього приводу є думка З.Д. Нагорної, яка наводить аргументи на користь розширення підстав для затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину, зазначаючи, що виникає ситуація, коли уповноважена службова особа навіть за наявності доказів, які свідчать про причетність відповідної особи до вчинення злочину та встановлення її місцезнаходження, підстави для її затримання відсутні. Якщо потерпіла особа пізнала в громадському місці злочинця, то єдиним шляхом отримання дозволу на затримання особи з метою приводу є дозвіл слідчого судді (але в такому разі особі має бути повідомлено про підозру) [5, с. 139].

Гостро дискусійним є питання про затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину до внесення інформації про злочин до ЄРДР.

Зважаючи, що затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, КПК не передбачає можливості застосування запобіжного заходу до внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Виникає двозначна ситуація – спочатку треба внести інформацію до ЄРДР і лише потім затримувати особу, яка може у цей час вчиняти злочин.

Зазначену проблему досліджують багато науковців [6, 7, 8]. Узагальнюючи зазначені і інші роботи, пропонується, як вже було сказано вище, визначити затримання як невідкладну слідчу дію і передбачити у КПК (ст. 214) можливість її проведення до початку досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. Ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одіссей, 2013. 1104 с.

3. Никоненко М. Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі. Юридична наука. 2014. № 9. С. 83–89.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

5. Нагорна З. Проблеми інституту затримання в кримінальному процесі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. 2019. С. 137–140.

6. Баулін О., Мазур О. Сучасні проблеми правової регламентації затримання особи у кримінальному процесі. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. С. 19–27.

7. Сисоєнко Г. Затримання особи у кримінальному провадженні. Вісник академії прокуратури України. 2015, том 12 число 1(32). С. 144–150.

8. Фаринник В. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 85–93.

Зарубей Вікторія Володимирівна,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор;
Сухомлин Юлія Володимирівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук;
Ілляшенко Олексій Володимирович,
заступник Міністра у справах ветеранів
України з питань європейської інтеграції,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю МАЛОЛІТНЬОЇ АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Як відомо, для швидкого та повного розкриття кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять ряд дій, які мають пізнавальну спрямованість. Перш за все варто звернути увагу, що слідчі (розшукові) дії істотно пов'язанні із дотриманням прав і законних інтересів осіб. На сьогоднішній день досить багато питань виникає з приводу проведення допиту, адже у результаті цього одержується великий об'єм інформації, що стосується кримінального провадження.

Розглядаючи деякі з особливостей допиту неповнолітнього чи малолітнього слід зазначити, що такий допит дещо відрізняється від допиту дорослої особи. Очевидною стала необхідність розроблення процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати

обставини. Проаналізувавши практику минулих років, опинившись в умовах допиту, який супроводжується маніпулятивними техніками, залякуванням, а іноді й тортурами, будь-яка людина сильно нервує, а це сповільнює роботу мозку та пам'яті. У той же час необхідно зазначити, що в основі процесуального інтерв'ю лежать принципи міжособистісного спілкування – повага, етика та права людини. Безумовно, методологія процесуального інтерв'ю дозволяє тестувати не одну ключову, а всі можливі гіпотези, виключаючи ті, що спростовуються кримінального провадження [1].

На відміну від іноземних працівників поліції, в Україні про такий метод відомо вузькому колу осіб, а тому процесуальне інтерв'ю щодо дітей проходить не належним чином. Під час інтерв'ю малолітньої чи неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, що встановлені ст. 224 та ст. 226 КПК України [2]. Слід зазначити, що нижню вікову межу законодавець не встановлює і тому всі діти до 14 років віднесені до категорії малолітніх осіб, а можливість їх інтерв'ю визначається конкретною ситуацією, зокрема колом і характером обставин відомі малолітній особі, які необхідно встановити.

Одним із нововведень є те, що в підрозділах Національної поліції України створені «зелені кімнати», з метою проведення інтерв'ю дітей, які фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини. Успішність такого інтерв'ювання дитини визначається місцем розташування та облаштуванням приміщення, в якому він буде проведений; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями [3, с. 11]. Методичні рекомендації передбачили і те, що є необхідність не лише у наявності зелених стін, шпалер, килимового покриття, меблів, звукоізоляції, але й у наявності спеціально створених іграшок у вигляді людей, як і жіночої, так і чоловічої статі, які мають усі відповідності до фізіології людей. Такі іграшки дають можливість з'ясувати всю інформацію щодо кримінальних проваджень, що стосуються сексуального насильства, зґвалтування дітей, які у зв'язку із недостатнім розвитком не можуть пояснити усіх дій і назвати належним чином певні органи.

Моделі процесуального інтерв'ю неповнолітніх і малолітніх осіб пройшли тривалий шлях розвитку. Найпоширенішою класичною моделлю процесуального інтерв'ю, яка повністю заперечує застосування обвинувального підходу є модель PEACE. PEACE – це абревіатура, що складається з назв етапів цієї моделі, яких має дотримуватися кожен інтерв'юер. Мова йде про те, що з використанням такої моделі потрібно спланувати та підготовитись до інтерв'ю; встановити контакт із дитиною та роз'яснити процедуру, яка проходитиме; дитина здійснює виклад обставин кримінального провадження; завершення інтерв'ю; та оцінка проведеного інтерв'ю [4, с. 27].

Враховуючи вище викладене, необхідно розглянути кожен із етапів інтерв'ю. В процесі планування та підготовки необхідно насамперед визначити мету інтерв'ю на основі плану розслідування, який містить усі

відповідні та конкуруючі версії, що підлягають перевірці. Також оскільки інтерв'ю підлягає дитина, то слід підготувати організаційні моменти, а саме забезпечити присутність законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Встановлення контакту із малолітнім чи неповнолітнім та роз'яснення процедури полягає передусім у встановленні психологічного контакту з дитиною. Найперше, пропонується дитині розповісти про себе та в процесі цієї розмови слідчий пояснює правила та причини проведення інтерв'ю. Якщо дитина складно іде на контакт, пропонується зіграти гру, в ході якої ставляться питання, а відповідь на які буде «так або ні».

В подальшому пропонується малолітній або неповнолітній особі розповісти про всі обставини, які стосуються кримінального провадження. Проходить таке інтерв'ю у вільній розповіді дитини власними словами, шляхом «вільного пригадування» ситуації, в якій вона опинилась. Важливо зазначити, що у ході інтерв'ю пропонується уникати перебивання, швидкого переходу до інших тем або ж до попередніх, постановки у одному питанні декількох, що призводить до дезорієнтування дитини. Слідчому також пропонується попросити пригадати дитину, як вона почувалася в той день, що вона бачила, якою була погода. Безумовно, пригадування таких деталей дозволить дитині точніше згадати умови на момент інциденту.

На етапі завершення інтерв'ю слідчому рекомендується перевірити надану інформацію та переконатись, що всю інформацію дитина розповіла. Слід також повідомити дитині, що вона має захист та може бути відкритою для подальшої співпраці.

На останньому етапі відбувається оцінка зібраної та отриманої інформації, оцінюється й якість проведення інтерв'ю, легкість обміну інформацією. Таким чином, необхідно з'ясувати чи досягнута мета інтерв'ю, а також визначити позитивні аспекти і розглянути можливості для вдосконалення процесу проведення інтерв'ю. Ця стадія – це шанс оцінити отриману під час інтерв'ю інформацію в контексті її впливу на досудове розслідування в цілому.

Отже, процесуальне інтерв'ю має свої переваги і демонструє ефективність інтерв'ювання для розслідування будь-яких злочинів. Проаналізувавши усю суть даного питання, з'являється необхідність розробити та впровадити національну навчальну програму з процесуального інтерв'ю в Україні. Співробітники поліції повинні бути належним чином навчені для того, щоб отримувати інформацію без застосування насильства та із використанням нових моделей інтерв'ю.

Список використаних джерел

1. Допит vs процесуальне інтерв'ю: що ефективніше для розлідування? URL: https://yur-gazeta.com/golovna/dopit-vs-procesualne-intervyu-shcho-efektivnishe-dlya-rozliduvannya.html.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-УІ. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. – 24 с.

4. Ю. Бєлоусов, О. Броневицька, С. Деркач, В. Луцик, А. Орлеан, В. Рогальська, Т. Філоненко, В. Яворська «Розкажи мені що сталося, або зізнайся». Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. – К.: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. – 232 с.

Іваницький Сергій Олександрович,
професор кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ Й ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Через декілька місяців має розпочати роботу Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ), проте дотепер залишається невизначеною та дискусійною підслідність кримінальних проваджень цього органу. Попри те, що зазвичай ніхто не любить зайвої (чужої) роботи, міжвідомчі спори про підслідність не є рідкістю в практиці досудового розслідування кримінальних правопорушень й часом набувають досить принципового та гострого характеру. Питання підслідності, без перебільшення, інколи вирішує долю кримінального провадження, тож важливо його правильно врегулювати з огляду на місію, завдання та ресурси БЕБ.

На сьогодні відсутній законодавчо визначений перелік кримінальних правопорушень, підслідних БЕБ. Існує лише прийнятий у першому читанні проект Закону України про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України № 3959-1 від 25.08.2020. Цей документ передбачає, що «детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 199, 204, 205-1, 206, 212, 212-1, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 222-2, 223-1, 223-2, 224, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233 КК України. Детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 206-2, 210, 211 КК України, у разі якщо розслідування таких кримінальних правопорушень не віднесено до підслідності НАБУ…» [1].

Аналіз наведеного фрагменту дозволяє говорити про наявність окремих неузгодженостей із раніше прийнятим Законом України «Про Бюро економічної безпеки України" № 1150-IX від 28.01.2021 (далі –

Закон) й складність реалізації окресленої у пояснювальній записці до Закону ідеї передати розслідування економічних кримінальних правопорушень від СБУ, НПУ та податкової міліції ДФС України до єдиного новоствореного органу.

Насамперед, слід відзначити, що попри широке застосування на побутовому та професійному рівні, законодавство не розкриває змісту понять «економічне кримінальне правопорушення», «економічний злочин» чи «кримінальне правопорушення у сфері економіки». У ст. 1 Закону на Бюро економічної безпеки України покладено завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. За текстом Закону використовуються термінологічні звороти «кримінальні правопорушення, що посягають на функціонування економіки держави», «кримінальні правопорушення у сфері економіки», «правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави», проте їх зміст не розкрито, що залишає досить широкі межі для тлумачення. Співставлення терміна «кримінальні правопорушення, що посягають на функціонування економіки держави» із використаним у Кримінальному кодексі України поняттям «кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» показує, що їх не можна розглядати як синонімічні.

Із загального переліку кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» КК України розробники змін до КПК України (законопроект № 3959-1 від 25.08.2020) віднесли до підслідності БЕБ лише частину, зокрема, за підслідністю НПУ залишаються ст. 203-1, ст. 203-2, ст 213, ст. 227 та ін. КК України.

Ми підтримуємо такий підхід, адже, по-перше, ключовим атрибутом новоствореного БЕБ має бути забезпечення глибокої спеціалізації та фахового рівня розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки.

По-друге, важливою є необхідність зосередження уваги на найбільш серйозних кримінальних правопорушеннях економічної спрямованості. Як приклад, можна навести НАБУ, працівники якого не займаються фактами побутової корупції, зосереджуючи свою увагу та потужний потенціал на протидії топ-корупції, полюванні на т.зв. «велику рибу». Підвищений рівень соціального забезпечення співробітників БЕБ орієнтує на те, щоб новостворений орган зайняв аналогічну нішу в сфері економіки. До цього прямо спонукає й п. 6 Додатку 1 Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом, ратифікованого Законом України № 825-IX від 25.08.2020, де йдеться про необхідність створення органу для розслідування «серйозних економічних та фінансових злочинів». Отже, важливо, щоб працівники БЕБ «не захлинулися» від надмірної кількості проваджень у зв’язку з розслідуванням кримінальних правопорушень, що не становлять значної суспільної небезпеки, й водночас мали достатнє навантаження, яке виправдовує значні ресурси, витрачені державою.

Інакше під час передбаченого Законом щорічного звітування директора БЕБ може скластися ситуація, яка виникла у ході звітування очільника ДБР у профільному комітеті парламенту, коли з'ясувалося, що 40 % справ, за якими цим органом повідомлено про підозру, становлять справи про т.зв. «самоволку» військовослужбовцями [2], які не є складними в розслідуванні.

Аналіз законопроекту № 3959-1 свідчить про те, що основний масив правопорушень, які розслідуватимуться БЕБ, становитиме колишня підслідність податкової міліції. В основному, це кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, статистика виявлення та розслідування яких свідчить про порівняно незначний обсяг навантаження органів розслідування в цій сфері. Так, органами податкової міліції разом із іншими правоохоронними органами у 2018 році було обліковано 6334 кримінальних правопорушення у сфері господарської діяльності (до суду з обвинувальним актом направлено 2021 кримінальне провадження), у 2019 році – 5947 (1686), у 2020 році – 5342 (1620) відповідно.

У цьому контексті не можемо підтримати позицію розробників законопроекту № 3959-1 щодо передачі до підслідності БЕБ розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 КК України. Попри назву статті (шахрайство з фінансовими ресурсами), на практиці у більшості випадків ця норма застосовується для кваліфікації отримання кредиту у банку чи ломбарді або житлової субсидії в управлінні соцзахисту населення на підставі підроблених документів (довідки про доходи, склад сім'ї тощо). Розслідування цього кримінального правопорушення майже нічим не відрізняється від звичайного шахрайства й не становить труднощів. В органах поліції накопичено значний досвід протидії таким правопорушенням, тож передавати його до підслідності БЕБ вбачається недоцільним.

Натомість спеціалізованої уваги БЕБ, як убачається, потребують кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК України. Залежно від кваліфікуючих ознак, окремі резонансні злочини за цією статтею розслідує НАБУ, при цьому більшість проваджень здійснює Національна поліція України. У 2020 році за цією статтею загалом обліковано 11160 кримінальних правопорушення (до суду з обвинувальним актом направлено 4623 кримінальних провадження). Типові ситуації, пов'язані із привласненням (розтратою) матеріально відповідальними особами (продавець, касир, експедитор тощо) ввірених їм матеріальних цінностей (гроші, товари тощо) досить успішно розслідуються слідчими підрозділами поліції.

Водночас уваги БЕБ потребують випадки заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, що не охоплюються підслідністю НАБУ, але пов'язані із розкраданням (заволодінням) бюджетними коштами шляхом отримання незаконного бюджетного відшкодування податку на додану вартість. Вказані дії зазвичай вчиняються в економічній сфері із використанням розгалуженої мережі суб'єктів господарювання із

ознаками фіктивності шляхом внесення недостовірних даних до господарської, бухгалтерської та податкової документації.

На сьогодні частина цих дій кваліфікується за ч. 2–5 ст. 191 КК України, але розробниками законопроекту № 3959-1 пропонується доповнити КК окремою нормою – ст. 222-2 (шахрайство з податком на додану вартість). Серед фахівців у галузі кримінального права така ініціатива сприймається неоднозначно через можливість кваліфікації дій, передбачених диспозицією цієї норми, на підставі наявних у КК України статей. У випадку, якщо парламент не погодиться доповнити КК України статтею 222-2, питання передачі до підслідності БЕБ окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК України, постане серед пріоритетних, адже кримінальне правопорушення вчиняється в економічній сфері, має підвищену небезпеку й потребує вузькоспеціалізованих навичок для ефективного розслідування.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України: проект Закону України № 3959-1 від 25.08.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3959-1&skl=10.

2. Стенограма засідання Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України 02 березня 2021 року. URL: http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32851.pdf

Калюжнюк Анастасія Олександрівна,
старший судовий експерт сектору
дактилоскопічного обліку лабораторії
криміналістичних видів досліджень
Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України

ТЕХНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Пошук можливих шляхів використання кібернетичних методів став одним з перспективних напрямків у розвитку і вдосконаленні засобів і методів криміналістичного пізнання ще в кінці 1950-х років. Наукові розробки криміналістів велися, зокрема, з проблеми вдосконалення системи кримінальної реєстрації, перш за все шляхом автоматизації дактилоскопічного обліку. Тоді ж з’явилися перші роботи, присвячені можливостям використання кібернетичних методів в судовій експертизі: почеркознавчій, фотопортретній ідентифікації та інших видах експертних досліджень. Для сучасної криміналістики використання комп’ютерних технологій стає чи не найперспективнішим напрямком вдосконалення правоохоронної та експертної діяльності.

Сьогодні в криміналістиці сформувалися кілька напрямків дослідження в галузі використання комп’ютерної техніки та інформаційних систем для вирішення практичних завдань науково-

технічного забезпечення розкриття та розслідування злочинів. Як пізнавальний засіб криміналістичної техніки комп'ютерні системи використовуються для виявлення, закріплення і дослідження джерел інформації про подію злочину та інших обставин, що підлягають з'ясуванню, і як техніко-криміналістичний засіб зберігання, обробки, передачі і використання важливої інформації про об'єкти кримінального судочинства. Сьогодні можна говорити про декілька напрямків використання комп'ютерної техніки для зазначених цілей:

– як «знаряддя праці», що дозволяє оптимізувати трудові операції, що виконуються слідчим, експертом, фахівцем і іншими суб'єктами процесуального пізнання. Персональні комп'ютери значно скорочують час на виконання часто рутинної роботи, наприклад при підготовці, редагуванні процесуальних та інших документів;

– в якості інформаційно-пошукової системи (ІПС), що містить потрібну для розкриття та розслідування злочинів інформацію, яка систематизується, обробляється і зберігається. Такі системи у вигляді «банків даних» створюються в основному для ведення криміналістичних обліків [1, с. 28].

Криміналістичний облік – це система реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розкриття та розслідування злочинів, яка ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю. Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) криміналістичних обліків є Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів, відомчі нормативні акти МВС України. Систему кримінальної реєстрації складають різні види криміналістичних обліків (оперативно-пошукового та інформаційно-довідкового призначення), які охоплюють окремі групи об'єктів за певними ідентифікаційними ознаками. Вони можуть використовуватися в оперативно-розшуковій та слідчій практиці для розслідування злочинів, їх запобігання, та під час проведення експертних досліджень. Кожний вид криміналістичного обліку – це інформаційно-пошукова система, тому ведення і використання криміналістичних обліків передбачає широке застосування інформаційних технологій та можливостей ЕОМ. Основними формами концентрації відомостей у криміналістичних обліках є: картки; картотеки; колекції; альбоми; магнітні стрічки; диски; фототеки, відеотеки; слідотеки; банки даних, у тому числі автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС) різного призначення [2, с. 25].

Інформаційні технології надають можливість оперативного збирання, зіставлення та аналізу відомостей з різних джерел (повідомлень, результатів оперативно-розшукових заходів, допитів, тощо), установлення хронологічної послідовності подій за часом та відповідності окремих фактів, дозволяють здійснювати складання планів та схем місця події, моделювання події злочину за допомогою компютерної техніки та ін. [3, с. 194].

Особливу увагу практичних працівників органів досудового розслідування націлено на якість збору і обробки дактилоскопічної інформації осіб, причетних до вчинення злочину при огляді місця події та в лабораторних умовах [4, с. 5].

Діагностичні питання дактилоскопічної експертизи починають розглядатися вже в ході попереднього дослідження, в процесі виявлення та вилучення слідів рук на місці події. У разі, якщо виявлений слід не підлягає подальшому дослідженню з метою ідентифікації, то, якщо раніше на цьому експертне дослідження закінчувалося, зараз цю проблему можливо вирішити за допомогою сучасних методів обробки дактилоскопічних зображень [2].

Для вирішення питання якісної обробки дактилоскопічних зображень необхідна відповідна якість самого досліджуваного зображення. Тому були розроблені спеціальні методи обробки цифрових зображень відбитків пальців для підвищення їх інформативності.

Одним з найбільш поширених дефектів дактилоскопічного зображення є наявність так званого шуму. Шум – це «змазані» області папілярного узору, нечіткі папілярні лінії. З метою зменшення шуму використовується метод фільтрації, який також покращує загальну якість зображення і дозволяє відтворити наявні лінії папілярних узорів. Після фільтрації зображення перетворюють до чорно-білого кольору використовуючи метод бінарізації.

Завершальним етапом обробки дактилоскопічних зображень є метод «скелетизації» зображення. Даний метод дозволяє отримувати чітке бінарне зображення, навіть на основі неякісно відсканованого рисунка.

Сукупність вище представлених методів обробки дактилоскопічного зображення дозволяє не тільки поліпшити якість досліджуваного зображення, а й наочно виділити ознаки, що індивідуалізують папілярний узор.

Реалізація даних методів забезпечується за допомогою спеціально розроблених для цієї мети комп’ютерних програм, які активно використовуються криміналістами в процесі розслідування злочинів [3]. Найбільш відомими з них є: програма «NEC», розроблена в Японії, білоруські «Тодес» та «Дакто», французька програма «Sagem Morpho», розроблені в Росії «Сонда» і «Папілон», а також, «Cogent» і «Printrak», розроблені в Америці.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що сучасні методи аналізу і обробки зображень при проведенні судової дактилоскопічної експертизи, дозволяють підвищити інформативність досліджуваного зображення, тим самим спрощуючи процес експертного дослідження і покращуючи його продуктивність, та сприяють профілактиці виникнення експертних помилок.

Для встановлення співпадіння слідів рук повноцінно функціонує автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система (АДІС), яка аналізує ознаки в закодованих слідах, перевіряє їх по десятках тисяч відбитків, внесених до масиву та видає перелік найбільш схожих

відбитків, які потім перевіряються оператором власноруч. За даними дактилоскопічної реєстрації є можливість встановити особу невпізнаного трупу, особи, що зникла безвісти, встановити особу, причетну до вчинення кримінального правопорушення.

Підсумовуючи вищевикладене можна сказати, що в сучасних умовах глобальних загроз та еволюції злочинності важлива роль має бути відведена використанню криміналістичних знань. Засоби криміналістики (прийоми, методи, технології, рекомендації) мають відповідати інформаційним викликам, успішно протидіяти злочинності в умовах інформаційних впливів суспільству. У сучасних реаліях відбуваються процеси зміни змісту і структури криміналістичних знань, зважаючи на появу нових злочинів та глобальних загроз цивілізації й необхідність розробки криміналістикою для їх протидії найсучасніших методів. Відтак, формування криміналістичних знань є своєрідною відповіддю на появу нових способів, форм та механізмів організованої злочинної діяльності під впливом певних тенденцій розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика: Теория информационных процессов и систем в криминалистике.. - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1982. – 208 с.

2. Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Криміналістика: Навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в 2-х частинах. Частина І : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. / – Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. – 374 с.

3. Шепітько В.Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – № 19. – С. 194–202.

4. Інформаційно-методичний лист з правил поводження з об'єктами-носіями, на яких можуть бути залишені як сліди рук, так і сліди біологічного походження осіб, причетних до учинення злочину при огляді місця події та в лабораторних умовах / ДНДЕКЦ МВС України. – К., 2012. – 5 с.

Кірін Роман Станіславович,
судовий експерт Дніпропетровського НДЕКЦ МВС України, доктор юридичних наук, доцент

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СТАТУСУ ЕКСПЕРТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

В умовах перманентно зростаючою інтеграції спеціальних знань у кримінальне судочинство, коли практично жодна судова справа не вирішується без судової експертизи, проблеми правового статусу судового експерта набувають особливої актуальності.

Як зазначає Л.М. Головченко професія судового експерта є унікальною за своїм змістом. З одного боку, його професійний статус полягає у проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань (з практично необмеженого кола питань – науки, техніки, ремесла тощо) науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, з іншого – він набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку експерта і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця з відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи. Це суттєво відрізняє правовий статус судового експерта від інших працівників державних установ, оскільки для об'єктивного виконання своїх обов'язків судовий експерт у першу чергу повинен бути незалежним від органів дізнання, досудового розслідування, суду та інших учасників процесу [1].

Більше того, зазначена авторка наголошує на потребі систематизації та конкретизації прав і обов'язків судового експерта, що характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, так і правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз та професійного судового експерта, що не є працівником такої установи.

На думку А.В. Іванова (2009), він уперше визначив адміністративно-правовий статус (далі – АПС) експерта у адміністративно-деліктному провадженні, зокрема окреслив коло його прав, обов'язків, гарантій та відповідальності [2, с. 6].

А.В. Дудич (2017) вважає, що саме ним вперше досліджено процесуальний статус експерта у кримінальному провадженні, зокрема окреслено коло його прав, обов'язків, відповідальність, гарантії [3, с. 4].

Проаналізувавши визначення поняття та ознаки експерта, як учасника кримінального провадження, А.В. Галушко зробив висновок, що експерт – це учасник кримінального провадження, який відіграє допоміжну роль у кримінальному процесі, не зацікавлений у результатах провадження, не має у справі особистого інтересу, не перебуває у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого, володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навичками, має відповідну кваліфікацію, який за дорученням повинен провести дослідження та надати об'єктивний, обґрунтований письмовий висновок для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення, та несе встановлену законом відповідальність. Таке визначення поняття експерта, на думку дослідника, відображає у повному обсязі професійні властивості експерта та елементи його процесуального статусу, а саме його права, обов'язки та відповідальність [4, с. 239–240].

Натомість, І.В. Сабадаш (2018) претендує на те, що вона вперше запропонувала авторське визначення АПС судових експертів, як комплекс прав і обов'язків, закріплених чинним адміністративним законодавством, завдяки яким можуть проводити судово-експертні

дослідження, сприяючи реалізації правосуддя в державі шляхом надання суду інформації стосовно питань, розв'язання яких потребують спеціальних знань [5, с. 6]. Крім того, ця авторка узагальнила особливості АПС судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, серед яких виділено те, що зазначена особа одночасно маючи власний АПС може набувати також і процесуальний статус (залежно від виду провадження, до участі в якому вони залучаються) у випадку залучення його до розгляду справи у суді, обидва статуси межують між собою [5, с. 16].

Тож, з наведеного можна виокремити, по-перше, три статуси судового експерта: професійний; правовий; процесуальний. По-друге, співвідношення вказаних статусів практично не розкривається. Відтак, більшість подібних позицій, характерних як для адміністративного так для кримінального проваджень, уявляються не достатньо обґрунтованими, хоча, ймовірно, такі завдання у цих публікаціях й не ставилися.

На мою думку, при визначенні правового статусу судового експерта слід виходити з наступних положень.

1. Правовий статус судового експерта регламентується нормами як матеріального так і процесуального права, тому слід розглядати його інтеграційні складові – матеріально-правовий та процесуально-правовий статус судового експерта.

2. Ці статуси нерозривно пов'язані між собою та співвідносяться як зміст і форма – зміна матеріально-правового становища судового експерта неминуче тягне за собою зміну його процесуально-правого положення; зміна останнього неможлива без динаміки матеріально-правового становища судового експерта.

3. Матеріально-правова складова правового статусу судового експерта регламентована приписами судово-експертного законодавства; останнє виступає нормативною основою судово-експертного права – комплексного правового утворення, що також містить норми адміністративного, фінансового, митного, трудового, соціального, інформаційного права, які регулюють судово-експертну діяльність.

4. Входячи до складу предмету судово-експертного права, відповідні групи відносин одночасно виступають предметом регулювання інших відповідних галузей права, оскільки співвідношення предмета судово-експертного права з цими спеціальними галузями права є складним і не може зводитись тільки до розмежування їх предметів, тому логічним буде висновок про можливість розгляду адміністративного, соціально-трудового, цивільного, господарського та іншого підвиду матеріально-правового статусу судового експерта.

5. Процесуально-правовий статус судового експерта регламентований приписами процесуальних галузей законодавства і має відповідну диференціацію на: кримінально-процесуальний; виконавчо-процесуальний; адміністративно-процесуальний; цивільно-процесуальний; господарсько-процесуальний (при цьому слід відзначити, що порівняння норм цивільного і господарського

процесуального законодавства, які регламентують відповідний статус, із статтями Кодексу адміністративного судочинства України свідчить про їх повну тотожність).

6. Матеріально-правовий статус судового експерта набувається особою з власної ініціативи, процесуально-правовий статус – з ініціативи інших осіб.

7. З моменту набуття матеріально-правового статусу судового експерта особа володіє ним постійно до моменту його припинення з власної ініціативи або позбавлення з ініціативи інших осіб.

8. Процесуально-правовий статус судового експерта особа отримує і володіє періодично – на час залучення його до проведення та оформлення експертного провадження на стадіях досудового розслідування та судового розгляду конкретної справи.

Список використаних джерел

1. Головченко Л.М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002323-13#Text.

2. Іванов А.В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. … канд. юрид. наук. : спец. 12.00.07 / А.В. Іванов; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2009. – 18 с.

3. Дудич А.В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.В. Дудич. - Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2017. – 23 с.

4. Галушко А.В. Експерт як учасник кримінального провадження: теоретичний аспект / А.В. Галушко // Право і суспільство. – 2017. – № 5. – С. 237–243.

5. Сабадаш І.В. Адміністративно-правовий статус судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.В. Сабадаш; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 26 с.

Кобець Микола Вікторович,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

При досудовому розслідуванні виникають ситуації, коли необхідно здійснити певні слідчі (розшукові) дії для встановлення фактичних даних під час проведення кримінального провадження. Перелік таких слідчих (розшукових) дій у межах провадження розглядається Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). До них законодавець відносить і негласні слідчі

(розшукові) дії (далі – НС(Р)Д). Однак такі негласні слідчі (розшукові) дії як: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [3] найчастіше пов'язані із застосуванням оперативно-технічних засобів та їх різновиду спеціальних технічних засобів. При цьому оперативно-технічні засоби відносяться до технічних засобів оперативно-розшукового напряму.

Варто зазначити, що Кримінально процесуальне законодавство визначило низку суб'єктів, які мають право здійснювати НС(Р)Д. Так суб'єктом застосування технічних засобів оперативно-розшукового напряму в межах кримінального провадження є слідчі, оскільки, відповідно до пункту 6 статті 246 КПК України, проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право «слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України» [3].

Водночас інший суб'єкт застосування технічних засобів оперативно-розшукового напряму у межах провадження кримінальних проступків є дізнавач. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року [4] вів до Кримінально процесуального кодексу України такий орган розслідування як дізнання, в якому дізнавач, відповідно до статей 40^1, 300 КПК України, уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом [3]. Так відповідно до пункту 2 частини 2 статті 40^1 КПК України дізнавач уповноважений «… проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом». Стаття 300 КПК України, деталізує конкретні НС(Р)Д, які має проводити дізнавач, а саме «для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу» [3].

У цьому контексті виникають правові неузгодженності щодо можливості застосування слідчим та дізнавачем технічних засобів оперативно-розшукового спрямування під час проведення ними негласних слідчих (розшукових) дій як різновид слідчих (розшукових) дій, іншими словами заходів оперативно-розшукового напряму із застосуванням оперативно-технічних засобів, зокрема спеціальних технічних засобів.

Варто зазначити, що технічні засоби оперативно-розшукового напряму мають право застосовувати лише у встановлених законом формах і уповноваженими на це особами за умови наявності юридичних та фактичних підстав відповідно до статті 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон). Стаття 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає конкретний перелік суб'єктів, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність та застосовувати спеціальні технічні засоби. Відповідно цього закону слідчий та дізнавач не входить до переліку суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Крім того, частина 2 статті 5 цього закону зазначає, що проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється [5].

Законодавець у статті 359 Кримінального кодексу України зазначає, що «незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також незаконне їх використання

– караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк» [2].

Належність технічних, апаратно-програмних, програмних та інших засобів до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку (електрозв'язку) та інших технічних засобів негласного отримання інформації визначається Критерієм належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 року № 669 «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» [1].

До спеціальних технічних засобів, відповідно Переліку спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 року № 669 «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації», належать:

– засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем;

– засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого володіння особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку;

– засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації;

– засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

– засоби для негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж;

– засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем [1].

Список використаних джерел

1. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 року № 669 : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text.

2. Кримінального кодексу України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // ВВРУ, № 25-26. Ст. 131 : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. № 7279-д // ВВРУ, 2019. № 17. Ст. 71 : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text.

5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135–XII // ВВРУ, 1992. № 22. Ст. 303 : сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

Колесник Валерій Аркадійович,
головний науковий співробітник науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Важливим досягненням правової й психіатричної думки в сучасному суспільстві є законодавче визнання презумпції психічного здоров'я, проголошеної в ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», відповідно до якої кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та

іншими законами України. Особи, у яких можуть бути виявлені ознаки психічних розладів, і навіть ті з них, яким надається психіатрична допомога, наділені правами і свободами, що передбачені Конституцією України та відповідними іншими законами. Обмеження їхніх прав і свобод допускається лише у випадках, передбачених Конституцією України, і відповідно до вимог законів України [1].

Проблема забезпечення прав осіб, що виявляють ознаки психічних розладів, є найбільш соціальною за своїм предметом, методологією дослідження й практикою реалізації. Це зумовлено особливостями пацієнтів практичної психіатрії, труднощами психіатричної діагностики і широким діапазоном психічних розладів – від пограничних порушень адаптації до виразних хронічних психозів і глибокого слабоумства, а в окремих випадках – діагностики станів практично здорових осіб в аспекті ризику виникнення в них психічного захворювання. З іншого боку, психічна хвороба чи патологічні психічні стани утруднюють соціальну адаптацію особи, викликають порушення в її поведінці, створюють ризик вчинення небезпечних дій, що можуть завдати шкоду як самій особі, так і іншим людям. Захисту потребують як інтереси психічно хворої особи, так і суспільства. Суперечливість цієї вимоги витікає з незбіжності особистих і суспільних інтересів. Але це не вказує на їх повну й абсолютну протилежність. Загальною моральною підставою, на яку спирається будь-яка медична й юридична наука і правова практика, є визнання життя і здоров’я людини найвищою соціальною цінністю. Такі обставини зумовлюють потребу законодавчого встановлення соціальних обмежень для осіб, які мають психічні розлади. Проте розмір і характер таких обмежень має відповідати характеру, ступеню тяжкості психічних розладів, типу й ступеню суспільної небезпечності психічно хворої особи.

На сьогодні застосування примусових заходів медичного характеру передбачено законодавством більшості країн світу, а примусове лікування психічно хворих передбачено міжнародними правовими актами. Водночас, принципи захисту психічно хворих осіб, що затверджені Генеральною асамблеєю ООН 17.12.1991 р., передбачають, що відносно осіб, які вчинили заборонені кримінальним законом діяння, і затримані в ході судового розгляду або розслідування, якщо передбачається або встановлено, що вони страждають на психічні захворювання, загальні принципи захисту підлягають застосуванню в повному обсязі з такими мінімальними, необхідними в даних обставинах змінами і виключеннями, які не будуть завдавати шкоди їх правам. Положення внутрішньодержавного законодавства можуть уповноважувати суд або інший компетентний орган на основі незалежного медичного висновку виносити рішення про поміщення таких осіб в психіатричні заклади для ізоляції з метою надання психіатричної допомоги [2].

Закріплені в законах України права й обов’язки, додаткові вимоги до діяльності органів досудового розслідування й суду із

здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, суворе дотримання процесуальної процедури застосування таких заходів і провадження усіх процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, належна підготовка кадрів органів досудового розслідування і суддів, підвищення їхньої загальної правової культури є важливими засобами забезпечення прав та інтересів осіб з психічними розладами. Потреба забезпечення прав осіб, що виявляють ознаки психічних розладів, зумовлює процесуальні особливості здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Ними є такі: обов'язкове проведення досудового розслідування й окремі правила щодо порядку його здійснення та учасників такого розслідування; обов'язкове встановлення окремих обставин, що пов'язані із вчиненням суспільно небезпечних дій та причетністю до їх вчинення конкретної особи, в якої виявлені ознаки наявного на час досудового розслідування чи в минулому психічного розладу; обов'язкове залучення експерта для проведення судово-психіатричної експертизи; можливість об'єднання і виділення матеріалів кримінальних проваджень під час досудового розслідування, що здійснюється в особливому порядку; особливий порядок закінчення досудового розслідування; особливий порядок судового розгляду та окремі вимоги до ухвали суду; встановлення судового порядку продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру; можливість відновлення кримінального провадження після припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Статтею 505 КПК України визначено обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. В кримінальному провадженні обставини, які дають підстави суду вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, встановлюються в результаті обов'язкового проведення психіатричної експертизи. Обов'язковість досудового розслідування тісно пов'язана з окремими вимогами до порядку його проведення, визначеного кола обов'язкових учасників та їхніх прав. Обсяг процесуальних прав особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, визначається характером розладу її психічної діяльності чи психічного захворювання, що впливає на здатність реалізації особою своїх прав. Встановлена кримінальним процесуальним законом процесуальна дієздатність та використання процесуальних прав особи, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, здійснюється через її законного представника, захисника.

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, не можуть бути застосованими запобіжні заходи, передбачені ст. 176 КПК України, зокрема, особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою, а також затримання як тимчасовий запобіжний захід. До них можна застосовувати лише ті запобіжні заходи, мета й підстави яких зумовлені характером та особливостями психічного стану особи – передання на піклування опікунам, повнолітнім близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їх небезпечну з огляду на наявний психічний стан, поведінку. Такі запобіжні заходи застосовуються лише судом і з моменту встановлення в особи факту розладу психічної діяльності, якщо перебування такої особи без відповідного нагляду сторонніх осіб може зашкодити інтересам кримінального провадження чи завдати шкоди самій особі або іншим. Метою таких запобіжних заходів є насамперед забезпечення дотримання прав особи, попередження можливості повторного вчинення суспільно небезпечних дій.

Окремий зріз проблеми становлять питання забезпечення прав осіб, які мають психічні розлади і відносяться до категорії свідків, потерпілих, позивачів, відповідачів. Тут законодавство і відомчі нормативні документи, якими врегульовані питання захисту прав особи з вадами психічного здоров'я, має певні неузгодженості або не достатню чіткість формулювання нормативних положень. Вважаю, що даний аспект проблеми потребує окремого розгляду.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про психіатричну допомогу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000. № 19, ст. 143.

2. Принципы защиты психически больных лиц и улучшения психиатрической помощи (утверждены Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1991 г. 46/119).

Копча Наталія Василівна,
судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Закарпатського НДЕКЦ МВС України, аспірант кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МОТИВИ ВЧИНЕННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

Службове підроблення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 366 КК України являє собою складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів,

внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів [1]. Особливості спеціального суб'єкта і суб'єктивної сторони дозволяють віднести таке кримінальне правопорушення до числа посадових злочинів корупційної спрямованості, боротьба з якими на даний час має особливу актуальність і значимість. Підвищений інтерес до дослідження питань службового підроблення обумовлене: по-перше, високим ступенем його суспільної небезпеки; по-друге, відсутністю однаковості в застосуванні норми кримінального закону; по-третє, проблемами розслідування та доведення вини осіб за вчинення такого діяння.

Одним із проблемних аспектів доведення вини осіб – є встановлення мотиву вчинення службового підроблення. Саме встановлення мотиву службового підроблення допоможе слідчому скласти уявлення про внутрішнє переконання службової особи до вчинення підроблення. В основі будь-якої злочинної поведінки завжди лежить певний фактор, який спонукує, її мотив, виявлення й вивчення якого служить успішному попередженню діянь [2, с. 13–47].

Звичайно, що мотиви службового підроблення досить важко встановити і довести, оскільки вони можуть бути найрізноманітніші. Проте, у більшості випадків – це корисливий мотив, що підтверджено 94,5 % опитаних працівників поліції. Як приклад, в травні 2017 року, більш точної дати в ході досудового розслідування не встановлено, заступник директора департаменту соціального захисту населення облдержадміністрації – начальник управління фінансового забезпечення та виконання соціальних програм (Особа №1, відносно якої здійснюється судовий розгляд в окремому провадженні), діючи умисно, **переслідуючи корисливий умисел**, втілюючи свій злочинний намір, діючи згідно заздалегідь розробленого плану, з метою уникнення процедури придбання товарів, робіт і послуг у системі електронних закупівель «ProZorro», перебуваючи на своєму робочому місці в службовому кабінеті Департаменту соціального захисту населення Дніпропетровської обласної державної адміністрації за адресою: м. Дніпро, вул. Набережна Перемоги, 21, користуючись невстановленою в ході досудового розслідування комп`ютерною технікою, склав службову записку «Щодо укладання договорів на виготовлення проектно-кошторисної документації та виконання робіт в КЗ «П'ятихатський геріатричний пансіонат» Дніпропетровської обласної ради», до якої вніс завідомо неправдиві відомості щодо вартості робіт та строків їх проведення, та яку сам підписав і надав на затвердження заступнику голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації ОСОБА_4 [3].

Іншими мотивами вчинення службового підроблення є: учинення службового підроблення з метою приховати інший злочин або полегшення його вчинення (2,3 %); захист себе або інших осіб / свого майна або майна інших осіб (2,1 %); легковажність та безвідповідальність (1,1 %).

Звичайно, що мотиви службового підроблення не впливають на кваліфікацію злочину, користуючись чим органи досудового розслідування нівелюють цим. Проте, встановлення мотиву вчинення є обов'язком суду в подальшому. Тому з метою врегулювання цього питання вважаємо за необхідне, що орган досудового розслідування повинен встановлювати мотив вчинення службового підроблення. На це звертає увагу і Верховний суд України у своєму рішення. Так, апеляційний суд, ухвалюючи вирок, дійшов правильного висновку щодо вчинення ОСОБА_1 злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК, шляхом внесення недостовірних відомостей та видачі завідомо неправдивого офіційного документа – заяви про здійснення нормативної оцінки земельної ділянки, **проте не встановив та не надав оцінку меті та мотивам внесення ОСОБА_1 недостовірних відомостей**, які були спрямовані на зменшення розміру орендної плати за землю [4]. Тобто, Верховний суд у своєму рішенні сказав на обов'язкову необхідність встановлення мотиву вчинення службового підроблення.

Отже, слід відмітити, що про мету службового підроблення досить часто свідчить і злочинний результат. Тому, разом із розслідуванням службового підроблення потребує встановлення обставини, які вказували б на ознаки вчинення або приховування інших кримінальних правопорушень: розкрадання, неправомірна вигода та інші. Саме тому, встановлення мети службового підроблення має бути обов'язковою умовою якісного розслідування службового підроблення, що надасть змогу виявити ознаки вчинення більш тяжких злочинів та встановлення інших осіб.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: нttp://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

2. Петелин Б.Я. Установление мотива и цели преступления / Б.Я. Петелин ; под ред. Ратинова А.Р. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1979. – 128 с.

3. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 02 червня 2020 року у справі № 204/636/20, провадження №1-кп/204/447/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89586783.

4. Постанова Верховного суду України від 01 жовтня 2020 року у справі № 759/7094/17, провадження № 51-6379км19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92021157.

Корзун Андрій Сергійович,
головний оперуповноважений Департаменту карного розшуку Національної поліції України

УЧАСТЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Сьогодні політична, соціальна та економічна обстановка в України та її становище у глобальній політиці зумовлюють високий ризик інспірації масових заворушень різними внутрішніми та зовнішніми силами. Тому, аби запобігти невиправданим жертвам і збиткам, правоохоронні органи мають бути готовими до запобігання масовим заворушенням, вчасного виявлення підготовки до них, припинення та ефективного розслідування даного виду злочинів.

Вагому роль у розумній, раціональній протидії масовим заворушенням відіграють оперативні підрозділи правоохоронних органів. Завдяки притаманному їм негласному інструментарію та розвідувальному потенціалу вони мають змогу з високою результативністю вести боротьбу з даними проявами кримінальної активності [1]. Для практичної реалізації можливостей оперативних підрозділів з протидії масовим заворушенням необхідне відповідне наукове підґрунтя, якого сьогодні бракує. Одною з фундаментальних основ такого підґрунтя має стати розробка основ участі оперативних підрозділів у протидії масовим заворушенням.

Питання кримінального процесуального регулювання участі оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні вже неодноразово досліджувалися вітчизняними ученими [2–6 та ін.]

Стаття 41 КПК України передбачає, що оперативні підрозділи органів Національної поліції здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ч. 1). Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 2). Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов’язковими для виконання оперативним підрозділом (ч. 3).

Практична реалізація зазначених норм набула специфічних рис, як загалом, так і в частині досудового розслідування масових заворушень.

Так, особливість залучення оперативних підрозділів до розслідування масових заворушень полягає в тому, що досудове розслідування розпочинають тоді, коли масові заворушення вже завершені. Відповідно, оперативники одержують доручення слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій, передбачених гл. 20 КПК України. Негласні слідчі (розшукові) дії, як правило не проводяться. Натомість оперативні підрозділи (за власною ініціативою

або за негласною домовленістю зі слідчим) проводять негласні заходи з встановлення організаторів та активних учасників масових заворушень. При цьому використовуються можливості агентури, аналітичні інструменти, проводяться розвідувальні опитування та оперативні установки.

Тому ми розглядаємо участь оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні масових заворушень з огляду на сучасну практику (як легальну, так і нелегальну) та у площині перспектив законодавчого закріплення інституту оперативного супроводження кримінального провадження.

З цих позицій формами участі оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні масових заворушень є:

направлення, здобутої в процесі оперативного (ініціативного) пошуку, інформації про підготовку масових заворушень до органу досудового розслідування для початку кримінального провадження (дана форма потребує чіткого законодавчого урегулювання);

направлення, здобутої в процесі оперативної розробки, інформації про підготовку масових заворушень до органу досудового розслідування для початку кримінального провадження та використання документів, що містять цю інформацію як доказів у кримінальному процесі (дана форма потребує удосконалення законодавчого урегулювання);

виконання оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, у провадженнях щодо масових заворушень за дорученнями слідчого, прокурора;

проведення оперативними підрозділами комплексу заходів оперативного супроводження кримінального провадження, зараховуючи проведення оперативних установок, розвідувальних опитувань, оперативних оглядів, внтрішньокамерної розробки, застосування аналітичних інструментів тощо (можливість проведення такого комплексу заходів має бути встановлена кримінальним-процесуальним законом);

проведення оперативними підрозділами комплексу оперативно-розшукових заходів із встановлення місця знаходження підозрюваних та обвинувачених у організації та активній участі у масових заворушеннях (у разі зупинення кримінального провадження та оголошення їх розшуку).

З точки зору ефективності кримінальної процесуальної протидії масовим заворушенням за участі оперативних підрозділів, в сучасних правових реаліях, оптимальним варіантом початку досудового розслідування є внесення до ЄРДР відомостей про підготовку масових заворушень, які були одержані оперативним підрозділом в процесі оперативного (ініціативного) пошуку та направлені до відповідного органу досудового розслідування.

У такому випадку можливе проведення НСРД, через які забезпечується:

контроль за організацією масових заворушень;

одержання негласним шляхом доказів, у порядку, передбаченому КПК України

затримання їх організаторів в момент незавершеного замаху з подальшою відкритою фіксацією доказової інформації шляхом проведення необхідних процесуальних дій.

Варіант початку досудового розслідування шляхом внесення до ЄРДР відомостей про підготовку масових заворушень, які були одержані оперативним підрозділом в процесі оперативної розробки (провадження в ОРС) та направлені до відповідного органу досудового розслідування також прийнятний. Але при цьому, докази, здобуті в процесі ОРД, в подальшому є сумнівними підставами для прийняття процесуальних рішень, у тому числі для затримання осіб (для гарантії знову потрібно проводити вже проведенні ОРЗ, але тепер вже як НСРД).

Варіант внесення до ЄРДР відомостей про організацію масових заворушень вже після затримання оперативними працівниками в порядку ст. 208 КПК України, осіб, які беруть участь у такій організації до фактичного початку погромів і підпалів є ризикованим, оскільки судовою практикою не вироблено чітких критеріїв розмежування підготовки масових заворушень та замаху на їх вчинення, а також не визначено чи охоплює об'єктивна сторона організації масових заворушень готування до них.

Варіант початку досудового розслідування внесенням до ЄРДР відомостей про факт початку масових заворушень або про факт їх вчинення (як закінченого злочину) є найменш ефективним з точки зору використання у кримінальній процесуальній протидії даному виду злочинів сил та засобів оперативних підрозділів. У цьому випадку їх можливості використовуються не для запобігання масовим заворушенням або ж вчасного їх припинення, а лише для встановлення організаторів та активних учасників.

Список використаних джерел

1. Грібов М. Л., Пустовий О. О. Заходи оперативних підрозділів з протидії масовим заворушенням. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 2 (14). С. 231–246.

2. Стащак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження». Право і безпека. 2013. № 4 (51). – С. 117–122.

3. Подобний О. О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність. Форум права. 2013. № 4. С. 300–305.

4. Сухорада І. О. Документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування як складова забезпечення доказування в кримінальному провадженні. Чернівецький факультет Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. № 1. С. 231–240.

5. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 37–51.

6. Князєв С., Чернявський С., Грібов М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 20 (2). С. 8–0. DOI: https://doi.org/10.33270/04202002.8.

Корнєєв Костянтин Валерійович,
головний спеціаліст Управління правового забезпечення центрального апарату Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ОСІБ, ЯКІ НЕ Є СТОРОНОЮ ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) визначено, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. З огляду на вказане, законодавцем чітко визначено підстави та порядок реалізації учасниками кримінального процесу принципу змагальності [1].

Водночас, в КПК України визначається вичерпний перелік сторін кримінального провадження та інших учасників кримінального провадження.

Зокрема, пунктом 19 частини першої статті третьої КПК України передбачено, що сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [2].

В свою чергу у пункті 25 означеної частини статті 3 КПК України вказується, що учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу

в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. [2]

Разом із тим, у КПК України передбачені положення і про осіб, які не окреслюються у відповідних визначеннях.

Так, у частині шостій статті 100 КПК України зазначено, що речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА), для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, зазначені в абзаці першому цієї частини, такої самої вартості – для їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом [2].

Отже, вперше, у статті 100 КПК України АРМА згадується як особа, задіяна у кримінальному провадженні. Окрім того, АРМА зазначається у статі 170 КПК України.

В той же час, звернувшись до глави 3 КПК України, яка надає детальні визначення учасників кримінального провадження, їх основні права та обов’язки, вбачається, що АРМА не окреслюється у даній главі. Вказане, має наслідком необхідність АРМА, як особи яка задіяна у кримінальному провадженні, та сторонам кримінального провадження у взаємовідносинах АРМА, у своїй діяльності керуватись засадами кримінального провадження.

Водночас, не всі питання, які можуть виникати на практиці, підлягають вирішенню за допомогою означених засад.

Так, законодавчого уточнення потребує регулювання питання участі АРМА в судових засіданнях щодо вирішення питання про накладення арешту на майно та/або передачу такого майна в управління АРМА, щодо скасування арешту на майно, щодо зміни порядку зберігання речових доказів. Також слід зазначити, що хоча ухвала про зміну порядку зберігання речового доказу, порядок розгляду та підстави прийняття такого рішення детально не регламентовані КПК України, судді призначають судові засідання з цього приводу також керуючись засадами кримінального процесуального законодавства.

Регламентація у КПК України означених питань дозволить чітко встановити необхідність участі АРМА в судовому засіданні, під час досудового розслідування кримінального провадження, з конкретно визначеною метою та можливістю представниками АРМА

користуватись визначеними КПК України правами та виконувати покладенні законодавством обов'язки.

Наразі ж питання виклику АРМА в судове засідання, порядок надання пояснень представниками АРМА з питань які потребують уточнення, та інші важливі процесуальні питання ходу судового засідання залишаються на розсуд судді.

Так, відповідно до частини третьої статті 21 КПК України кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому КПК України. [2]

Отже, можливість суду на власний розсуд вирішувати питання необхідності залучення АРМА для участі судовому засіданні у справі яка стосується обов'язків АРМА в кримінальному провадженні, може мати наслідком порушення вимог частини третьої статті 21 КПК України, що, в свою чергу, створює неоднозначну судову практику.

Як висновок можна вказати, що головною константою стратегії Європейського Союзу, як в часи його заснування, так і сьогодні, лишається оптимальне поєднання політичного прогресу з прогресом економічним і соціальним. Так, насьогодні, Євроінтеграційній процес в Україні ставить виклик законодавцю, який потребує відповіді. Зокрема, вже у 2015 році було прийнято спеціальний закон, за яким утворено АРМА – установу з аналогічними функціями та завданнями мережі установ, які існують у 28 країнах-членах Європейського Союзу та більше ніж у 100 юрисдикціях по всьому світу. Саме тому, визначення АРМА у главі 3 КПК України та надання статусу учасника кримінального провадження вдосконалить інституційну спроможність Національного агентства та вдосконалить існуючий механізм діяльності АРМА під час досудового розслідування кримінального провадження задля якнайшвидшого та як найефективнішого досягнення його цілей, що в свою чергу призведе до економічного і соціального прогресу.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n510.

2. Моторигіна М. Г. Поняття, предмет та мета гарантій прав учасників кримінального провадження / М. Г. Моторигіна // Вісник Луганського університету внутрішніх справ. Спец. вип. – 2013. – № 3. – С. 9– 13.

3. Трофименко В. М. Особливості участі захисника в доказуванні в кримінальному провадженні: деякі теоретико-прикладні аспекти [Текст] / В. М. Трофименко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 33. Т. 2. – С. 165–168. – Бібліогр.: с. 168.

Корольчук Віктор Володимирович,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРАВОВА ОЦІНКА МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Незважаючи на наявність у сучасному міжнародному праві великої кількості міжнародно-правових норм стосовно захисту прав людини, вони є недостатнім, що в практичному плані викликає проблеми відповідності норм внутрішнього законодавства України міжнародним нормам про злочини, які входять до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, Статут якого був підписаний у 1998 р. в Римі й у липні 2002 р. набрав чинності, а в теоретичному плані породжує низку питань щодо правової природи зазначених злочинів.

До теми злочинів проти людства, у різний час зверталися такі провідні науковці, як: Н.Н. Полянський, А.І. Полторак, М.Ю. Рагинський, Ю.А. Решетов, П.С. Ромашкін, А.Н. Трайнін, Б.С. Утєвський, Л.Н. Смирнов, В. Розен, А.Н.Ніколаєв, Л.Н. Галенська, М.П. Андрюхін, Н.С. Алексєєв, І.П. Блищенко, В.С.Верещетін, І.А. Арцибасов, Є.Г Ляхов, І.І. Карпец та ін. [4].

Міжнародні злочини – це злочини, кримінальна караність яких передбачена актами національного законодавства та міжнародно-правовими актами, умисне або з необережності вчинені фізичними особами або керівниками організацій чи держав, які виступають їхніми суб’єктами, що посягають на інтереси міждержавного спілкування, кількох держав чи всю міжнародну спільноту [1].

Міжнародна кримінальна юстиція формувалась впродовж більшої половини XX століття. Проте, за весь цей період вона існувала лише *ad hoc* – тобто, для певного випадку. Відсутність постійно діючого кримінального суду та недосконалість юстиції *ad hoc* не могли не позначитись на розвитку міжнародних відносин.

Важливим етапом формування міжнародної кримінальної юстиції став Нюрнберзький Міжнародний воєнний трибунал. Положення статуту цього судового органу знайшли своє відображення у численних міжнародно-правових документах, стали основою для формування міжнародної кримінальної юстиції, закріпивши принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини та визначивши суспільно-небезпечні діяння, що вважаються міжнародними злочинами. У міжнародному праві почали оперувати такими поняттями як «злочини проти миру», «воєнні злочини» та «злочини проти людяності» [3].

На мою думку спільним недоліком цих трибуналів було утворення їх лише для певного випадку. Ефективність міжнародного кримінального правосуддя може бути забезпечена лише створенням

постійно діючого міжнародного судового органу, і таким має стати створений на основі Римського договору 1998 року Міжнародний Кримінальний Суд.

Позитивним моментом є впровадження принципу індивідуалізації міжнародної кримінальної відповідальності саме на основі висновку Нюрнберзького воєнного трибуналу про те, що «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями і саме вони повинні нести за це відповідальність...». Індивіди, які виконують свої державні функції можуть безпосередньо порушувати встановлений міжнародно-правовий порядок і повинні нести за це відповідальність [3].

Я вважаю, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо фізичних осіб може бути ефективною лише за наявності у нього спеціальної юрисдикції стосовно території. Тому правомірним є встановлення так званої універсальної юрисдикції цього судового органу, яка передбачає екстериторіальність у здійсненні міжнародним кримінальним судом своїх функцій.

Фактична реалізація Судом своїх повноважень залежить безумовно від стану ратифікації Статуту державами-учасницями Римського договору. У дисертації наголошується, що невизнання універсальної юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду, чи неприєднання до Римського договору не повинні перешкоджати здійсненню судом своїх функцій на території певної держави [3].

Позиція української влади нині полягає в тому, що Україна не може визнати юрисдикцію МКС, оскільки це начебто несе суттєві ризики – кажуть, це може зашкодити нашим учасникам АТО, а країна-агресор отримає можливість якимось чином використати ратифікацію Римського договору проти нас [2].

Отже, справжнім ризиком для нашої держави є необґрунтоване затягування процесу ратифікації Римського статуту. Тому не можна погодитися із пропозицію щодо відтермінування визнання Україною юрисдикції МКС на цілих 3 роки.

До злочинних діянь, що підсудні Міжнародному кримінальному суду належать: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії.

Обов’язковою передумовою вчинення міжнародного злочину є протиправна поведінка держави як суб’єкта міжнародного права. Вона полягає в тому, що не виконуючи або не забезпечивши виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов’язань, така держава створює умови для сприятливої суспільно-небезпечної поведінки своїх громадян.

Діяння, що являють собою злочин геноциду відповідно до положень Статуту, об’єднані єдиним умислом, спрямованим на знищення (абсолютне чи часткове) певної групи осіб, які об’єднані за національною, расовою чи релігійною основою. Саме ця ознака і характеризує геноцид як міжнародний злочин та відмежовує його від інших діянь.

Злочини проти людяності характеризуються особливим об'єктом посягання. Ним визнаються загальновизнані норми міжнародного права, що є життєво необхідними для існування світового співтовариства. І тим самим злочини проти людяності відрізняються від подібних суспільно-небезпечних діянь, передбачених національним кримінальним законодавством.

У статті 8 Римського Договору відображена традиційна концепція воєнних злочинів. Наведений у ній перелік у порівнянні із ст. 6 Статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу дає підстави констатувати, що процес міжнародної криміналізації воєнних злочинів отримав значний розвиток.

До юрисдикції МКС віднесено також злочин агресії (п. 1 d статті 5 Статуту). Міжнародний Кримінальний Суд здійснює свою юрисдикцію стосовно злочину агресії у відповідності до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року[3].

Хотілося б відмітити, що в міжнародному праві досі не існує єдиного прийнятого визначення агресії. Зазначена обставина зумовлює право МКС на здійснення юрисдикції щодо цього злочину лише після прийняття у відповідності до статей 121 і 123 спеціального положення, яке б містило визначення злочину агресії та умови здійснення юрисдикції. Статут робить застереження, що таке положення повинне узгоджуватись із відповідними нормами Статуту ООН.

У якості висновку можна зазначити, що визнання юрисдикції МКС означатиме для України, що:

– злочини, які вчинені на території нашої держави російськими військовими, будуть підсудні МКС;

– Україна зможе публічно довести провину посадовців та військових чинів країни-агресора, забезпечити їх притягнення до відповідальності;

– Україна зможе брати участь в організаційній роботі МКС, лобіювати свої інтереси в процесі розвитку Суду.

Список використаних джерел

1. http://radnuk.info/home/24768-------o.html.
2. http://ru.espreso.tv/blogs/2016/01/20/rymskyy_statut_yaki_perevagy_otrymaye_ukrayina_v_razi_vyznannya_yurysdykciyi_mks.
3. Пилипенко В.П. Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / В.П. Пилипенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2005. 19 с.
4. Касинюк О.В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / О.В. Касинюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2005. 20 с. укр.

Косміна Наталія Миколаївна,
завідувач відділу дослідження матеріалів, речовин і виробів Харківського НДЕКЦ МВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ЗАХИСТУ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Наявність суттєвих прогалин у законодавчому регулюванні багатьох питань, неправильного інтерпретування норм або їх недотримання, а також тенденція розширення своїх повноважень державою також веде до виникнення цілої плеяди проблем при здійсненні адвокатської діяльності.

Як інститут громадянського суспільства адвокатура не є частиною системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Адвокатуру прийнято розглядати як незалежне, недержавне, некомерційне, професійне співтовариство юристів, створене на базисі добровільності для надання кваліфікованої юридичної допомоги фізичним та юридичним особам з метою ефективного захисту їх прав (законних інтересів) і забезпечення доступу до правосуддя. При цьому члени адвокатської спільноти здійснюють свою діяльність на підставі морально-етичних та інших переконань, поглядів, знань і досвіду.

Слід зазначити, що адвокатура – це особливий правовий інститут, який має публічні та приватні основи. Серед публічних цілей можна виділити такі як попередження порушень прав і свобод громадян, дотримання режиму законності, подальше припинення порушень в майбутньому, забезпечення різних процесуальних принципів і засад. Серед приватних інтересів слід згадати захист прав конкретного довірителя. Функціонування адвокатури саме як самокерованої незалежної організації детерміновано характером відносин між адвокатами і їх довіреними особами (підзахисними). На адвоката законодавчо покладається обов’язок надавати кваліфіковану юридичну допомогу, в тому числі і безоплатно, у встановлених законом випадках. Адвокатура є тим прийомом, без функціонування якого неможливо належне забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Слід погодитися, що в цьому і проявляється її специфічний публічно-правовий та приватний статус. Адвокатура базується на таких, встановлених законом, принципах як законність, незалежність, самоврядування, корпоративність, принцип рівноправності адвокатів [1, с. 163].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації функції захисту досліджувалися у працях Я.С. Авраха, В.Д. Адаменка, С.А. Альперта, С.П. Бекешка, А.М. Бірюкової, Т.В. Варфоломеєвої, Ю.І. Великосельського, С.М. Даровських, П.С. Елькінд, Я.П. Зейкана, С.О. Ковальчука, Л.Д. Кокорева, А.Ф. Коні, Т.В. Корчевої, З.В. Макарової, П.М. Маланчука, М.А. Маркуш, В.В. Молдована, Я.О. Мотовіловкера,

Т.В. Омельченка, М.А. Погорецького, О.В. Попелюшка, В.М. Савицького, Ю.І. Стецовського, М.С. Строговича, Г.І. Чангулі, І.Я. Фойницького, Ю.В. Хоматова, О.Г. Яновської та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню кримінальної процесуальної функції захисту, є недостатньо дослідженими ряд питань щодо правової природи та реалізації цієї функції.

Метою даного дослідження є розгляд деяких проблемних питань, які розглядаються адвокатами, визначення функції захисту на основі нового КПК України.

Захистити права і законні інтереси особи, можливо, якщо суб'єкти захисту самі наділені великим обсягом прав в порівнянні зі своїм довірителем. Аргументовано переконати уповноважений державно-владний суб'єкт розслідування (слідчого, дізнавача, прокурора, суд) в тому, що будь-які права і законні інтереси потерпілого порушено або потребують захисту, можливо лише шляхом подання відповідних значущих для процесу розслідування відомостей, тобто доказів.

Слід підкреслити, що новий КПК України створив систему правових умов для ефективного використання захисником своїх процесуальних прав, істотно розширивши інструментарій захисту щодо виконання згідною функції. Однак необхідно визнати, що ряд правових, теоретичних і прикладних проблем у кримінальному провадженні залишаються досі дискусійними, недостатньо вивченими, а в деяких випадках взагалі не дослідженими.

Найбільш жвава дискусія в теорії кримінального процесу розгорнулася з питання про право захисника займати самостійну правову позицію при визнанні обвинуваченим своєї провини. Зворотна ситуація, коли самостійна правова позиція захисника пов'язана з невизнанням підзахисним своєї вини, а захисник переконаний у зворотному по фактичним обставинам [4, с. 265–269].

Виходячи з цього, захисник не має права нехтувати громадською думкою свого підзахисного, а також його свідченнями. Захисник зобов'язаний прийняти до уваги ставлення підозрюваного до повідомлення в підозрі, обвинуваченого до пред'явленого обвинувачення. Показовим є і те, що підозрюваному, обвинуваченому не байдужі ті прийоми і способи захисту, які захисник має право застосувати самостійно в залежності від того як складається слідчо-оперативна або судова ситуації.

Крім цього важливою проблемою є право на перше побачення підозрюваного, обвинуваченого з захисником, в порядку ст. 42 кримінального процесуального Кодексу України. Даним учасникам процесу необхідно отримати кваліфіковану відповідь про те, як себе вести при допиті, сенс і правову природу складу злочину, який інкримінується, як в зв'язку з цим відповідати на поставлені запитання. Розглянути чи доцільно скористатися правом взагалі відмовитися від дачі показань або відповідати на поставлені запитання. Слід підкреслити, що одним з положень нового

кримінально -процесуального законодавства, є те, що перше побачення затриманого особи із захисником більш детально врегульовано, а саме: до першого допиту; в умовах, що забезпечують конфіденційність; немає необхідності отримувати дозвіл на побачення від слідчого, прокурора; можливість відмовитися на першому допиті від показань щодо підозри, обвинувачення; в будь-який момент допиту відмовитися відповідати на питання (ст. 42 КПК України) Для визначення правової позиції захиснику також необхідна певна інформація, яка багато в чому може орієнтувати і визначити межі його можливої до процесуальної і процесуальної діяльності. Так в процесі бесіди захисник може з'ясувати інформацію про наявність інших очевидців події злочину, які можуть підтвердити невинність або меншу винність особи, уточнити обставини події злочину, з'ясувати факт наявності речових доказів по даній справі і, на підставі цього сформулювати корисну для захисту версію і обґрунтувати її в процесі досудового слідства. Під час першої бесіди з підзахисним захисник починає краще орієнтуватися в обставинах справи, мотиви скоєння злочину. Інформація про особу підозрюваного (обвинуваченого) може бути побічно пов'язана зі злочином, вчиненим підзахисним, психологічні особливості особистості, стан здоров'я [2, с. 56; 3, с. 179–187].

Слід підкреслити, що новий КПК України створив систему правових умов для ефективного використання захисником своїх процесуальних прав, істотно розширивши можливості захисту щодо виконання його функцій. Однак необхідно визнати, що ряд правових, теоретичних і прикладних проблем у кримінальному провадженні залишаються досі дискусійними, недостатньо вивченими, а в деяких випадках взагалі не дослідженими.

Список використаних джерел

1. Даровских С.М. Функция защиты в состязательном уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы права России и стран СНГ-2007: Материалы IX Международной научно-практической конференции 29–30 марта 2007 г. – Челябинск: Цицеро, 2007. – Ч. III. – С. 162–165.

2. Леви А. Участие защитника на предварительном следствии / А. Леви // Соц. законность. – 1987. – № 4. – С. 56.

3. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Монографія / Попелюшко В.О. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 634 с.

4. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 2 / Фойницкий И.Я. – Санкт-Петербург Альфа, 1996. – 607 с.

Кратко Дмитро Михайлович,
суддя Маловисківського районного суду
Кіровоградської області, кандидат
юридичних наук

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ

Система сучасного кримінального судочинства орієнтована на захист гарантованих Конституцією України прав і свобод, законних інтересів особи, суспільства і держави від такого негативного соціального явища, як злочинність. Захист конституційних прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, як загальна мета кримінального судочинства, здійснюється за допомогою виявлення та кримінального переслідування осіб, які їх вчинили. При цьому кримінальне переслідування і призначення винним справедливого покарання в тій же мірі відповідають призначенню кримінального судочинства, що і відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто необґрунтовано піддався кримінальному переслідуванню.

Правові умови розкриття кожного кримінального правопорушення і викриття злочинця, невідворотність і справедливість покарання за скоєне кримінальне правопорушення покликаний забезпечити кримінальний процесуальний закон. Пошук ефективних і адекватних характеру та рівню злочинності процесуальних засобів, які гарантують вирішення цього завдання, при дотриманні та захисті прав учасників кримінального судочинства становить один із напрямів державної політики боротьби зі злочинністю.

Серед кримінальних процесуальних засад основне місце відводиться такій засаді, як законність, дія якої поширюється на всі стадії кримінального судочинства.

Законність – загально-правова засада, що отримала закріплення у ст. 9 КПК України, що вимагає точного і неухильного дотримання та виконання закону суб’єктами кримінального провадження. Дотримання закону – це не виконання дії, забороненої законом (дотримання заборони), а виконання закону – це вчинення певної дії (прийняття рішення), передбаченого законом. Дотримання закону в процесуальній діяльності є обов’язок не тільки владних суб’єктів кримінального судочинства, але і всіх інших його учасників. Порядок кримінального судочинства, встановлений КПК України, є обов’язковим для судів, органів прокуратури, органів досудового розслідування, а також інших учасників кримінального провадження.

Із засадою законності узгоджуються всі інші основоположні засади кримінальної процесуальної діяльності, тим самим ця засада посідає особливе місце і обумовлюється її значимість як базової засади кримінального процесу. Визнання кримінальної процесуальної діяльності законною означає, що вона здійснюється в точній

відповідності з наявними нормативними приписами. Однак залишається питання про визнання цієї діяльності справедливою.

У кримінальному судочинстві зміст справедливості не повинен обмежуватися закріпленим у тексті закону розумінням його тільки як ознаки судового рішення. Справедливість як вимога діяти у відповідності з певними моральними імперативами, поширює свою дію на всі елементи кримінальної процесуальної діяльності, здійснювані в її межах дії та прийняті рішення. Законність і справедливість у кримінальній процесуальній сфері не повинні існувати незалежно одне від одного. Справедливість права втілюється в законі, і законність є провідник справедливості в правозастосовній діяльності. Саме тому законність повинна розглядатися у взаємозв'язку зі справедливістю з метою вироблення оптимальних нормативних правил регулювання кримінальних процесуальних відносин.

У правовій сфері діяльності справедливості приділяється велика увага. У міжнародних правових документах неодноразово згадується термін «справедливість» як необхідна умова здійснення правосуддя у всіх його формах. Аспект справедливості особливо актуальний в умовах правової реформи в Україні.

Сукупність моральних норм і правил поведінки, закладених в основу кримінального судочинства, можна умовно розділити на дві групи:

1) які отримали нормативне закріплення та підкріплені примусовою силою держави;

2) існуючі у свідомості людей і залежні від такої моральної категорії, як сумління.

Справедливість у кримінальному судочинстві виражається не тільки в тому, щоб належним чином встановити процесуальний статус його суб'єктів, наповнивши його відповідним змістом. Справедливість як ідея повинна визначати наявність у системі кримінального судочинства процесуальних інститутів, що забезпечують невідворотність кримінальної відповідальності, а також застосування до винного співмірного покарання. Справедливості слід надати раціональний характер, визначити формальний підхід до визначення її правового змісту. Відсутність нормативного закріплення даної категорії в кримінальному судочинстві створює небезпеку її ігнорування в процесі практичної діяльності.

Неоднозначне розуміння сенсу закону (що об'єктивно обумовлено узагальненим характером нормативних приписів та необхідністю їх застосування до конкретної життєвої ситуації) створює передумови для прояву несправедливості. При тлумаченні закону, пояснення його змісту повинна враховуватися мета кримінального судочинства – захист прав і законних інтересів особистості. Заміна законності доцільністю неприпустима, оскільки встановлений КПК України порядок кримінального провадження презуміюється найкращим для досягнення справедливої мети.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Крицька Ірина Олександрівна,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, кандидат
юридичних наук

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ІЗ ЗАХВОРЮВАННЯМИ АБО ФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ, ЯКА ТРИМАЄТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ, В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄСПЛ

На початку нашого дослідження зауважимо, що у своїй прецедентній практиці ЄСПЛ, зокрема, наголошує, що Конвенція не гарантує конкретного права на здоров'я чи права на охорону здоров'я. Водночас, скарги до ЄСПЛ осіб, які перебувають під вартою, з підстав ненадання їм належної медичної допомоги в умовах ізоляції та через не створення необхідних умов утримання з огляду на їх фізичний стан, розглядаються ним відповідно до статті 3 КЗПЛ, а у разі настання смерті ув'язненої особи – й відповідно до статті 2: право на життя.

Системне тлумачення вітчизняного законодавства дозволяє зробити висновок про відсутність переліку хвороб, наявність яких перешкоджає застосуванню до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У цьому аспекті істотне значення відіграє дискреція слідчого судді, суду, які, керуючись положеннями статті 178 КПК, можуть розглядати хворобливий стан особи як одну з обставин, що враховуються при застосуванні запобіжного заходу. Водночас, як показує судова практика, судді зазвичай залишають поза увагою подібні обставини, навіть за наявності у підозрюваного, обвинуваченого переліку хвороб, переважна більшість з яких істотно ускладнює перебування особи в ізоляції. Наслідком цього є поміщення під варту осіб із серйозними фізичними вадами.

Звертаємо увагу на те, що у законодавство більшості європейських країн, не містить категоричної заборони стосовно можливості, за наявності відповідних підстав, тримання під вартою осіб із певними фізичними вадами. Натомість, виходячи із правових підходів, сформульованих ЄСПЛ, принциповий акцент має робитися на забезпеченні особливого медичного нагляду за таким ув'язненим, а також створенні відповідних необхідних гарантій його нормальної життєдіяльності в умовах ізоляції.

Показовим у цьому аспекті є рішення ЄСПЛ «D.G. v. POLAND» де підкреслено, що оскільки фізичний стан особи, утримуваної під вартою, регулярно відстежувався спеціалістами та органи влади максимально намагалися дотримуватися рекомендацій медиків щодо необхідного лікування, за відсутності будь-яких медичних довідок на підтвердження тези заявника про неадекватність та недостатність медичної допомоги, що йому надавалася в умовах ізоляції, Суд не може прийти до висновку про невідповідність дій влади вимогам Конвенції (п. 175). Водночас Євросуд звернув увагу на необхідність

вжиття з боку держави та її органів достатніх зусиль для розумного задоволення особливих потреб особи, яка позбавлена волі, і має певні фізичні вади (п. 176).

Окрім цього, зауважимо, що Суд неодноразово повторював, що жорстоке поводження у розумінні порушення статті 3 Конвенції має досягати мінімального рівня тяжкості, якщо воно підпадає під дію цієї статті, однак оцінка цього мінімуму є відносною, оскільки залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість лікування, його фізичні та психічні наслідки, а також, у певних випадках, стать, вік і стан здоров'я особи (п. 46 рішення у справі «Бутрін проти Росії» від 22 червня 2016 р.). Принципове значення має й позиція Суду, відповідно до якої «хоча мета такого поводження є фактором, який необхідно брати до уваги, зокрема, чи було воно призначене для приниження або приниження жертви, відсутність такої мети не неминуче призводить до висновку про те, що не було порушення статті 3 КЗПЛ (п. 137 рішення у справі «Юнусова та Юнусов проти Азербайджану»). Науковий інтерес наведене рішення становить також через те, що ЄСПЛ сформулював у ньому декілька важливих правових позицій, а саме: (1) навіть за відсутності фактичних тілесних ушкоджень або сильних фізичних чи психічних страждань, коли ставлення принижує людину, демонструючи неповагу або приниження його або її людської гідності, так само як викликає почуття страху, страждання або неповноцінності, які здатні зламати психологічний і фізичний опір людини, воно може бути охарактеризоване як таке, що принижує гідність, а також підпадає під дію заборони за статтею 3 Конвенції (п. 47); (2) умови тримання особи під вартою не можуть оцінюватися у відриві від її інвалідності (п. 59); (3) недопустимим у розумінні статті 3 є надання особі з серйозними фізичними вадами можливості покладатися лише на своїх співкамерників для допомоги в користуванні туалетом, купанні і одяганні або роздяганні, оскільки у такому разі умови тримання під вартою рівносильні такому поводженню, що принижує гідність. Тобто не можна вважати відповідним або достатнім догляди співкамерника, який не був частиною будь-якої організованої допомоги з боку держави для забезпечення того, щоб особа з інвалідністю трималася в умовах, сумісних з повагою її людської гідності. (п. 51, 63);

Особливо важливими у контексті нашого дослідження є висновки ЄСПЛ стосовно необхідності надання особі, яка перебуває в слідчому ізоляторі, і при цьому має вади зору або є сліпою, предметів або пристроїв, які б могли б полегшити її перебування в ізоляції, такі як, наприклад, тростина. Крім того, приміщення об'єкта мають бути пристосовані для такої категорії людей (п. 60). До того ж Суд наголошує на хибності практики, коли незважаючи на існуюче правове становище і висновок медичної комісії, який прямо закликав звільнити заявника за станом здоров'я, особа все одно залишалася під вартою без вжиття будь-яких заходів з метою полегшення страждань, які їй вже доводилося терпіти щодня протягом декількох років (п. 65).

Системний характер проблем, які випливають з умов тримання під вартою та відсутності належної медичної допомоги в установах попереднього ув'язнення в Україні, було констатовано Євросудом у рішенні по справі «Квашко проти України» від 26 грудня 2013р. При цьому, ЄСПЛ також відзначив особливу важливість висновку спеціаліста, яким було б встановлено, що особа потребує невідкладного лікування під час тримання під вартою, або що втрата зору такою особою була обумовлена відсутністю належного медичного лікування, чи то невідкладного, чи то планового, оскільки саме він може засвідчити адекватність чи недостатність медичної допомоги під час тримання під вартою.

У розумінні ЄСПЛ важливе значення має висновок про те, що саме держава повинна забезпечити перебування особи під вартою в умовах, сумісних з повагою до людської гідності, а саме, що спосіб виконання запобіжного заходу не повинен наражати таку особу на страждання, які б за своєю інтенсивністю перевищували неминучий рівень страждань, властивий триманню під вартою, водночас здоров'я і благополуччя утримуваного мають забезпечуватися належним чином (п. 138 рішення у справі «YUNUSOVA AND YUNUSOV v. AZERBAIJAN» від 17 вересня 2017 р.).

У продовженні розгляду порушеної проблематики доцільно звернутися до питання, обумовлене зв'язком між станом здоров'я особи, щодо якої застосовується тримання під вартою, та відсутністю чи наявністю вимоги звільнити таку особу з огляду на певні її фізичні вади. Аналіз правових позицій Суду в цьому ракурсі свідчить про те, що на думку ЄСПЛ у виключних випадках, коли стан здоров'я затриманого абсолютно несумісний з його чи її триманням під вартою, стаття 3 Конвенції може вимагати звільнення такої особи за певних умов. Однак ця норма не може бути розтлумачена як така, що встановлює загальний обов'язок звільняти затриманих за станом здоров'я. Скоріше вона покладає на державу зобов'язання захищати фізичне благополуччя осіб, позбавлених волі, зокрема, і шляхом надання їм необхідної медичної допомоги (п. 138 рішення у справі «YUNUSOVA AND YUNUSOV v. AZERBAIJAN» від 17 вересня 2017 р.).

Зважаючи на це, міжнародний судовий орган висуває певні вимоги до рівня медичного обслуговування, яке надається в пенітенціарних установах: (1) він має бути відповідний тому, що державні органи забезпечують своєму населенню загалом, проте це зовсім не означає, що кожному затриманому має бути гарантовано такий рівень медичних послуг, який надається у найкращих медичних закладах поза межами тюремних установ (п. 137 рішення по справі «Блохін проти Росії» від 23 березня 2016 р.). Відсутність медичної допомоги, і загалом, тримання під вартою в неналежних умовах хворої особи може розцінюватися як лікування, яке суперечить статті 3 Конвенції (п. 138 рішенні по справі «YUNUSOVA AND YUNUSOV v. AZERBAIJAN»); (2) держава повинна гарантувати адекватне забезпечення здоров'я і благополуччя затриманих осіб (п. 165 рішення

по справі «Bigović v. Montenegro» від 19 червня 2019 р.). При цьому те, що затриманий був оглянутий лікарем, який призначив йому певну форму лікування, автоматично не означає, що медична допомога була адекватною. Тобто влада також має продемонструвати, що були створені необхідні умови для фактичного виконання прописаного лікування (п. 142 рішенні по справі «YUNUSOVA AND YUNUSOV v. AZERBAIJAN»).

Кубарєв Іван Володимирович,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
Барган Сергій Сергійович,
здобувач ступеня вищої освіти магістра Донецького державного університету

КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ТАКТИКИ ДОПИТУ: МОДЕЛЬ PEACE

З позицій психології допит характеризується наявністю процесуальної форми комунікації (спілкування) між суб'єктом, який веде допит (слідчим), і допитуваним (потерпілим, свідком, підозрюваним), шляхом отримання зворотного зв'язку від останнього. В цьому плані слушною є позиція В. Ю. Шепітько, який визначає допит як *складний інформаційно-психологічний процес спілкування* (виділено нами – І. К., С. Б.) осіб, котрі беруть у ньому участь, що спрямований на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, необхідні для виконання завдань кримінального провадження [1, с. 73]. Комунікативна складова допиту обумовлена тим, що без спілкування та взаємодії між учасниками кримінального провадження неможливо отримати достовірні та повні за обсягом фактичні дані про кожен елемент предмету доказування, в тому числі відомості про мотиви, мету та причини вчинення кримінального правопорушення. Водночас, як справедливо зазначають фахівці, інформація, яка зафіксована в пам'яті допитуваного при сприйнятті тих чи інших предметів або явищ, під час допиту відтворюється і передається слідчому у формі відповідних мовних і фонетичних конструкцій, а також невербальних засобів спілкування, що вказує на пізнавальну та когнітивну складові допиту [2, с. 352].

Зазначені аспекти допиту обумовлюють доцільність використання як психологічних, так і лінгвістичних підходів при розробці не примусових моделей допиту. В цьому плані показово, що більшість зарубіжних практиків намагається обмежити термін допит у вживанні, адже він тісно пов'язаний з обвинувальним підходом, а також примусовою і насильницькою конотацією. На противагу вони пропонують використовувати психологічно нейтральне поняття «процесуального інтерв'ю», яке семантично націлене на отримання

інформації в перебігу розмови й опитування, що за форматом споріднюється зі звичайним інтерв'ю, наприклад, вирішуючи завдання щодо усунення недоліків допиту, на початку 90-х років дослідницька група Міністерства внутрішніх справ Великобританії на чолі із британським юристом Р. Буллом (R. Bull) обґрунтували модель інтерв'ювання Р.Е.А.С.Е., тактика якої спирається на здобутки когнітивної психології [3, с. 40]. Абревіатура Р.Е.А.С.Е. використовується для позначення п'яти етапів допиту, зміст яких зводиться до наступного:

1. Planning and preparation – планування і підготовка, які є основоположними для продуктивного інтерв'ювання. Планування передбачає вивчення доступної інформації про особу допитуваного та особливості вчиненого кримінального правопорушення, визначаючи ключові проблеми та цілі.

2. Engage and explain – налагодження психологічного контакту та роз'яснення теми допиту. При цьому важливим елементом взаємодії, на думку розробників, є підтримання етичного рівня спілкування, а також вміння пристосовуватися до змін обставин бесіди. Рекомендується для формування правильних відносин перед початком допиту налагодити із допитуваним контакт. Разом з тим для підвищення рівня довіри варто викласти причини проведення інтерв'ю та оголосити його мету.

3. Account clarification and challenge – вільний виклад інформації допитуваним про обставини злочину. Етап спрямований на отримання від особи максимально повної деталізації обставин, що відбулися. Проте, як вказує Р. Булл (R. Bull), роль слідчого не є цілком пасивною, оскільки для уточнення певних відомостей він повинен вміти підтримати бесіду, спрямовувати її в необхідну сторону, а також сприяти відновленню в пам'яті забутої інформації [4, с. 7]. Після завершення вільного розказу, допитуваному нерідко пропонується розповісти окрему інформацію, але зі зміною хронологічного порядку чи з позиції іншого учасника події злочину. Також допускається щоб слідчий після завершення доповіді допитуваної особи продемонстрував їй знайдені протиріччя або невідповідність в щойно отриманих відомостях.

4. Closure – завершення. На цьому етапі дуже важливо, щоб усі учасники допиту усвідомили інформацію, яка була отримана під час розмови, а також те, які наслідки вона матиме в майбутньому. Допитуваному має бути надана можливість задати будь-які питання або дати додаткові пояснення. Важливо, щоб на завершення інтерв'юер підсумував результати того, що сказав допитуваний.

5. Evaluation – аналіз й оцінка інтерв'ю. Після завершення всіх етапів співбесіди необхідно оцінити отримані результати в цілому. В першу чергу аналізу піддаються досягнуті цілі, на підставі чого визначається необхідність проведення інших досліджень або додаткове опитування. Далі відбувається співставлення отриманих відомостей з уже наявними фактичними даними, отриманих в ході інших слідчих заходів.

У такій техніці збору інформації будь-які форми обману не матимуть вирішального значення, оскільки кожне слово в подальшому важливо перевірити й порівняти з іншими доказами. Попри те, що деякі науковці критикують цей підхід за надмірну «м'якість», варто зазначити, що в одному із американських досліджень, проведеному в 2010 році, встановлено, що застосування слідчими «жорстоких» і маніпулятивних методів, нерідко призводять до значно гірших наслідків, в тому числі й до визнання доказів у суді недопустимими, руйнуючи побудовану схему обвинувачення [5, с. 12]. Тому за результатами аналізу кількості та якості фактичних даних, отриманих із застосуванням моделі Р.Е.А.С.Е., консультант американської поліції М. Шоллум дійшла до висновків, що така модель, незважаючи на зовнішню «м'якість», демонструє значне підвищення рівня неупередженості слідчого, уникаючи виникнення передчасних суджень про винуватість чи невинуватість особи, що підвищує якість отриманих показань [6, с. 33].

Таким чином, модель Р.Е.А.С.Е. вперше розглянула допитувану особу з нейтральних позицій, та має на меті отримання достовірної інформації про подію злочину без маніпулятивних тактик, упередженості інтерв'юера про винуватість конкретної особи чи прагнень її звинуватити під час опитування. Особливість моделі полягає у використанні науково обґрунтованих методів, до яких відносяться вільна розповідь, когнітивне інтерв'ю і управління бесідою. Для їх реалізації інтерв'юери користуються прийомами активного слухання, використання пауз і тиші, відкритих запитань, активізації пам'яті тощо. Нейтральні прийоми опитування, як справедливо зазначає професор судової психології С. Сукара (S. Soukara), дозволяють досягти позитивних результатів, що полягають у: точному відтворенні інформації, яка зберігається в пам'яті допитуваного; збільшенні обсягу повідомленої інформації; забезпеченні якості показань внаслідок відповідей на питання відкритого типу; створенні зворотного зв'язку із допитуваним; збереженні рівня добровільних зізнань у порівнянні з усталеними методами допиту, але знижуючи ризик помилок [7, с. 907].

Нині британська модель Р.Е.А.С.Е. знаходить своє практичне застосування в Австралії, Новій Зеландії, Норвегії, Канаді. Інші країни – В'єтнам, Індонезія, Сінгапур, Малайзія, Республіка Ірландія – активно вивчають світовий досвід для поліпшення власних методик досудового розслідування. Уявляється, що розробки британських криміналістів, що викладені вище, можуть бути цікаві й вітчизняним фахівцям як в теоретичному, так і практичному планах.

Список використаних джерел

1. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики: монография. Харьков: Гриф, 2002. 349 с.

2. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В. Криміналістка: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

3. Walsh, D. W., & Milne, R. (2008). Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. Legal and Criminological Psychology. Pp. 39–57.

4. Bull R. Investigative Interviewing. NewYork: Springer Science+Business Media. 2014. 259 p.

5. Kassin, S.M., et al. Police-induced confessions: risk factors and recommendations. Law and human behavior. 2010. Pp. 3–38.

6. Schollum, M. Bringing PEACE to the United States: A framework for investigative interviewing. The Police Chief. 2017. Pp. 30–37.

7. Soukara S. Investigative interviewing of suspects: the way forward. Crime in crisis. VII. Police and Policing during Crisis. 2017. Pp. 902–920.

Кубарєва Ольга Володимирівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

НЕЗМІННІСТЬ СКЛАДУ СУДУ ЯК ГАРАНТІЯ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ

У ст. 319 КПК України закріплено принципове положення щодо незмінності складу суду, зміст якого передбачає здійснення судового розгляду у кримінальному провадженні з самого початку і до його закінчення в одному складі суддів. У разі, якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні (внаслідок закінчення повноважень судді, заявлення і задоволення відводу (самовідводу) судді та ін.), він має бути заміненим іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК України.

У приписах згаданої статті знаходить своє відображення реалізація принципу безпосередності судового розгляду, згідно з яким формування внутрішнього переконання судді має відбуватися на підставі особистого дослідження доказів і вивчення усіх матеріалів у справі. Адже у разі заміни судді з метою особистого сприйняття доказів, що досліджувались попереднім суддею чи складом суду, відповідно судовий розгляд розпочинається спочатку.

Згідно зі ст. 23 КПК України суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Тобто суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у визначених законом випадках. Зокрема, із загального правила про те, що після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, норми ч. 2 ст. 319 та ст. 320 КПК України закріплюють два винятки:

По-перше, судовий розгляд продовжується, якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя,. Судовий розгляд у

такому разі закінчує суд у новому складі. Запасний суддя – це суддя, який повинен бути призначений у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час. В такому разі запасний суддя перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судове провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання.

По-друге, суд мотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді у випадку, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд, та за умови дотримання таких вимог:

– сторони, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійсненні судом до заміни судді;

– суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає не доцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведенні до заміни судді (ч. 2 ст. 319 КПК України).

У такому разі докази, що були дослідженні під час судового розгляду до заміни судді, зберігають доказове значення та можуть бути використані для обґрунтування судових рішень.

Поруч з цим, суд, приймаючи рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку, окрім наведених вище законодавчих вимог, повинен, на наше переконання, також враховувати наступні обставини:

1) позицію обвинуваченого щодо своєї винуватості. Оскільки, якщо сторони кримінального провадження не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, однак в той же час обвинувачений категорично заперечує свою винуватість у судовому засіданні, а дослідження доказів, показання обвинуваченого та свідків, оголошення документів проведене іншим складом суду до заміни судді, то це викликає обґрунтовані сумніви в тому, що новим складом суду за наслідками судового розгляду буде прийнято законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення.

2) етап судового розгляду, на якому суддя позбавлений можливості здійснювати подальший судовий розгляд. Прийняття рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку після заміни судді на етапі судових дебатів чи останнього слова обвинуваченого може мати негативні наслідки, адже ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого судового рішення новим складом суду, який не дослідив жодного доказу у провадженні безпосередньо та не заслухав промов учасників судових дебатів, неможливо.

Як свідчить судова практика Верховного суду та Вищої ради правосуддя непоодинокими випадками є порушення принципу

незмінності складу суду під час судового провадження, що нерідко є підставою для скасування судових рішень та притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Так, у постанові Верховний суд, скасовуючи вирок суду, констатував порушення судом першої інстанції вимог ст. 319 КПК України. Зокрема колегією суддів було встановлено, що при зміні складу суду судовий розгляд не розпочався спочатку, а був продовжений без прийняття мотивованого рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку, а думка сторін кримінального провадження з цього приводу не з'ясовувалась. Крім того, у матеріалах провадження відсутній аудиозапис судового засідання, в якому відбулася заміна складу суду, та який би підтверджував, що учасникам процесу повідомлялося про заміну складу колегії суддів [1].

Судова практика ілюструє грубі порушення положення щодо незмінності складу суду. Прикладом тому є наступне рішення Верховного суду, який, задовольняючи касаційну скаргу захисника про скасування судового рішення суду першої інстанції, встановив, що під час судового розгляду у кримінальному провадженні на етапі дослідження доказів відбулися зміни в складі колегії, після чого суд поставив на обговорення учасникам судового провадження питання щодо можливості продовження судового розгляду в новому складі колегії суддів. Вислухавши думку сторін, та, з огляду на заперечення сторони захисту, суд дійшов висновку про необхідність розпочати судовий розгляд спочатку, про що було постановлено усну ухвалу, яку занесено до журналу судового засідання. Проте суд, всупереч рішенню про необхідність розпочати судовий розгляд з початку, в наступному судовому засіданні фактично продовжив судовий розгляд. Процесуальні дії повторно не здійснювалися після заміни судді, на чому наполягала сторона захисту, а показання потерпілої, які не були предметом безпосереднього дослідження нового складу суду, в подальшому були використані для обґрунтування вироку [2].

Очевидно, що окреслене загальне положення вказує, що незмінність складу суду виступає гарантією безпосередності дослідження доказів та забезпечує завдяки цьому ухвалення суддями обґрунтованого рішення винятково за своїм внутрішнім переконанням, на підставі особистого сприйняття доказів і вивчення усіх матеріалів у справі. А порушення положення про незмінність складу суду належить до безумовних підстав для скасування вироку чи іншого судового рішення вищестоящим судом.

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного суду України від 31 січня 2019 року у справі № 753/11563/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень:* офіційний сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601216.

2. Постанова Верховного суду України від 24 листопада 2020 року у справі № 753/17740/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень:* офіційний сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93171458.

Кулик Марина Йосипівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Терещенко Юлія Василівна,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

Тимчасове вилучення майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, який здійснюється з метою своєчасного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і його застосування супроводжується обмеженням конституційних прав та свобод людини.

Цей правовий інститут в системі заходів забезпечення кримінального провадження створює необхідні умови для подальшого арешту майна, що має на меті забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, можливої конфіскації майна, а також збирання та збереження доказів.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 167 КПК України тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене у частині 2 цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку встановлену законом [1].

Підставами тимчасового вилучення може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, які відповідають одному з критеріїв, передбачених ч. 2 ст. 167 КПК України, тобто якщо вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов’язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 168 КПК України тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст. 207, 208, 298[2] КПК України. Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду.

Слід зазначити, що тимчасово вилучити майно може не тільки орган досудового розслідування, а також і особа, яка законно затримала іншу особу в порядку, передбаченому ст. 207 КПК України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу в таких випадках: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. У вищезазначеній статті також передбачено обов'язок особи негайно доставити затриману особу до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому, у ч. 1 ст. 168 КПК України також передбачається обов'язок кожної особи, яка здійснила законне затримання, одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно, такий факт засвідчується протоколом.

Після тимчасового вилученого майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [2].

Тимчасове вилучення майна під час затримання особи неуповноваженою особою, тобто у порядку, передбаченому ст. 207 КПК України, породжує низку питань та проблемних моментів. Одним з прикладів таких проблемних моментів можна назвати необхідність збереження фактичних даних, що містяться на вилученому майні, які в майбутньому можуть допомогти встановити певні обставини у кримінальному провадженні. Варто також зазначити, що не все майно вилучене в ході таких слідчих (розшукових) дій як огляд або обшук буде вважатись тимчасово вилученим.

Відповідно до ч. 7 ст. 236 КПК України при обшуку слідчий, прокурор має право оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження; предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження; вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Також, згідно з ч.ч. 5, 7 ст. 237 КПК України при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу; усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду; у разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування; предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження; вилучені речі та документи, що не

належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Якщо за результатами розгляду слідчим суддею клопотання слідчого або прокурора про проведення обшуку, слідчий суддя в ухвалі про надання дозволу на проведення обшуку зазначив конкретне майно, на відшукування якого надається дозвіл, то при виявленні такого майна та вилученні його під час обшуку, воно не вважається тимчасово вилученим, а слідчий не повинен додатково звертатись до слідчого судді з клопотанням про його арешт.

Аналогічним чином, не вважається тимчасово вилученим майно, що вилучено з обігу, оскільки спочатку відповідно до п. 11, 56 Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України та Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125, вказані речі підлягають приєднанню до справи, а потім передаються відповідним установам або знищуються [3].

За фактом тимчасового вилучення майна обов'язково складається протокол з дотриманням вимог які передбачені ст. 104 КПК України. Заслуговує на увагу також думка С. М. Смокова та Д. В. Лісніченка, які зазначають, що процедура складення протоколу та визначення переліку тимчасово вилученого майна є дуже важливою для дотримання умов (критеріїв) належності та допустимості доказів, збереження вилучених речей, предметів і документів для подальшого дослідження і використання їх в ролі речових доказів на досудовому розслідуванні [4, с. 168].

Процесуальна регламентація підстав припинення тимчасового вилученого майна регламентовано у ч. 1 ст. 169 КПК України, серед яких: 1) припинення тимчасового вилучення майна за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) якщо клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасового вилученого майна було подано до суду пізніше наступного робочого дня після вилучення майна; в разі подання до суду клопотання слідчого чи прокурора про арешт тимчасового вилученого майна, яке було вилучене під час обшуку, огляду здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді передбаченою ст. 235 КПК України пізніше ніж за сорок вісім годин після фактичного вилучення такого майна; у разі якщо ухвалу про арешт тимчасового вилученого майна слідчий суддя постановив пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання; 4) у разі скасування арешту; 5) за вироком суду в кримінальному провадженні щодо кримінального проступку.

Враховуючи вищевикладене можна зробити висновок, що важливою ознакою цього заходу забезпечення кримінального провадження є його короткотривалість і застосування якого супроводжується обмеженням конституційних прав та свобод людини. Тимчасове вилучення майна є важливим заходом забезпечення кримінального провадження, метою якого є забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, можливої конфіскації майна, а також збирання та збереження доказів, оскільки саме цей захід дозволяє уповноваженій службовій або іншій особі, яка здійснила законне затримання, тимчасово вилучити майно, яке в подальшому може бути арештовано в порядку, передбаченому КПК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийн. 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

2. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 лист. 2012 р. № 1104. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1104-2012-%D0%BF.

3. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції): Наказ; Генеральної прокуратури України від 27 серп. 2010 р. № 51/401/649/471/23/125. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0051900-10.

4. Смоков С. М., Лісніченко Д.В. Тимчасове вилучення та арешт майна: доказ чи захід забезпечення кримінального провадження / С. М. Смоков, Д. В. Лісніченко. *Право України.* 2015. № 5. С. 163–169.

Кучів Оксана Миколаївна,
провідний науковий співробітник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ КРІЗЬ ПРИЗМУ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ

З метою виконання рекомендацій експертів Європейської комісії щодо удосконалення положень антикорупційного законодавства, наданих у рамках переговорів щодо лібералізації ЄС візового режиму для України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв’язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» [1].

Одні із таких змін були внесені до Кримінального кодексу України і отримали відображення у Розділі XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», де статтею 96^6 передбачено 3 види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – штраф, конфіскація майна та ліквідація [2]. Кожен із цих заходів становитиме втручання у право власності юридичної особи, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – стаття 1 Першого протоколу до Конвенції або стаття 1-П1). Для того, щоб застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відповідало практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та не становило порушення статті 1-П1, воно повинне здійснюватися з дотриманням одночасно всіх вимог «трискладового тесту» виправданості вручання, а саме: законності втручання, здійснення втручання в інтересах суспільства (у випадку позбавлення майна) або в загальних інтересах (під час здійснення контролю за користуванням майном) та пропорційності застосованих державою заходів щодо обмеження прав [3, с. 54]. Кожен із цих критеріїв є окремими широкими концепціями, виробленими практикою ЄСПЛ, та застосовуються до всіх статей Конвенції, які гарантують не абсолютні права, зі своїми особливостями.

Законність втручання у право власності передбачає наявність законодавчих підстав для втручання та вимоги щодо якості та доступності закону. Якість закону, серед іншого, означає те, «що національне законодавство має забезпечувати засіб юридичного захисту від свавільного втручання з боку державних органів у права, гарантовані Конвенцією. Крім того, принципи законності та верховенства права в демократичному суспільстві вимагають, щоб заходи, які впливають на основоположні права людини у деяких випадках підлягали певній формі перегляду у змагальному процесі незалежним органом, компетентним розглядати підстави вжиття заходів і відповідні докази» [4, п. 55]. Стаття 1-П1 прямо не містить процесуальних вимог, на відміну від статті 6 Конвенції, яка є «чисто процесуальною», і відсутність судового контролю сама по собі не становить порушення цього положення. Однак процесуальні гарантії відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції повинні надавати «відповідній фізичній або юридичній особі обґрунтовану можливість звернутися зі своєю справою до компетентних органів влади з метою ефективного оскарження заходів, які становлять втручання у права, гарантовані цим положенням. Під час перевірки дотримання цієї умови слід провести комплексний розгляд відповідних судових та адміністративних процедур» [4, п. 55]. Прикметною справою є «Фельдман і Банк Слов'янський проти України», заява № 42758/05, в якій відкликання постановою НБУ ліцензії банку-заявника та його ліквідація становили втручання у

права, гарантовані статтею 1-П1, яке не супроводжувалося достатніми гарантіями проти свавілля, тому було незаконним у розумінні статті 1-П1 [4, п. 51].

Задля дотримання вимоги справедливого балансу між загальними інтересами та інтересами окремої особи, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти. Саме вимога щодо пропорційності вжитих заходів втручання у право власності є найбільш складною та незвичною для національної правової системи. Під час втручання у право власності справедлива рівновага буде порушена, якщо на особу буде покладений надмірний індивідуальний тягар. Для визначення, чи під час, наприклад конфіскації майна, була дотримана вимога пропорційності необхідно враховувати, зокрема, такі фактори: можливість застосування альтернативних заходів (менш інтрузивних); характер санкцій; вчинення злочину з необережності чи умислу; або, у крайньому випадку, співвідношення діяння та покарання, про яке йде мова [5, п. 300–301].

Серед справ ЄСПЛ, в яких втручання у право власності не становило порушення статті 1-П1, та які з огляду на Розділ XIV-1 ККУ є актуальними для національної судової практики, слід виділити такі: «Агосі проти Сполученого Королівства», заява № 9118/80 щодо конфіскації золотих монет з метою запобігання злочинній діяльності [6]; рішення у справі «Авіакомпанія Канади проти Сполученого Королівства», заява № 18465/91 щодо арешту літака, що підлягав конфіскації через наявність на борту заборонених наркотичних речовин, з можливістю внесення застави. У цій справі, аналізуючи пропорційність втручання ЄСПЛ взяв до уваги таке: можливість компанії-заявника ініціювати судовий розгляд щодо дій державних органів, значну кількість та вартість наркотичних речовин, вартість літака, неодноразовість порушень та визнав, що вимога сплатити визначену суму застави у цій справі була пропорційною прагненню запобігти нелегальному ввезенню наркотиків. Тому був досягнутий справедливий баланс між загальним інтересом та вимогою щодо захисту права власності компанії-заявника [7].

На противагу цим рішенням, порушення вимоги пропорційності втручання було визнано у рішенні Великої Палати «G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy», заява № 1828/06 та дві інші (маркове в базі даних HUDOC як «ключове рішення») щодо конфіскації земельних ділянок та споруд, які належали заявникам, з огляду на незаконну забудову та з метою охорони навколишнього середовища. Аналізуючи дотримання вимоги пропорційності ЄСПЛ зазначив, серед іншого, що передбачена законодавством Італії автоматична конфіскація майна у справах щодо незаконної забудови, окрім щодо добросовісних третіх осіб, не відповідає підходам виробленим ЄСПЛ щодо статті 1-П1, оскільки не надає

можливості судам визначити, які засоби підлягають застосуванню саме до конкретних обставин справи або загалом співвіднести легітимну мету з правами осіб, до яких застосовуються санкції. Окрім цього компанії-заявники не були учасниками судового провадження, тому не могли скористатися процесуальними гарантіями, передбаченими статтею 1 Першого протоколу до Конвенції [5].

Таким чином, застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб завжди становитиме втручання у право власності, і лише за умови дотримання сукупності вимог «трискладового тесту» виправданості втручання воно не становитиме порушення права власності, гарантованого статтею 1-П1, та свідчитиме про виконання державою своїх негативних зобов'язань.

Список використаних джерел

1. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 25.03.2017 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2 ?pf3516=4556&skl=8.

2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131 URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14#Text.

3. Актуальні проблеми захисту права власності в практиці Європейського суду з прав людини та її вплив на правову систему України: навч.-метод. посіб для суддів / Мармазов В.Є., Мірошниченко А.М., Пушкар П.В. – К.: [ТОВ «Гештальтд Консалтінг Груп» ДП «Зовнішторвидав України»], 2009. – 392 с. – (На шляху до європейських стандартів в епоху глобалізації; кн. II).

4. Рішення ЄСПЛ «Фельдман та банк «Слов'янський» проти України» від 21 грудня 2017 року, заява № 42758/05 URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-188194.

5. Рішення ЄСПЛ «G.I.E.M. S.r.l. and Others v. Italy» від 28 червня 2018 року, заява № 1828/06 URL: http://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001-184525.

6. Рішення ЄСПЛ «Agosi v. The United Kingdom» від 24 жовтня 1986 року, заява № 9118/80 URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57418.

7. Рішення ЄСПЛ «Авіакомпанія Канади проти Сполученого Королівства» від 5 травня 1995 року, заява № 18465/91 URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125896.

Ландіна Анна Валентинівна,
старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

Здійснення кримінального судочинства, як і будь-яка інша діяльність держави по врегулюванню правопорядку у всіх сферах життєдіяльності, має ґрунтуватися на певних принципах, одним із яких у сучасних умовах глобалізації та універсалізації законодавства має бути людиноцентричність. Це означає, що діяльність відповідних державних органів повинна не лише теоретично визнавати людину, її права, свободи та законні інтереси найвищою цінністю, але і забезпечувати їх дотримання на практиці.

Нажаль, останнє із цих завдань не завжди реалізується ефективно, що викликає негативне ставлення і до державної кримінальної політики у цілому, і до діяльності судових і правоохоронних органів зокрема. При цьому порушуються не лише громадянські та політичні права, але і особисті права і свободи людини також знаходяться під загрозою.

У даному дослідженні звернемо увагу на порушення громадянських та політичних прав людини, оскільки при порушенні принципів кримінального провадження в першу чергу порушуються саме вони. Відповідно до щорічної доповіді за 2020 рік про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об’єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їх посадовими і службовими особами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, найбільше повідомлень щодо порушення прав людини стосувалося саме політичних і громадянських прав, причому це відбувається уже три роки підряд: 58 % від загальної кількості повідомлень у 2018 р., та по 60 % – у 2019 та 2020 роках. При цьому відповідно даних за 2020 рік, із вказаної кількості звернень щодо порушення вказаних прав людини, більше 2/3 звернень стосуються порушення права на інформацію та звернення до суб’єктів владних повноважень, і менше 1/3 щодо порушення процесуальних прав [1].

До прав, які можуть бути порушені у судовому та досудовому провадженні, зокрема кримінальному, належать право на судовий захист (невиконання судових рішень, порушення вимог процесуального законодавства при складанні протоколів про затримання), право на особисту свободу та недоторканість (неправомірне затримання особи), порушення права на захист тощо. Зазначається, що процесуальні права порушуються шляхом

безпідставного затягування процесу, порушення засад рівності учасників судового процесу та умисне (або ж в результаті грубої недбалості) порушення прав людини, незазначення у судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторони, порушення засад змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості тощо [2]. І щодо порушень вказаних та інших процесуальних прав людини кількість звернень за останній, 2020 рік суттєво зросла (на 40 % порівняно з минулим роком), що пов'язується з початком пандемії COVID-19 та карантинних заходів із квітня минулого року [3].

Порушення права на судовий захист, в першу чергу, обумовлюється нестабільністю вітчизняної судової системи, що перебуває у процесі реформування і інформатизації. Як зазначається у відповідних джерелах, Упродовж 2020 року до Уповноваженого надійшло 5 744 повідомлення про порушення процесуальних прав у кримінальному провадженні, зокрема на доступ до правосуддя, справедливий розгляд справи в розумні строки – 2 208, на порушення прав працівниками правоохоронних органів – 1 814, на ефективне здійснення досудового розслідування, дотримання розумних строків виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень – 1 170. Серед цих правопорушень були наявні вибіркове віднесення відомостей про кримінальні правопорушення до ЄРДР (більше 28000 звернень); відсутність відомчого контролю та системного прокурорського нагляду за виконанням законів під час розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення (140 звернень); несвоєчасний початок досудового розслідування; невиконання процесуальних рішень керівників процесуальних та судових органів (714 повідомлень); відсутність контролю за виконанням судових рішень; неналежне дотримання прав особи, вина якої недоведена у судовому порядку; порушення правил судового документообігу тощо. Також серед порушень прав осіб, щодо яких було застосовано обмеження чи позбавлення волі, у кримінальних провадженням за 2020 рік були виявлені незаконні затримання та отримання зізнань у вчиненні кримінальних правопорушень під тиском працівників поліції (1814 звернень); неналежні умов утримання або ненадання медичної допомоги та каральна практику із застосуванням фізичного та психологічного насильства (511 звернень) [1]. Ці дані свідчать про вкрай небезпечну ситуацію із дотриманням прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

І у практиці ЄСПЛ справи про порушення вказаних процесуальних прав стосовно України, нажаль, не є поодинокими. Так, зокрема, щодо порушення окремих прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ було винесено:

– за ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції: щодо порушення права на виконання рішення суду протягом розумного строку – близько 330 рішень; щодо порушення права на досудове слідство та судовий розгляд протягом розумного строку – 250 рішень;

щодо порушення права на доступ до суду – 19 рішень; щодо порушення права на неупереджений та незалежний суд – 16 рішень; щодо порушення права на справедливий судовий розгляд – 64 рішення; щодо порушення право на суд, встановлений законом – 3 рішення; щодо недотримання принципу презумпції невинуватості – 6 рішень; щодо порушення права на обґрунтованість судових рішень – 7 рішень; щодо порушення права на допит свідків в кримінальному провадженні – 6 рішень; щодо порушення права на юридичну допомогу в кримінальному провадженні – 37 рішень; щодо порушення права на публічний судовий розгляд – 3 рішення;

– За ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції – 20 рішень [4].

Проведений аналіз кількості та видів прав і свобод людини, що порушуються у кримінальному провадженні акцентує увагу на необхідності реформування і системи кримінального судочинства України, і нормативного інструментарію забезпечення його законності і людиноцентричності, що є особливо актуальним в сучасних умовах розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. https://ombudsman.gov.ua/.

2. Зейкан Я. Характерні порушення прав людини в суді. Декларація щодо захисту прав людини у кримінальному провадженні. https://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/publ-zeykan.pdf.

3. Денісова торік отримала понад 48 тисяч повідомлень про порушення прав людини. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3222533-denisova-torik-otrimala-ponad-48-tisac-povidomlen-pro-porusenna-prav-ludini.html.

4. Рішення щодо України, винесені європейським судом з прав людини. https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini.

Личко Оксана Петрівна,
старший судовий експерт сектору
почеркознавчих досліджень відділу
криміналістичних видів досліджень
Кіровоградського НДЕКЦ МВС України

ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ЗМІН ПЕРВИННОГО ЗМІСТУ В ДОКУМЕНТАХ, ВИГОТОВЛЕНИХ НА ПЛАСТИКОВІЙ ОСНОВІ (НА ПРИКЛАДІ ПОСВІДЧЕННЯ ВОДІЯ ТА СВІДОЦТВА ПРО РЕЄСТРАЦІЮ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ)

Посвідчення водія та свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу є основними документами, що забезпечують право громадян на керування автомобілем та облік транспортних засобів. Без цих документів складно уявити сучасне життя. Вони є необхідними при

передачі права власності на транспортний засіб. Саме тому до цих документів висуваються підвищені вимоги щодо рівня їх захисту від підробки, використовуються нові технології їх виготовлення, які не можуть бути легко відтворені, а наявні ознаки дають змогу оперативної перевірки документа. Держава постійно вдосконалює системи захисту документів суворого обліку від підробки [1, с. 3].

Сучасні країни все частіше використовують різні документи, виготовлені на пластиковій основі, які мають вигляд типових карток. Даний матеріал має ряд переваг, на відміну від паперу. Він більш витривалий, стійкий до впливу агресивного середовища, економічно вигідніший, зручніший у використанні, ы до того ж його важче підробити (відтворити).

Бланк-картки виготовляються з полімерного матеріалу – полікарбонату, покритого з обох сторін декількома шарами плівок. Далі, на обидва боки бланку спеціальними видами друку наносяться постійні реквізити та перемінні данні (персоналізація) [5 4 с.]. Захисні плівки несуть в собі не лише захисну функцію, але й функцію захисту від підробок. На одній із вищевказаних плівок розміщуються захисні голографічні елементи.

Довгий час посвідчення подія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу в Україні виготовлялись переважно Консорціумом «ЄДАПС» – українською компанією, яка займалась виробництвом ідентифікаційних документів та інформаційних систем. Була заснована у Києві у 2004 році 8 компаніями-членами, які працювали у сфері захищеного друку та інформаційних технологій. «ЄДАПС» є творцем галузі захищеного друку в нашій державі. До складу консорціуму входили 9 провідних підприємств України у сфері захищеного друку та інформаційних технологій. З 2004 року консорціум реалізовував масштабні державні та корпоративні проекти з розробки та впровадження ідентифікаційних документів, реєстрів, баз даних, автоматизованих систем обліку та управління інформацією. Глобальна група компаній, що входила до складу консорціуму «ЄДАПС», забезпечувала замкнутий цикл виробництва ідентифікаційних документів та інформаційних систем, захисту товарів та документів від підробки. «ЄДАПС» мав власну наукову базу світового рівня, високотехнологічне виробництво та сервісну мережу для підтримки та супроводу проектів «під ключ».

Консорціум «ЄДАПС» реалізував понад 300 великих проектів. За версією журналу ID World входив в топ-50 світових виробників електронних паспортів[3]. Документи, розроблені та упроваджені консорціумом високо оцінені ICAO, ЄС, ОБСЄ, Інтерпол. «ЄДАПС» виробляє електронні паспорти та id-картки для співробітників Інтерпол. У складі вищевказаного підприємства створені повністю сертифіковані виробничі потужності, включаючи заводи з випуску та аутсорсингу персоналізації платіжних карток VISA та Mastercard. У грудні 2016 року консорціум було розформовано в зв’язку з тим, що він з самого початку був тимчасовим об’єднанням компаній, і що

сумісні цілі, які повинні були бути досягнути завдяки співпраці учасників (реалізація спільних проектів, науково-технічна співпраця та реалізація сумісних будівельних проектів), стали досягнуті [3].

На даний час виготовленням посвідчень водія та свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів в нашій державі займається Поліграфічний комбінат «Україна». Це державне підприємство, лідер з виробництва цінних паперів та документів суворої звітності в Україні [4].

Поліграфкомбінат «Україна» впродовж багатьох років зберігає свої позиції лідера у виробництві захищеної продукції. Сьогодні виробничі потужності підприємства дозволяють виготовляти такі види основної продукції:

– бланки цінних паперів;

– бланки документів суворого обліку та звітності на паперовій основі;

– марки акцизного податку;

– знаки поштової оплати;

– ідентифікаційні документи форматів ID-1, ID-3;

– документи на пластиковій основі.

На сьогоднішній день Поліграфкомбінат «Україна» має сертифікати відповідності вимогам міжнародних стандартів:

– ISO 9001;

– ISO 14001;

– ISO/IEC 27001;

– ISO 45001;

– ISO 14298 та PCI [6].

У процесі розслідування злочинів правоохоронцям нерідко доводиться мати справу з документами, що піддаються частковому підробленню. Часткове підроблення документа полягає у зміні його змісту. Розрізняють наступні способи часткового підроблення документів:

– дописка;

– підчистка;

– змивання;

– травлення;

– заміна частин документа;

– переклеювання фотознімків.

Виходячи з практичного досвіду діяльності експертів в галузі технічної експертизи документів, існують значні труднощі щодо проведення експертиз із встановленням факту повної або часткової підробки документів на пластиковій основі, в основному це стосується свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, як основного документа на право власності на автомобіль.

Останнім часом в умовах науково-технічного прогресу постійно з’являються нові і все більш ефективні способи підробки та впровадження в документообіг підроблених документів. З розвитком технологій, а саме при появі нових пристроїв для друку із великою роздільною здатністю, або з можливістю друку на типографських пристроях, розрізняти документи з такою якістю друку та відносити їх до підроблених стає

складніше або ж взагалі неможливо. Обумовлено це тим, що в умовах сьогодення будь-який громадянин може придбати типографські машини для друку і виготовляти в кустарних умовах документи які відповідають оригінальним документам за способами друку.

Із сучасним розвитком комп'ютерної та поліграфічної техніки, програмного забезпечення, експерти все частіше зустрічаються із проблемою виявлення змін первинного змісту в документах, виготовлених на пластиковій основі. З одного боку, полікарбонатний матеріал дуже стійкий до агресивного середовища і в нього важко непомітно внести зміни, а з іншого боку, якщо це вдається, то виявити такі зміни досить важко.

На теперішній час є декілька способів знищення персоналізованих даних із пластикових документів, не пошкоджуючи сам бланк. Зловмисники навчились за допомогою термічного нагрівання знімати захисні плівки з бланків, потім, використовуючи хімічні речовини, змивати необхідні данні і додруковують змінені. Майже всі пластикові картки та бланки донедавна виготовлялися з поліхлорвінілу, що стає еластичним під дією тепла. Саме ця його властивість підштовхнула зловмисників до використання різних джерел тепла: праски, свічки, гарячої води, пари. При візуальному дослідженні такого бланка без спеціальних приладів помітити зміни майже неможливо. Частіше залишаються тільки незначні пошкодження, помітні під значним збільшенням або під спеціальним освітленням. Встановити первинний зміст документа, який був змінений таким способом вдається дуже рідко. Трапляються випадки знищення первинних записів на пластикових бланках механічним способом (зішкрібанням загостреним предметом, зчищення абразивними речовинами тощо). Такий спосіб легший, але залишає сліди, які помітні неозброєним оком.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновки про те, що постійний прогрес у технологіях друку та захисту, з однієї сторони, дає людству можливість створювати якісні документи суворого обліку, які можуть слугувати тривалий час та будуть зручні у використанні. З іншої ж сторони, такий стрімкий розвиток науки і техніки, а також легкий доступ до майже будь-яких інформаційних джерел та можливість без проблем придбати поліграфічну техніку високої роздільної здатності дає можливість злочинцям використовувати ці надбання людства в злочинній сфері. З часом стає все важче відрізнити якісні підробки від справжніх документів, особливо простим людям, без спеціальних знань та засобів. Для вирішення таких складних завдань експерти постійно повинні вдосконалювати свої знання, мати сучасні прилади та техніку, а також здійснювати заходи щодо співпраці з фахівцями різних країн світу для ефективної боротьби зі злочинністю.

Список використаних джерел

1. Кабанов Г.О., Граціанов А.І., Науменко С.М. Загальні ознаки посвідчення та свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі виробництва Консорціуму ЄДАПС: інформаційний лист. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 22 с.

2. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. Авт. кол. О.В. Воробей, А.В. Кофанов. К.: Нац. Акад. внутр. Справ, 2011. 312 с.

3. Вільна енциклопедія Вікіпедія: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%94%D0%90%D0%9F%D0%A1.

4. Вільна енциклопедія Вікіпедія: URL: https://bit.ly/39HsEAL.

5. Про основні елементи захисту національного посвідчення водія та свідоцтва та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу: інформаційний лист. Київ: ДНДЕКЦ МВС, 2014. 22 с.

6. Офіційний сайт «Поліграфкомбінат Україна»: URL: https://www.pk-ukraina.gov.ua/about-us/narys-pro-pidpryiemstvo.

Лук'янчиков Борис Євгенович,
доцент кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», кандидат
юридичних наук, доцент;
Федченко Володимир Васильович,
заступник директора–завідувач лабораторії
криміналістичних видів досліджень
Київського НДЕКЦ МВС;
Микитенко Ольга Борисівна,
здобувач вищої освіти Університету
економіки, права та інформаційних
технологій «КРОК»

ВЗАЄМОДІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ

Аналіз наукової літератури і слідчої практики свідчить, що стан злочинності попри всіх заходів, які запроваджує уряд, залишається достатньо високим. Так, загальна кількість кримінальних правопорушень зареєстрованих у 2018, 2019 та 2020 роках складала 487133, 444130, 360622 [1].

Зрозуміло, успішна боротьба правоохоронних органів з кримінальними правопорушеннями залежить від їх професіоналізму, досконалого знання чинного законодавства, використання сучасних спеціальних знань і технічних засобів та належної взаємодії між цими органами.

Взаємодія, в теорії кримінально-процесуальної науки та криміналістиці, розглядається як заснована на законі і підзаконних нормативних актах, узгоджена за метою, місцем і часом співпраця слідчого, оперативного працівника і спеціаліста для повного та швидкого розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [2, с. 202].

Для надання науково-технічної допомоги органам розслідування в системі МВС України створені і функціонують науково дослідні

експертно-криміналістичні центри та підрозділи криміналістичного забезпечення національної поліції . Як свідчить практика, така допомога реалізується у формі надання консультацій та висновків з питань, які виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень та безпосередньої технічної допомоги під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК).

Особливого значення така допомога набуває під час проведення слідчих дій для отримання інформації від речей. Однією з таких слідчих дій є освідування, яке слушно розглядають як різновид слідчого огляду, специфічним об'єктом якого є тіло живої людини.

Освідування одна з першочергових, невідкладних слідчих (розшукових) дій, яка виступає передумовою своєчасного та повного розкриття кримінального правопорушення. З аналізу змісту ст. 214 та 241 КПК України освідування можливо розглядати як невідкладну слідчу (розшукову) дію, яка спрямована на встановлення, фіксацію та дослідження слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, які дозволяють у сукупності з іншою інформацією зробити висновок щодо механізму та інших обставин розслідуваної події.

Освідування – слідча (розшукова) дія, яку законодавець дозволяє проводити тільки після внесення відомостей до ЄРДР, і є важливим засобом збирання інформації стосовно події, що розслідують. Освідування, як слідчу дію слід відрізняти від медичного освідування, як засобу перевірки інформації щодо кримінальних проступків, яке може проводитись до внесення відомостей в ЄРДР.

Від якості проведення освідування залежить успіх всього розслідування, а отримана інформація при правильному процесуальному оформленні складає зміст судових доказів. Також необхідно враховувати, що фактичні данні, які збирають під час зазначеної слідчої (розшукової) дії доволі часто неможливо отримати іншим шляхом. Значна роль в процесі проведення освідування належить працівникам підрозділів криміналістичного забезпечення національної поліції, а у разі необхідності і працівникам науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС та співробітникам оперативних підрозділів.

Оперативні працівники завдяки набутому практичному досвіду володіють інформацією щодо хитрощів, до яких вдаються злочинці для приховування слідів та особливих прикмет. Вони допомагають у відшуканні таких місць і слідів, а спеціалісти допомагають документувати та досліджують виявлену слідову картину.

Спеціаліст це учасник провадження, якому відводиться особливе місце у збиранні первинної інформації під час проведення освідування. Оглядаючи тіло живої особи спеціаліст зобов'язаний застосувати спеціальні знання, практичний досвід, власні здібності та сучасні науково-технічні засоби для виявлення і фіксації слідів злочину, особливих прикмет, попереднього дослідження для отримання інформації, яка буде оперативно використовуватись для

встановлення механізму злочину та особи яка вчинила кримінальне правопорушення.

Залучення спеціаліста до провадження освідування сприяє правильній фіксації всіх виявлених слідів, уможливлює здійснення повного комплексу досліджень слідів та речових доказів, виявлених на тілі особи, з метою повного та швидкого розкриття злочину. Зрозуміло, що для правильного виявлення, фіксації і вилучення різноманітних слідів і речових доказів, (кров, сперма, та ін.) мікрочастинки, запахові сліди і т.і. спеціаліст повинен досконало володіти засобами і методами такої роботи, мати в своєму арсеналі необхідні технічні засоби, а також передбачати перспективу можливості дослідження і використання їх у подальшому, та яку оперативну інформацію вони можуть надати для повного та швидкого розкриття кримінального правопорушення.

Слідчий, на відміну від оперативного працівника, здійснює діяльність з розслідування у процесуальній формі, засобами і методами, які регламентовані кримінальним процесуальним законом. Звісно, і слідчий і оперативний працівник, мають право самостійно скористатися техніко-криміналістичними засобами, які знаходяться в арсеналі спеціалістів, але це не завжди виправдовує себе, оскільки відволікає їх від основного напряму діяльності. Досягти найкращих результатів можливо лише за умов чіткого розподілу обсягу роботи між усіма учасниками слідчої (розшукової) дії. При провадженні освідування слідчий виступає організатором усієї діяльності з дослідження тіла живої особи, а спеціаліст, сприяє йому у пошуку слідів і особливих прикмет, правильному описанні ознак, які їх індивідуалізують, пояснює механізм їх утворення, що сприяє висуванню версій, забезпечує документування слідчої (розшукової) дії та її наслідків фотографуванням або відеозаписом, допомагає надійно упакувати об’єкти для їх вилучення та направлення для експертного дослідження. Оперативний працівник також виконує вказівки слідчого, здійснює пошукові дії, допомагає у подоланні протидії, висуває версії щодо імовірних місць утворення слідів і т.п.

В процесі освідування спеціаліст окрім ідентифікаційних питань має реальну можливість вирішувати і діагностичні, які сприяють висуванню версій про подію, злочинця і т.п., а також розшуковій роботі оперативного працівника. Наприклад, він має можливість оцінити придатність сліду до ідентифікації і тим самим вирішити питання про необхідність його вилучення, вирішити питання яким предметом, або якою його частиною і за яких умов залишено даний слід, визначити механізм слідоутворення, і багато іншого [3, с. 29]. Таким чином, вирішення саме таких питань належить до компетенції спеціаліста і сприяє роботі слідчого та оперативного працівника, тобто надає їм первинну орієнтуючу інформацію та спонукає до розкриття злочину за “гарячими слідами”.

Слідчий як керівник розслідування на основі власного переконання, окрім випадків прямо передбачених у кримінально-

процесуальному законі, приймає рішення, чи потрібно взагалі залучати спеціаліста, яка реальна можливість до цього, з якою метою і у яких межах будуть використовуватись його спеціальні знання.

Вирішивши залучити спеціаліста, слідчий одноособово, або разом з керівником підрозділу криміналістичного забезпечення визначає форму співпраці, створює умови для належного виконання всіма учасниками своїх професійних функцій, проводить не тільки інструктаж, а в процесі спілкування прислуховується до їх порад, контролює якість та своєчасність виконання роботи, коригує раніше прийняті рішення та заплановані заходи, аналізує інформацію, яку отримує від спеціалістів в процесі їх роботи, висуває вимоги щодо доповнення отриманих даних. На нього також покладається обов'язок перевірки інформації, яка отримана процесуальним шляхом, та контроль за дотриманням процесуальних строків.

Документування за допомогою фото, відео фіксації цілком покладається на працівника підрозділу криміналістичного забезпечення. Якісно виконана та процесуально правильно оформлена фото-таблиця, відеозапис допомагає, як слідчому, так і оперативному працівнику, правильно сприймати результати освідування. Інколи трапляються випадки, коли під час освідування щось було упущено, а при дослідженні фото, відео матеріалів це можна помітити.

Ще одним, не менш важливим, етапом взаємодії учасників освідування є спільне обговорення його результатів.

Враховуючи вищевикладене можна дійти висновку, що взаємодія всіх учасників освідування, ініціатива кожного з них у вирішенні загального завдання розкриття кримінального правопорушення та викриття винних передбачає спільну узгоджену діяльність спрямовану на встановлення істини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1.Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104403&libid=.

2.Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчикова В. Є. Взаємодія працівників поліції (слідчого, оперативного працівника) з працівниками Експертної служби МВС України при проведенні огляду у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї. *Діяльність підрозділів карного розшуку щодо протидії злочинному обігу вогнепальної зброї в Україні у сучасних умовах* : матер. постійн. діюч. методол. семінару (м. Миколаїв, 3–4 червня 2016 р.). Суми: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. С. 201–208.

3.Тертишник В. М., Слинько С. В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1995. 66 с.

Лук'янчиков Євген Дмитрович,
професор кафедри інформаційного права
та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», доктор юридичних
наук, професор

УНОРМУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ ЗА МИСЛЕНИМ ОБРАЗОМ

Діяльність державних органів із запобігання та розслідування злочинів здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, яка є однією з гарантій захисту прав та інтересів особи. Інструментарієм пізнавальної діяльності цих органів були і залишаються слідчі (розшукові) дії. В теорії кримінального процесу і криміналістики розроблено наукові підходи до визначення слідчих дій та підстави їх класифікації. Кожна слідча дія, від свого зародження, пройшла тривалий час формування, перевірки практикою та нормативного врегулювання, а тому і заслуговує на увагу науковців. Вважаємо за необхідне зупинитися на розгляді лише окремих аспектів такої слідчої дії як пред'явлення для впізнання (ст. 228–230 КПК України).

Здатність психіки людини фіксувати й зберігати у пам'яті образи об'єктів, які нею сприймаються, а у подальшому розпізнавати такі об'єкти з давніх часів використовується як в побуті, так і в практиці боротьби із злочинністю. Так, наприкінці XIX століття в роботі Н. Орлова викладалися рекомендації з тактики пред'явлення свідкам тих осіб, про яких вони мають свідчити, щоб визнали їх особисто [1, с. 51].

За час, що минув від розроблення рекомендацій із застосування в правоохоронній практиці методу розпізнавання об'єктів за образом, що відбився і зберігся у пам'яті людини, відбулися суттєві зміни у нормативному регулюванні порядку проведення слідчої дії – пред'явлення для впізнання, на що нами зверталася увага у попередніх роботах [2].

Тривалий час метод розпізнавання образів використовувався у кримінальному провадженні в межах слідчої дії, яка носила назву «допит при впізнанні» [3, с. 317–320]. Відповідно до чинного КПК України пред'явлення для впізнання є самостійною слідчою дією. Залежно від об'єкта ідентифікації законодавець виділяє такі його види як: пред'явлення для впізнання особи, речей та трупа. Кожен із цих видів має специфічні особливості і заслуговує на увагу. Ми зупинимося на деяких дискусійних питаннях пред'явлення для впізнання особи. Зумовлюється це, як слушно зазначає М. П. Климчук, необхідністю використання слідчим знань в галузі психології, логіки та інших наук з метою подолання психологічних бар'єрів, що виникають під час підготовки, проведення та фіксації результатів пред'явлення для впізнання [4, с. 100–104].

Слід звернути увагу на те, що останнім часом суттєвих змін зазнає ставлення пересічних громадян до правопорушень і співпраці з правоохоронними органами. Певна частина громадян прагнуть ухилитися від співробітництва з цими органами, Причин цьому є багато, що може стати предметом самостійного дослідження. Ми зупинимося на одній із них, що безпосередньо пов'язана з організацією та тактикою пред'явлення особи, яка підозрюється у причетності до злочину, для впізнання.

В ряді випадків особа, яка буде впізнавати вважає, що ця дія відбуватиметься приховано і їй не доведеться зустрічатися віч-на-віч з підозрюваною особою. Тому під час допиту слідчий має психологічно підготувати особу до зустрічі віч-на-віч з тим, хто вчинив відносно неї насилля, або інші протизаконні дії. Особу слід заздалегідь попереджати про можливість зустрічі з підозрюваним і з'ясовувати ставлення до цього. У разі необхідності слід організувати пред'явлення для впізнання в таких умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання не бачить впізнаючого.

Подібний порядок пред'явлення для впізнання передбачено в ряді країн світу. Так, ст. 152 КПК Куби передбачає можливість пред'являти для впізнавання людей в умовах, коли особа, яка впізнає знаходиться у такому місці «де її не видно». В США з метою виключити залякування або інший вплив підозрюваного на свідка, поліцейським пропонується використовувати «одностороннє дзеркало» [5].

Нормативне закріплення порядку пред'явлення особи для впізнання поза візуального спостереження з боку того, кого впізнають знайшло відображення в Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (п. б ст. 15 Закону), як захід забезпечення безпеки таких осіб, а у подальшому в ст. 174 КПК України 1960 року та було підтримано розробниками чинного КПК України. Так, в ч. 4 ст. 228 КПК зазначається «з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням». В подібній редакції викладаються дані положення в КПК Республіки Казахстан (ч. 11 ст. 230) та КПК РФ (ч. 8 ст. 193). Такий порядок пред'явлення для впізнання розглядається як винятковий і застосовується як захід забезпечення безпеки особи. Проте не вказується, якою має бути небезпека для особи, що дозволяє проводити пред'явлення для впізнання поза візуального спостереження. Не знаходимо відповіді і в коментарі до КПК України, в якому зазначається, що воно можливе лише у виняткових випадках, зумовлених наявністю загрози для особи, яка впізнає, з боку того, кого мають впізнавати, чи його оточення. Ніякі інші обставини, окрім наявної загрози безпеці особи, не можна розглядати як приводи для проведення впізнання особи поза її візуальним та аудіоспостереженням [6, с. 502]. Скоріше за усе мова йде про пред'явлення для впізнання як захід забезпечення безпеки особи, яка впізнає.

Подібні заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження передбачені законодавством інших країн. Так, з метою забезпечення безпеки свідка чи потерпілого пред'явлення для впізнання особи, що підозрюється у вчиненні злочину може проводитися за фотознімками (ч. 6 ст. 192 КПК Литовської Республіки).

Пред'явлення для впізнання – складний психологічний процес з багатьма комунікативними потоками, які ініціюються пам'яттю, асоціаціями, емоціями, інтуїцією, логічними побудовами тощо [5, с. 549]. Особа, яка пережила подію злочину (потерпілий, свідок) може перебувати у різному психологічному стані. Для забезпечення її активної участі у кримінальному провадженні мають бути створені сприятливі умови для проведення пред'явлення для впізнання особи, яка підозрюється у злочині. Особа, яка впізнає буде почувати себе більше захищеною, перебувати у спокійному психологічному стані (у міру такої можливості), коли особа, яку впізнають не бачить впізнаючого, не зустрічається з ним поглядом і не може негативно впливати на його психіку. Слушною у цьому плані є думка В. Г. Гончаренка, що пред'явлення особи для впізнання поза візуальним спостереженням того, хто впізнає з виняткових випадків слід зробити загальним правилом, бо воно повністю забезпечуватиме виконання вимог науковості та надійності [7, с. 550]. У цьому плані заслуговує на увагу редакція ч. 5 ст. 221 КПК Республіки Вірменія. Законодавець надає слідчому право вирішувати на власний розсуд необхідність проведення пред'явлення для впізнання поза візуального спостереження з боку особи, яку впізнають.

На завершення слід зазначити, що порядок проведення слідчої дії, коли особа, яку пред'являють для впізнання не бачить і не чує особу, яка впізнає має бути закріплений у ст. 228 КПК. Порядок пред'явлення особи для впізнання має визначати слідчий враховуючи конкретні обставини, що сформувалися під час розслідування. Під час допиту особи, яка буде впізнавати слід з'ясувати її ставлення до ситуації, що склалася, можливості та психологічної готовності зустрітися з такою особою віч-на-віч ще раз.

Список використаних джерел

1. Орлов Н. Опыт краткого руководства для произведения следствий. М., 1833. 96 с.

2. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістична ідентифікація об'єктів за ідеальними відображеннями. Київ: НТТУ «КПІ», 2016. 204 с.

3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Москва, 1958. 703 с.

4. Климчук М. П. Тактика пред'явлення для впізнання особи в Сполучених Штатах Америки. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2018 р.) Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 100–104.

5. Identification Procedures & Preparing the Case for Court. Administration of Justice 104. Rio Hondo College. 2001. August (last revision). Retrieved 2011.07.23.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
7. Гончаренко В. Г. Вибране. К.: Прецедент, 2011. 791 с.

Макаров Марк Анатолійович,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОМУ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Право на захист у неповнолітнього, як одного із суб'єктів кримінального провадження, залишаючись невід'ємною складовою спеціальних процедур *ювенальної юстиції* (визначається в Указі Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 [1]), разом з іншими правами та законними інтересами неповнолітніх, було враховано у Кримінальному процесуальному кодексі України [2] (далі за текстом – КПК України) 2012 року і набуло подальшого розвитку через удосконалення інституту судового контролю та визначення у главі 38 КПК України і в цілій низці його статей відповідних спеціальних норм.

Необхідність відповідності нормам КПК України особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, викликала потребу нормативно-правового врегулювання проблемних питань у сфері захисту прав дітей, що поступово забезпечувалось через прийняття окремих нормативно-правових актів, зокрема: Постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453 [3]; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р [4] та багатьох інших.

Як слушно зауважує Т. Дмитришина, у більшості країн з високим економічним розвитком, високими стандартами дотримання прав людини, ювенальна юстиція функціонує і має багаторічну історію. Врахування міжнародних тенденцій розвитку ювенальної юстиції, наслідків її впровадження, вивчення недоліків може стати важливим фундаментом створення ефективної системи ювенальної юстиції в Україні, яка відповідатиме міжнародним нормам дотримання прав дитини та сприятиме зниженню рівня дитячої злочинності [5, ст. 210].

Системний підхід до комплексного вирішення питання забезпечення права неповнолітньому на захист у кримінальному провадженні потребує виокремлення за двома основними напрямами:

– процесуальної ревізії щодо норм кримінального процесуального закону щодо відповідності міжнародним стандартам у дотриманні прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх у кримінальному судочинстві;

– процесуальної ревізії питань, пов'язаних із колом учасників кримінального провадження, які уповноважені на здійснення процесуальних дій за участі неповнолітніх (малолітніх) та розроблення відповідних рекомендацій щодо їх ефективного застосування та удосконалення.

Визначаючи серед загальних засад кримінального провадження засаду рівності перед законом і судом, законодавець у ч. 2 ст. 10 КПК України, зокрема сформулював відповідні норми, що забезпечують під час кримінального провадження використання неповнолітніми додаткових гарантій.

Так, положення КПК України певною мірою враховують потреби неповнолітніх (малолітніх) осіб у встановлені додаткових процесуальні гарантій щодо забезпечення їхніх прав і законних інтересів при проведенні процесуальних дій. Наприклад, у разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування (ч. 2 ст. 213 КПК України).

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи (статті 226, 354 КПК України), проведенні за їх участю інших слідчих (розшукових) дій (ст. 227 КПК України) забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Окрім того, частинами 2, 3 ст. 226 КПК України встановлюється тривалість допиту малолітньої або неповнолітньої особи (що не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом –понад дві години на день) та необхідність для осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, давання правдивих показань (не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання), а також право малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні (коли участь законного представника може завдати шкоди їх інтересам) та залучити замість нього іншого законного представника.

Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (які не досягли шістнадцятирічного віку) передбачають роз'яснення головуючим обов'язку про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, а також можливість за ухвалою суду бути допитаним поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (частини 2, 4, 5 ст. 354 КПК України).

Водночас, у питаннях встановлення додаткових процесуальних гарантій щодо забезпечення прав і законних інтересів при проведенні процесуальних дій відповідними учасниками кримінального провадження (дізнавачем, слідчим, прокурором, адвокатом, слідчим суддею, судом), які уповноважені на здійснення процесуальних дій за

участі неповнолітніх, на наш погляд, панує певна законодавча неврегульованість.

Так, норми що сприяють дотриманню прав неповнолітнього на стадіях досудового розслідування та судового розгляду через виключну вимогу участі спеціально законодавчо зазначених суб'єктів кримінального провадження визначено ч. 2 ст. 484 (щодо слідчого, дізнавача), ч. 19 розділу XI Перехідних положень (щодо судді) КПК України, а також врегульовано іншими нормативно правовими актами, зокрема Законом України від 05.07.2012 р. № 5076-VI [6], Законом України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [7], Наказом Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509 [8].

Потреба у трансформації національної системи правосуддя щодо неповнолітніх, що проголошена на державному рівні, у систему правосуддя дружнього до дитини, стосовно обсягу прав неповнолітньої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, повинна вирішуватись, зокрема, через запровадження ювенальної спеціалізації слідчого судді.

Так, на слідчого суддю, який здійснює контрольні повноваження у кримінальному провадженні про злочин або суспільно небезпечне діяння неповнолітнього, не розповсюджується положення ч. 14 ст. 31 КПК України щодо спеціалізації судді. На цьому, зокрема, наголошується у п. 3 рекомендаційних роз'яснень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних на кримінальних справ від 23 грудня 2016 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» [9, с. 1–8].

Але при розгляді цього питання слід також враховувати положення частин 1, 2 статті 225 КПК України, згідно з якими слідчий суддя не тільки вирішує питання, пов'язані з розглядом стосовно неповнолітнього обвинувального акту, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а й уповноважений здійснити допит неповнолітнього свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Набуття особою права на заняття адвокатською діяльністю передбачено у розділі II Закону України від 05.07.2012 № 5076-VI [6]. Водночас, означеним Законом не передбачено спеціальних вимог до адвоката, уповноваженого на захист прав дитини у кримінальному провадженні. Правову дефініцію «ювенальний адвокат» не визначено в жодному вітчизняному нормативно-правовому акті.

Вважаємо, що ювенальним адвокатом, окрім загальних вимог, визначених Законом України від 05.07.2012 № 5076-VI, може бути адвокат, який має стаж роботи не менше 5 років, склав кваліфікаційний іспит за відповідною спеціалізацією, пройшов стажування та отримав відповідне свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, пов'язаною із захистом прав неповнолітніх, а також включений до реєстру «ювенальних адвокатів». Такий адвокат зобов'язаний щорічно проходити психологічне обстеження, тестування, та приймати участь у

заходах з підвищення кваліфікації на регіональному рівні (не менше двох заходів на рік, загальною тривалістю не менше двадцяти годин).

Водночас, не може бути ювенальним адвокатом особа, яка окрім дотримання вимог встановлених ч. 2 ст. 6 зазначеного вище Закону України, має погашену чи зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (передбачених статтями 152–156-1 Кримінального кодексу України, а також проти громадського порядку та моральності (301-1–303 КК України).

Безумовно, питання забезпечення неповнолітньому права на захист у кримінальному провадженні не вирішуються виключно ювенальною спеціалізацією (кваліфікаційними вимогами) окремих учасників кримінального провадження та потребують подальших наукових розвідок щодо їх ефективного застосування та удосконалення.

Список використаних джерел

1. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. *Верховна Рада України* / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийн. 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. *Верховна Рада України* / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#n10.

4. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text.

5. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. Підприємство, господарство і право. 2021. № 1. С. 210–219. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.37.

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України* / Законодавство України : офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

7. Про судоустрій та статус судів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

8. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509. *Верховна Рада*

України / Законодавство України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text.

9. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Рекомендаційні роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2016р. // Юридичний вісник України. 3–9 березня 2017 р. № 9. – Інформаційно-правовий банк. – С. 1–8.

Марков Михайло Миколайович,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО НА ПРИКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть в ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі.

В Європі давно є поширений метод допиту підозрюваного, який не пов'язаний з насильством щодо отримання інформації поліцією, відомий як процесуальне (або слідче) інтерв'ю (investigative interviewing). Він повністю відповідає підходам, на яких КЗК традиційно наголошує: мета питань, що ставить особі поліція, полягає в отриманні точної та надійної інформації, яка дозволить дізнатися правду про події, щодо яких ведеться розслідування, а не в отриманні зізнання від особи, яка вже в очах того, хто її допитує, є винною. Комітет неодноразово підкреслював, що слідство має рухатися «від доказів до підозрюваного», а не «від підозрюваного до доказів». Такий підхід повинен застосовувати кожен правоохоронець – від тих, хто затримує особу, до слідчих, – а також має поширюватися на всю систему кримінального правосуддя [1].

Методика процесуального (слідчого) інтерв'ю, що виникла в контексті масштабних реформ поліції Англії та Вельсу на початку 90-х років минулого століття, не лише змінила характер спілкування слідчих із підозрюваними, свідками та жертвами злочинів, але й суттєво вплинула на зміну світогляду правоохоронців. Розвиток цієї методики у практиці норвезької поліції дав інший приклад, що надихає фахівців у всій Європі. Саме цій темі приділено значну увагу у 28-й Загальній доповіді КЗК [2].

Проаналізувавши міжнародний досвід, можливо зрозуміти те, що наразі органи правопорядку Європейських країн, використовують два основні підходи до проведення допиту в межах кримінального провадження - це так званий обвинувальний (accusatorial) підхід та підхід, який передбачає застосування методів опитування, спрямованих на збір інформації (information-gathering methods).

Варто зазначити, що обвинувальний підхід допиту підозрюваних зазвичай є притаманний для країн із тоталітарним та посттоталітарним режимами правління. Водночас методи допиту з використанням елементів обвинувального підходу є доволі поширеними й у таких країнах, як США, та окремих провінціях Канади (так звана REID-модель допиту – див. розділ 1.2) [3].

На противагу, такі країни, як Великобританія, Норвегія, Нова Зеландія та Австралія, змінили свою практику проведення допитів на методи, орієнтовані для збирання об'єктивної інформації. Законодавство цих країн прямо забороняє використання закритих і навідних питань, а також будь-яких маніпуляцій, що вводять в оману підозрювану особу під час допиту (наприклад, демонстрація фальшивих доказів) [4].

Розглянемо метод процесуального інтерв'ю – це фактично альтернатива традиційному допиту. Він спрямовує поліцейських та представників інших правоохоронних органів на проведення систематичного та всебічного розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення, а також запобігає встановленню передчасних висновків по справі.

Можливі декілька моделей процесуального допиту, тобто можна класифікувати залежно від домінування одного з підходів до опитування. Так, зокрема, можна говорити про:

– класичні моделі процесуального інтерв'ю, які повністю заперечують застосування обвинувального підходу. До цієї категорії можна віднести моделі PEACE та KREATIVE;

– гібридні моделі – різновиди процесуального інтерв'ю, які дозволяють використання обвинувального підходу за певних умов. До цієї групи можна віднести моделі REID, PHASE, а також модель когнітивного допиту, що використовується в деяких провінціях Канади;

– спеціалізовані моделі – до цієї групи можна віднести моделі процесуального інтерв'ю, які орієнтовані на опитування окремих цільових груп (NICHD, WISCI).

Наприклад, у Канаді протягом останніх двох десятиліть активно використовується модель допиту з назвою «Когнітивний допит» або «Судовий допит». Ця модель «м'якша», ніж чиста методика REID, що використовується в США, але вона більш стверджувальна (або напружена), ніж модель PEACE. В основному, вона об'єднує багато методів техніки REID, але дозволяє слідчим, які вважають, що перед ними «не той» підозрюваний, відступити, а не наполягати на визнанні ним вини.

Також ця модель допиту передбачає застосування психологічного тиску на підозрювану особу з боку слідчого у випадках, коли останній впевнений у наявності переконливих доказів вини підозрюваного. Так, зокрема, у таких випадках слідчий може відмовлятися слухати про будь-яке заперечення участі підозрюваного у злочині та ігнорувати те, що, на його думку, є брехнею або спробою підозрюваного відсторонити себе від злочину, коли докази протилежного є переконливими [1].

Отже, можна зробити такі висновки, щодо допиту підозрюваного в Європейських країнах. Європа є противником насильницького методу допиту, тому майже у всіх країнах правоохоронні органи дотримуються саме «процесуального інтерв'ю». Так, як така модель допиту спрямовує на систематичне та всебічне розслідування обставин кримінального правопорушення, а також запобігає встановленню передчасних висновків по справі.

Список використаних джерел

1. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/07/investigationresearch_web.pdf.

2. 28th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment / CPT/Inf (2019)9. Paragraphs 73–81.

3. Costanzo, M. & Redlich, A. (2010). Use of physical and psychological force in criminal and military interrogations. In J. Knuttsson, & J. Kuhns (Eds.), Policing around the world: Police use of force. Santa Barbara: Praeger Security International; Leo, R. A. (2008). Police interrogation and American justice. Cambridge: Harvard University Press.

4. Bull, R., & Soukara, S. (2010). What really happens in police interviews. In G.D. Lassiter & C.A. Meissner (Eds.), Police interrogations and false confessions: Current research, practice, and policy recommendations. Washington, DC: American Psychological Association.

Мартинюк Ірина Миколаївна,
головний судовий експерт відділу мистецтвознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності ДНДЕКЦ МВС м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

Необхідність застосування у кримінальному процесі наукових, технічних та інших знань пов'язана з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Яким би ерудованим та добре підготовленим не був слідчий, він завжди залишиться спеціалістом у вузькій галузі. За межами його професійних знань та навичок знаходиться багатий потенціал науки, техніки, мистецтва, чим він належним чином не володіє [1]. Тому пізнання події злочину та особи, яка його вчинила, вимагає від слідчого та інших учасників кримінального процесу застосування різних спеціальних знань та навичок у певних видах діяльності.

Російський судовий і громадський діяч, правознавець і літератор, доктор кримінального права А. Ф. Коні у своїх працях «Суд – наука – мистецтво» міркував про поняття та широкого застосування спеціальних

знань у судовій діяльності того часу. Він зазначив, що «судова практика дуже часто примушує звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи у них центр ваги провадження, або звертатися за допомогою до обізнаних людей, тобто експертів, у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел» [2]. Схожа картина застосування спеціальних знань збереглася і до сьогодні.

Історія становлення та застосування спеціальних знань тісно пов'язана з розвитком загальнотеоретичних знань, виникненням та розвитком на базі загальнотеоретичних знань криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних (спеціальних) знань; залучення спеціалістів у процес розслідування кримінальних проваджень; використанням наукових знань при проведенні експертних досліджень, які є доказами у кримінальному провадженні.

Проведений аналіз наукових досліджень поняття «спеціальні знання» показує, що вчені по-різному підходять до його визначення. Не дивлячись на відносно довгий термін використання поняття «спеціальні знання», серед вчених немає єдиного чіткого погляду на його визначення. В. Г. Гончаренко та інші вчені розглядають спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватись у сфері процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин розслідуваного кримінального правопорушення, збору та закріплення доказів тощо [3].

Необхідність використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень у сфері інтелектуальної власності, а саме, у фармацевтичній галузі обумовлена, перш за все, специфікою предмета злочинного посягання і способом скоєння вказаних злочинів.

Необхідно розглянути форми використання спеціальних знань при розслідуванні правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

1. Безпосереднє використання спеціальних знань слідчим. Безпосереднє застосування слідчим при виконанні ним своїх процесуальних функцій спеціальних знань у галузі правових та інших наук, якщо останніми він також володіє. Отже, слідчий може самостійно застосовувати у своїй діяльності будь-які спеціальні знання та науково-технічні засоби, якщо він вважає, що достатньо ними володіє для вирішення конкретних питань. У інших випадках він повинен залучати спеціаліста та експерта або коли їх участь на досудовому слідстві є обов'язковою за законом. Саме таким шляхом йде практика застосування слідчими спеціальних знань, що повністю відповідає процесуальному становищу слідчого та виправдано з точки зору його відповідальності за кінцеві результати досудового слідства.

2. Участь спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Велику групу процесуальних суб'єктів застосування спеціальних знань складають спеціалісти. Участь спеціаліста при проведені слідчих (розшукових) дій передбачена ст. 71 КПК України.

Більшість науковців, серед них В. Г. Гончаренко, А.В. Дулов, Є. І. Зуєв, П. П. Іщенко, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль, розглядають спеціаліста як спеціального помічника, що

надає консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

У галузі фармацевтики постійно розробляють та створюють нові лікарські засоби з новими назвами. Факт подібності назв лікарських засобів не потребує для споживача жодних доказів. Під час збору та аналізу інформації в період розслідування злочинів щодо встановлення незаконного використання торговельної марки одним з етапів є порівняння зображення торговельної марки, якій надано правову охорону в Україні, а також за міжнародною реєстрацією, з виявленим позначенням на ймовірно контрафактному товарі. Проблема контрафактних лікарських засобів, дійсно, властива практично всім країнам, Україна не виняток. Досить часто трапляються підроблені лікарські засоби як іноземного так і вітчизняного виробництва. Найчастіше це найвживаніші та найпопулярніші ліки, тобто ті, на які є попит у різних верств населення. У зв'язку з цим слідчий об'єктивно вимушений запрошувати відповідних спеціалістів для надання допомоги під час розслідування такого роду злочинів [4]. Така необхідність викликана також тим, що під час розслідування виникає ціла низка спеціальних завдань, у вирішенні яких слідчому здатна надати допомогу лише особа, яка володіє певними знаннями, навичками і досвідом діяльності у галузі фармацевтики, поліграфії (упакування оригінальної продукції може мати певний вигляд, спосіб нанесення зображень, а також містити кінеграми – голографічні зображення у вигляді візерунків або розеток), а також інтелектуальної власності.

3. Призначення і проведення судових експертиз, як одна з процесуальних форм застосування спеціальних знань і технічних засобів. В. В. Семенов у висновках своєї дисертації заначив, що «… судова експертиза є вищою формою використання спеціальних знань» [6]. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [5]. Реалізація спеціальних знань експертом втілюється у проведенні досліджень за постановою слідчого про призначення судової експертизи. Під час розслідування правопорушень у сфері інтелектуальної власності вкрай необхідними є призначення та проведення судових експертиз. Основним запитанням, що зазвичай ставиться на вирішення судової експертизи в таких справах є з'ясування тотожності чи схожості протиставлених торговельних марок та позначень, наявних на контрафактному товарі, настільки, що їх можна спутати. Під час проведення експертизи торговельних марок у фармацевтиці необхідний максимально суворий підхід, адже змішування таких марок і, відповідно, виробів, які маркуються ними, може мати небезпечні наслідки для здоров'я чи життя людини. Також

запитання щодо схожості торговельних марок до ступеня змішування виникає коли позначення, що конкурують, є тотожними або суттєво схожими за власними ознаками (фонетичними, семантичними та графічними) [7], при цьому потрібно зазначити, що схожість позначень може зумовлюватись як збігом суттєвих власних ознак різних видів, так і збігом суттєвих власних ознак одного виду. Під час незаконного використання торговельних марок звичним явищем є незначна видозміна порушником її зображення – його імітація, котра при порівнянні з автентичним знаком (еталоном) не є йому тотожною, наприклад, Хондроксид/Хондроксил», Екзодерил/Екзо-Дерм, Calsura/Calsorin, Albuman/Albunorm, Biocef/Biocert.

Отже, однією з проблем розслідування порушення прав інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі є неоднозначність використання спеціальних знань. З'ясовано, що основним видом знань обізнаних осіб, що залучаються під час розслідування незаконного використання торговельних марок у фармацевтичній галузі, є знання у сфері інтелектуальної власності. Це дозволило встановити сучасні уявлення про обсяг, межі та суттєві ознаки спеціальних знань та визначити їх як наукові та/або практичні знання у будь-якій сфері людської життєдіяльності, що є неочевидними для учасника процесу, який їх застосовує, в межах наданих повноважень, для вирішення питань, що виникають під час здійснення правосуддя [8].

Список використаних джерел

1. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М.: Юристъ, 1997. – С. 281.

2. Кони А.Ф. Собрание сочинений: В 8 т. / А.Ф. Кони. – М.: Юридическая литература, 1966. – Т. 1. – С. 192–193, 200.

3. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы): Монография / В.И. Гончаренко. – К.: Вища школа, 1980. – С. 11, 112–115; Корухов Ю.Г. Правовые основания применения научнотехнических средств при расследовании преступлений / Ю.Г. Корухов. – М.: ВЮЗИ, 1974.– 30 с.; Постика И.В. Судебно-исследовательская фотография как отрасль специальных криминалистических знаний / И.В. Постика // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1969. – №. 6. – С. 207.

4. Галанов В.А. Взаимодействие органов следствия и дознания в процессе расследования уголовно-наказуемых нарушений авторских прав в области распространения контрафактной продукции: дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Владимир Александрович Галанов. – Саратов, 2003. – С. 148; Кузнецова С.П. Возможности использования специальных знаний по делам о нарушении прав интеллектуальной собственности / С.П. Кузнецова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск № 3. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Засл. проф.

М.С. Бокаріуса, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; Ред. колегія: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. – Харків: Право, 2003. – С. 570.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI (1993), зі змінами та доповненнями URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

6. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.

7. Лєвічева О.Д.: Експертиза об`єктів промислової власності: заявки на знак для товарів та послуг (торгівельну марку) і кваліфікованого зазначення походження товарів та послуг та/або права використання зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару. Київ: Ін-т інтел. власн. і права, 2006. 128 с.

8. Поліщук І.Ю.: Розслідування незаконного використання торговельних марок: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 309 с.

Мельник Оксана Вікторівна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Камінська Олександра Леонідівна,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

СУТНІСТЬ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА»

Допит особи є однією з першочергових слідчих дій, від якого залежить перебіг та результат досудового розслідування, адже він включає не тільки процесуальні особливості, а й психологічні. Саме тому необхідно досить серйозно підходити до його проведення, особливо коли допит проводиться за участі неповнолітньої особи. Слідчий, дізнавач, який працює з неповнолітніми, зобов'язаний докладати максимум зусиль для забезпечення прав і свобод останнього під час проведення досудового розслідування.

За загальними правилами, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати (ст. 224 КПК України). Допит неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря та не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ст. 226 КПК України) [2]. Але потрібно враховувати також те, що педагог не завжди володіє достатніми для такої ситуації знаннями, на відміну від психолога. Педагог займається тільки вихованням і навчанням дітей, натомість психолог являється фахівцем у галузі дитячої (підліткової) психології, та може допомогти слідчому, дізнавачу встановити психологічний

контакт із неповнолітнім підозрюваним, правильно ставити йому запитання та порадити більш доречну тактику проведення допиту. «Правильна» взаємодія слідчого (дізнавача), психолога з дитиною-правопорушником являється більш ефективною при проведенні допиту та призводить до мінімального травмування психіки неповнолітнього (в якому б статусі він не перебував). Вважаємо, що для удосконалення системи досудового розслідування щодо неповнолітніх необхідно забезпечити правову визначеність статусу педагога та психолога, а також критерії їх вибору та залучення [3].

Проведення допиту неповнолітнього підозрюваного обов'язково вимагає врахування вікових особливостей та попередньої підготовки слідчого, дізнавача. Так, правоохоронець повинен обрати місце й обстановку для допиту неповнолітнього підозрюваного, де останній відчуватиме себе в безпеці. Це може бути дитячий садочок, школа, місце проживання неповнолітнього чи спеціально обладнаний кабінет слідчого, дізнавача або психолога. Для проведення допиту необхідно також вивчити індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього, його захоплення, схильність до фантазування, соціальне оточення, - відношення з друзями, членами родини. Слідчий, дізнавач повинен з'ясувати в якому емоційному стані перебувала неповнолітня особа в момент вчинення суспільно-небезпечного діяння.

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для удосконалення системи досудового розслідування щодо неповнолітніх необхідно забезпечити єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «зелена кімната» [3]. Одним із головних завдань «зеленої кімнати» є виявлення та документування протиправної (злочинної) діяльності, вчиненої дитиною чи за її участі. Основна мета проведення допиту дитини в такій кімнаті – це запобігання повторній травматизації її психіки в процесі спілкування. Це відбувається завдяки психологічно комфортній атмосфері, в якій перебуває дитина. «Зелена кімната» сприяє щирому спілкуванню з дорослими, яким так не довіряють підлітки. Для цієї категорії осіб необхідний соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги, спрямовані на ресоціалізацію неповнолітнього в майбутньому. Також, обладнання таких кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, має відповідати положенням міжнародних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дитини.

На даний час «зелені кімнати» діють у Києві, Харкові, Львові, Івано-Франківську, Одеській області, Мелітополі, Авдіївці, Дружківці, Слов'янську та є надзвичайно ефективними у розслідуванні кримінальних правопорушень за участі неповнолітніх.

Також хочемо додати, що під час документування допиту слідчому, дізнавачу необхідно вказувати інформацію про місце та час його проведення; осіб, які брали участь; стан дитини і її

висловлювання; зауваження та доповнення учасників допиту; додаткові запитання тощо. Також, під час допиту неповнолітнього правопорушника необхідно звертати увагу на вербальні та невербальні засоби спілкування. Відеозапис такої процесуальної дії допомагає мінімізувати проведення повторних допитів неповнолітнього та являється допустимим доказом у суді [2].

Врахування потреб вищезазначених груп дітей (неповнолітніх правопорушників), яке б суспільно небезпечне діяння вони не вчинили, є свідченням гуманності держави, виявом її соціального та правового характеру, спрямованості на допомогу, врахування потреб та інтересів кожної дитини, незалежно від того, в які життєві обставини вона потрапила. Робота слідчих, дізнавачів у створених в Україні «зелених кімнатах» сприяє підвищенню професійного рівня, надає можливість проведення ефективної та системної роботи з дітьми-правопорушниками.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. URL: https://rm.coe.int/168046eb82.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text.

3. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 року № 1027-р / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text.

Моргун Надія Сергіївна,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;
Терещенко Владислав Сергійович,
студент ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ)

На сьогодні ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є чи ненаймасштабнішим злочином, який вагомо впливає як на надходження коштів до державного та місцевих бюджетів України, так і загалом на суспільне життя кожної людини та держави.

Окремі аспекти доказування під час розслідування ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів в наукових працях розглядали Л. П. Брич, Д. І. Голосніченко, О. А. Марущак,

О. П. Мілевський, Н. А. Потомська, Г. Г. Філоненко, Г. Л. Чигрина та інші. Однак потребують свого більш ґрунтовного розгляду процесуальні аспекти щодо повноти дослідження обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування цього виду злочину.

У частині 1 статті 91 КПК України зазначені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Відповідно до частини 2 статті 91 цього Кодексу, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [1].

Як зазначила О. В. Пчеліна, доказування в рамках кримінального провадження низки обставин у своїй сукупності дозволяють наступне: встановити наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння; визначити наявність в ознаках вчиненого діяння складу кримінального правопорушення; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, які пов'язані із провадженням досудового розслідування; обрати вид і міру покарання; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень [2, с. 187].

У частині 1 статті 94 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Своєю чергою, у частині 1 статті 89 цього Кодексу вказано, що саме суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті в процесі ухвалення судового рішення [1]. Іншими словами, ті докази, які оцінюють уповноважені суб'єкти на стадії досудового розслідування, ще не носять характеру остаточно допустимих під час розгляду матеріалів у судовому провадженні та ухваленні судового рішення.

Наведене пояснює, що саме суд, як слушно зазначають В. Г. Дрозд та С. Є. Абламський, відіграє вирішальну роль у визначенні допустимості доказів, ухвалює відповідне рішення на підставі оцінки допустимості, достовірності, достатності та належності доказів, які надали йому сторони на підтвердження своїх правових позицій. У цьому ракурсі суд має брати до уваги загальновизнані в доктрині кримінального процесу критерії допустимості доказів, а саме: 1) дотримання процесуальної форми отриманих доказів; 2) збирання доказів належним суб'єктом кримінального процесу; 3) належне джерело отримання доказів; 4) належний спосіб отримання доказів [3, с. 152].

Погоджуючись із тим, що суд відіграє вирішальну роль у визначенні допустимості доказів, ми проаналізували 50 судових вироків за 2017- 2020 роки (100 %), з яких 16 вироків (32 %) – виправдувальні, 1 вирок (2 %) – у зв'язку із закінченням строків

давності; 34 вироки (68 %) – обвинувальні, з них 13 (26 %) – за угодою про визнання винуватості. На підставі аналізу вироків погоджуємося із О. О. Мельником, що до найбільш поширених способів учинення цього злочину належать: неподання документів, пов'язаних із обчисленням і сплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів; приховування та заниження об'єкта оподаткування [4, с. 123].

З огляду на специфіку вчинення злочину, передбаченого статтею 212 КК України, та його склад, на наш погляд, вагоме значення має саме документальне підтвердження фактів умисного ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання, адже показання свідків у судовому провадженні зазвичай не можуть відобразити всю суть правопорушення.

Отже, істотними обставинами, які підлягають доказуванню під час розслідування цього злочину є: винуватість обвинуваченого у вчиненні цього злочину, форма вини і мета його вчинення; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або є предметом кримінального правопорушення; а також вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року, № 4651-VI.Редакція від: 14.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 187–190. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590.

3. Дрозд В. Г., Абламський С. Є. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph.* Cuiavian University in Wloclawek, Zaporizhzhia National University. Wloclawek - Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2020. Part 1. P. 150–165. DOI : https://doi.org/10.30525/978-9934-588-63-1.09.

4. Мельник О. О. Основні способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 122–125.

Мірковець Дмитро Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ТА КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

Як відомо, науково-практична дискусія про співвідношення функції правосуддя та контрольної діяльності суду (також судовий контроль визначають як особливу форму правосуддя, його функцію, форму судової влади, принцип кримінального провадження) до цього часу не завершена.

Досліджуючи проблему контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, а зокрема поняття, зміст та місце судового контролю у цій системі, ми дійшли певних висновків також і щодо співвідношення судового контролю і правосуддя, що дає можливість долучитися до згаданої дискусії.

Вважаємо, що судовий контроль є самостійним напрямом реалізації судової влади на досудовому провадженні. Зміст функції правосуддя полягає у вирішенні справи по суті, що відбувається на судових стадіях.

Відмежування функції правосуддя і судового контролю ми убачаємо у наступному:

– за стадією кримінального провадження: судовий контроль здійснюється на досудовому розслідуванні, правосуддя на стадії судового провадження;

– за метою здійснення цих видів судової діяльності, для правосуддя – це вирішення правового конфлікту (за матеріальним правом), а для судового контролю – забезпечення дотримання прав осіб на досудовому розслідуванні;

– За суб’єктами – для здійснення судового контролю визначено спеціального суб’єкта – слідчого суддю. Так, відповідно до КПК України, слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України), суддя – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний (п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України). Законодавець визначає суб’єктів, які здійснюють правосуддя через поняття «суддя» – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний (п.23 ч.1. ст. 3 КПК України);

– за формою судового рішення: для реалізації функції правосуддя – вирок, ухвала, формою реалізації судового контролю є ухвала слідчого судді до порядку розгляду якої та змісту висуваються вимоги залежно від виду обмеження. Судовий контроль має самостійну форму реалізації, а судова практика за напрямом судового контролю – окремий напрям судової практики, що являє правові положення, які сформульовані за результатами розгляду слідчим суддею клопотань та скарг учасників досудового провадження та однакового багаторазового застосування правових норм для вирішення питань, які порушуються у клопотаннях та скаргах. Особливе значення практики судового контролю полягає у тому, вона здатна і часто компенсує недоліки та прогалини КПК України, що виражаються у неврегульованості (недостатньому регулюванні) певних процесуальних відносин та механізмів, що стосуються законності досудового провадження, захисту прав його учасників.

При цьому судовий контроль не відокремлений, а узгоджується і відповідає завданням судочинства, адже судовий контроль на досудовій стадії створює, забезпечує умови для законності судового розгляду, він здійснюється за правилами судового розгляду, його наслідком є рішення обов'язкове для виконання.

Відповідно до ст. 369 КПК України, судовими рішеннями є: вирок – судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті; ухвала – судове рішення, у якому слідчий суддя, суд вирішує інші питання; суд касаційної інстанції у випадках, передбачених цим Кодексом, приймає постанови.

Контекст застосування понять «ухвала слідчого судді», «ухвала суду», включно із одночасним згадуванням у правовій нормі у вигляді переліку (наприклад, ч. 2 ст. 117 КПК України: ухвала слідчого судді, суду про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена в порядку, передбаченому цим Кодексом) дає підстави для висновку про їх законодавче розмежування, а отже і самостійність.

Суттєвим кроком у заповненні законодавчих прогалин, є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 4 жовтня 2019 року № 187-IX, яким, серед іншого, ухвалу слідчого судді було додано до переліку судових рішень (визначено різновидом ухвали). Таким чином, дискусія про обов'язковість виконання ухвали слідчого судді, оскільки вона не є судовим рішенням (з буквального розуміння ст. 369 КПК України до внесення відповідних змін), можливість роз'яснення ухвали слідчого судді та інших пов'язаних питань – вичерпана. Щоправда, наразі не вирішене питання щодо внесення відповідних змін до ст. 382 КК України.

Таким чином, процесуальним результатом судового контролю є постановлення судового рішення у формі ухвали слідчого судді, що має відповідати вимогам, що висуваються до судових рішень і є обов'язковим для виконання.

Нерсесян Армен Сабірович,
старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

ЗАКОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Діяльність захисника у судовому провадженні по суті являє собою надання необхідної юридичної допомоги особам-суб'єктам кримінально-процесуальних відносин. Метою такої правової допомоги є забезпечення конституційного права людини на отримання кваліфікованої допомоги в суді, а також надання додаткових гарантій для забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Однаковою мірою це стосується як відповідача чи обвинуваченого (підозрюваного), так і позивача чи потерпілого та інших учасників провадження у випадку, якщо вони потребуватимуть допомоги захисника на будь-якому етапі провадження.

Забезпечення права людини на захист у суді регламентований міжнародними нормативно-правовими актами, Конституцією України та окремими нормами кримінального процесуального законодавства. Так, зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) зазначається, що: кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя (п. с. ч. 3 ст. 6 «Право на справедливий суд»); кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження (ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту») [1]. У національному законодавстві це право, в першу чергу, передбачене у Конституції України: права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1); кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5) (ст. 55); кожен має право на професійну правничу допомогу; у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59). У КПК України зазначається наступне: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також

реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом (ч. 1 ст. 20); захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його захисником або законним представником (ч. 5 ст. 22); підозрюваний, обвинувачений має право на першу вимогу мати захисника і побачення з ним (п. 3 ч. 3 ст. 42). Ст. 45–54 КПК України визначають порядок участі захисника з боку обвинуваченого (підозрюваного). У ст. 58 КПК України зазначається, що потерпілий також може мати свого представника у кримінальному провадженні, якою може бути особа, що має право бути захисником, а також визначаються права та обов'язки такого представника.

Але попри чітку регламентацію діяльності захисника у судовому провадженні, у сфері законної його діяльності також відбуваються правопорушення, які мають саме суспільно небезпечний характер. Забезпечувати захист від таких кримінальних правопорушень щодо діяльності захисника покликане кримінальне законодавство. Так, КК України містить ряд норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у вказаній сфері: вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці (ст. 397); погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо захисника чи представника особи, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, а також умисне заподіяння захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 398); умисне знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 399); вбивство або замах на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400).

Таким чином, з огляду на вказані кримінально-правові норми, то законна діяльність захисника у судовому провадженні забезпечується на належному рівні. Щодо практичного застосування вказаних норм, то вони практично не застосовуються у 2016 та 2017 роках не було засуджено жодної особи за перешкоджання законній діяльності захисника у судовому провадженні; у 2018 році було засуджено 2х осіб за ст. 398 (Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи), у 2019 році – 1 особу і у 2020 році – 3х осіб за тією самою статтею [2]. Така ситуація свідчить не про те, що в Україна не вчинюються кримінальні правопорушення, пов'язані із перешкоджанням законній діяльності захисника у судовому проваджені, а тим, що ці випадки не фіксуються належним чином і залишаються поза увагою судочинства. Аргументом на користь вказаного є аналіз 13 судових рішень, які стосуються втручання в

діяльність захисника чи представника особи (ст. 397), проведений А.О. Морозом [3]. Також доказом наявності правопорушень у вказаній сфері діяльності є опитування 104 адвокатів України, з яких 61,5 % зазначили, що в Україні існує реальна загроза незалежності в діяльності адвокатів [4].

Таким чином відбувається посягання і на основоположні права та свободи людини, які не отримують належної юридичної допомоги в суді. А це, у свою чергу, вказує на підвищений ступінь суспільної небезпечності досліджуваних кримінальних правопорушень.

Крім того, кримінально-правове забезпечення законної діяльності захисників є недосконалим у питаннях притягнення до кримінальної відповідальності самих захисників за порушення у власній діяльності. Це можуть бути порушення кримінального та кримінального процесуального законодавства; порушення професійної адвокатської етики; порушення прав обвинуваченого чи потерпілого шляхом фальсифікації доказів і порушенням основних принципів судочинства; застосування незаконних методів та засобів для захисту інтересів упередженого правосуддя тощо. КК України не має спеціальних норм для притягнення до відповідальності захисника за вчинення кримінальних правопорушень під час своєї діяльності – це можуть бути лише більш загальні норми (ст. 367 «Службова недбалість», ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів» тощо). Відсутність спеціальної норми для притягнення до кримінальної відповідальності захисника є серйозним недоліком кримінального законодавства України.

Вказані проблеми можуть бути вирішена шляхом ретельного аналізу змісту вказаних норм, виявлення недоліків і вироблення пропозицій щодо їх усунення на основі вивчення як зарубіжного та міжнародного законодавства, так і практики його застосування.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Судова статистика https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

3. Мороз А.О. Кримінально-правове дослідження злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України). Дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: 12.00.08. К. 2017. С. 249–253.

4. Константиновський С.Г. Ключові загрози незалежності адвокатури України на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. 8/2020. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/122.pdf.

Никипорець Сергій Миколайович,
викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ

Аналіз положень статті 269 КПК України (у сукупності з іншими нормами гл. 21 КПК України) дозволяє дійти однозначного висновку про відмінність процесуального порядку проведення візуального спостереження за особою та візуального спостереження за річчю або місцем.

Так, для того аби провести негласну слідчу (розшукову) дію «спостереження за особою» слідчий готує клопотання слідчому судді та погоджує його з прокурором (якщо ініціатором проведення візуального спостереження є прокурор він сам готує та підписує таке клопотання). Клопотання оформлюється відповідно до вимог ст. 248 КПК України.

Слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення візуального спостереження за особою, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) вчинений злочин є тяжким або особливо тяжким; 2) під час проведення візуального спостереження за особою можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Відповідно до ст. 249 КПК України строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці. Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії необхідно продовжити, то слідчий, за погодженням з прокурором, або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про постановлення ухвали згідно з вимогами статті 248 КПК України.

Одержавши ухвалу слідчого судді про дозвіл на проведення візуального спостереження за особою, слідчий вправі прийняти процесуальне рішення про проведення даної НСРД. КПК України не містить прямої вказівки на те як таке рішення потрібно оформляти. Але вважаємо, що це потрібно робити у формі постанови, аби забезпечити можливість безперешкодного використання одержаних фактичних даних як допустимих доказів у кримінальному провадженні [1].

Для проведення візуального спостереження за особою слідчий, як правило, немає ні сил, ні засобів, ні навичок, ні часу. Проте він має право доручити його проведення оперативному підрозділу (ст. 40, 41 КПК України). Для цього він оформлює доручення та направляє його керівнику відповідного правоохоронного органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, що розслідується у даному досудовому розслідувані.

Останній визначає оперативний підрозділ, якому буде доручено організацію та проведення візуального спостереження за особою та направляє доручення його керівнику. Як правило, це гласні оперативні підрозділи, спеціалізація, яких відповідає кваліфікації кримінального правопорушення, що розслідується у даному досудовому розслідуванні [2].

Ці підрозділи майже ніколи не виконують доручення на проведення візуального спостереження самостійно. Натомість, на підставі доручення, вони оформлюють завдання на проведення візуального спостереження, яке надсилають (за попередньою домовленістю) до інших оперативних підрозділів – тих, які спеціалізуються на проведенні візуального спостереження, та мають відповідні можливості. Такі спеціалізовані підрозділи за результатами проведеного візуального спостереження складають документи, на підставі яких, працівник гласного оперативного підрозділу оформлює протокол візуального спостереження з додатками [3].

Цей протокол направляється прокурору, визначеному у дорученні – процесуальному керівнику досудового розслідування. Саме він ознайомлює слідчого з результатами візуального спостереження за особою та вирішує чи використовувати їх у кримінальному провадженні.

Для проведення візуального спостереження за річчю або місцем застосовується спрощена процедура. Адже в цьому випадку не потрібна ухвала слідчого судді. Прийнявши рішення про проведення візуального спостереження за річчю або місцем слідчий, прокурор відразу виносить постанову. Постанова слідчого, прокурора про проведення візуального спостереження за річчю або місцем повинна відповідати вимогам ст. 251 КПК України. Врешті порядок проведення візуального спостереження за річчю або місцем відповідає порядку проведення візуального спостереження за особою.

Законодавчу диференціацію візуального спостереження за певними об’єктами (особами, речами, місцями) вважаємо недоцільною. Адже стеження за певними територіями, будівлями, приміщеннями, предметами (якщо воно ведеться в публічно доступних місцях) здебільшого має на меті виявлення осіб, причетних до злочинної діяльності, та подальше вивчення їх дій. З моменту виявлення цих осіб спостереження проводиться вже стосовно них. Тому коли винесено постанову про візуальне спостереження за місцем або річчю – немає формальних законних підстав стежити за особами, які будуть виявлені таким чином. Отже, спостереження такого роду має сенс лише в разі, коли перебування особи в певному місці або її фізичний контакт з конкретним предметом може бути доказом її вини, а також з метою затримання підозрюваної (розшукуваної) особи. Проте спостереження за річчю або місцем, що проводиться до виявлення таких осіб, не може розглядатися як втручання в особисте життя громадян, обмеження їх прав і свобод. Адже носіями юридичних прав та учасниками правовідносин можуть бути лише

особи. Речі та місця не можуть розглядатися як суб'єкти таких відносин. Тому візуальне спостереження за ними не потребує законодавчої регламентації [3].

У випадку коли візуальне спостереження проводиться за особою та усіма тими людьми з якими вона контактує відбувається юридична колізія: для спостереження за цією особою (об'єктом) одержують ухвалу слідчого судді, а за її зв'язками (контактами) – ні (це не можливо ні юридично ні організаційно). З точки зору кримінального процесуального права відбувається втручання в особисте життя контактів об'єкта, які не мають жодного процесуального статусу.

Отже, доцільно розмежовувати візуальне спостереження за відомими та невідомими (виявленими) особами. У КПК України необхідно запровадити положення, яке б дозволяло проведення візуального спостереження як за відомою (встановленою) особою, так і за не відомою (не встановленою), виявленою в процесі проведення спостереження.

При цьому вважаємо, що візуальне спостереження, відповідно до КПК України, проводиться лише у публічно доступних місцях. Це зумовлює недоцільність законодавчого закріплення процедури одержання дозволу слідчого судді на його проведення (незалежно від об'єкта). Здійснення візуального спостереження без дозволу суду відповідає юридичній практиці багатьох зарубіжних країн. Так. У Великій Британії безпосереднє спостереження, що проводиться для цілей спеціальних розслідувань чи спеціальних операцій, з метою отримання інформації приватного характеру про особу (спеціально визначеної для цілей розслідування чи операції) може бути санкціоновано поліцейськими силами, розвідувальними службами, окремими міністерствами та фінансовими департаментами тощо [4, с. 139]. У США візуальне спостереження (у тому числі з використанням технічних засобів) дозволяється на стадії досудового розслідування без попереднього санкціонування. Для проведення відеоспостереження в публічних місцях не потрібно отримувати рішення суду [4, с. 137]. За сучасним вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством візуальне спостереження за особою не є втручанням у приватне спілкування.

Запровадження аналогічного підходу в нашій державі значно спростило б використання візуального спостереження в межах надання Україною міжнародної правової допомоги іншим державам під час негласних розслідувань [5]

Виходячи з викладеного, встановлення вимог щодо отримання дозволу суду на візуальне спостереження за особою вважаємо необґрунтованим. Цілком можливо проводити його за постановою слідчого, прокурора, оперативного працівника.

Список використаних джерел

1. Венедіктов А.А., Венедіктова Ю.Є. Визначення судом допустимості доказів, одержаних під час проведення негласних

слідчих (розшукових) дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 5. С. 283–285.

2. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Никипорець С. М. Допустимість доказів, одержаних у процесі спостереження за особою, річчю або місцем. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1 (19). С. 49–60.

3. Грібов М. Л. Види візуального спостереження у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 4. С. 11–17.

4. Перепилиця М. М., Манжай О. В. Провадження оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні : монографія. Харків : Вид-во КП Друкарня № 13, 2008. – 248 с.

5. Князєв С., Чернявський С., Грібов М. Міжнародне співробітництво у сфері негласних розслідувань. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 117 (Бер 2021), С. 7–19. DOI:https://doi.org/10.33270/01201174.7.

***Никоненко Михайло Якович*,**
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ ОКРЕМИХ ДІЙ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬСЯ ДО ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДО ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Згідно п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України), досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Отже, за встановленим законом правилом, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Дійсно, логіка у встановлені такого порядку є. Адже повинна бути певна відправна точка, з якої і буде брати початок названа вище стадія кримінального провадження.

Щоправда, стосовно відправної точки хотілось би зауважити, що така процесуальна дія як внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, уявляється, потребує процесуального оформлення. Тобто, йдеться про те, що недостатньо лише прийняти рішення уповноваженою особою про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Логічно, що постає необхідність у оформленні прийнятого рішення. І така необхідність виникає вже навіть через те, що може прийматись уповноваженою особою і кардинально протилежне рішення, а саме – рішення про невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. І коли вже говорити про форму такого рішення, то тут звичайно слід застосувати класичний варіант – винесення спеціальної постанови відповідно до ч. 3 ст. 106 КПК України, де чітко зазначено, що рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови.

Можна було б, звичайно, і не звертати увагу на цей момент щодо оформлення прийнятого рішення і цьому можливо знайшлося б виправдання, адже не всі дії, які проводяться згідно закону потребують винесення попереднього рішення. Візьмемо, наприклад таку процесуальну дію як прийняття пояснення, або, навіть, слідчу дію – допит, яка не потребує винесення спеціальної постанови. Проте, тут є один дуже цікавий нюанс.

Так, згідно п.1 ч.1 ст. 303 КПК України на досудовому провадженні можуть бути оскаржені бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. На перший погляд, неначе нічого особливого в цьому нема: оскаржується бездіяльність певних службових осіб. Проте, якщо на цю ситуацію подивитись глибше, то можливо помітити, що тут не вистачає в ланцюгу дій однієї ланки – відсутнє врегулювання законодавцем прийняття рішення про внесення відомостей або рішення про невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з наведенням конкретних мотивів його прийняття, що, по великому рахунку, і повинно бути предметом оскарження, а не сам факт внесення відомостей. Адже, сам факт внесення відомостей – це вже виконання рішення.

Тобто, йдеться про те, що законодавець повинен був не лише врегулювати у ст. 214 КПК України обов’язок уповноважених осіб внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і у ст. 303 КПК України про оскарження невнесення таких відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а й чітко вказати про обов’язок прийняття уповноваженими особами рішення про внесення чи невнесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, про оформлення такого рішення спеціальною постановою і що така постанова повинна бути вмотивованою.

Проте, тут слід подумати ще над однією проблемою: а чи не буде тоді вважатись початком досудового розслідування не факт внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а факт винесення самої постанови, якою і приймається рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Можливо, що саме це і зупинило законодавця від врегулюванні в законі обов'язку про винесення названої постанови.

Повернемось до встановленого законодавцем загального правила про те, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це правило врегульовано в ч. 2 ст. 214 КПК України. А вже в ч. 3 ст. 214 КПК України законодавець зазначає про можливий відступ від цього загального правила, щоправда, нагадує при цьому про можливе застосування санкцій у разі порушення загального правила.

Так, згідно першого положення ч. 3 ст. 214 КПК України здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених тією ж ч. 3 ст. 214 КПК України, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Про які випадки, передбачені ч. 3 ст. 214 КПК України говорить законодавець, які, в свою чергу, слід розуміти, дають право здійснювати досудове розслідування до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань? Не ставлячи наразі за мету дати відповідь на це питання (адже це потребує окремого ґрунтовного дослідження), звернемо увагу на окремі процесуальні дії, які законодавець дозволив проводити до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути: відібрано пояснення; проведено медичне освідування; отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Звертаємо увагу, що законодавець дозволяє проводити названі процесуальні дії до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань саме для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Тобто, тут вбачається прямий зв'язок із процесом доказування у кримінальному провадженні і ці процесуальні дії законодавець явно вважає одним із способів збирання доказів.

Ускладняється ситуація ще й тим, що законодавець перераховані ним в ч. 3 ст. 214 КПК України процесуальні дії, які він дозволив проводити до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, помістив і в ч. 1 ст. 300 КПК України, де міститься система слідчих дій, які дозволяється виконувати під час досудового розслідування кримінальних проступків, фактично прирівнявши їх за своєю суттю до слідчих (розшукових) дій і ще раз підтвердивши таким чином, що ці процесуальні дії є способом збирання доказів.

Хотілось би звернути увагу лише на окремі моменти, що повинні враховуватись при визначенні доцільності проведення тих чи інших дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Окремі з тих дій, які перераховані в ч. 3 ст. 214 КПК України, за виключенням тих, що пов'язані із затриманням особи (і які потребують окремого самостійного дослідження), можуть бути проведені, але питання в тому – коли і ким?

Так, дійсно, всі інші дії, крім пояснення, висновку спеціаліста, особистого огляду або огляду речей, є такими, що направлені на фіксацію стану речей, обстановки і обставин події, а не на збирання доказів. І здійснюються вони не особами, уповноваженими на проведення слідчих (розшуковий) дій чи інших процесуальних дій. І здійснюються вони (в своїй більшості) не в межах стадії досудового розслідування.

Так, ми ж вилучаємо відеозаписи за результатами фіксації руху транспортних засобів. Ми ж приєднуємо до матеріалів кримінального провадження будь-які документи, складені тими чи іншими особами до початку досудового розслідування.

Тут питання в тому, щоб з'ясувати чи ці документи, які ми приєднуємо до матеріалів кримінального провадження, складені працівником правоохоронного органу чи за ініціативою працівника правоохоронного органу, уповноваженого на проведення процесуальних дій чи ні. І якщо вони складені працівником правоохоронного органу чи за ініціативою працівника правоохоронного органу, уповноваженого на проведення процесуальних дій, то вони будуть за своїм характером процесуальними тому, що порядок їх складання регулюється процесуальним законом. А в іншому випадку вони будуть за своїм характером не процесуальними.

Таким чином, швидше за все, законодавець просто підмінив одні дії іншими, видавши непроцесуальні дії за дії процесуальні.

А що стосується в цілому питання визначеного законодавцем дозволу на проведення вищеперахованих дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, то це питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Одаренко Оксана Василівна,
старший викладач кафедри журналістики
та нових медіа Київського університету
імені Бориса Грінченка

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ВИКЛИКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Перехід до економіки 4.0, тобто ери інтелектуальних машин, зумовлює використання технологій штучного інтелекту (надалі – ШІ) в різноманітних сферах життєдіяльності, зокрема, у сфері права. Наразі, це – «м'який» ШІ, адже під «жорстким» здебільшого розуміють глобальний «Над-Розум». У світі активно формується нормативно-

правова база, що регламентує дослідження у царині ШІ та визначає обсяги і формати його використання в економічному, політичному, соціокультурному контекстах. Слід відзначити зусилля ООН щодо запобігання негативних тенденцій при використанні ШІ, таких як поширення расизму, хибних поглядів та дезінформації; формування та поширення поляризуючого контенту, що спричиняє активізацію і популяризацію навіть маловідомих маргінальних екстремістських угрупувань; упередженість щодо певних соціальних груп / осіб, зокрема, незаконних арештів на підставі даних відео спостереження чи інших систем ШІ, які можуть бути «навчені» на зображеннях осіб певної раси / етносу або врахування району проживання, наприклад, дискримінація людей з «бідних» чи «криміналізованих» районів.

Дослідження у сфері використання ШІ у кримінальному судочинстві розпочалися лише наприкінці 2010-х років (про сучасний рівень див. https://www.abajournal.com/web/article/law-firms-are-slow-to-adopt-artificial-intelligence-based-technology-tools-aba-survey-finds)/), що зумовлює необхідність чіткого формулювання переваг / викликів / загроз, що виникли / можуть виникнути при широкому впровадженні ШІ в цій сфері. Європейська комісія оцінює використання алгоритмів в юриспруденції як «високоризиковий спосіб» та наполягає на унеможливленні використання технологій розпізнавання облич у громадських просторах, крім пошуку дітей, переслідування злочинців та запобігання терористичним актам (доступно за посиланням: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1682).
Європейська платформа CLAIRE Confederation of Laboratories for Artificial Intelligence Research in Europe // https://claire-ai.org/) також декларує орієнтацію на права людини при розробці технологій ШІ.

Аналізуючи міжнародні та вітчизняні теоретичні розробки й практичні приклади використання ШІ на різних етапах кримінального судочинства, ми виділяємо як ***переваги***, так і ***виклики*** використання технологій «м'якого» ШІ. За обмеження обсягу зосередимося на ***викликах,*** виділених авторкою з урахуванням сучасного стану розвитку технологій та нормативно-правової і етичної бази в цій царині. Ризики втручання у систему, навмисне та ненавмисне знищення / заміна даних, виток інформації, зокрема, з вини учасників процесу судочинства та інші проблеми кібербезпеки (відсутність / невикористання шифрування – лише одна з них). Можливість використання діпфейків, як візуальних, так і звукових, для введення в оману учасників процесу судочинства. Проблема точності технологій ШІ. Похибки в аналізі, що здійснюється ШІ, зокрема, щодо розпізнавання образів (наприклад, навчання нейромережі лише тільки на образах представників європеоїдної раси). Можливість генерування власної штучної мови та обміну повідомленнями (на підставі навчання нейромережі), що може істотно спотворювати комунікацію аж до генерації загрозливих повідомлень / спотворення інформаційних масивів. Хибна інформація, що пропонується ШІ для обробки, зокрема, що стосується "Big date" («великі дані»). До того, інформацію може бути навмисно спотворено.

Високий рівень вартості технологій ШІ. Недостатній рівень обізнаності учасників кримінального судочинства в специфіці новітніх інфокомунікаційних технологій, зокрема, технологій ШІ. Як наслідок, некоректна робота із системами ШІ та страх перед ними. Нерозробленість процедур віртуального судочинства. Надзвичайно швидке застарювання нормативно-правових положень порівняно з розвитком технологій. Відсутність чітких нормативів та етичних кодексів щодо використання ШІ. Зокрема, окремо, слід виділити проблеми, пов'язані з порушенням прав людини, наприклад, «глибину» використання даних відеоспостереження чи аналіз результатів «цифрових рейтингів» / «системи соціального кредитування», а також «проблему вагонетки» при прийнятті рішень ШІ. Крім того, це може вплинути на розгляд справ, де фігурантом є сам ШІ. Приклад: загибель двох жінок при аварії автомобілю Tesla, керованому штучним інтелектом («автопілотом»). Випадок стався 17 квітня 2021 р. у США. Також відкритою є дискусія щодо прав та обов'язків ШІ, важлива для кримінального судочинства, адже мають бути визначені межі впливу таких технологій на прийняття рішень на кожному з процесуальному етапів. На наш погляд, при запровадженні ШІ у кримінальному судочинстві має бути врахований «індекс цифрової готовності» країни, рівень медіа грамотності населення та, власно, учасників процесу судочинства, позицію країни щодо дотримання прав людини, вартість самих технологій та рівень супутніх ризиків, здатних значно перевищити користь від застосування ШІ.

Підюков Петро Павлович,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;
Конюшенко Яна Юріївна,
доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КОРОНАВІРУСНА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОМУ Й СВІТОВОМУ СУСПІЛЬСТВУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПОГІРШЕННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЯКІСТЬ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ВІТЧИЗНЯНОГО СУДОЧИНСТВА

Стан світової та національної безпеки України з 2020 року зазнає відчутного занепокоєння, зумовленого стрімким розповсюдженням на планеті нечуваної до цього за своїми масштабами й наслідками коронавірусної пандемії, яка принесла світовому людству значних непоправних втрат. Не стало виключенням з цього і наша держава, хоча спочатку небезпідставно існувало припущення, що до 2021 року ситуація

має значно стабілізуватися. Але сталося зовсім не так, як мріялося кожному з нас. Не зважаючи на вживані в державі і її столиці заходи, як свідчать дані офіційної статистики, поки що не спостерігається більш-менш стійкої тенденції зниження показників захворюваності на коронавірус «COVID – 19» та її наслідків.

Усього з початку пандемії число захворівших на Covid–19 в світі обчислюється вже мільйонами, а померлих – сотнями тисяч людей. В Україні щодобово фіксується у середньому 6,5 тис. випадків захворювання на Covid, не зменшується число померлих від ускладнень, спричинених коронавірусною хворобою.

Станом на 19 квітня цього року кількість жертв коронавірусу в Україні досягла 40 тисяч осіб. Найбільшу кількість випадків зареєстровано у Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Миколаївській областях та м. Києві [1].

Не відбувається поки що помітних очікуваних зрушень позитивного формату від запроваджених на період локдауну обмежень і в стані криміногенної ситуації в столичному й більшості інших регіонів нашої держави. Вони навпаки негативним чином вплинули на забезпечення її стабільності, значно ускладнили ефективність діяльності правоохоронної системи країни загалом і її столиці зокрема, результативність повсякденних правозастосовних і попереджувально-профілактичних зусиль правоохоронних і судових органів.

Як результат, з початку поточного року зафіксовано тенденції сталого зростання динаміки і структури окремих видів злочинних проявів та їх латентність, спостерігається значне погіршення показників розшуку злочинців по прикметах зовнішності, особливо «по гарячих слідах», розкриття й запобігання кримінальних правопорушень, пов’язаних із насильством, насамперед домашнім, проти життя і здоров’я людей, особливо на побутовому ґрунті в помешканнях громадян, а також корисливих посягань на їх власність, честь і гідність – у громадських місцях.

Так, у минулому році органи Національної поліції отримали майже 209 тисяч заяв про вчинення сімейного насильства, тобто по 570 таких повідомлень щодоби. Це на 47 % більше ніж у 2019 році [2].

Документування фактів і обставин вчинених кримінальних правопорушень, формування доказової бази щодо них та їх суб’єктів, залучення громадськості до пов’язаних із цим процесів, значно ускладнені запровадженими на період локдауну режимними обмеженнями діяльності юридичних і фізичних осіб з дистанційним виконанням ними покладених обов’язків, зводять нерідко нанівець зусилля працівників оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури й суду, зумовлюють порушення термінів кримінальних проваджень, дотримання розумних строків виконання відповідних процесуальних дій або прийняття чи реалізації відповідних процесуальних рішень тощо. Усе це призводить до порушень і недотримання вимог загальних засад кримінального провадження (с. 7 КПК України), не сприяє забезпеченню надійного

захисту охоронюваних прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження й зацікавлених громадян, підприємств, установ та організацій.

За свідченням Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, в 2020 році слідчі судді задовольнили 22853 скарг, зобов'язавши внести відомості до ЄРДР і розпочати досудове розслідування. На думку омбудсмена, такій ситуації деякою мірою сприяє і недосконалість чинного КПК України, що зумовлює перешкоди у кримінальних провадженнях, і неналежне виконання його вимог прокурорсько-слідчими працівниками.

Зафіксовані далеко не поодинокі випадки, коли слідчі не виконують вказівок процесуальних керівників, оскільки вони нібито не є документами прокурорського реагування. Це дозволяє уникати будь-якої їхньої персональної відповідальності за відверте порушення прав і свобод людини.

Своєю чергою, слідчі і прокурори «доволі часто вдаються до різних дій, спрямованих на відтермінування ухвал слідчих суддів» – наголошує Уповноважений з прав людини. Торік було порушено 714 проваджень за ст. 382 КК України. Але і тут притягненню до відповідальності перешкоджає диспозиція цієї статті, оскільки у переліку судових рішень відсутні саме «ухвали слідчих суддів», які на думку омбудсмена, нібито не відносяться до «судових рішень». Та й слідчі судді дуже часто зволікають з направленням своїх ухвал суб'єктам кримінальних проваджень. Відсутній поки що і судовий контроль за виконанням таких ухвал.

Аби попередити подібні порушення, він переконаний, що доцільно удосконалити чинне законодавство [3].

На нашу думку, слід підтримати омбудсмена, розробити низку законопроектів щодо змін і доповнень відповідних норм КПК та КК України, а також прискорити хід розпочатої в державі судової реформи.

Незайвим, як нам здається, було б і переведення правоохоронної системи на період локдауну на посилений варіант несення служби, особливо патрульної служби поліції, забезпечити якнайшвидше створення більш досконалої системи запобігання та протидії домашньому насильству, запровадження системного реагування на насильство відповідно до нещодавно затвердженої Кабінетом Міністрів України Програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на 2021–2015 роки, до виконання якої залучено велику кількість центральних органів виконавчої влади (Мінсоцполітики, Мінюст, МВС, МОЗ України), Національна поліція, Офіс Генерального прокурора, Національна школа суддів, Академія адвокатури, обласні і Київська міська державні адміністрації, міжнародні організації та громадські об'єднання [4].

Доречним вважаємо також реально забезпечити підтримання публічної безпеки і порядку в столиці й інших регіональних центрах країни за єдиною дислокацією та з широким залученням до цього громадськості й усього населення України.

Список використаних джерел

1. Оперативна довідка про основні показники захворюваності на COVID – 19 в Україні. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: https://cloud.phc.org.ua/index.php/s/L26pPBzdq8t8yRA.

2. ЗВІТ Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf.

3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=5.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Державну соціальну програму, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text.

Писарчук Роман Вікторович,
заступник начальника Львівського прикордонного загону з оперативно-розшукової діяльності – начальник головного оперативно-розшукового відділу, кандидат юридичних наук;
Щербина Леонід Іванович,
головний науковий співробітник наукової лабораторії № 1 науково-організаційного центру Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ, У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Спектр використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, в кримінальному судочинстві досить широкий. Вони можуть бути основою для прийняття відповідних процесуальних рішень, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів, проведення інших НСРД або слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), наприклад, тимчасового доступу до речей і документів, накладення арешту на майно, проведення обшуку, огляду, встановлення місцезнаходження осіб, що перебувають у розшуку, та їх затримання тощо. Проте, основною метою їх здійснення є отримання відомостей про тяжкий або особливо тяжкий злочин та особу, яка його вчинила, або, інакше, – отримання фактичних даних, на підставі яких можна встановити наявність чи

відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Порівняно із загальною кількістю проведених НСРД, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, лише відносно незначна кількість їх результатів використовується як докази в кримінальному провадженні. Серед основних причин цього – окремі недоліки правового регулювання, фіксації ходу і результатів таких дій, порушення процесуальних строків їх передачі прокурору, недосконала процедура розсекречування матеріальних носіїв інформації (далі – МНІ) тощо.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК України, протоколи про проведення НСРД з додатками не пізніше ніж через 24 години з моменту припинення зазначених дій передаються прокурору [1]. В п. 4.3 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженій наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації ДПС України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 (далі – Інструкція 2012 р.) унормовано, що протокол про результати проведеної НСРД з додатками не пізніше 24 годин після його складання передається прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [2].

Порівняння наведених правових норм свідчить про їх колізію, неузгодженість. Згідно роз'яснення Міністерства юстиції України (лист від 26 грудня 2008 р. № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії») у разі існування суперечності між актами, прийнятими різними за місцем в ієрархічній структурі органами – вищестоящим та нижчестоящим, застосовується акт, прийнятий вищестоящим органом, як такий, що має більшу юридичну силу [3], тобто, в даному випадку необхідно керуватися нормою ч. 3 ст. 252 КПК України.

Проте, протягом терміну проведення НСРД може бути складено декілька протоколів, наприклад, при арешті, огляді та виїмці кореспонденції (ч. 4 ст. 262 КПК України). У зв'язку з цим постає питання щодо моменту їх передачі прокурору – після складання протоколу чи закінчення проведення такої дії? Зважаючи на зазначене редакційного уточнення потребує як норма ст. 252 КПК України, так і відповідні положення Інструкції 2012 р., бо якщо протокол складений пізніше визначного законом терміну, то виникає закономірне питання, чи були дотримані строки проведення НСРД, і як наслідок, чи є отримані результати допустимими доказами?

Мають місце випадки, коли процесуальні документи підписуються не уповноваженими особами, наприклад, протоколи зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – співробітниками оперативно-технічних підрозділів, незважаючи на те, що проведення цієї дії доручалося слідчим,

прокурором іншому оперативному підрозділу. В окремих випадках є розбіжності в змісті протоколу про проведення НСРД, пов'язаної із втручанням у приватне спілкування, із відомостями, зафіксованими на МНІ, що виступає його додатком. Викладене свідчить про необхідність дотримання визначеної законом процесуальної форми фіксації ходу і результатів таких НСРД, що є передумовою їх подальшого використання в кримінальному судочинстві.

Відповідно до п. 5.26 Інструкції 2012 р. МНІ, що містять відомості, отримані в результаті проведення НСРД, мають бути розсекречені в максимально стислий строк, але не більше 10 діб з моменту отримання клопотання прокурора. Проте, розсекречені матеріали інколи надходять наприкінці досудового розслідування, що позбавляє слідчого можливості використати здобуті результати в кримінальному провадженні, наприклад, допитати підозрюваного щодо фактів і обставин, викладених у протоколі НСРД та долучених до нього додатках. В окремих випадках, як зазначає Н.О. Антонюк, уповноважений орган може взагалі відмовити в розсекречуванні МНІ, які стосуються конкретної НСРД, з підстав, що розголошення цих відомостей завдасть шкоди національній безпеці України або іншим охоронюваним законом інтересам. На підтвердження викладеного вченою наводиться правова позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), згідно якої за певних обставин частина доказів може не розкриватися стороні захисту, зважаючи на необхідність захисту важливих суспільних інтересів або забезпечення прав інших осіб, чиє життя, свобода або безпека можуть бути поставлені під загрозу. Про це, зокрема, йдеться у рішеннях ЄСПЛ в справах «Leas v. Estonia» від 06 березня 2012 р. (п. 78), «Якуба проти України» від 12 лютого 2019 р. (п. 44), «Doorson v. the Netherlands» від 26 березня 1996 р. (п. 70) та свідчить про те, що право на розкриття усіх доказів у кримінальному провадженні не є абсолютним [4].

У контексті викладеного слушною видається пропозиція М.А. Погорецького і І.О. Сухачової щодо віднесення відомостей про факт і методи проведення НСРД не до державної таємниці, а до таємниці слідства, з одночасним посиленням відповідальності за розголошення цих даних [5, с. 133]. Вбачається, що її реалізація на практиці дещо спростила б вирішення низки проблемних питань у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р.

№ 114/1042/516/1199/936/1681/51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text.

3. Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 р. № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text.

4. Антонюк Н. «Висновки ВС щодо відкриття матеріалів НС(Р)Д у порядку ст. 290 КПК». *Закон і бізнес*. 21.03–03.04.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/141951praktika_vs_schodo_vidkrittya_materialiv_nsrd_v_poryadku_st2.html.

5. Погорецький М.А., Сухачова І.О. «Застосування негласних слідчих (розшукових) дій при розслідування корупційних злочинів: окремі проблемні питання». *Науковий вісник Національної академії СБ України*. 2020. № 78. С. 128–135.

Романов Максим Юрійович,
старший слідчий в особливо важливих справах Головного слідчого управління Національної поліції України, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДІЗНАВАЧА ТА ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в досудовому розслідуванні кримінальних проступків є одним із найбільш пріоритетних питань не лише кримінального процесу, а й адміністративного права. Від належної організації взаємодії суб’єкта досудового розслідування (у даному випадку дізнавача)залежить рівень забезпеченості правами і свободами осіб у кримінальному процесі загалом.

Тому, нами аргументується необхідність наукових розвідок у напрямі організаційно-правових засад взаємодії дізнавача та прокурора в досудовому розслідуванні, оскільки безперешкодне та ефективне комюніке дозволить ефективно здійснювати захист прав і свобод людини і громадянина, чиї права були порушені, а також досягати інших, визначених чинним законодавством України завдань кримінального процесу.

Поняття взаємодії, вченими тлумачиться по різному, тому для більш ефективного використання наукової термінології пропонується узагальнити існуючі наукові підходи до її тлумачення з метою подальшого її застосування в дослідженні.

Так, об’єктивну необхідність взаємодії, що зумовлюється водночас спільністю завдань, що стоять перед різними відомствами, органами та підрозділами, уповноваженими протидіяти злочинності, та відмінностями в їхньому функціональному та структурному стані, неодноразово досліджували авторитетні вітчизняні вчені [1, с. 27].

Наприклад, Г. Бондар стверджує, що взаємодія існує там, де наявний спільний інтерес, а тому під час розслідування злочинів взаємодія існує між правоохоронними органами, оскільки вони мають одну мету – розкриття та розслідування злочинів [2, с. 46-48], а В. Ковальов наголошує на тому, що взаємодія проявляється насамперед у консолідації сил і засобів взаємодіючих суб'єктів для досягнення єдиної мети [3, с. 24].

Таким чином, взаємодією дізнавача з прокурором у досудовому розслідуванні кримінальних проступків, перш за все є комплекс передбачених законодавством України спільних дій обох суб'єктів, що спрямовані на досягнення завдань та цілей досудового розслідування, що в свою чергу, встановлені Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України).

Водночас, для встановлення предмета взаємодії, вбачається необхідним визначити спільність виконуваних обов'язків і повноважень, тобто те коло завдань, під час виконання яких, власне й відбувається взаємодія між дізнавачем і прокурором.

Так, відповідно до Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, основною функцією є організація взаємодії підрозділів дізнання з іншими підрозділами Національної поліції, слідчими та детективами інших правоохоронних органів, суб'єктами, що здійснюють судово-експертну діяльність, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [4], що здійснюється безпосередньо дізнавачем у досудовому розслідуванні, шляхом складання процесуальних документів, що потребують погодження із певним суб'єктом чи спрямовані на доручення проведення певних дій, або мають на меті отримання дозволу на проведення певних процесуальних дій.

Водночас, функції прокурора в досудовому розслідуванні кримінальних проступків визначаються рядом нормативно-правових актів різного рівня юридичної сили. Насамперед, статтею 131^1 Конституції України, встановлюється, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [5].

Водночас, Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» встановлено правові засади організації і діяльності прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, а також систему прокуратури України.

Стаття 25 (Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство) відповідного Закону України регламентує, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню [6].

Також, відповідно до частини другої статті 36 (Прокурор) КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема уповноважений: мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування та інші.

Отже, проаналізувавши підходи до тлумачення змісту дізнання як форми досудового розслідування кримінальних проступків, а також правового статусу прокурора у відповідному процесі, на нашу думку ефективізація взаємодії зазначених суб'єктів в досудовому розслідуванні, перш за все, має бути реалізована за допомогою видання організаційно-розпорядчих актів адміністративного характеру, що спрямовані на ліквідацію дублюючих функцій прокурора та дізнавача, створення ефективного цифрового середовища обміну інформацією в досудовому розслідуванні, а також утворення програм спільних заходів, що орієнтовані на організацію належного комюніке (середовища діалогу) для подолання ймовірних проблемних питань організаційного змісту.

Список використаних джерел

1. Кобзар О. Ф. Взаємодія як вид соціальної діяльності в боротьбі зі злочинністю / О. Ф. Кобзар II Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 3. С. 25–27.

2. Бондар Г.Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бондар Ганна Юріївна. – Х., 2004. – 230 с.

3. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ковальов Василь Володимирович. – К., 2007. – 228 с.

4. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20 травня 2020 року № 405, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03 червня 2020 року за № 491/34774).

5. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради, 2015, № 2-3, ст. 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text.

Рубленко Альона Анатоліївна,
судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Луганського НДЕКЦ
МВС України

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Відповідно до статті 2 чинного кримінального процесуального кодексу України завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Задля досягнення мети та завдань кримінального судочинства, слідчому або іншому суб’єкту, що здійснює кримінальне провадження на стадії досудового розслідування необхідним є наявність фактичних даних, отриманих у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством порядку, на підставі яких, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, тобто безпосередньо сама наявність доказів (ст. 84 КПК) [1]. Законом передбачений вичерпний перелік джерел доказів, до яких належить висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Сама експертиза являє собою розгляд, дослідження експертом-фахівцем у певній категорії знань, питань, що потребують спеціальних знань, якими не володіє слідчий. У найбільш загальному вигляді експертиза - це спосіб аналізу причинно-наслідкових зв’язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об’єктивному дослідженню». При

розслідуванні злочинів в практичній діяльності використовується судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 ЗУ « Про судову експертизу») [3].

Провадження експертиз в кримінальному судочинстві регулюється: Конституцією України, Законом України «Про судову експертизу», КПК України, відомчими правилами та інструкціями Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України та наказами Міністерства внутрішніх справ України з питань проведення експертизи. Отже проведення будь-якого дослідження з використанням спеціальних знань, на основі яких відбувається збір інформації, носіями якої можуть бути як матеріальні так і «ідеальні» джерела, передбачається та здійснюється відповідно до вимог законодавства, та не повинно суперечити зазначеним у ньому нормам. Одним з аргументів, що зумовлює необхідність провадження та використання судової експертизи у кримінальному судочинстві є те, що слідчий, особливо на початковому етапі розслідування, оперує не стільки доказами, скільки слідами злочину, в яких міститься інформація про властивості об'єктів та ознаки їх взаємодії, що має важливе доказове значення для встановлення істини у справі. Найчастіше зазначена інформація, має прихований характер, тому не завжди може бути застосованою безпосередньо суб'єктами, здійснюючими кримінальне провадження, що зумовлює необхідність використання експертизи та залучення фахівців-експертів, що оперують певними уміннями та навиками – спеціальними знаннями, необхідними для фіксації та залучення доказів отриманих завдяки проведенню слідчих та інших процесуальних дій. Основним засобом отримання доказів за допомогою таких знань і є судова експертиза, а точніше висновок експерта, проведений спеціальним суб'єктом – судовим експертом, за результатами проведення якої і визначається джерелом доказів у справі.

Доказове значення отриманих доказів полягає у наданні певної характеристики, що відображає місце зазначеного доказу в системі інших доказів у справі, а також рівень аргументованості висновку експерта та його сприятливості до розуміння усіма суб'єктами кримінального провадження.

Одним із дискусійних питань є визначення можливості проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи. Так наприклад, В.П. Бахін, В.К. Лисиченко, та інші є прихильниками проведення експертизи до порушення кримінальної справи, мотивуючи це тим, що таке рішення, зокрема, усуває спрощення, що має місце при вирішенні питань про наявність або відсутність алкогольного сп'яніння, тяжкості тілесних ушкоджень і т. ін. Вчені-юристи, зокрема Є.В.Рибачук, В.М.Савицький підтримують протилежну бік зазначеного питання, що існувало під час дії Кримінально-процесуального кодексу 1960 року. Слід зазначити, що законодавство 2012 року (КПК 2012), на законодавчому рівні вирішило зазначену проблему, зазначивши, що

експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Іншими словами експертиза може бути призначена і проведена лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування. Це зумовлено тим, що лише під час досудового розслідування з'являються сторони кримінального провадження за зверненням яких і може проводитись експертиза.

Слід зазначити, що відповідно до кримінального процесуального кодексу України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством (ч. 2 ст. 22 КПК України). Відповідно до зазначеної норми підставою для проведення експертизи є не лише передбачений законом процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), а й письмова заява (лист) замовника (юридична або фізична особа)з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються. Слід зазначити, що перелік суб'єктів, що мають право ініціювати проведення експертизи досить широкий, і до нього належать усі суб'єкти кримінального перше – який процесуальний порядок призначення експертизи; друге – в якій черзі суб'єкти матимуть змогу отримання зразків для проведення експертизи.

Отже, розглянувши питання судової експертизи під час кримінального провадження можна зробити висновок про те, що відповідно до норм кримінального процесуального законодавства висновок експерта має доказове значення у судовому провадженні. Ініціювати проведення експертизи мають право певні суб'єкти кримінального провадження, яким надається змога самостійного збору доказів по справі, задля досягнень завдань кримінального провадження. Проведення судової експертизи можливо лише після внесення відомостей до ЄРДР, що вирішує певні питання призначення даної процесуальної дії.

Список використаної джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.

2. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про судову практику застосування судами кримінально - процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві від 01.06.2011. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00026.

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038а-XII від 25.02.94 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232.

Савицький Дмитро Олександрович,
заступник директора інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖЕНО В ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Особа, щодо якої внесено відомості до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення та здійснюється досудове розслідування до повідомлення їй про підозру має процесуальний статус іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування (далі – «інша особа»). Цей суб'єкт був введений до КПК України Законом України від 16.11.2017 № 2213 [1], а його статус удосконалений Законом України від 18.09.2018 № 2548 [2].

На сьогодні, правове становище цього суб'єкта прямо передбачено п. 16-1, 25, ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 220, ч. 9 ст. 284, ч. 1 ст. 303, ч. 1 ст. 308, а також *опосередковано* врегульовано іншими нормами, зокрема ч. 3 ст. 223 КПК України де зазначено, що слідчий, прокурор повинні вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчих (розшукових) дій осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, ч. 2 ст. 318 КПК України – у судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження, ч. 1 ст. 539 КПК України – інші особи мають право звертатися до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються їх прав, обов'язків чи законних інтересів, тощо.

Так, відповідно до п. 16-1, 25, ч. 1 ст. 3 КПК України інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування це особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПК України, а згідно з п. 25 цієї ж статті вона є учасником кримінального провадження. Виходячи з положень цих та інших норм кримінального процесуального закону й сталої судової практики, факт обмеження не лише майнових, а й будь-яких прав чи законних інтересів особи, є *головним* критерієм визначення її правового статусу. У зв'язку з цим не можна ототожнювати статуси «іншої особи» та третьої особи щодо майна якої вирішується питання про арешт. Поняття «інша особа» є більш широким, оскільки під таким учасником розуміють значне коло осіб: статистів залучених до пред'явлення для впізнання; осіб, в яких проводяться обшук; осіб, стосовно яких проводяться негласні слідчі (розшукові) дії; володільців тимчасово вилученого майна, а також осіб щодо яких здійснюється досудове розслідування, проте про підозру їм ще не повідомлено.

Стосовно обсягу прав та обов'язків іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування,

то системне тлумачення норм КПК України та інших нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що частина прав цього учасника прямо передбачені нормами КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 220 цього Кодексу «інша особа» має право заявляти клопотання, у тому числі про здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки (ч. 6 ст. 28 КПК України) та закриття кримінального провадження (1, 9 ст. 284 КПК України), а з урахуванням того, що таке ж право, згідно ст. 220 має й представник «іншої особи», то відповідно й право на представника. Про представника «іншої особи» також згадується в ч. 9 ст. 284 КПК України. Частиною 3 ст. 223 КПК України, передбачено право «іншої особи» на присутність під час проведення слідчих (розшукових) дій. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України «інша особа» має право оскаржувати бездіяльність слідчого, прокурора. Право брати участь у судовому розгляді (у тому числі пов'язаного з вирішення питань, що належать до компетенції слідчого судді) передбачено ч. 2 ст. 318 КПК України.

Відповідно до засади законності (ч. 6 ст. 9 КПК України), у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження. У зв'язку з цим та через відсутність в КПК окремої норми присвяченої процесуальному становищу «іншої особи» визначати її статус слід з урахуванням засад кримінального провадження, насамперед верховенства права, законності та права на захист.

Так, принцип верховенства права закріплений у ст. 8 Конституції, відповідно до якої Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

З урахуванням цих та інших положень Конституції в ст. 8 КПК України вказано, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими соціальними цінностями та визначають зміст і спрямованість держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Юридична конструкція ст. 8 КПК України містить основні положення, що становлять зміст верховенства права: 1) найвища цінність людської особистості в кримінальному провадженні незалежно від її процесуального статусу та порядку кримінального провадження; 2) неухильне дотримання прав і свобод людини під час кримінального провадження; 3) обов'язковість врахування й застосування в кримінальному провадженні прецедентів ЄСПЛ не лише щодо України, а й стосовно інших держав.

Ці положення та закріплений через засаду верховенства права пріоритет прав і свобод людини, виконують функцію виявлення та усунення прогалин і колізій кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення прав людини та створюють для суб'єктів правозастосування (слідчого, прокурора, слідчого судді, суду) можливість виходу за межі формальної законності, а відповідно визначати обсяг прав та обов'язків «інших осіб» з урахуванням статусу інших суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

Право на захист «іншої особи» випливає із змісту ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3], відповідно до якої кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження, а також ст. 59 Конституції, офіційне тлумачення якій надано Конституційним Судом України у рішенні від 30.09.2009 № 23-рп/2099, згідно з яким положення ч. 1 ст. 59 Конституції треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує. Навіть якщо це право не передбачене законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена в його реалізації [4].

У свою чергу практика ЄСПЛ наголошує на тому, що засіб юридичного захисту задля своєї ефективності має бути: незалежним від будь-якої дискреційної дії державних органів влади і бути безпосередньо доступним для тих, кого він стосується (рішення від 06.09.2005 у справі «Гурепка проти України» (Gurepka v. Ukraine), заява № 61406/00, п. 59) [5], спроможним запобігти виникненню або продовженню стверджуваного порушення чи забезпечити належне відшкодування за будь-яке порушення, яке вже мало місце (рішення від 23.10.2014 у справі «Вінтман проти України» (Vintman v. Ukraine) заява № 28403/05, п. 110) [6].

Відтак, міжнародне та національне кримінальне процесуальне законодавство виходить з того, що «інша особа», стосовно якої розпочато досудове розслідування, навіть без повідомлення про підозру має право на захист, яке може бути реалізоване шляхом дотримання прав підозрюваного, визначених у ст. 42 КПК України.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 16.11.2017 № 2213. *Відомості Верховної Ради України, 2017, № 49-50, ст. 444*.

2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами

під час здійснення досудового розслідування: Закон України від 18.09.2018 № 2548. *Відомості Верховної Ради, 2018, № 45, ст. 364.*

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 № 23-рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text.

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепка проти України» від 06.09.2005 (Заява № 61406/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_437#Text.

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вінтман проти України» від 23.10.2014 (Заява № 28403/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45#Text.

Саєнко Галина Юріївна,
помічник судді Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук

ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Проблема забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві України неодноразово піднімається у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Одним із таких рішень ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (№ 2), заява № 41216/13 від 12 березня 2019 року [1], що набуло статусу остаточного 09 вересня 2019 року, визнано порушення в дотриманні прав засуджених до довічного позбавлення волі. Так, у скарзі до ЄСПЛ заявник указував на несумісність його покарання у виді довічного позбавлення волі з гарантіями статті 3 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенції). Обґрунтовуючи свої доводи, заявник стверджував, що його покарання було de jure і de facto таким, яке неможливо скоротити. Законодавство України не передбачає умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі, тому надія таких засуджених отримати свободу покладається на інститут президентського помилування. Реалізація права на помилування можлива відповідно до Положення про порядок здійснення помилування, яке затверджено Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 (далі – Порядок). Але цим Порядком не зобов’язано Комісію з питань помилування, Президента України, приймати чіткі обґрунтовані рішення за клопотаннями засуджених про помилування та їх оприлюднювати. Не передбачено і процедури оскарження такого рішення засудженими у разі незгоди з

ним. Скаржник зазначав, що засуджені чиї клопотання про помилування залишено без задоволення не мають жодної можливості реабілітуватися з метою майбутнього звільнення.

ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (№ 2) проаналізував законодавчі підстави в Україні для звільнення засуджених, яких довічно позбавлено волі та дійшов висновку, що державою-відповідачем порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі неможливо скоротити. Цим рішенням ЄСПЛ указав на наявність системної проблеми в Україні для вирішення якої необхідно вжити заходи загального характеру на державному рівні. Зокрема, для належного виконання цього рішення державі-відповідачу потрібно реформувати систему перегляду покарань у виді довічного позбавлення волі з метою забезпечення засудженим можливості передбачити, що їм необхідно робити для того, щоб було розглянуто питання їхнього звільнення, відповідно до стандартів розроблених практикою ЄСПЛ.

Водночас, законодавчим органом України не було оперативно вирішено питання, яке окреслювалося рішенням ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№ 2), і на сьогодні для звітування перед Комітетом міністрів Ради Європи щодо виконання Україною рішень ЄСПЛ є група справ «Петухов проти України (№ 2)», до якої, зокрема, належать рішення у справах «Старишко проти України» від 15 жовтня 2020 року, «Лопата та інші проти України» від 10 грудня 2020 року, й нещодавно прийнято ЄСПЛ рішення у справі «Дембо та інші проти України» від 11 березня 2021 року, якими констатовано аналогічні порушення статті 3 Конвенції щодо 73 заявників у зв'язку з тим, що їх покарання у виді довічного позбавлення волі неможливо скоротити.

Таким чином, Україні необхідно негайно виправити ситуацію яка допускає порушення Конвенційних прав зазначених осіб. Із метою подолання законодавчої прогалини та виконання рішень ЄСПЛ, Кабінетом Міністрів України розроблено проекти внесення змін до чинного законодавства, метою яких є усунення визначеної проблеми. Зазначені законопроекти подано до Верховної Ради України (реєстраційні номери 4048 та 4049 від 03 вересня 2020 року). Станом на квітень 2021 року ці законопроекти прийнято у першому читанні, тому ми проаналізуємо їхній зміст лише в частині врегулювання процедури звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі.

Проектом Закону України № 4048 запропоновано зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) якими розширюються права засуджених, котрі утримуються в місцях позбавлення волі, крім того, передбачено доповнити статтю 154 КВК частиною 11, зміст якої зобов'язує особу, що відбуває покарання довічно до подання про заміну покарання більш м'яким, подавати особистий план реінтеграції у суспільство. Такий план повинен містити заходи, здійснення яких допоможе засудженому усунути фактори, які можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного злочину, та докази, які свідчать про обґрунтованість

перспективи реінтеграції особи у суспільство після звільнення. Крім того, зобов'язано засуджену особу, у випадку настання права на умовно-дострокове звільнення, додатково подавати до суду звіт про виконання особистого плану реінтеграції у суспільство з аналізом причин успішності або неуспішності запланованих заходів [2]. На нашу думку, покладення запропонованого обов'язку на особу розвиватися в умовах ізоляції від суспільства, котра протягом довгого строку позбавлена волі та обмежена в особистих правах, повинно кореспондуватися пропорційним обов'язком держави створювати необхідні умови для подібної реінтеграції, що як видно зі змісту, зазначеним законопроектом не врегульовано.

Що стосується проекту Закону України № 4049, ним пропонується внести зміни до статей 63, 82 та Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Кримінального кодексу України (далі – КК), а також зміни до статей 31, 537 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та врегулювати скорочення строку довічного позбавлення волі через інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [3]. Законодавець пропонує замінювати покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Це строк обчислюватиметься з дня заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким, причому новою редакцією частини 5 статті 82 КК передбачено замінювати покарання у виді позбавлення волі строком від 15 до 20 років, якщо засуджений відбув не менше 10 років призначеного судом покарання, а пунктом 22 нової редакції Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» КК пропонується засудженим до довічного позбавлення волі, які відбули понад 10 років призначеного судом покарання, замінювати його на покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 20 років, але при цьому загальний строк такого покарання не може бути меншим як 25 років. Таким чином на погляд законодавця, замінювати невідбуту частину покарання засудженим особам більш м'яким, пропонується незалежно від класифікації вчиненого кримінального правопорушення, сукупності таких діянь, або строковості чи безстроковості призначеного судом покарання засудженому.

При порівнянні цих норм КК, якими законодавець планує покращити становище засуджених до довічного позбавлення волі, можна дійти висновку, що в цьому питанні не напрацьовано однакового підходу, тому, що ставлячи вимогу про відбуття особою не менше 10 років покарання яке є довічним, дозволено його замінити строком не більше 20 років, а особам, котрі відбули понад 10 років такого строку, загальний строк на який можна замінити довічне покарання, не може бути меншим як 25 років.

Що стосується процедури заміни засудженому покарання у виді довічного позбавлення волі, змістом статей 31, 537 КПК визначається, що розгляд цього питання в порядку статті 82 КК, здійснюватиметься колегіально судом у складі трьох суддів на стадії виконання судових

рішень, зокрема такий розгляд віднесено до компетенції питань, які вирішуються судом під час виконання вироків.

Аналіз законопроектів № 4048 та 4049 від 03 вересня 2020 року дає підставу сумніватися у тому, що запропонованими змінами до КК та КПК буде повністю врегульовано порушення, на яке вказує Європейський суд з прав людини. Так, на нашу думку, необхідно не прирівнювати безстрокове покарання у виді довічного позбавлення волі до строкових покарань та замінювати невідбуту частину покарання більш м'яким за правилами статті 82 КК, а створити окремий інститут яким врегулювати заміну довічного позбавлення волі на строкове покарання. Правову підставу для заміни безстрокового покарання засудженому необхідно диференціювати залежно від кількості епізодів вчинених особливо тяжких злочинів за які призначено покарання у виді довічного позбавлення волі. Розробити однаковий підхід до заміни довічного покарання на визначений строк, забезпечити окрему процедуру в КПК для розгляду таких питань у судовому порядку та передбачити процесуальний порядок оскарження судових рішень у разі відмови у задоволенні подання засудженого про заміну довічного покарання.

Список використаних джерел

1. Рішення Європейського суду з прав людини «Петухов проти України (№ 2), заява № 41216/13 від 12 березня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини № 4048 від 03 вересня 2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини № 4049 від 03 вересня 2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua.

Свінцицький Андрій Вікторович,
директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ВИНЯТКОВИЙ ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ПІДОЗРЮВАНОГО В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Одним із запобіжних заходів у кримінальному процесі є тримання під вартою, що визначається як винятковий запобіжний захід, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим КПК України. З цього приводу В. В. Назаров зазначає, що тримання під вартою вважається найсуворішим з усіх

передбачених чинним законодавством запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням людини волі, необхідністю підкорятися вимогам режиму в місцях ув'язнення [назаров, с. 31]. Застосування цього запобіжного заходу суттєво обмежує права людини і, передусім, право на свободу та особисту недоторканність, яке гарантовано Конституцією України (ст. 29), Загальною декларацією прав людини (ст. 9), Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини (ст. 5). Положення про те, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою і не може бути позбавлений свободи інакше як за таких підстав і відповідно до такої процедури, яка врегульована (установлена) законом, є міжнародним стандартом. Проте практики запевняють, що немає необхідності в установленні менших чи більших обмежень для застосування вказаного запобіжного заходу.

З іншого боку, тримання під вартою є найбільш продуктивним запобіжним заходом, а оскільки цей запобіжний захід суттєво обмежує свободу громадян, тому повинен застосовуватися лише у випадках, коли інші заходи є неефективними [1, с. 31].

Слід зазначити, що тримання під вартою застосовується лише до певної категорії осіб, а саме: до особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років; до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років; до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років; до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки, та до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку [2]. Із цього переліку видно, що ці особи характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю та мають схильність до систематичного вчинення кримінальних правопорушень.

У доктрині кримінального процесу виокремлюють види тримання під вартою – тимчасовий арешт і екстрадиційний арешт. Тимчасовий арешт застосовується до особи виключно на підставі ухвали слідчого судді. Ініціатором розгляду такого питання є прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено

затримання. Клопотання про застосування тимчасового арешту подається винятково у письмовій формі.

Таке клопотання розглядається слідчим суддею у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту затримання особи. У засіданні обов'язково беруть участь і висловлюють свої думки прокурор та затримана особа. У разі якщо особа, щодо якої вирішується питання про застосування тимчасового арешту, не володіє державною мовою, їй забезпечується участь перекладача. При цьому в засіданні можуть брати участь та висловлювати свої думки захисник особи, її законний представник, представник дипломатичної чи консульської установи запитуючої сторони [2].

Варто звернути увагу на ще один особливий вид тримання під вартою – екстрадиційний арешт, особливість якого полягає в обмеженні прав особи, яка перебуває за межами держави, та який спрямований на забезпечення екстрадиції особи, яка розшукується іноземною державою за вчинення кримінального правопорушення [3, с. 14].

Процесуальна форма застосування екстрадиційного арешту відрізняється від процедури тримання під вартою, та включає в себе такі етапи: доручення (звернення) центрального органу про застосування екстрадиційного арешту; винесення прокурором клопотання про екстрадиційний арешт; звернення прокурора до слідчого судді із цим клопотанням; розгляд клопотання слідчим суддею; апеляційне провадження щодо ухвали слідчого судді про екстрадиційний арешт; виконання ухвали про екстрадиційний арешт; періодична перевірка слідчим суддею наявності підстав для подальшого тримання особи під вартою (кожні два місяці). Варто зазначити, що строк екстрадиційного арешту не може перевищувати 12 місяців. Центральний орган України невідкладно письмово інформує Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців про кожний випадок застосування тимчасового або екстрадиційного арешту до осіб.

Отже, одним із важливих питань, які виникають під час досудового розслідування, є застосування тримання під вартою як виду кримінального процесуального примусу запобіжного характеру, пов'язаного з обмеженням слідчим права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу і особисту недоторканність. Такий запобіжний захід повинен застосовуватися строго у рамках кримінального процесуального законодавства, що унеможливить зловживання представниками правоохоронних органів своїми повноваженнями.

Список використаних джерел

1. Назаров В. В. Взяття під варту: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи.* 2010. № 4. С. 30–35.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт.2012 р. № 4651-VI (станом на 06 лют. 2021 р.) // Офіц. сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646.

3. Бондаренко О.М. Процесуальне забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Держ. фіскал. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2015. 17 с.

Семенишина-Фіголь Богдана Миколаївна,
викладачка кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної
прикордонної служби України імені
Б. Хмельницького

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ В ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

Проблема пов’язана з поширення наркозлочинності сьогодні набула проблеми національного характеру, тому від ефективності взаємодії у роботі правоохоронних органів України залежить формування ситуації у сфері незаконного обігу «наркотиків» на території України а також безпосередньо від їхнього постачання – контрабанди.

Принципи є важливою складовою частиною будь-якої організованої системи. З цієї причини дослідження проблеми принципів взаємодії Державної прикордонної служби України (далі по тексту – ДПСУ) з правоохоронними органами є логічним продовженням дослідження самого поняття «взаємодія» як організаційно-правового явища. Власне уміння забезпечити досягнення поставленої мети при виконанні службово-бойових завдань, забезпечити при цьому інтереси суспільства та уникнути при цьому небажаного є не що інше, як дотримання принципів діяльності.

Зрозуміло, що діяльність ДПСУ незалежно від своїх різновидів, здійснюється на підставі як відомчих так і міжвідомчих правових норм. Що ж стосується принципів діяльності ДПСУ необхідно відмітити те, що її діяльність в обов’язковому порядку базуються на нормах національного законодавства. Так, Закон України «Про державний кордон України» та «Про Державну прикордонну службу України» визначають основні принципи діяльності ДПСУ. Але поряд з основними принципами, як зазначає І.М. Пастернак, є ще: «принципи діяльності прописані у спеціальних законах, що регулюють окремі напрямки діяльності органів ДПСУ» [4,с.97] одним із таких законів та безпосередньо органом з яким здійснює взаємодію з ДПСУ є Закон України «Про Національну поліцію».

І.М. Пастернак вказує на те, що: «Складність проблеми дослідження принципів взаємодії ДПСУ з правоохоронними органами полягає в тому, що виникає необхідність розмежування принципів діяльності ДПСУ та правоохоронних органів та принципів, на підставі яких здійснюється організація взаємодії між ними» [4, с. 97].

Р.М. Ляшук [2, с. 77–80], І.М. Савенко [7], В.М. Плішкін [8, с. 506] та ін.., у своїх дослідженнях описували низку загальних та спеціальних принципів взаємодії ДПСУ з правоохоронними органами але необхідно відмітити, що дослідження принципів взаємодії ДПСУ та Національної поліції у протидії наркозлочинності на сьогодні є малодослідженими.

Одній з основних передумов для ефективної організації протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів є знання співробітниками оперативних підрозділів Національної поліції та ДПСУ, особливостей функціонування цієї сфери в умовах ринкових відносин.

Серед принципів взаємодії ДПСУ з іншими правоохоронними органами які розглядав у своєму досліджені І.М. Пастернак окремої уваги заслуговують принцип безперервної взаємодії та принцип широкого застосування гласних та негласних форм і способів взаємодії, адже саме вони на нашу думку є пріоритетними та ефективними в протидії наркозлочинності. Перший принцип означає взаємозв'язок і єдність відрізків часу, в яких реалізуються певні елементи взаємодії органів ДПСУ з іншими правоохоронними органами. Другий принцип полягає у виборі тих форм та способів діяльності, які відповідають умовам у місцях виконання службових завдань: на державному кордоні, на адміністративному кордоні з Автономною Республікою Крим, на лінії розмежування в зоні проведення антитерористичної операції [4, с. 99].

В підтвердження ефективності вище вказаних принципів наведемо наступні практичні та теоретичні аспекти. Одним з зразкових прикладів взаємодії ДПСУ та Національної поліції в протидії наркозлочинності є те, що 21 березня 2019 року під час спільної операції Служби безпеки, Національної поліції та Державної прикордонної служби України було ліквідовано великий морський канал контрабанди наркотиків: у порту Одеси вилучено 257 кг кокаїну, який перевозили в контейнері з бананами з Еквадору через Україну до країн Європи [3, с. 42]. Також до прикладу у лютому 2017 року українця, який може бути причетним до виготовлення та розповсюдження наркотичних засобів, затримали прикордонники Чернігівського загону спільно з представниками Національної поліції. Можливу причетність до протиправної діяльності одного з місцевих жителів м. Городня за результатами реалізації інформації встановили оперативні співробітники ДПСУ та повідомили представників Національної поліції [5, с. 54].

Окремої уваги заслуговує позиція Р.Р. Грень який у своєму дисертаційному досліджені вказав на те, що : «організація взаємодії у процесі оперативно-розшукової діяльності» [1, с. 69] є одним із структурних елементів організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів МВС та ДПСУ.

В порівняні ефективності вказаних принципів у досліджені М.І. Поповича вказано, що одним з основних завдань функціонування

системи інформаційно-аналітичного забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів є: «забезпечення динамічної й ефективної інформаційної взаємодії всіх структурних служб МВС, СБУ, ДФСУ, ДПСУ з іншими правоохоронними органами і державними установами» [6, с. 64]

Підсумовуючи викладене значимо, що вказані принципи взаємодії ДПСУ та Національної поліції є досить важливими в процесі співробітництва у сфері протидії наркозлочиності як на державному кордоні так і в убезпеченні потрапляння наркотичних речовин на територію нашої держави.

Список використаних джерел

1. Грень Р.Р. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 264 с.

2. Ляшук Р.М. Загальноправові засади діяльності відділів прикордонної служби. Вісник Академії адвокатури України. 2012. 3(25). С. 77–82.

3. Никифорчук Д. Й. Транзит наркотиків територією України як передумова поширення наркобізнесу в Європі. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 2 (111). С. 41–48.

4. Пастернак І.М. Принципи взаємодії Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами. Наше право № 1, 2017. С. 96–103.

5. Петрів Ю. П. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів Державною прикордонною службою України. Основні напрями та проблеми протидії наркоманії: матеріали круглого столу. (Київ, 6 лют. 2017 р.) Івано-Франківськ. Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 53–56.

6. Попович М. І. Основні джерела інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 жовт. 2014 р.): у 2 ч. Львів: Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2014. № 1. С. 63–65.

7. Савенко І.М. Принципи та функції Державної прикордонної служби України. Демократичне врядування. 2015. вип. 15. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Savenko.pdf.

8. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. К.: Націон. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.

Семенюк Олександр Георгійович,
перший заступник Керівника Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, доктор юридичних наук;
Бугера Сергій Іванович,
начальник відділу з вивчення проблем захисту національних інтересів в економічній сфері та протидії корупції Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, доктор юридичних наук

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У Стратегії боротьби з організованою злочинністю, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р, вказується, що відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об’єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем призводить до загострення проблем, пов’язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею.

Одним з керівних принципів вказаної Стратегії є вдосконалення нормативно-правового забезпечення, зокрема, нормативне регулювання державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. При цьому нагальною є проблема удосконалення законодавства з питань протидії організованій злочинності на основі проведення кримінального аналізу та аналізу ризиків організованої злочинності, що відповідає стандартам ЄС. Зокрема, з використанням системи оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (SOCTA Україна) для визначення реальної ситуації у відповідній сфері, чинників, які потребують першочергового впливу, напрямів злочинної діяльності організованих злочинних груп (зокрема характерні особливості та інфраструктура, що ними використовується); впливу організованої злочинності на суспільство; причин і умов, що сприяють діяльності злочинних угруповань.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що останнім часом загрозливих тенденцій набуло розповсюдження в суспільстві кримінальної субкультури та ідеології. Негатив цього фактору підсилюється використанням організованою злочинністю сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед, можливостей

мережі Інтернет. Найбільш вразливою категорією громадян по відношенню до дії цього фактору є неповнолітні.

Кримінальна субкультура та ідеологія протистоїть традиційним морально-етичним цінностям суспільства, прагне підмінити встановлені державою правові норми на «злодійські закони». Пропаганді кримінальної субкультури та ідеології сприяють окремі засоби масової інформації, представники мистецтва та політичних еліт.

З метою вдосконалення законодавчої протидії організованій злочинності, нагальним є доповнення ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» поняттям кримінальної субкультури в такій редакції: «кримінальна субкультура – псевдокультурне середовище, що існує в суспільстві та засноване на протиставленні загальновизнаним цінностям, нормам суспільства і виражається в системі злочинних принципів, форм організації життя, нетерпимості до законослухняної поведінки та пропаганді кримінальних традицій; кримінальна ідеологія – системи поглядів і уявлень групової свідомості осіб, заснованої на оцінці соціальної дійсності з точки зору кримінальної субкультури», а також забороною у ст. 2 Закону України «Про захист суспільної моралі» виробництва та розповсюдження продукції, яка пропагує кримінальну субкультуру та ідеологію, в тому числі в мережі «Інтернет».

Крім цього, пропонується доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення окремою статтею, яку необхідно викласти у такій редакції:

«Стаття 185-14. Пропаганда кримінальної ідеології

Пропаганда кримінальної ідеології шляхом розповсюдження матеріалів і (або) інформації, спрямованих на:

1) популяризацію та просування кримінальних традицій, атрибутики кримінального світу;

2) формування в особи оцінки стійкої нетерпимості до законослухняної поведінки та виправдання протиправної поведінки;

3) розпалювання ненависті та ворожнечі по відношенню до співробітників органів кримінальної юстиції у зв’язку з виконанням ними відповідних повноважень;

4) публічне виправдання злочинних дій осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів тягне за собою накладення штрафу на громадян від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення з числа передбачених частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п’ятдесяти до ста п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Сигидин Віталій Михайлович,
т.в.о. Голови Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, кандидат юридичних наук

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ Й ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

Станом на сьогодні у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) питання розшуку активів, на які може бути накладено арешт, та управління арештованим майном врегульовані вкрай фрагментарно, що породжує на практиці цілий ряд складнощів у правозастосуванні.

Насправді, АРМА згадується у КПК України всього тричі, а саме: в статтях 100, 170, 568. Положень цих статей достатньо лише для того щоб мінімально зробити можливим виконання Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» (далі – Закон). Менш з тим, діючі положення статті 100 КПК України створюють більше питань ніж регулятивних положень. Так, вони визначають, які саме речові докази можуть передаватися в управління АРМА. Однак, процедура такої передачі, вимоги до клопотання, вимоги до його розгляду, вимоги до ухвали застосовуються за аналогією до статей 171-173 КПК України. При цьому, цивільно-правовий інститут аналогії є абсолютно не властивим для кримінального процесу. Такий стан речей обумовлений точковими змінами до КПК України на етапі прийняття Закону.

Практичне здійснення функцій розшуку та управління активами проілюстрували низку системних недоліків згаданого правового регулювання діяльності АРМА.

Так, АРМА з метою якісного врегулювання питань пов’язаних з передачею активів в управління розроблено низку законодавчих змін.

Норми КПК України про арешт майна послідовно визначають загальні правила накладення арешту на майно, вимоги до клопотання про арешт майна, правила розгляду такого клопотання та вирішення питання про арешт, а також питання скасування арешту.

Відтак, нові норми КПК України про управління активами видається доцільним побудувати за аналогією архітектури норм про арешт майна, а також об’єднати їх у нову Главу 17^{-1} КПК України під назвою «Заходи щодо управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів».

Таким чином, АРМА побудовано аналогічно до чинної редакції КПК України низку норм, яким зокрема врегульовуються такі основні питання:

створення можливостей для АРМА брати участь у кримінальному провадженні у вузькому колі питань, пов’язаних з управлінням

арештованим майном (визначення уповноваженої особи АРМА учасником кримінального провадження, та прав і обов'язків такої особи);

синхронізації положень Закону та КПК України (усунення колізії щодо вартості активів, що можуть бути передані в управління АРМА);

системне врегулювання прийняття рішення про передачу активів в управління, а також шляху управління ними (чітке визначення – підстав для передачі активів в управління, вимог до клопотання про передачу активів в управління, розгляду клопотання про передачу активів в управління, вирішення питання передачу активів, а саме зміст ухвали у тому числі зі шляхом управління активами, а також підстав припинення та зміни умов управління активами.).

Усі запропоновані норми це досвід та результати щоденної роботи з арештованими активами. АРМА здійснюються усі можливі заходи задля запровадження системного нормативного врегулювання питань передачі активів в управління (супровід Урядового проекту Закону, консультації з народними депутатами щодо вже зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів).

Сидоренко Лариса Володимирівна,
старший лаборант кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ

У діяльності правоохоронних, розвідувальних та контррозвідувальних органів усього світу є усталені інструменти на актуальність використання яких не впливають ні досягнення науки і техніки, ні так звана інформаційна революція, ні радикальні зміни правового регулювання та суспільного життя. Одним з таких інструментів є візуальне спостереження, яке дає змогу одержувати важливу розвідувальну інформацію в інтересах безпеки суспільства і держави, запобігати вчиненню тяжких та особливо тяжких злочинів, вчасно виявляти та припиняти їх, ефективно проводити досудове розслідування кримінальних правопорушень [1]. Разом з тим, науково-технічний прогрес, інформатизація суспільства, реформування законодавства мають суттєвий вплив на юридичні умови та оцінку правомірності застосування візуального спостереження як негласної слідчої (розшукової) дії. При цьому, зміни у правовому регулюванні, інформаційному й технічному забезпеченні візуального спостереження призвели до виокремлення (як фактично, так і юридично) його різних видів, до кожного з яких при практичному застосуванні потрібно підходити індивідуально [2].

Аналіз діяльності оперативних підрозділів та органів досудового розслідування свідчить, що відсутність диференційованого підходу до організації та проведення різних видів візуального

спостереження призводить до зниження ефективності роботи даного напряму, визнання зібраних доказів недопустимими, а у окремих випадках до притягнення правоохоронців до відповідальності за необґрунтоване втручання у особисте життя громадян.

Аналіз ст. 269 КПК України дозволяє виокремити декілька підстав для класифікації цієї НСРД. Насамперед, це застосування фотографування, відеозапису, та спеціальних технічних засобів для спостереження. При цьому, за першим критерієм можна виокремити візуальне спостереження, що здійснюється: 1) без використання жодних технічних засобів; 2) з використанням засобів фотографування, відеозапису та технічних засобів для спостереження; 3) з використанням лише технічних засобів для спостереження; 4) з використанням технічних засобів для спостереження та відеозапису; 5) з використанням технічних засобів для спостереження та фотографування; 6) з використанням лише засобів відеозапису; 7) з використанням лише засобів для фотографування; 8) з використанням засобів для фотографування та відеозапису.

Фактичне запровадження законодавцем такої класифікації на практиці призводить до того, що відсутність у будь-якому з процесуальних документів (клопотання про проведення спостереження; ухвала слідчого судді про дозвіл на його проведення; постанова про проведення візуального спостереження; доручення на його проведення) вказівки на застосування відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження призводить до відсутності формальних підстав їх використання, що унеможливлює ефективну організацію досліджуваної НСРД, документування фактів злочинної діяльності, використання зібраних матеріалів у кримінальному провадженні.

Тому норми ст. 269 потрібно сформулювати так, аби у будь-якому випадку при проведенні візуального спостереження можливо було б застосовувати як засоби відеозапису та фотографування, так і спеціальні технічні засоби для спостереження. До останніх у вітчизняній теорії ОРД відносять біноклі, зорові труби, прилади бачення у темряві, а також різноманітні сигналізатори. Про те саме свідчить і вивчення зарубіжного досвіду використання візуального спостереження у публічно доступних місцях з метою викриття та розслідування злочинів [3–6]

Виокремлення у ст. 269 КПК України засобів фіксації інформації, з нашого погляду, не виключає зарахування фото- та відеотехніки до технічних засобів для спостереження. Адже фотоапарати та відеокамери використовують у процесі стеження не лише для отримання оперативно-розшукової інформації та фактичних даних у кримінальному провадженні, а й з метою фіксації даних, необхідних для спостереження, зокрема отримання впізнавальних знімків об’єкта та його зв’язків.

Усі наведені засоби вважаємо доцільним поєднати у категорію «технічні засоби для організації та ведення візуального спостереження»,

що більш повно відбиває використовуваний перелік оперативної техніки, ніж «спеціальні технічні засоби для спостереження».

Також зауважимо, що окрім зазначених засобів в процесі візуального спостереження використовують й інші – спеціальний автотранспорт, приміщення, засоби радіозв'язку, засоби маскування та оперативного прикриття. При цьому використання таких засобів не знаходить відображення а ні у нормах статті 269 КПК України, а ні у нормах ст. 273 цього кодексу.

У зв'язку з викладеним вважаємо цілком обґрунтованою позицію щодо необхідності викладення ст. 273 КПК України, де серед іншого, передбачити можливість використання засобів забезпечення негласності, а саме:

засобів маскування (матеріальних знарядь для зміни зовнішнього вигляду суб'єктів НСРД, їх апаратури, обладнання, приміщень й транспорту);

засоби прикриття – письмова та усна дезінформація (у тому числі документи) щодо суб'єктів НСРД, їх дій, апаратури, обладнання, приміщень й транспорту [7].

Важливу роль для оцінки законності візуального спостереження відіграє також місце розміщення технічних засобів для спостереження, оскільки суб'єкти спостереження можуть знаходитись у громадському місці, а використовувані ними засоби – у житлі чи іншому володінні особи. Дослідження зазначеної проблеми дозволило дійти висновку про необхідність законодавчого закріплення такої норми: «місцем проведення візуального спостереження слід вважати місце перебування його суб'єктів та технічних засобів, що ними використовуються».

З нашого погляду, запропоновані зміни сприятимуть не лише вдосконаленню кримінального процесу, а можуть стати часткою сучасних наукових концепцій щодо реформування оперативно-розшукової діяльності [8]. Адже сьогодні між цими видами державної діяльності законодавець встановив нерозривний зв'язок.

Список використаних джерел

1. Зовнішнє спостереження: історія та сучасність. Збірник документів та матеріалів. Навч. посіб. / Відп. ред. О. Н. Ярмиш; упоряд.: В. М. Чиснiков, Т. О. Проценко, С. Г. Лаптєв; передмова і коментарі В. М. Чиснікова. – К.: «МП Леся», 2009. – 664 с.

2. Грібов М., Ємець О., Руснак Д. Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем як засіб протидії торгівлі людьми. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020 № 116 (3) С. 8–21. DOI:https://doi.org/10.33270/01201163.8.

3. Becker Ronald F. and Dutelle Aric W. Criminal Investigation. – Burlington, MA : Jones & Bartlett Learning, 2012. – 576 с.

4. Hess Kären M. and Orthmann Christine Hess. Criminal Investigation. – Clifton Park, NY : Delmar, 2013. – 761 с.

5. Orthmann Christine Hess and Hess Kären M. Criminal Investigation. – Cliftin Park, NY : Cengage Learning, 2012. – 752 с.

6. Swanson Charles R., Chamelin Neil C. and Territo Leonard. Criminal Investigation. – Boston : McGraw Hill, 2000. – 800 с.

7. Грібов М. Л. Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Бюлетень міністерства юстиції України. 2014. № 9. С. 152–158.

8. Князєв С., Чернявський С., Грібов М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2021. № 20 (2). С. 8–0. DOI: https://doi.org/10.33270/04202002.8.

Симчук Анатолій Степанович,
старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Неповнолітні особи, які потрапили у сферу кримінального процесу, у силу своїх вікових особливостей потребують посилення своєї правової захищеності, застосування до них особливих правил під час провадження й створення для них додаткових процесуальних гарантій. Однією з форм правого захисту є подвійне представництво інтересів неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні – його законним представником і захисником (адвокатом).

Щодо представництва у кримінальному судочинстві, у тому числі і такого його різновиду як законне представництво, то його можна розглядати як міжгалузевий інститут. Зміст відносин, що його утворюють, стосується діяльності представника, уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію та охорону прав і законних інтересів особи, яку він представляє, та на надання такій особі допомоги у реалізації її процесуальної функції та її суб'єктивних прав [1, с. 7–8; 2, с. 6–7; 3, с. 108]. Підтримуючи висловлену позицію, відмітимо, що можливість участі представника потерпілого або підозрюваного у кримінальному провадженні, слід розглядати як процесуальну гарантію їх прав. Тому наголосимо на важливості для забезпечення прав неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого належного законодавчого закріплення участі їх законного представника, підстав та порядку залучення, змісту його прав та обов'язків.

У ч. 1 ст. 488 КПК України зазначено, у разі якщо підозрюваний чи обвинувачений є неповнолітнім, разом із ним до кримінального провадження залучається його батьки або інші законні представники. Згідно з ч. 2 ст. 44 КПК України як законні представники неповнолітнього обвинуваченого можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи,

інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній [4].

Участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні зумовлена двома обставинами: неповнотою процесуальної дієздатності неповнолітнього та відповідальністю за виховання й поведінку неповнолітнього законними представниками (батьки, опікуни, піклувальники) [5, с. 86]. Крім того, КПК України передбачає, що законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим неповнолітнім і не може бути доручена представнику. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього вони зобов'язані використовувати всі не заборонені законом засоби та способи з метою захисту законних інтересів неповнолітнього, якого вони представляють, а саме: з'являтися за викликом слідчого, дізнавача, прокурора (ст. 135, 489 КПК України); брати участь у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226, 490, 491 КПК України) та в разі проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227 КПК України).

Суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий вправі допустити як законних представників одного або обох батьків неповнолітнього, а у разі їх відсутності, залучити до участі у провадженні опікунів і піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів чи членів сім'ї, а також представників органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній. Особи, які не є батьками неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, можуть залучатись як законні представники і у випадках, коли участь у провадженні батьків може завдати шкоди його інтересам. Законний представник користується правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим і не може бути йому доручена (наприклад, право на останнє слово).

У кримінальній процесуальній літературі ще не сформована єдина думка науковців про те, які саме функції виконує законний представник у кримінальному провадженні. Однак, Н. І. Гуковська, А. І. Долгова і Г. М. Міньковський відзначають, що законний представник найчастіше здійснює не одну процесуальну функцію, а їх комплекс. Так, батьки підозрюваного, обвинуваченого і особи які їх замінюють в один і той же час виступають:

а) як суб'єкти охорони прав і законних інтересів неповнолітніх;

б) як суб'єкти прав і обов'язків з виховання дітей [6, с. 17.]

Проте, А. С. Ландо зазначає, що дії законного представника не пов'язані з волею обвинуваченого і здійснюються як в його інтересах, так і в інтересах самого представника [7, с. 11–12.]. Крім того, Г. П. Саркисянц стверджує, що законні представники повинні всіляко сприяти захисту прав і законних інтересів неповнолітніх

обвинувачених і разом з тим сприяти повному, всебічному дослідженню обставин у справах про злочини неповнолітніх [8, с. 17].

На відміну від захисника, законні представники захищають інтереси неповнолітнього не через призму виконання професійної діяльності, а насамперед через загальноправову відповідальність за своїх неповнолітніх дітей з урахуванням морально-етичних аспектів виховання. Разом з тим, участь законного представника у кримінальному провадженні не обмежується лише представництвом законних інтересів неповнолітнього, який унаслідок свого недостатнього розвитку, інтелекту, обмеженої процесуальної дієздатності потребує цього, він за своїм процесуальним статусом має право здійснювати захист власних інтересів, які можуть бути порушені під час досудового розслідування та судового розгляду.

Проте інтереси неповнолітнього не завжди збігаються з власними інтересами законного представника, а в деяких випадках його дії завдають шкоди інтересам неповнолітнього. У виняткових випадках, коли участь у кримінальному провадженні законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього правопорушника, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою на будь-якому етапі кримінального провадження має право своєю мотивованою ухвалою обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або взагалі усунути його від участі у провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч. 3 ст. 488 КПК України).

На практиці винятковими визнаються такі випадки: коли законний представник є недієздатним; вчиняє дії, які можуть призвести до несприятливих наслідків для неповнолітнього (наприклад, зловживання своїми обов’язками, здійснення психологічного тиску з метою зміни неповнолітнім своїх показань тощо), вчиняє проти неповнолітнього протиправні дії; є співучасником у вчиненні кримінального правопорушення; дії законного представника стали причиною або сприяли вчиненню неповнолітнім кримінального правопорушення.

Згідно з п.п. 2, 6 ч. 1 ст. 166 Сімейного кодексу України особа, позбавлена батьківських прав: 2) перестає бути законним представником дитини; 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною [9]. На нашу думку, це положення має знайти відображення у кримінальному процесуальному законодавстві.

На жаль, КПК України не містить норми про підстави відсторонення законних представників від участі в кримінальному провадженні. Проаналізувавши різні точки зору, вважаємо за необхідне, передбачити випадки відсторонення законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого від участі у кримінальному провадженні за допомогою включення в КПК України самостійної ст. 78^1 в такій редакції:

«Стаття 78^1. Підстави, для обмеження або усунення законного представника неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого від участі у кримінальному провадженні.

Участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у виконанні окремих процесуальних чи судових дій може бути обмежена або усунено його від участі у кримінальному провадженні із залученням замість нього іншого законного представника слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею, судом, якщо він:

1) є недієздатним;

2) є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем у цьому ж провадженні;

3) позбавлений батьківських прав;

4) коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого;

5) є співучасником у вчинені кримінального правопорушення;

6) дії законного представника стали причинною або сприяли вчиненню неповнолітнім кримінального правопорушення;

7) вчиняє дії, які можуть призвести до несприятливих наслідків для неповнолітнього (зловживає своїми обов'язками, здійснює психологічний тиск з метою зміни неповнолітнім своїх показань тощо), вчиняє проти неповнолітнього противоправні дії».

Крім того, доцільно було б внести зміни до КПК України в частині процедурного закріплення заміни одного законного представника на іншого. Вказані обставини можуть існувати у разі недотримання обов'язків представника щодо відстоювання інтересів учасника провадження. Постанова про залучення законного представника та заміну представника повинна відповідати вимогам та мати документальну підставу залучення до кримінального провадження. Враховуючи викладене, доцільно було б доповнити ч. 4 ст. 44 КПК України таким змістом: «Слідчий, дізнавач, прокурор про заміну законного представника складають постанову, яка повинна містити мотивовану причину заміни, суд – постановляє ухвалу. Постанова про заміну законного представника направляється новому законному представнику та представнику, відносно кого виникла заміна».

Список використаних джерел

1. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх [Текст] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Михайло Олегович Карпенко. Х., 2003. 21 с.

2. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві [Текст] автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Вадим Георгійович Пожар. Одеса, 2010. 22 с.

3. Фоміна Т. Г. Проблемні питання щодо визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав особи [Текст] / Т. Г. Фоміна. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 1(52). С. 134–139.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 19 лют. 2021 р. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2021. 452 с.

5. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: Учеб. пособие. 2-е изд., испр., доп. М.: Дело. 2001. 272 с. (Сер. «Российское право: теория и практика»).

6. Гуковская Н. И., Долгова А. И., Миньковский Г. М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. М.: Юридическая литература, 1974. 208 с.

7. Ланго А. С. Представители несовершенолетних обвиняемых в советском уголовном процессе. Саратов: Из.-во СГУ, 1977. 133 с.

8. Саркисянц Г. П. Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в суду. Ташкент: ФАН, 1995. 152 с.

9. Сімейний кодекс України: прийн. 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2947-14.

Смирнов Максим Іванович,
доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Використанню відеоконференції (далі – ВК) у кримінальному провадженні України, присвячені ст. 232, 336 та 567 КПК. Якщо ст. 567 КПК передбачає впровадження ВК у сферу міжнародної правової допомоги, то ст. 232 та 336 КПК регламентують використання ВК у національному кримінальному провадженні не ускладненому іноземним елементом. Зокрема, КПК дозволяє проведення у режимі ВК наступних дії: допиту осіб, в тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб; пред’явлення для впізнання осіб та речей; проведення процесуальних дій у режимі ВК під час судового провадження.

Відомо, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. Слід зауважити, що застосування ВК цілком узгоджується із засадами кримінального провадження, а сама ВК використовується для позначення заходу, учасники якого територіально віддалені один від одного, а тому спілкування між ними відбувається з використанням технічних засобів зв’язку, що забезпечують передачу зображення і звуку в режимі реального часу.

Проведення слідчих (розшукових) дій у режимі ВК може застосовуватися за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді або суду

у кожному конкретному випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та наявності підстав, зокрема: неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; необхідності забезпечення безпеки осіб; проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; наявність інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки у п. 5 ч. 1 ст. 232 КПК, зазначено «наявність інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми». Наявність хоча б однієї з названих обставин буде достатньою підставою для проведення слідчої (розшукової) дії у режимі ВК.

Аналогічні підстави, що передбачені у ч. 1 ст. 232 КПК зазначені у ч. 1 ст. 336 КПК щодо проведення судового провадження у режимі ВК.

Підставами проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом ВК може бути: неможливість прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави; необхідність забезпечення безпеки осіб; інші підстави, визначені слідчим суддею (судом).

Особливості проведення допиту за допомогою ВК у сфері міжнародної правової допомоги полягають у наступному: допит за допомогою ВК може бути проведений за наявності підстав, передбачених міжнародними договорами та КПК, а також певних обставин, коли внаслідок об'єктивних або суб'єктивних причин неможливо одержати показання традиційним способом; допит за допомогою ВК здійснюється для запитуючої держави в режимі «реального часу»; ВК дозволяє посадовим особам компетентного органу запитуючої держави безпосередньо проводити допит з дотриманням законодавства цієї держави, фізично не перетинаючи кордони запитуваної держави, при дотримані суверенітету і територіальної цілісності останньої; проведення допиту у режимі ВК повинно бути організовано таким чином, щоб виключити можливість визнання отриманих доказів недопустимими через певний вплив на допитуваного з боку присутніх осіб при проведенні процесуальної дії (так званий «вплив поза кадром»); при проведенні допиту за допомогою ВК деякі особливості має тактика проведення допиту, зокрема, встановлення психологічного контакту з допитуваною особою. Тому використання ВК вимагає особливої тактики проведення процесуальних дій; ВК виступає свого роду посередником, проміжною ланкою між судом (прокурором, слідчим), наділеним обов'язком безпосереднього сприйняття доказів і першоджерелом доказів; має свої особливості процесуальне оформлення ходу і результатів допиту, проведеного за допомогою ВК. Допит за допомогою ВК має супроводжуватися відеозаписом, який виступає самостійною формою закріплення доказів разом із протоколюванням.

Застосування ВК вирішує проблему явки зазначених у повістці осіб, оскільки санкції за ухилення від явки і давання завідомо

неправдивих показань в країнах, які використовують ВК, поширені на даний випадок, тому свідок, що ухиляється від явки чи дав завідомо неправдиві показання, хоча формально своїми діями (бездіяльністю) перешкоджає іноземному кримінальному провадженню, фактично притягується до відповідальності за законами країни, на території якої він фактично давав показання, або від явки по повістці до компетентних органів якої він ухилявся.

Крім того, слід констатувати переваги одержання показань від осіб, які тримаються під вартою або відбувають покарання в іноземній державі за допомогою ВК в порівнянні з традиційними способами їх одержання.

Так, альтернативою безпосередньої присутності особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання на території іноземної держави може бути її віддалена участь у допиті за допомогою ВК. У такому випадку, підстави для відмови у тимчасовій передачі особи, перестають мати імперативний характер.

Підставою для відмови у тимчасовій передачі особи, може бути необхідність її присутності для кримінального провадження, що здійснюється на території запитуваної держави. Проведення допиту такої особи за допомогою ВК надає можливість фізично не передавати особу запитуючій державі, забезпечити її віддалену участь у проведенні допиту і одночасно забезпечити здійснення кримінального провадження на території запитуваної держави.

Відповідно до іншої підстави, в тимчасовій передачі особи може бути відмовлено, якщо це може привести до продовження строків її тримання під вартою. Використання ВК у такому випадку буде допустимим компромісом, оскільки дозволяє проводити необхідні запитуючій державі за участю такої особи процесуальні дії в найкоротший строк, що має важливе значення щодо дотримання строку тримання під вартою і мінімізації негативних наслідків тривалого кримінального провадження.

Прохання щодо тимчасової передачі особи виконуються лише за згодою такої особи. Тому неотримання згоди від особи, тимчасової передачі якої просить запитуюча держава, є самостійною підставою для відмови у задоволенні заявленого прохання. Така відмова може бути викликана об’єктивними причинами, основними серед яких може бути відсутність належних гарантій її особистої безпеки. Крім того, якщо стосовно такої особи до її передачі запитуючій державі буде обраний запобіжний захід, не пов’язаний з її триманням під вартою, то це унеможливлює виконання прохання про її тимчасову передачу. Згода особи на проведення за її участю запитуваних процесуальних дій за допомогою ВК є необов’язковою, оскільки цим не порушується право особи на особисту недоторканність і свободу.

Необхідно звернути увагу на те, що при тимчасовій передачі особи, у деяких випадках виникає проблема її транзиту через третю державу (коли між відповідними державами відсутні прямі шляхи сполучення), оскільки законодавством багатьох країн подібний транзит не допускається. Звідси неможливість тимчасової передачі

особи, що тримається під вартою на території іноземної держави для проведення за її участю процесуальних дій. Допит такої особи за допомогою ВК ефективно вирішує і цю проблему. Потенційна економія в такому випадку визначається вартістю витрат на охорону і транспортування.

Крім того, ВК вирішує проблему прохань двох і більше держав, що збігаються за часом стосовно тимчасової передачі особи, яка тримається під вартою на території запитуваної держави, для проведення за її участю процесуальних дій. Одночасне задоволення прохань двох держав про тимчасову передачу такої особи в рамках діючої системи міжнародного співробітництва та правової допомоги буде неможливим. Безумовно, приймаючи рішення, запитувана держава враховує всі відповідні фактори і перевагу може віддати проханню держави, з якою є договірні відносини. Але може скластися ситуація, коли запитувана держава не пов'язана будь-якими договірними зобов'язаннями про тимчасову передачу особи з жодною із запитуючих держав. Оптимальне вирішення зазначеної проблеми може бути знайдене за допомогою використання ВК, що дозволить забезпечити віддалену присутність особи перед компетентними органами запитуючих держав, забезпечивши їй віддалену участь у необхідних запитуючим державам процесуальних діях. Отже, ВК надає можливість фактично одночасного задоволення клопотань двох і більше держав про тимчасову передачу особи, тим самим дозволяючи вирішити проблему прохань, що збігаються за часом.

ВК дозволяє вирішити ще одну проблему, коли держава, яка одержала прохання про тимчасову передачу особи, одержує також прохання від іншої запитуючої держави про видачу цієї самої особи, тобто коли особа одночасно є об'єктом кримінального переслідування в одній державі й необхідність її присутності для проведення процесуальних дій потрібна в іншій державі.

Сокиран Федір Михайлович,
професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчому в руслі своєї професійної діяльності доводиться спілкуватися з різними категоріями осіб. Одні особи сумлінно поводять себе під час розслідування і зацікавлені у швидкому, повному та об'єктивному розслідуванні кримінальних правопорушень, викритті та покаранні винних, виявляють готовність до надання посильної допомоги слідчому і в багатьох випадках

надають її практично. Але разом із тим, у слідчій практиці є приклади, коли особи, які самі не вчинивши кримінального правопорушення, виявляють співчутливе ставлення до тих, хто вчинив кримінально карані діяння та зацікавлені в тому, щоб кримінальне правопорушення не було розкрито. Ще більш небезпечною є категорія осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та намагаються вжити або вже вживають певних заходів, щоб перешкодити розслідуванню, уникнути покарання за вчинене.

Такі особи, як правило, активно перешкоджають роботі слідчого або, як прийнято говорити в юридичній літературі – протидіють розслідуванню. Словосполучення «протидіяти розслідуванню» є сталим виразом у кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі. Протидію розуміють як дію, що перешкоджає роботу слідчого, а протидіяти – вчиняти протидію, перешкоджати. Можна сказати, що протидіяти розслідуванню – це перешкоджати досягненню цілей, які ставить перед собою слідчий.

Маємо зазначити, що усі явища протидії створюють умови для порушення нормального процесу пізнання, притаманного юридичній діяльності.

Для подолання в рамках закону протидії цього негативного явища, яке часто має місце на стадії досудового слідства, важливу роль відіграє психологічний вплив на осіб, які перешкоджають або можуть перешкодити, на думку слідчого, здійсненню правосуддя [1].

Слідчий для встановлення об’єктивної істини у справі зобов’язаний зробити все, що зменшує цю протидію: застосовувати відповідні прийоми, серед яких, на нашу думку, особливе місце належить психологічному впливу. Застосування психологічного впливу в цілому, та для подолання протидії розслідуванню зокрема, деякі автори не визнають категорично. Подібні підходи, на нашу думку, роззброюють працівників слідства і перетворюють їх у пасивних реєстраторів подій.

Постає запитання: якою має бути поведінка слідчого, як йому діяти в ситуаціях, коли допитувані особи протидіють розслідуванню? Перш за все, треба підготувати себе до роботи в умовах протидії, постійно працювати над удосконаленням таких якостей характеру як: рішучість, наполегливість, обережність – і набувати навичок застосування методів психології.

Правильним є положення, що будь-яка протидія правоохоронним органам тягне за собою певне реагування з боку посадових осіб, у тому числі, як нам здається, однією з форм реагування має бути застосування психологічного впливу [2].

У всіх випадках, коли виникає протидія, слідчий застосовує відповідні заходи впливу. У різних варіантах і ситуаціях він здійснюється шляхом застосування різних прийомів. Кожен із цих

прийомів психологічного впливу може міститися в певній системі прийомів, що є більш доцільним для деяких типових ситуацій і дозволяє певною мірою алгоритмізувати їх застосування.

Аналіз літературних джерел і слідчої практики свідчить, що найбільш ефективним прийомом психологічного впливу загального характеру для подолання протидії розслідуванню є переконання. Про переконання, як головний засіб подолання опору, прямо чи побічно свідчать результати інтерв'ювання засуджених, які на досудовому розслідуванні змінили свою позицію й у кінцевому рахунку дали правдиві свідчення про свою вину.

У всіх випадках протидії, яку б форму вона не мала і якою небезпечною б не була, треба робити спроби переконати особу, яка протидіє, стати на шлях правди. Слід наголосити, що під час протидії обов'язково у першу чергу застосовувати метод переконання, і, якщо тільки він не дає позитивних результатів, й інші прийоми психологічного впливу.

Слідчі мають знати, що переконання є ефективним прийомом психологічного впливу, якщо воно застосовується в поєднанні з деякими доказами в розслідуваному провадженні.

Переконання як тактичний прийом психологічного впливу, найчастіше застосовується у слідчій практиці у випадку дачі неправдивих свідчень, обмови або самообмови. Сутність застосування переконання полягає в тому, щоб особа, яку переконує слідчий, відмовилась від неправильно обраної лінії своєї поведінки під час розслідування (зокрема, від дачі неправдивих свідчень). Слідчий повинен переконати цю особу в неминучості покарання, у тому, що правдиві свідчення і щира поведінка можуть полегшити її долю (пом'якшити міру покарання). Важливим елементом переконання або навіть окремим його різновидом буде роз'яснення положень закону про пом'якшення покарання за щире каяття визнання провини, яке практично завжди застосовується судом у разі вирішення питання про міру покарання.

Працівники слідства мають пам'ятати, що прийоми психологічного впливу, які вони застосовують, нерідко вже відомі особі, що проходить по кримінальному провадженні, а це може значно ускладнити розслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія. – К.: НАВСУ – НВТ «Правник», 2002 – 172 с.

Тарасенко Олег Сергійович,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Кримський Тарас Святославович,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА 2021-2025 РОКИ

Характерною ознакою сучасного світу стало масове й стрімке впровадження цифрових інформаційних технологій у різні сфери суспільної діяльності. Державне управління, медицина, наука, військова сфера, правоохоронна діяльність, товарне виробництво, зв'язок – все перейшло на електронний документообіг, цифрову обробку, збереження та використання інформації.

У даний непростий час для українського суспільства, в тому числі враховуючи збройну агресію іноземних держав щодо України, вкрай важливим є захист її кіберпростору та інформаційної безпеки.

У зв'язку з цим Радою національної безпеки і оборони України розроблено проект Стратегії кібербезпеки України (2021-2025 роки) (далі – Стратегія) [1].

Стратегією передбачено, що кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій, тому спроможність держави захищати національні інтереси в ньому розглядається як важлива складова кібербезпеки. Набирає сили тенденція зі створення нового роду військ – кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, спрямованих на знищення обчислювальних мереж та інформаційних систем збройних сил противника, а також виведення з ладу критично важливих об'єктів противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами.

Окрім цього, нові виклики несе з собою перехід на 5G-мережі, функціонування яких кардинальним чином залежить від коректної роботи програмного забезпечення, що за рахунок новизни технології може мати нові, не повною мірою передбачені загрози. Технології «Інтернет речей», «розширена реальність», «розумне місто» активно доповнюються новими – «гіперавтоматизація», «розумно

компонований бізнес», «кібербезпекова сітка», «розподілена хмара», «Інтернет-поведінка» тощо.

Докорінно змінюючи світовий життєустрій, пандемія коронавірусу COVID-19 матиме довготривалий вплив на світовий порядок. Зростає залежність від цифрових комунікацій, що робить вразливим процес обміну інформацією, захисту інформації та персональних даних. Кіберзлочинці, максимально використовуючи тему пандемії, від її початку все більше застосовують нові методи проведення кібератак, що змушує національні уряди впроваджувати додаткові механізми протидії, збереження доступу до необхідних пристроїв, належного функціонування всіх потрібних для життя та роботи електронних ресурсів і систем.

На сьогоднішній день можна стверджувати, що надзвичайно важливі для розвитку національної системи кібербезпеки завдання Стратегії кібербезпеки України Затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 [2] не були виконані: не сформовано перелік критичної інформаційної інфраструктури, не створено модель державно-приватного партнерства. Розвиток цифрової грамотності здійснювався без чіткої програми, кібернавчання проводились епізодично.

Новою стратегією передбачено наступні стратегічні цілі, а саме: дієва кібероборона, посилення спроможностей у протидії розвідувальнопідривній діяльності у кіберпросторі та кібертероризму, посилення спроможностей у протидії кіберзлочинності, розвиток асиметричних інструментів стримування, посилення національної кіберготовності та кіберзахист, професійне вдосконалення, кіберобізнане суспільство та науково-технічне забезпечення кібербезпеки, безпечні цифрові послуги, зміцнення системи координації, формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки, прагматичне міжнародне співробітництво.

Стратегією запропоновано проведення аудиту імплементації в українське законодавство положень Конвенції про кіберзлочинність [3] та завершення цього процесу шляхом внесення необхідних змін до законів України та врегулювання на законодавчому рівні питання щодо електронних доказів, використовуючи кращі практики та підхід країн-членів ЄС з цих питань.

Врегулювання проблем використання електронних доказів у сьогоденні є надзвичайно важливим для правоохоронних органів України, яке допоможе швидко та якісно збирати і використовувати докази у кримінально – процесуальному судочинстві.

В Україні буде проведено наукові дослідження у сфері кібербезпеки, реформовано систему підготовки та підвищення

кваліфікації кадрів, а також розгорнуто навчальні програми, курси, тренінги з кібернавчання для всіх верств населення. У зв'язку з тим, що життєдіяльність населення з кожним роком все більше переходить в інформаційний простір, підвищення кваліфікації всіх верств населення сприятиме пришвидшенню даних процесів життєдіяльності.

Не менш важливим питанням є впроваджування цифрових послуг для населення та розвиваток національної інформаційної інфраструктури, передбачаючи виділення коштів на заходи кібербезпеки та кіберзахисту в розмірі не менше ніж 5% від загальної вартості відповідного об'єкта інформаційної інфраструктури (інформаційно-комунікаційної системи).

Головним зовнішньополітичним пріоритетом України у сфері кібербезпеки є поглиблення євроінтеграційних процесів шляхом уніфікації підходів, методів і засобів забезпечення кібербезпеки з усталеними практиками ЄС і НАТО, вжиття інших узгоджених із ключовими іноземними партнерами заходів, спрямованих на посилення кіберстійкості України, розвиток спроможностей національної системи кібербезпеки та захист національних інтересів у кіберпросторі.

Як загальний висновок, необхідно зазначити, що проект Стратегії кібербезпеки України (2021-2025 року) передбачає впровадження ряду необхідних завдань та цілей спрямованих на ефективне забезпечення кібербезпеки України. Подальшим кроком повинно бути забезпечено впровадження даних завдань та цілей в життєдіяльність України, а не залишення їх тільки «на папері».

Список використаних джерел

1. Проект Стратегії кібербезпеки України (2021-2025 роки). URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. *URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text;

3. Конвенція про кіберзлочинність від 10.09.2007. 2007. № 65. С. 107. Ст. 2535. *URL*: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

Тищенко Євген Федорович,
провідний науковий співробітник науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ОСІБ ДО ПІДГОТОВКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ/КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Відображена у документах Єдиного державного реєстру судових рішень практика досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень надає окремі приклади допитів у судах як свідків осіб, яких залучали до підготовки оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів. Результати таких допитів, що розкривають відомості про певні фактичні дані, в подальшому використовувалися в доказуванні.

Наприклад, у одній із кримінальних справ у суді як свідків допитали двох старших інспекторів 1 відділу Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, котрі були понятими під час підготовки до контрольованого постачання. Підготовка полягала в заміні оперативними співробітниками СБ України на несекретні секретних документів, що стали об’єктами зацікавленості представників спецслужби іноземної держави. Так, свідок ОСОБА_25 показала, що певного числа була запрошена співробітниками СБ України як понята під час заміни з дозволу ректора університету сторінок двох секретних дисертацій. В її присутності з вказаних робіт вилучені усі сторінки, окрім титульних аркушів і аркушів змісту, а на їх місце вшиті аркуші з інших несекретних робіт за схожою тематикою. Такі ж показання дала свідок ОСОБА_26. У цій же справі інший свідок – ОСОБА_28, показав, що конкретної дати був запрошений співробітниками правоохоронного органу як понятий при нанесенні ними спеціального аерозолю на муляжі двох дисертацій. Аналогічні показання дав допитаний як свідок ще один понятий – ОСОБА_24. Стосовно ОСОБИ_28 слід додати, що в його показаннях є згадка про те, що в той же день контррозвідники залучили його як понятого до огляду місця події, котрий проводили після затримання іноземців із здобутими ними «секретними» дисертаціями [1].

У іншій кримінальній справі були допитані як свідки ОСОБА_22 і ОСОБА_23, котрі показали, що у визначений день в їх присутності співробітники Служби склали акт нанесення на предмети спеціальних хімічних речовин та акт вручення ОСОБІ_9 флеш-накопичувача із записаними на ньому нібито секретними документами (ОСОБА_9 був залучений до проведення оперативно-розшукового заходу «контрольоване постачання», про що формально поняті не були повідомлені, однак фактично розуміли сутність події. Тим більше, що через два дні ці ж поняті були присутніми при обшуку в житлі ОСОБИ_9, під час якого були виявлені й вилучені ноутбуки, на яких

іноземець з причини несправності свого комп'ютерного обладнання працював із отриманими документами з грифом секретності) [2].

Наявні й інші подібні приклади.

Участь незацікавлених осіб у підготовці до проведення оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів корелює з положеннями КПК України стосовно понятих і свідчить про важливість такої форми взаємодії правоохоронних органів з громадськістю при виконанні завдань оперативно-розшукової, контррозвідувальної, кримінальної процесуальної діяльності. Хоча показання таких осіб у суді не призводять до появи у кримінальному провадженні нових доказів винуватості або невинуватості підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні злочинів, вони, відповідно до положень ч. 2 ст. 91 КПК України, дають змогу перевірити та оцінити наявні докази з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Такі дії, в основному, ілюструють послідовність та зміст, а у підсумку – законність дій співробітників правоохоронних органів. Тому високими є професійні вимоги до виконавців, які готують проведення негласних оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів. Водночас важливими особистісними характеристиками для осіб, яких залучають до участі в їх підготовці, є вміння зберігати в таємниці факти, що стали їм відомі, чесність, спостережливість й хороша довготривала пам'ять.

З іншої сторони, проблеми залучення осіб при підготовці до проведення оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів мають враховувати застереження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ) [3]. Наприклад, вивчення змісту його п. 4.1.12 (Відомості про належність осіб до негласних штатних співробітників (працівників) оперативного підрозділу), п. 4.1.16 (Відомості про дійсне призначення або належність підрозділу, який створюється для виконання завдань оперативно-розшукової, контррозвідувальної… діяльності, розголошення яких може перешкодити виконанню цих завдань), п. 4.2.1 (Відомості за окремими показниками про причетність до співробітництва, факт (незалежно від часу), плани залучення до співробітництва на конфіденційній основі для виконання завдань оперативно-розшукової, контррозвідувальної… діяльності особи, що дають змогу її ідентифікувати), п. 4.4.1 (Відомості за окремими показниками про зміст, форми, методи, організаційні положення, оперативну тактику здійснення оперативно-розшукової, контррозвідувальної… діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці), п. 4.4.4 (Відомості за окремими показниками про зміст, організацію, результати здійснення комплексу або окремого оперативно-розшукового, контррозвідувального… заходу, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці), п. 4.4.9 (Відомості, що дають змогу ідентифікувати конкретний об'єкт, стосовно якого здійснюється або планується здійснювати оперативно-розшуковий, контррозвідувальний… захід, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці, щодо об'єктів) дає підстави

зробити висновок, що зазначені відомості, залежно від обсягу, іноді можуть становити державну таємницю з різними грифами секретності. Навіть наявність допуску й доступу до державної таємниці за лінією своєї професійної роботи чи служби осіб, яких залучають для сприяння оперативно-розшуковій/контррозвідувальній діяльності, не означає можливості їх беззастережного доступу до відомостей, передбачених процитованими пунктами ЗВДТ. Це потребує від правоохоронців з метою недопущення порушення законодавства про державну таємницю ретельного визначення конкретної ролі осіб, підходящих для участі в підготовці до проведення зазначених заходів, та вказаних вище особистісних характеристик осіб.

Розуміючи необхідність забезпечення охорони державної таємниці при підготовці до проведення негласних оперативних заходів та можливих в майбутньому негласних слідчих (розшукових) дій і слідчих (розшукових) дій шляхом обмеження кола учасників, обізнаних у цьому, слід звернути увагу й на те, що неодноразове залучення одних і тих же осіб при проведенні зазначених заходів (дій) може поставити під сумнів допустимість доказів через інтерпретацію їх участі спочатку в оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходах, а в подальшому у слідчих діях, як «штатних понятих», які не відповідають закріпленій ч. 7 ст. 223 КПК України вимозі незаінтересованості в результатах кримінального провадження. Доки застосування технічних засобів не замінило повністю участі людей, бажаною залишається практика залучення не одних і тих же осіб при підготовці до проведення оперативно-розшукових/контррозвідувальних заходів й слідчих дій. Це підвищить об’єктивність сприйняття певних ситуацій та достовірність показань при допиті як свідків у суді й в кінцевому рахунку дозволить оцінити докази як допустимі та прийняти обґрунтовані судові рішення.

Список використаних джерел

1. Обвинувальний вирок Червоногвардійського районного суду м. Дніпропетровська у кримінальній справі № 419/851/12 стосовно двох громадян Корейської Народно-Демократичної Республіки, які вчинили злочин, передбачений ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 114 КК України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24541257.

2. Обвинувальний вирок Місцевого Приморського районного суду м. Одеси у кримінальній справі № 522/19686/2012 стосовно громадянина Республіки Молдова, який вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 114 КК України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31394828.

3. Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE35674.html.

Ткач Андрій Володимирович,
прокурор Печерської окружної прокуратури
міста Києва

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ОСІБ ПІД ЧАС ПОМІЩЕННЯ НА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ ДО ЗАКЛАДІВ З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (в подальшому ПЗМХ) є доволі специфічним та чутливим в сенсі дотримання прав особи, до якої передбачається застосування вказаних заходів процесуального примусу. З одного боку, згідно з правовою позицією Верховного Суду, сформованою у справі № 206/5483/18 від 12 березня 2020 року, під час розгляду судом клопотання про застосування ПЗМХ не ставиться питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а йдеться лише про доведення вчинення певною особою суспільно небезпечного діяння. Тобто умисел, мета і мотив, які є елементами суб`єктивної сторони саме злочину та встановлюються лише щодо осудної особи не є предметом доказування в даному випадку [1]. З іншого боку навіть присутність особи щодо якої подано клопотання до суду про застосування ПЗМХ не залежить від її волі та фактично справа може бути вирішена без її участі. За змістом ст. 506 КПК України особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи та здійснює їх через законного представника, захисника. У розумінні вказаної статті участь особи, щодо якої судом вирішується питання про застосування заходів примусу, а саме поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги з наглядом певного виду суворості є не обов’язковою, що може негативно позначитись на обсязі її прав. З іншого боку ст. 512 КПК України декларує обов’язкову участь фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами цього Кодексу [2]. Відсутність правової визначеності у вказаному питанні та залишення на тривалий час поза увагою законодавців цього протиріччя між наведеними нормами КПК України на практиці породжують різне застосування законодавства і в кінцевому випадку можуть призвести до звуження і без того обмежених прав особи, щодо якої судом розглядається клопотання про застосування ПЗМХ.

Вказану проблематику у різних аспектах досліджували науковці: Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, В.М. Бурдін,

С.Є. Віцин, М.Н. Голоднюк, В.О. Глушков, І.В. Жук, Г.М. Зільберблат, М.М. Книга, П.А. Колмаков, В.В. Лень, Д.Р. Лунц, Р.І. Міхєєв, Н.А. Мирошниченко, Є.В. Мищенко, А.А. Музика, Г.В. Назаренко, А.П. Овчинникова, Н.А. Орловська, Б.А. Протченко тощо.

Проте, ця тематика потребує подальших наукових пошуків та розвідок з метою удосконалення національного законодавства з урахуванням кращого досвіду нормативно-правового забезпечення європейських країн.

В загальному розумінні правовим підгрунтям діяльності прокурора та суду на вказаному напрямку є Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину, поточна редакція від 15 вересня 2010 року), Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про психіатричну допомогу», Основи законодавства України про охорону здоров'я. У більш вузькому сенсі сторона обвинувачення керується також положеннями Наказу Офісу Генерального Прокурора № 353 від 03 серпня 2020 року "Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян".

Не менш важливим джерелом права у кримінальних провадженнях, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру є рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ – у подальшому). Це регламентовано ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка вказує, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [3]. В переважній більшості рішення ЄСПЛ у цій категорії справ констатують порушення прав заявників, гарантованих Конвенцією, при застосуванні примусових заходів медичного характеру. Окремі питання залучення до процесу психічно хворої людини розглядав Європейській суд у справі «D.R. проти Литви» (рішення від 26.06.2018) і дійшов висновку, що попри висновок психіатрів про те, що особа не могла розуміти небезпеку, яку викликав її стан здоров'я або необхідність лікування, таку особу все ж слід було заслухати у суді та ознайомити з процесуальними документами.

Проти D.R. було розпочато розслідування за розпилювання сльозоточивого газу на місцевого підлітка. Враховуючи, що у підозрюваної в анамнезі містились відомості про психічні захворювання, було ухвалено судове рішення про психіатричний огляд. Оскільки D.R. не бажала проходити обстеження у психіатрів та намагалась втекти, огляд проведено примусово. За його наслідками психіатри дійшли висновку, що жінка мала хронічний психічний розлад і рекомендували помістити її в психіатричну лікарню для

обов'язкового стаціонарного лікування. На підставі цього висновку суд визнав D.R. неосудною та призначив примусове лікування. Захист заявниці звернувся до апеляційної інстанції та вказав у своїй апеляційній скарзі на низку порушень, допущених при розгляді справи у першій інстанції, а саме – проведення примусової експертизи, відсутність судової оцінки чи складала жінка небезпеку для суспільства, відсутність можливості висловити свою позицію в суді особисто, відхилення клопотання про проведення нового огляду, зважаючи на попереднє добровільне амбулаторне лікування), проте апеляцію було відхилено. При ухваленні вказаного рішення суд виходив з того, що D.R. не могла зрозуміти небезпеку, яку викликав її стан здоров'я або необхідність лікування, яке тривало один рік. Після відхилення скарг національними судами, D.R. поскаржилася до ЄСПЛ на відправлення її на психіатричний огляд стверджуючи, що вона не бачила рішення суду і не мала жодного уявлення про його підстави та подальшу примусову психіатричну госпіталізацію лише на підставі висновку медиків. За результатами розгляду вказаної справи, ЄСПЛ констатував порушення статті 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4].

Показовим у сенсі виявлених порушень ст.ст. 5, 6 Конвенції є також рішення ЄСПЛ у справі «І.Н. проти України», у якому Страсбурзький суд визнав незаконність примусової госпіталізації заявника до психіатричної лікарні та його примусового лікування (заява № 28472/08, від 23.06.2016). За твердженням заявника у 1996 році він ініціював кримінальне провадження за наклеп у Сєвєродонецькому міському суді Луганської області, оскаржуючи внесення у його трудову книжку запису про його звільнення у зв'язку з вчиненням ним крадіжки. Заявник стверджував, що у зв'язку з його численними скаргами щодо непроведення розслідування зазначеної справи, у 2000 році прокурор м. Сєвєродонецьк звернувся з проханням помістити заявника до психіатричної лікарні. Згідно з матеріалами справи, 18 березня 2000 року голова Сєвєродонецького територіального медичного об'єднання отримав лист прокуратури м. Сєвєродонецьк із проханням провести експертну оцінку психічного стану заявника. Лікарі-психіатри вивчили надіслані заявником до прокуратури листи та дійшли висновку про необхідність проведення первинного огляду заявника, оскільки ці листи містили ознаки, що вказували на «високий ризик здійснення ним соціально небезпечних діянь». 20 березня 2000 року заявник був оглянутий комісією з чотирьох лікарів-психіатрів, які підтвердили необхідність його термінової госпіталізації. У зв'язку з відмовою від госпіталізації заявника було додатково оглянуто трьома лікарями-психіатрами Луганської обласної клінічної психоневрологічної лікарні, які дійшли висновку, що він потребував невідкладного лікування, з огляду на його листи погрозливого змісту, адресовані різним органам влади. 07 вересня 2000 року заявник був переведений до Сватівської обласної

психіатричної лікарні для продовження лікування. Заявник також стверджував, що у ТМО до нього застосовувались засоби фізичного впливу, робили ін'єкції та утримували за ґратами у зачиненому приміщенні. До Луганської та Сватівської лікарень його переводили без його згоди. Інформацію про стан його здоров'я було розголошено посадовим особам підприємства, де він працював та прокуратурі. Його було виписано зі Сватівської лікарні та рекомендовано не подавати ніяких скарг, інакше знов буде госпіталізовано. Заявник стверджував, що зазнав моральної шкоди внаслідок його примусової госпіталізації, введення невідомих ліків, поганого харчування, страху за своє життя, антисанітарних умов та порушення його права на повагу до свого житла. У вказаній справі ЄСПЛ встановив порушення пункту 5 статті 5 Конвенції з огляду на незначний розмір присудженої заявнику моральної шкоди та невизнання національними судами незаконності примусового лікування заявника та незабезпечення в українській правовій системі права на відшкодування у випадку встановлення ЄСПЛ порушення будь-якого пункту статті 5 Конвенції. Також ЄСПЛ встановив, що загальна тривалість провадження у справі заявника склала шість років, чотири місяці та дванадцять днів у трьох інстанціях. ЄСПЛ відзначив, що справа заявника не була особливо складною, загальна тривалість провадження не була наслідком виключно поведінки заявника (засідання відкладались через відсутність у судах вільних залів, неявки відповідачів, призначення експертиз та ін.), з огляду на що тривалість провадження була надмірною та не відповідала вимозі «розумного строку», у зв`язку з чим було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції [5].

Варто зазначити, що національні правозахисні інституції намагаються вирішити вказані проблеми та вживають заходів в межах своїх повноважень, щодо усунення причин та умов, що сприяють порушенням прав осіб, поміщених до закладів з надання психіатричної допомоги шляхом надіслання письмових вимог щодо усунення порушень державних органам.

Зокрема, як йдеться у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік, за результатами моніторингових візитів представників Уповноваженого протягом звітного періоду, встановлено, що у більшості відвіданих місць несвободи правова допомога утримуваним не забезпечена на належному рівні, зокрема, через їх необізнаність та відсутність наочної інформації про діяльність правозахисних інституцій. Керівництвом закладів не налагоджено контакти з відповідними центрами безоплатної вторинної правової допомоги, що призводить до неможливості подання підопічними скарг до уповноважених органів у випадках порушення їхніх прав. Підопічні не обізнані про можливість самостійного звернення до суду, на інформаційних стендах не викладено інформацію в доступній формі про права осіб з інвалідністю, номери гарячих ліній, посадових осіб, зокрема

Уповноваженого та центрів з надання безоплатної правової допомоги, до яких може звернутися особа із розладами психіки. Загалом, за результатами перевірок омбудсмена за 2020 рік виявлено, що 90% підопічних у закладах соціального захисту не отримують належну правову допомогу. За результатами аналізу матеріалів особових справ пацієнтів, зокрема копій судових рішень, проведеного під час моніторингових візитів більшості психіатричних лікарень, встановлено, що до судових засідань головуючими не викликаються особи, стосовно яких приймаються судові рішення. Лікарі відбирають у пацієнтів заяви про відмову від їхньої участі в судовому засіданні. При цьому пацієнти не знають про своє право брати в них особисто участь. Як стверджується у Щорічній доповіді Уповноваженого ВРУ, адвокати, які призначені судом і діють за дорученням від регіонального центру з надання безоплатної правової допомоги, не виконують свої обов'язки відповідно до наказу Мін'юсту від 25 лютого 2014 року № 368/5 «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі». Зокрема, не проводять конфіденційне побачення з підопічними/пацієнтами, не роз'яснюють їм права, обов'язки та не узгоджують правову позицію. Наприклад, як зазначено у звіті Уповноваженого ВРУ, під час візиту до КНП «Київська міська психоневрологічна лікарня № 3» виконавчого органу Київської міської ради у грудні 2020 року встановлено, що відповідно до копій судових рішень та інших матеріалів особових справ пацієнтів у судових засіданнях про продовження, зміну або скасування примусових заходів медичного характеру брали участь адвокати, які залучені до надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до чинного законодавства. Проте опитані пацієнти і працівники закладу стверджували, що адвокати не відвідують своїх клієнтів, 52 пацієнти не знали своїх захисників [6].

Отже, можемо зробити висновок, що перевірки парламентського Уповноваженого доводять висловлену на початку цього виступу проблематику з приводу відсутності правової визначеності щодо обов'язковості участі особи у судових засіданнях, яка потребує невідкладного вирішення на законодавчому рівні. На нашу думку, доречно було б внести зміни у ст. 512 КПК України та викласти її наступним чином: «Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання не перешкоджає цьому та вказане застереження не викладене у висновку судово-психіатричної експертизи, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами цього Кодексу». Також, на нашу думку, необхідно доповнити ст. 509 КПК України пунктом щодо обов'язковості надання експертом у висновку відомостей щодо можливості чи неможливості участі підекспертної особи у судовому

розгляді у випадку виявлення під час проведення експертизи розладу психічної діяльності чи психічного захворювання. У разі внесення таких точкових змін у КПК, вказані положення статей будуть повністю узгоджуватись із уже існуючими вимогами ч. 2 ст. 292 КПК України, у якій зазначено, що «клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам статті 291 цього Кодексу, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я».

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 12 березня 2020 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_12_03_2020_roku_u_spravi_206_5483_18/.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/3477-15#Text.

4. Справа «D.R. проти Литви»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 26 червня 2018 року. URL: https://www.echr.com.ua/ yespl-postaviv-pitannya-pro-stupin-uchasti-u-procesi-psixichno-xvoro%D1%97-lyudini/.

5. Справа «І.Н. проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 23 червня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/974_d63#Text.

6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав ісвобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/.

Федотова Ганна Валеріївна,
начальник науково-організаційного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор;
Онишенко Сергій Миколайович,
провідний науковий співробітник науково-організаційного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

ПРОВАДЖЕННЯ ДІЗНАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРОСТУПКАМИ ЯК ОСОБЛИВА ПРОЦЕДУРА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Поняття «кримінальний проступок» − один з видів кримінального правопорушення, що відрізняється меншим ступенем суспільної небезпеки, спрощеною процедурою притягнення до

кримінальної відповідальності, а також більш м'яким покаранням, офіційно посіло своє місце у сучасній кримінально-правовій політиці завдяки Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року (№ 7279-д) [1].

Відповідно до чинного законодавства здійснення досудового розслідування у кримінальних проступках передбачається у формі дізнання, так би мовити, спеціальній формі провадження, що в повному обсязі відповідає виконанню Рекомендації К (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 р. [2] державам − членам Ради Європи стосовно спрощення кримінального правосуддя. У розділі 2 «Сумарне судочинство, примирення обвинуваченого з потерпілим, спрощені процедури» Рекомендації вказано: «у випадках дрібних порушень кримінального закону, якщо факти видаються доволі ясними і безперечно встановлено, що особа є автором порушення, можна застосовувати спрощене судочинство, тобто письмове судочинство, прискорене судовими органами. Воно дозволяє економити час завдяки відсутності судового засідання і призводить до рішень, що є аналогічними судовим постановам, таким, як постанова поліційного трибуналу (у спрощеному порядку)» (п.п. 1).

Ідея єдиної процесуальної форми виявилася недоцільною, тому що вона не збігається з діалектичною закономірністю відповідності форми своєму змісту і зміни способу дослідження разом зі зміною предмета, тому вже в давньоримській державі були норми, які регламентували застосування спеціальних проваджень (Per sponsionem) разом зі звичайним провадженням (Legis actio sacramento in rem).

У вітчизняній правовій системі за кримінально-процесуальним законодавство існує досвід із позитивного вирішення цього питання. Тривалий час згідно з положеннями КПК України 1960 р., можна було виділити такі спеціальні провадження: протокольна форма досудової підготовки матеріалів справи; провадження у справах приватного обвинувачення; провадження у справах про злочини неповнолітніх; застосування примусових заходів медичного характеру.

На нашу думку, нині провадження дізнання за кримінальними проступками є більш схожим до протокольної форми досудової підготовки матеріалів, оскільки ця форма використовувалась щодо очевидних злочинів невеликої тяжкості.

Становлення протокольної форми досудової підготовки матеріалів у кримінальному судочинстві України має цікаву та глибоку історію. Першою такою спробою урізноманітнення процесуальної форми провадження у злочинах став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. «Про посилення відповідальності за хуліганство», яким встановлена не тільки підвищена відповідальність за цей злочин, що був поширеним на території СРСР, а й особливий процесуальний порядок провадження у справах цієї категорії. Протокольна форма мала назву «перевірочна діяльність» або просто «кримінально-процесуальна

перевірка». Результати перевірки були доказами, на підставі яких суддя приймав рішення про порушення кримінальної справи, складав обвинувачення і виносив постанову про віддання правопорушника до суду. Перевірочну діяльність проводили органи дізнання. При цьому опитували очевидців, отримували характеризуючи дані про особу правопорушника, законом також дозволялося проведення таких слідчих дій: огляд місця події, затримання і особистий пошук. Перевірочні дії проводились упродовж п'яти днів.

Кримінально-процесуальний закон допускав можливість затримання правопорушника і застосування до нього запобіжного заходу. Особи затримувалися органами міліції або іншими органами дізнання і утримувалися під вартою з метою підвищення ефективності застосування передбачених законом кримінально-правових засобів боротьби з дрібним розкраданням державного або громадського майна. Президія Верховної Ради УРСР Указом від 3 квітня 1975 р. поширила порядок провадження у злочинах, передбачених ч. 1 ст. 206 КК, на злочини, передбачені ч. 1 ст. 85 КК УРСР. Подальше застосування встановленого законодавцем порядку провадження у злочинах, передбачених ч. 1 ст.ст. 85 і 206 КК УРСР, показало, що ця форма провадження, незважаючи на деякі недоліки, за своєю сутністю придатна для використання і себе виправдовує.

Надалі згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 20 березня 1985 р. «Про внесення змін і доповнень у кримінально-процесуальний і цивільно-процесуальний кодекси УРСР» провадження протокольної форми визначалась вже по 19-ти злочинах. Порядок провадження, встановлений цим Указом, відрізнявся від раніше чинного тим, що строк провадження збільшився до 10 днів; орган дізнання позбавлявся права затримувати правопорушника в порядку ст. 106 КПК і застосовувати до нього запобіжний захід; справи про злочини, зазначені в ст. 425 КПК, підлягали розгляду в суді не пізніше як у 10 денний строк із моменту надходження матеріалів до суду (до цього діяв 5 денний термін розгляду таких справ).

У наступні роки протокольна форма досудової підготовки матеріалів продовжувала розвиватись як в напрямі розширення переліку злочинів, у яких вона застосовувалась, так і в напрямі удосконалення порядку її провадження. Основоположними в регламентації протокольного провадження стали Указ Президії Верховної Ради УРСР від 18 березня 1991 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу УРСР», Положення «Про товариські суди УРСР» та Положення «Про комісії в справах неповнолітніх УРСР» і Закон України від 16 грудня 1994 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України».

Першим скасовувалось право начальника органу дізнання прийняти рішення про відмову в порушенні кримінальної справи і направляти матеріали для застосування до правопорушника заходів громадського впливу (в порядку ст. 131 КПК). Другим – у виняткових випадках, у разі неможливості у 10-денний строк зібрати необхідні

матеріали, прокуророві надавалось право цей строк продовжити, але не більш як до 20 днів.

Таким чином, протокольна форма досудової підготовки матеріалів, впроваджена у 1966 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР – це особливе кримінально-процесуальне провадження, що здійснюється органом дізнання без порушення кримінальної справи органами дізнання за визначеними законом злочинами, що не являють великої суспільної небезпеки, вчинених в умовах очевидності, котре завершується складанням протоколу. Протокольна форма дозволяє в найкоротший строк з'ясувати обставини вчинення злочину, наблизити покарання правопорушника до часу вчинення ним протиправного діяння.

Крім того, протокольна форма була покликана забезпечити оптимальну процесуальну економію. Розширення сфери застосування такої форми досудової підготовки здійснювалось з метою зменшення навантаження на слідчий апарат та зосередження його зусиль на розслідуванні більш тяжких злочинів.

Провадження у протокольній формі містило низку характерних відмінностей від звичайного провадження: суб'єктом проведення досудової підготовки матеріалів визнавався виключно орган дізнання; збирання доказів здійснювався за допомогою засобів, характерних для стадій порушення кримінальної справи (без провадження слідчих дій); перелік злочинів, щодо яких можливо було застосовувати протокольну форму, був вичерпним (ст. 425 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р.); строки не могли перевищувати десяти днів з моменту отримання заяви, але цей строк можна було подовжити прокурором до двадцяти діб; особа, щодо якої провадиться досудова підготовка матеріалів, мала статус правопорушника, а не злочинця; підсумковим документом, що складався особою, яка проводила дізнання, був протокол, який затверджувався начальником органу дізнання, а підсумковим документом всього досудового спеціального провадження у протокольній формі – обвинувальний висновок прокурора.

Значення такої форми полягало в тому, що вона створювала реальні умови для більш ефективного розкриття і розслідування тяжких злочинів; це усувало з процесуальної форми всі надлишки, що без потреби ускладнювали процес.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс, на жаль, не передбачає кримінальне провадження за протокольною формою, але потреба у наявності спеціальних проваджень, які відрізняються від звичайного провадження, є безперечною, вона зумовлена запитами суспільства, оскільки процесуальна форма насамперед має стати корисним соціальним інструментом.

Суспільству не байдуже, якою кількістю людей та матеріальних витрат вирішуються ті чи інші питання охорони законності або боротьби з правопорушеннями. Держава не може виділяти для цього необмежену кількість ресурсів. Необхідно витрачати наявні сили та засоби найбільш раціонально та ефективно, використовуючи інститут дізнання при досудовому розслідуванні кримінального проступку.

Отже, підвищення ефективності кримінального судочинства (одного з видів правозастосовної діяльності), як і ефективне виконання будь-яких інших державних функцій, досягається лише тоді, коли всі його цілі – найближчі та стратегічні – реалізовані з найменшою шкодою для різноманітних соціальних цінностей, з мінімальними економічними витратами і в найкоротший термін, а саме шляхом провадження дізнання, так би, мовити "спрощеного порядку" досудового розслідування кримінальних правопорушень з незначним ступенем суспільної небезпеки – кримінальних проступків.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text.

2. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text.

Форостяний Андрій Володимирович,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Окремі положення початку досудового розслідування у кримінальному провадженні залишаються дискусійним питанням, не дивлячись на зміни у до чинного вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

Питання щодо можливості перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення, початку обчислення строку досудового розслідування, є спірними і не мають єдиного погляду науковців. Стан теперішньої регламентації цих питань призводить до деяких проблем, які виникають у практичній діяльності органів досудового розслідування, порушення прав учасників кримінального провадження тощо.

Питання початку досудового розслідування є досить актуальним серед науковців [1–8] з огляду на проблеми законодавчого регламентування і практики застосування положень законодавства, які стосуються цього питання.

Разом з тим, різноманітність поглядів науковців залишає невирішеними ряд проблемних питань теми, зокрема, таких як початок обчислення строків досудового розслідування, визначення строків досудового розслідування, продовження строків досудового розслідування тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі за текстом – КПК), слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі за текстом – ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування. Відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [9].

Формулювання цієї норми безальтернативно зобов'язує вносити будь-яку інформацію про кримінальне правопорушення до ЄРДР в досить стислі строки. Виникає питання – чи реалізація цієї норми дійсно підвищила ефективність роботи правоохоронних органів щодо недопущення немотивованих відмов у початку досудового розслідування внаслідок чого суттєво покращився захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження? На нашу думку, ні.

Такий порядок неодноразово критикувався науковцями, але проблема до цього часу не вирішена [1, 7, 8]. Вимога обов'язковості реєстрації всіх повідомлень про кримінальні правопорушення у ЄРДР і відповідно початку досудового розслідування призвела до суттєвого збільшення кримінальних проваджень, які після проведення досудового розслідування закриваються через відсутність складу злочину і відповідно до перевантаження органів досудового розслідування кримінальними провадженнями. Чи є доцільною вимога КПК щодо обов'язковості реєстрації всіх повідомлень про кримінальні правопорушення без можливості їх перевірки? Вважається, що ні.

Відповідно до ч. 4 ст. 97 КПК 1960 року, коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів [10]. Чи був такий процесуальний порядок гіршим аніж сучасний?

У даному контексті мова йде про те, що якщо заява про злочин не була очевидною, тобто не містила фактичних даних була можливість провести якісну перевірку заяви або повідомлення про злочин і прийняти обґрунтоване, мотивоване й законне рішення, у тому числі про відмову у початку досудового розслідування.

Така процедура вважається більш ефективною і справедливою з огляду на завдання кримінального провадження. Обов'язкове внесення всіх заяв про кримінальні правопорушення до ЄРДР призводить до суттєвого перевантаження слідчих підрозділів, затягування строків досудового розслідувані і відповідно до порушення завдання кримінального провадження, передбаченого ст. 2 КПК щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Виходячи із зазначеного, пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 214 чинного КПК, а саме, передбачити можливість перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення у термін до 10 днів.

Необхідність дослідчої перевірки заяв повідомлень про кримінальні правопорушення підтримується науковцями.

Так, Є.Д. Скулиш вважає, що законодавець повинен передбачити, що після надходження заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор здійснює їх перевірку. За її результатами має бути прийнято рішення у формі постанови про початок проведення досудового розслідування або про відмову в цьому [7, с. 220].

Підтримують необхідність дослідчої перевірки й інші науковці [3, 4, 5, 6].

На нашу думку, такий порядок дозволить суттєво підвищити ефективність роботи слідчих підрозділів, і більш ефективно захистити права учасників кримінального процесу через зменшення навантаження на органи досудового розслідування і відповідно швидко і ефективно розслідувати злочини так як передбачено ст. 2 КПК. Аргументи про те, що передбачений КПК 1960 р. порядок призводив до необґрунтованих відмов у початку досудового розслідування, є непереконливими. Адже проблема не в процедурі, а у виконавці, який приймає незаконне рішення про відмову у початку досудового розслідування. Але це більше кадрове питання, аніж кримінально-процесуальне. Такі проблеми повинен вирішувати ефективний відомчий та судовий контроль, прокурорський нагляд.

Слушними є пропозиції Ю. П. Аленіна, який пропонує передбачити:

– детальнішу регламентацію порядку прийняття, реєстрації заяв чи повідомлень про діяння, визначені законодавством про кримінальну відповідальність;

– строки їх розгляду (не менше ніж десять діб);

– можливість перевірки заяв чи повідомлень, визначення процесуальних засобів таких дій;

– обов'язок службових осіб приймати процесуальне рішення у формі винесення постанови слідчим/прокурором про початок досудового розслідування або про відмову в ньому;

– обставини, які виключають проведення досудового розслідування;

– право на оскарження до прокурора чи слідчого судді рішень про початок досудового розслідування та про відмову в ньому [2, с. 202–203].

Можливість перевірки необґрунтованих заяв – якісний інструмент недопущення порушень закону шляхом безпідставного початку досудового розслідування з усіма негативними наслідками такого рішення, яке може призвести до спроб вирішити особисті проблеми заявника через правоохоронні органи, перешкодити нормальній діяльності суб'єктів господарської діяльності, спекулювати наявністю кримінального провадження щодо певної особи в політичних й інших цілях тощо.

Кримінальне процесуальне законодавство, яке регламентує порядок початку досудового розслідування, потребує подальшого вдосконалення. Необхідність обов'язкового внесення всіх заяв і повідомлень до ЄРДР погіршує ефективність роботами органів досудового розслідування, призводить до порушення прав громадян.

Пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 214 КПК і передбачити можливість проведення перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення протягом 10 днів з можливістю відмови у початку досудового розслідування у випадку встановлення відсутності інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел

1. Александренко О. В. Проблеми проведення досудового розслідування за КПК України / О. В. Александренко // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 16–18.

2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року / Ю. П. Аленін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 189–203.

3. Баганець О. Переваги та недоліки нового КПК / О. Баганець // Юридичний вісник України. – 2012. – № 10. – С. 6–7.

4. Басиста І. В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Басиста Ірина Володимирівна. – Запоріжжя, 2014. – 40 с.

5. Мірковець Д. М. Шляхи оптимізації кримінальної процесуальної діяльності на початковому етапі досудового розслідування / Д. М. Мірковець, О. М. Мірковець // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 36–39.

6. Міщенко С. М. Новий проект Кримінального процесуального кодексу України – вагомий крок у реформуванні кримінального судочинства / С. М. Міщенко // Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах. – 2011. – № 1. – С. 9–14.

7. Скулиш Є.Д. Актуальні проблеми початку досудового розслідування / Є. Скулиш // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017 № 1 (102) С. 215–222.

8. Фаринник В. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України / В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 24. – С. 4.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 12 січня 1961 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05.

Фулей Тетяна Іванівна,
начальник відділу наукових досліджень
проблем судочинства та науково-
методичного забезпечення суддівської освіти
Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук

ОБОВ'ЯЗОК СУДУ ЩОДО ДОТРИМАННЯ СПРАВЕДЛИВОГО БАЛАНСУ МІЖ ПРАВАМИ ОБВИНУВАЧЕНОГО Й ПОТЕРПІЛОЇ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: СТАНДАРТИ ЄСПЛ

Одним із актуальних у кримінальному провадженні є питання забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами сторін у кримінальному провадженні. Протягом тривалого часу на рівні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) воно розглядалося у справах, де заявниками були обвинувачені. Водночас, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, право особи на свій захист не передбачає необмеженого права на застосування будь-яких аргументів захисту [1, п. 52], відтак, права обвинуваченого, гарантовані пунктом 1 і підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), що вимагають надання йому достатньої і належної можливості заперечити показання свідка обвинувачення та допитати його або під час дачі ним своїх показань, або на пізнішому етапі провадження, не мають порушувати прав потерпілих.

Це особливо стосується розгляду справ щодо сексуального насильства, зокрема тих, коли допит свідка обвинувачення здійснюється особисто обвинуваченим – у таких випадках існує ризик подальшого травмування потерпілої особи, відтак, обов'язок національних органів, насамперед судів, полягає у забезпеченні не лише обвинуваченому гарантій відповідно до статті 6 Конвенції, але й постраждалій особі – достатнього захисту права на повагу до приватного життя і, зокрема, на особисту недоторканність під час

провадження у кримінальній справі про вчинене щодо неї сексуальне насильство, що охоплюється позитивними зобов'язаннями держави за статтею 8 Конвенції.

Сексуальне насильство «включає одиничні, множинні, регулярні чи нерегулярні акти, які в контексті сприймаються людиною, щодо якої їх здійснюють, людиною, яка їх здійснює, та/або їхніми відповідними громадами як сексуальні за своєю природою [2, с. 5]. Сексуальне насильство включає: зґвалтування, зґвалтування в шлюбі, спробу зґвалтування, сексуальне знущання, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусове переривання вагітності, примусову проституцію, торгівлю людьми, сексуальну експлуатацію, сексуальне рабство, примусове обрізання, кастрацію та примусове оголення (перелік не є вичерпним). До інших форм сексуального насильства залежно від тлумачення може належати широкий спектр дій, включно з неодноразовими актами «сексуального домагання до людини шляхом (повторюваних) проявів небажаної сексуальної поведінки, яку можна тлумачити як спрямовану на образу, приниження чи залякування у відповідних обставинах» [3, с. 5–6]. Акти сексуального насильства є порушенням права на сексуальну свободу, автономію, контроль, цілісність та безпеку, а також права на здорове, безпечне, задовольняюче сексуальне життя [4, с. 142]. Узагальнивши, можна сказати, що сексуальне насильство (sexual violence) – будь-який сексуальний акт, вчинений із жертвою без її згоди [4, с. 142].

Першою справою ЄСПЛ, у якій питання забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами сторони захисту (гарантованими підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції) та потерпілої (гарантованими статтею 8 Конвенції) розглядалося саме за заявою особи, яка стверджувала, що потерпіла від злочину, є справа «Y. проти Словенії» (заява № 41107/10) [5]. Прикметно, що ця справа має безпосереднє відношення до нашої держави – заявниця Y народилася в 1987 році в Україні, а в 2000 році приїхала до Словенії разом зі своєю сестрою і матір'ю, яка вийшла заміж за громадянина Словенії.

Зауважимо, що справа стосувалася розслідування та подальшого судового розгляду кримінальної справи за обвинуваченням 55-річного X у кількох випадках сексуального насильства щодо Y, у період з липня по грудень 2001 року, коли Y було 14 років. Обвинувачений був другом сім'ї Y і разом зі своєю дружиною часто піклувався про Y. Заявниця дала покази суду, де описала обставини щонайменше трьох випадків, коли X намагався вчинити з нею статевий акт, та наказав їй нікому не розповідати про них, бо інакше він докладе зусиль, щоб її разом з її родиною депортували із Словенії [5, п. 18]. У свою чергу, X стверджував, що він та його сім'я допомагали заявниці та її сестрі інтегруватися в нове суспільство та вивчати словенську мову, поки їхня мати займалася своїми приватними справами, а обвинувачення у сексуальному насильстві були ініційовані матір'ю заявниці, яка хотіла таким чином «вибити» з нього гроші; він наполягав, що був не в змозі застосувати до заявниці фізичну силу, оскільки при народженні його

ліва рука була серйозно травмована і на 15 см коротша за праву, а тому він практично не користується своєю недієздатною рукою [5, п. 30]. Керуючись принципом «*in dubio pro reo*» (усі обґрунтовані сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого), суд виправдав X за всіма обвинуваченнями [5, п.п. 51, 53].

ЄСПЛ підкреслив, що забезпечення належного захисту права потерпілої від злочину на особисту недоторканність під час судового розгляду було передусім обов'язком головуючої судді [5, п. 109]. Як вбачається з рішення ЄСПЛ, національним судом було вжито низку заходів для недопущення подальшого травмування заявниці: показання слідчому судді вона давала за відсутності обвинуваченого та його захисника, публіку не допустили на судовий розгляд, і під час дачі нею показань у судовому засіданні обвинуваченого видалили із залу суду [5, п. 18, 29, 31, 34 та п. 114]. Головуюча суддя попередила підсудного під час допиту заявниці як свідка обвинувачення, щоб він не повторював запитання і заборонила йому ставити деякі із запитань [5, п. 36]. Однак ЄСПЛ все ж дійшов висновку, що цих заходів виявилося недостатньо і що умови, за яких здійснювалося провадження в цій кримінальній справі, все ж не забезпечували необхідного захисту прав заявниці, та визнав порушення статті 8 Конвенції [5, п. 107–113].

На нашу думку, можна виділити щонайменше 5 факторів, які призвели до такого рішення ЄСПЛ. Ними є: 1) тривалість допиту постраждалої особи; 2) характер допиту обвинуваченим потерпілої; 3) конфлікт інтересів захисника обвинувачення, 4) вихід експерта за межі повноважень та спричинений ним травмуючий ефект потерпілої, 5) кумулятивний ефект вищеперелічених факторів. Їх аналіз дозволяє виокремити критерії, які національним судам варто брати до уваги при балансуванні конкуруючих прав сторін у кримінальному провадженні у таких справах.

Щодо першого критерію зауважимо, що, наприклад, Директива ЄС про встановлення мінімальних стандартів щодо прав потерпілих від злочинів, їхньої підтримки та захисту передбачає, зокрема, що допит потерпілих має здійснюватися без необґрунтованих затримок і що кількість медичних обстежень має бути зведена до мінімуму, у той час як у цій справі допит заявниці розтягнувся на чотири судових засідання, які проводилися протягом семи місяців, з цього приводу ЄСПЛ зазначив, що з огляду на відсутність якихось очевидних причин для таких тривалих інтервалів між судовими засіданнями, це само по собі є підставою для занепокоєння [5, п. 107].

Щодо другого критерію важливо наголосити, що відповідно до стандартів, викладених, зокрема, у статті 56 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульській конвенції), Договірні Сторони мають вживати необхідних законодавчих та інших заходів для захисту прав та інтересів жертв злочинів, що включають, серед іншого, забезпечення захисту від погроз і повторної віктимізації, а також надання

їм можливості, якщо це дозволяється чинним законом, давати показання за відсутності гаданого винуватця злочину [6, с. 40–41, 156–159].

У цій справі підсудний Х, який був представлений захисником протягом усього провадження, особисто допитував заявницю як свідка обвинувачення. У ході цього допиту Х не тільки заявляв, що був фізично нездатний вчинити над нею насильство, але також ставив запитання явно особистого характеру, які ґрунтувалися на передумові того, що він користувався її довірою [5, п. 107]. Деякі із запитань, які поставив Х, були сформульовані таким чином, що підказували потрібну відповідь, а ряд інших запитань він ставив по декілька разів. Х також постійно ставив під сумнів достовірність відповідей заявниці, висуваючи свою власну версію подій [5, п. 108]. ЄСПЛ наголосив, що хоча стороні захисту необхідно було надати певну свободу дій для спростування достовірності і правдивості тверджень сторони обвинувачення та викриття в них можливих суперечностей, однак можливості організувати ефективний захист не мають виходити за межі допустимого, і допит свідків обвинувачення самими обвинуваченими не може використовуватися як засіб залякування і приниження свідків. ЄСПЛ зауважив, що деякі із запитань і висловлювань Х мали на меті не лише підірвати довіру до заявниці, але також принизити її. Хоча головуюча суддя справді заборонила Х ставити деякі запитання, які не мали стосунку до справи, однак з висновків ЄСПЛ випливає недостатність застосування головуючою суддею обмежень щодо зауважень обвинуваченого, які мали на меті образити заявницю. ЄСПЛ зазначив, що завдяки такому втручанню можна було б зменшити явно травмуючий вплив на заявницю, і що це не становило б неправомірного утиску права Х на захист [5, п. 109].

Щодо третього аспекту, то як видно з положень національного законодавства, можливий факт попередньої неформальної консультації заявниці з адвокатом М. не давав підстав для порушення питання про конфлікт інтересів, що могло б призвести до його відводу від участі як захисника обвинуваченого у цій справі. Тим не менш, ЄСПЛ не міг не врахувати того, що негативний психологічний ефект від перехресного допиту заявниці адвокатом М. був значно сильнішим за тривожне хвилювання, яке б вона відчувала, якби її допитував інший адвокат. Окрім того, будь-яку інформацію, яку М., можливо, отримав від заявниці як адвокат, навіть без договору про надання правової допомоги, потрібно було б вважати конфіденційною і не можна було б використовувати на користь особи з протилежними інтересами у цій самій справі. Отже, ЄСПЛ доходить висновку, що положення національного законодавства щодо відводу захисника або спосіб, в якій їх було застосовано в цій справі, не забезпечували достатньою мірою урахування інтересів заявниці [5, п. 110–111].

Щодо оцінки судом висновків експертиз та показань експертів, то у цій справі надані свідчення були суперечливі, оскільки висновок психолога, що підтверджував можливість вчинення сексуального насильства, спростовувався ортопедичним висновком [5, п. 105], який

під сумнів здатність X виконувати певні дії, про які розповідала заявниця, оскільки при їх виконанні він мусив би діяти одночасно обома руками [5, п. 53]. На думку Суду, запитання й зауваження експерта з гінекології В., а також юридичні міркування, додані ним до свого експертного висновку, виходили як за межі його завдання, так і за межі його медичної компетенції, і те, що експерт змусив заявницю відповідати на цілий ряд звинувачувальних запитань, які не мали стосунку до його завдання, невиправдано створювало додатковий стрес для неї під час кримінального провадження [5, п. 113]. ЄСПЛ наголосив, що органи влади зобов'язані дбати про те, щоб і інші учасники провадження у справі, залучені з метою надання допомоги органам у розслідуванні справи або у прийнятті рішень, поважали гідність потерпілих та інших свідків і не створювали їм зайвих незручностей [4, п. 112].

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що спричинений різними факторами стрес значно перевищував рівень дискомфорту, який неминуче відчуває жертва стверджуваного сексуального насильства, коли дає показання, і тому не може бути виправданий вимогами справедливого судового розгляду [5, п. 115–116].

На наше переконання, рішення у справі «Y. проти Словенії» є важливим для розуміння стандартів, які стосуються ролі та функцій національного суду у гендерно чутливих кримінальних справах, та демонструє необхідність оволодіння суддями навиками застосування чутливого підходу у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Brandstetter v. Austria, ECtHR judgement, 28 August 1991, Series A no. 211, Application no. 11170/84; 12876/87; 13468/87. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57683.

2. Декларація громадянського суспільства про сексуальне насильство (Civil Society Declaration on Sexual Violence). 2019. URL: https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2019/09/Civil-Society-Declaration-on-Sexual-Violence.pdf.

3. Не приватна справа домашнє та сексуальне насильство щодо жінок на сході України. Amnesty International, 2020. URL: https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5032552020UKRAINIAN.PDF.

4. Словник Європейського інституту з ґендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давлікановоі, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суслової. Київ : «Вістка», 2021. 170 с.

5. Y. v. Slovenia, ECtHR judgement, 28 May 2015, Application no. 41107/10. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154728.

6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. та пояснювальна доповідь. URL: https://rm.coe.int/1680093d9e.

Хабло Оксана Юріївна,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНВЕНЦІЙНІ СТАНДАРТИ ВИЗНАЧЕННЯ НАЯВНОСТІ РИЗИКІВ ЯК ПІДСТАВИ ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Під час застосування запобіжних заходів обмежуються основоположні права людини, які гарантовані як Конституцією України, так і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, під час тримання особи під вартою обмежується її право на свободу та особисту недоторканність, під час особистого зобов'язання чи особистої поруки – право на свободу пересування.

А тому, рішення про обрання конкретного виду запобіжного заходу має бути вмотивованим і обґрунтованим та прийматися лише при наявності визначених для цього законом підстав.

Підстави обрання запобіжних заходів сформульовані уніфіковано у ч. 2 ст. 177 КПК України, де вказано, що підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені у ч. 1 ст. 177 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що доказування наявності ризиків як складової підстави застосування запобіжного заходу має проблеми, обумовлені ймовірним, прогностичним характером таких висновків. Адже доказуванню підлягає твердження про наявність ризиків того, що підозрюваний, обвинувачений у майбутньому може здійснити негативні дії, спрямовані на переховування від органів досудового розслідування та суду, перешкоджання кримінальному провадженню різними способами, продовження кримінально-протиправної діяльності.

Гарантією недопущення свавільного прогнозування можливої негативної поведінки підозрюваного, обвинуваченого є вимога про те, що в клопотанні про застосування запобіжного заходу має міститися виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність ризиків, та посилання на матеріали, що підтверджують такі обставини (п. 5 ч. 1 ст. 184 КПК України).

Це можуть бути фактичні дані, які підтверджують як реальні, вже вчинені дії, так і дії, які можуть здійснитися. Так, про намір переховуватися від органів досудового розслідування чи суду можуть свідчити дані про придбання проїзних документів, зняття з реєстраційних обліків, звільнення з роботи, оформлення закордонного паспорту, розпродаж майна. Про можливість вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити те, у вчиненні якого особа підозрюється, може свідчити придбання певних предметів, наявність зв'язків з антигромадськими елементами. Ці дані мають бути

підтверджені матеріалами кримінального провадження, зокрема – показаннями свідків, потерпілих, речовими доказами.

На відсутності належного обґрунтування наявності ризиків як підстави застосування запобіжного заходу неодноразово наголошувалося у рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України. Так, у справі «Темченко проти України» від 16 липня 2015 року зазначено, що органи влади не пояснили, в який спосіб заявник може вплинути на свідків та перешкодити слідству (п. 116)[1]. А у справі «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 року вказано, що повторювання формальних підстав для взяття під варту, без будь-якої спроби продемонструвати, яким чином вони застосовуються відносно справи заявника, не може бути розцінено як «відповідні» та «достатні» підстави застосування запобіжного заходу (пункти 49, 52) [2].

Наявність ризиків може обґрунтовуватися тяжкістю вчиненого злочину. Втім, тяжкість вчиненого злочину не повинно зумовлювати обов'язкове застосування тримання під вартою, а має враховуватися поряд з іншими обставинами кримінального провадження, на це звертається увага у рішенні Конституційного Суду України від 08 липня 2003 року (справа про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу) [3].

В рішеннях Європейського суду з прав людини прослідковується аналогічний підхід. Так, у справі «Москаленко проти України» від 20 серпня 2010 року Суд визнав, що, враховуючи серйозність висунутих щодо заявника обвинувачень, державні органи могли виправдано вважати, що такий ризик існує. Але тяжкість обвинувачення не може слугувати виправданням тривалих періодів тримання під вартою. Обґрунтована підозра щодо вчинення заявником тяжкого злочину могла первісно виправдовувати його тримання під вартою для забезпечення належного ходу провадження (зокрема, для отримання показань свідків) і була достатньою підставою для первісного тримання заявника під вартою. Однак, з плином часу ці підстави ставали усе менш обґрунтованими (п. 34–36) [4].

З перебігом розслідування та судового розгляду справи ризикам властиве зменшення. Зокрема, у вказаній вище справі вказано, що по мірі прогресу провадження та завершення збирання доказів ризик того, що заявник загрожуватиме певним свідкам стає усе меншим (п. 37) [4]. Тому в для обґрунтування підстав продовження запобіжного заходу слід наводити обставини того, що ризик продовжує існувати.

У національному законодавстві така вимога закріплена щодо продовження строку тримання під вартою у п. 1 ч. 3 ст. 199 КПК України, де вказано, що клопотання про продовження строку тримання під вартою повинно містити виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою [5].

Отже, наявність ризиків, як однієї з підстав обрання запобіжного заходу, має бути обґрунтованою фактичними даними, які дозволили слідчому чи прокурору дійти до такого висновку.

Прецедентною практикою Європейського суду з прав людини вироблені такі вимоги до визначення наявності ризиків як підстави обрання запобіжного заходу: повторювання формальних підстав не є відповідними та достатніми підставами обрання запобіжного заходу; тяжкість вчиненого злочину не повинно зумовлювати обов'язкове застосування тримання під вартою та має враховуватися поряд з іншими обставинами кримінального провадження; з перебігом розслідування та судового розгляду ризикам властиве зменшення.

Список використаних джерел

1. Справа «Темченко проти України» (Заява № 30579/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 16 лип. 2015 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a83.

2. Справа «Ткачов проти України» (Заява N 39458/02)» рішення ЄСПЛ від 13 грудня 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_335#Text.

3. Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про відповідність Конституції України (конституційність) положень ст. 150 КПК України щодо тяжкості злочину (справа про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу): рішення Конституційного Суду України від 08 лип. 2003 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-03#Text.

4. Справа «Москаленко проти України» (заява № 37466/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 серп. 2010 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_797#Text.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text.

Харченко Сергій Володимирович,
старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДВОХ ЧИ БІЛЬШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ

Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального судочинства серед іншого є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини.

Під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення, проводиться комплекс слідчих (розшукових) дій, ефективність яких залежить від дотримання відповідних стадій, зокрема від якісної підготовки до їх проведення.

Однією з важливих та розповсюджених слідчих (розшукових) дій є допит.

Допит – це слідча (розшукова) дія змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального провадження. Метою допиту є одержання повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань, які є джерелом доказів, а фактичні данні, що в них містяться, – доказами [3, с. 74].

Особливим видом допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Одночасний допит – це слідча (розшукова) дія, що полягає у допиті по черзі у присутності один одного двох чи більше вже допитаних за однаковими обставинами кримінального провадження осіб, аналізі й безперервному порівнянні (співставленні) показань для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях з метою перевірки отриманих доказів у кримінальному провадженні [4, с. 4]. Одночасному допиту двох чи більше вже допитаних осіб як особливому різновиду допиту притаманні, окрім загальних, спеціальні завдання та особлива організація. Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб регламентується ч. 9 ст. 224 КПК України.

Необхідно звернути увагу на те, що одночасний допит проводиться лише за умови, якщо в показаннях двох чи більше вже допитаних осіб встановлені розбіжності, при цьому слід зважати, що у кримінальному провадженні мають значення не будь-які розбіжності у показаннях, а лише ті розбіжності, що стосуються тих обставин вчиненого кримінального правопорушення, які є предметом доказування. Такий висновок формується не тільки на підставі сутності цієї слідчої (розшукової) дії, а й зі змісту абз. 2 ч. 9 ст. 224 згідно з яким «викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, що стосуються предмета допиту». КПК України передбачає обов'язкові умови для проведення такого допиту: особи повинні бути заздалегідь допитані; згідно з протоколами допитів, їх показання мають розбіжності [1].

Закон не зобов'язує дізнавача, слідчого, прокурора провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, а надає йому таке право. Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб проводиться без попереднього винесення про це постанови. Вона може бути здійснена дізнавачем, слідчим, прокурором між будь-якими особами, які раніше були допитані: свідками, потерпілими, підозрюваними, експертами (наприклад, при суперечливих показаннях, що пояснюють результати експертизи, відображені у відповідних висновках), між підозрюваним і потерпілим, підозрюваним і свідком, потерпілим і свідком.

Винятковий випадок закріплює ч. 9 ст. 224 КПК України, а саме: у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю

малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Вагому роль для з'ясування сутності одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб відіграють вказані в юридичній літературі різновиди слідчих ситуацій одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Відповідно до одночасного допиту (колись – очної ставки), А. В. Дулов та П. Д. Нестеренко на підставі розвитку психологічних відносин виділяють такі його різновиди, як: такий, що має на меті допомогти одному з учасників слідчої дії згадати забуті факти; такий, що спрямований на з'ясування причин і умов, що сприяли виникненню розбіжностей у показаннях осіб, їх усунення та встановлення істини [2, с. 112].

Метою одночасного допиту виокремлюємо випробування надійності показань раніше допитаних осіб в частині, що є розбіжною в отриманих слідством показаннях та інших джерелах доказів визначеного кримінального провадження. До завдань одночасного допиту відносимо: перевірку надійності показань кожного з учасників; унеможливлення або обтяження надання умисно неправдивих показань учасників; виявлення та виправлення помилкових суджень у показаннях учасників; отримання додаткової деталізації розслідуваної події; блокування неправомірних спроб учасників узгодити свої показання; блокування погроз та іншого неправомірного психологічного впливу одним учасником на іншого.

Якщо хоча б один з допитуваних є малолітнім (дитина у віці до досягнення нею чотирнадцяти років) або неповнолітнім (дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років), на допиті повинен бути присутнім законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. Такий допит проводиться з урахуванням вимог ст. 226 КПК України. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. Відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [1].

Таким чином одночасний допит двох раніше допитаних осіб як різновид допиту, є найбільш розповсюдженою та ефективною слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація про кримінальне правопорушення і злочинну діяльність певних осіб. Це зумовлюється високими інформативними можливостями одночасного допиту та надійністю, простотою та швидкістю отримання результату. У той же час одночасний допит є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій. Складність цієї слідчої (розшукової) дії визначається тим, що дізнавач, слідчий чи прокурор не володіє до моменту її проведення вичерпними даними про особу злочинця і певною сукупністю доказів, які можна використати у ході проведення. Зважаючи на це,

успішне проведення одночасного допиту і отримання позитивних результатів залежить від якості володіння дізнавачами, слідчими та прокурорами знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми та закономірності психології.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 19 лютого 2021 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К.: ПАЛИВОДА А.В., 2021. 420 с. (Кодекси України).

2. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий. Минск: Вышэйшая шк., 1971. 272 с.

3. Когутич П. К. Криміналістика: курс лекцій. Атіка, 2008. 888 с.

4. Чернявський С. С., Алєксєєв О. О., Вознюк А. А., Жалдак І. А. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: навч. посіб. / С. С. Чернявський, О. О. Алєксєєв, А. А. Вознюк, І. А. Жалдак та ін. Київ: Нац. акад, внутр, справ, 2016. 66с.: [сайт]. URL: http://elar.naiau.kiev.Ua/handle/123456789/l 131

Хахуцяк Ольга Юріївна,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Степанова Ганна Миколаївна,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

«ЗЕЛЕНА КІМНАТА» В УКРАЇНІ

Наше суспільство має проблему участі дітей у різних ситуаціях: вони можуть стати жертвою чи свідком кримінального правопорушення, їхні батьки можуть розлучатися, і дитині доводиться висловити думку перед суддею або стати учасником процедури ретельного обстеження умов життя. Якщо діти стають учасниками провадження, вони переживають напруження, тривогу, страх, почуття вини та сорому і, як правило, не розуміють мету провадження, не знають юридичних термінів і своїх прав у провадженні, їх лякає незнайома ситуація та люди.

Допит дитини вимагає від особи, яка його проводить, знання не тільки процесуального законодавства, а також знання вікових та індивідуальних особливостей дитини, індивідуального підходу, досконалої та ретельної підготовки, що включає в себе: вивчення матеріалів провадження, ознайомлення з всебічними даними про дитину, складання плану допиту, залучення спеціалістів, правильного вибору тактики допиту та місця проведення допиту.

Дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень в європейських державах, прийнято допитувати у спеціально-обладнаних кімнатах, які називаються «зелені кімнати». Особливо це є обов’язковим у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства та

сексуальної експлуатації дитини, а також у провадженнях щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Відтепер процедура опитування дітей та проведення слідчих (розшукових) дій стає зручнішою – умови в новостворених приміщеннях сприяють забезпеченню законності, гуманності та ефективності кожного рішення, прийнятого щодо неповнолітніх і в нашій державі.

Головною метою створення і функціонування таких кімнат є соціальний і правовий захист дітей, виявлення та документування правопорушень, скоєних дітьми чи проти них; запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, так і технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Також цей простір може бути використано для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції відхилень у поведінці неповнолітніх.

Організація роботи здійснюватиметься на основі індивідуального підходу до кожної дитини.

«Зелена кімната» представляє собою приміщення: в одному з них облаштовано ігровий зал, де з дитиною працюватиме психолог чи медик, інше призначено для спостереження, де перебуватимуть слідчий та інші працівники поліції. Завдяки спеціальним методикам роботи та комфортним умовам мінімізується стрес та переживання дитини під час перебування в поліції.

Зелена кімната – це система заходів для забезпечення прав і свобод дитини в ході слідчих та процесуальних дій через створення сучасних умов та впровадження європейських стандартів у спілкуванні офіцерів поліції з дитиною, що стала свідком або постраждала від кримінального правопорушення, або знаходиться у конфлікті із законом. Такий підхід використовується у багатьох країнах світу, зокрема у Німеччині, Польщі, Естонії, Грузії тощо.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що при забезпеченні прав неповнолітніх на досудовому розслідуванні, зокрема, під час допиту істотні зміни відбулися і тривають досі. Так, сьогодні, «зелені кімнати» наявні у містах Києві, Харкові, Одесі, Донеччині та інших регіонах нашої держави. Так, їх є не багато, не в повній мірі використовуються, але перспективи їх застосування набувають значних обертів та мають важливе значення при комплексному врахуванні психологічних, вікових і розумових якостей неповнолітньої особи, а також за умови належної підготовки слідчого, дізнавача, прокурора до проведення як допиту, так і інших слідчих розшукових дій за участю неповнолітніх.

Список використаних джерел

1.Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні // Вісник кримінального судочинства. – № 3. –2015.

2. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій. 2020. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/4186/file/Sex_viol.pdf.
3. Зелена кімната для дітей. 25.05.2020. URL: https://www.prostir.ua/?news=zelena-kimnata-dlya-ditej.

Шевчук Олександр Олександрович,
доцент кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент;
Марчевський Сергій Валерійович,
доцент кафедри економічної безпеки
та фінансових розслідувань Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Економічна безпека на сьогодні піддається чи ненайбільшому внутрішньому та зовнішньому впливу, який поступово погіршує стан економіки України.

Окремі аспекти проблематики забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами були висвітлені у роботах Н. С. Андрієнко, О. М. Бандурки, Р. Є. Волощука, В. М. Гельман, К. М. Пасинчука, О. М. Рєзніка, В. В. Чернєя, В. С. Чубань тощо.

На думку А. Г. Чубенка, економічна безпека - це стан захищеності національної економіки, що характеризується здатністю до стабільного функціонування, розвитку, а також стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі [1, с. 99].

Своєю чергою, О. М. Рєзнік пропонує розглядати економічну безпеку держави як стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально-орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів [2, с. 345].

Попри представлені визначення економічної безпеки держави науковцями, подібний зміст цього поняття було закріплено в наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277.

Відповідно до пункту 5 розділу 2 цього наказу, економічна безпека держави – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному

середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [3].

На наш погляд, незважаючи на те, що цей наказ носить інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковим, представлене визначення можна взяти за основу.

Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 № 1277 передбачено складові економічної безпеки, якими є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [3].

У проєкті «Стратегії економічної безпеки на період до 2025 року» закріплено умови та причини, які призвели до сьогоднішньої ситуації в кожній сфері, а також стратегічний курс державної політики, механізми її реалізації та очікувані результати. Зокрема, визначено, що за підсумками 2019 року рівень фінансової безпеки зменшився на 4 в.п. (порівняно з 2018 роком) до 42 % та на 3 в.п. до 38 % за підсумками першого півріччя 2020 року порівняно з рівнем у першому півріччі 2019 року [4]. Такі показники не можуть свідчити про позитивність ситуації. Вони, певною мірою відображають і результат діяльності правоохоронних органів, у тому числі й органів Національної поліції України в забезпеченні фінансової безпеки.

Зі змісту Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року вбачається, що функції та завдання органів і підрозділів поліції направлені на забезпечення внутрішньої безпеки держави. Зокрема, у законі закріплено обов'язок поліції протидіяти злочинності, що і вказує на те, що функції всіх її органів та підрозділів направлені на забезпечення економічного (фінансового) захисту держави. Проте, не всі органи й підрозділи поліції наділені цими функціями, а тому вони здійснюють цей захист опосередковано, шляхом співпраці з уповноваженими на те органами й підрозділами (передають певні відомості чи матеріали тощо).

Своєю чергою, у Національній поліції України існує орган, який безпосередньо забезпечує економічну безпеку держави. На сьогодні таким органом є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (далі – ДСР) і відповідно його підрозділи.

Департамент стратегічних розслідувань є доволі «молодим» міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, який створений, фактично, на заміну Департаменту захисту економіки, що був ліквідований 2 вересня 2019 року. Відповідно до Наказу Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23.10.2019 № 1077, ДСР – це міжрегіональний територіальний орган у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та, згідно із законодавством України, здійснює оперативно-розшукову діяльність

[5]. Метою діяльності ДСР Національної поліції України є: усунення причин та умов, які сприяють виникненню та діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій; усунення причин та умов виникнення та поширення корупції; захист прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань. Його завданнями є:

1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;

2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України;

3) протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України;

4) здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

5) організація та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [5].

Оскільки одним із завдань цього органу є протидія корупції, то він забезпечує економічну безпеку держави, а саме її складову – фінансову безпеку.

Щодо функцій цього органу, то в цій частині відомчого правового акту міститься службова інформація, яка не є публічною.

Варто погодитись із І. О. Ревак, що суб'єкти економічної безпеки повинні здійснювати свою діяльність на основі визначеної стратегії та тактики. Стратегія економічної безпеки має відповідати інтересам та пріоритетам суспільства і держави й бути спрямованою на досягнення встановлених цілей. Стратегія передбачає чітке обґрунтування цілей та завдань, розробку довгострокової політики держави щодо виявлення, попередження та усунення загроз економічній безпеці держави. Окрім цього, стратегія повинна охоплювати комплекс заходів превентивного характеру, що здійснюється всіма суб'єктами безпеки, та систему заходів негайного реагування в разі миттєвої реалізації загроз [6, с. 68].

Отже, роль органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави полягає в тому, що вона направлена на

протидію внутрішнім загрозам держави, які впливають на стан економіки. З огляду на завдання поліції, вона зобов'язана протидіяти злочинності, а це означає, що всі її органи і підрозділи опосередковано забезпечують економічну безпеку держави. Своєю чергою, ключовим органом Національної поліції України, який безпосередньо протидіє економічним (фінансовим) загрозам у нашій державі, є Департамент стратегічних розслідувань.

Список використаних джерел

1.Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.

2.Рєзнік О. М. Економічна безпека – європейський досвід запобігання та розкриття економічних злочинів. *Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21–22 трав. 2015 р.). Суми : СумДУ, 2015. С. 345-348.

3.Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text.

4.Про рішення Ради національної безпеки і оборони України про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: проєкт Указу Президента України від 2021 р. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/ minekonomiki-strategiya-ekonomichnoyi-bezpeki-fundament-dlya-zabezpechennya-ekonomichnogo-suverenitetu-ukrayini.

5.Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Нац. поліції України від 23.10.2019 № 1077 (у ред. наказу від 12 травня 2020 р.). URL : http://tranzit.ltd.ua/nakaz/.

6.Ревак О. І. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: дис. … д-ра. екон. наук. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 474 с.

Юрікова Вікторія Сергіївна,
методист кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту Національної
академії державного управління при
Президентові України

РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Термін «імплементація» (від лат. «impliko» – «наповнюю», «виконую» чи англ. «implementation» – «здійснення», «виконання») у доктрині міжнародного права та в теорії зазвичай означає процес здійснення чи реалізації положень міжнародних угод як на

міжнародному рівні, так і в рамках національної юрисдикції [4, с. 188]. Імплементація – процес, спрямований на прогресивний розвиток національного законодавства від вираження згоди держави на обов'язковість міжнародного договору (у формі ратифікації, затвердження тощо) і до завершення практичного виконання вимог цих норм шляхом реалізації такого договору в межах міжнародного та (або) внутрішньодержавного права [1, с. 202]. Імплементація – процес, що припускає реалізацію норм міжнародного кримінального та кримінального процесуального законодавства на території держави у сфері дії внутрішньодержавного законодавства за його допомогою і відповідно до визначеної процедури, забезпеченої організаційно-правовою діяльністю органів держави, спрямованою на фактичне виконання прийнятих державою міжнародних зобов'язань [2, с. 7].

Під час імплементації, як переконує О. М. Шибко, відбувається не буквальне включення положень міжнародних норм в національне законодавство, а адаптація вже наявних кримінально-правових чи кримінально-процесуальних норм або нових норм національним законодавцем відповідно до особливостей правової системи держави [10, с. 41]. Із цим твердженням важко не погодитися, оскільки національні парламенти, імплементуючи норми міжнародних договорів, адаптують міжнародні норми відповідно до потреб національного законодавства. При цьому міжнародне співтовариство не забороняє імплементувати прямо передбачені в міжнародних договорах положення, але зазвичай закликає їх адаптувати з урахуванням правової системи конкретної держави, правової свідомості населення, рівня соціально-економічного розвитку, культурних та історичних аспектів тощо.

Враховуючи викладене вище, під імплементацією, на нашу думку, слід вважати процес адаптації та інтеграції норм міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано парламентом чи іншим представницьким органом держави (відповідно до внутрідержавного законодавства), у національне конституційне чи галузеве законодавство.

Повністю погоджуємося з позицією Н. А. Галабурди, яка стверджує, що основною метою імплементації як кримінальних процесуальних, так і кримінально-правових норм, є зміна чинного законодавства на виконання міжнародних зобов'язань з урахуванням особливостей кримінально-правової системи, структури чинного галузевого законодавства, особливостей законодавчої техніки тощо. Це дає змогу підвищити якість законодавства, причому положення норм міжнародного кримінального права є імпульсом, який ініціює перегляд положень національного законодавства у випадках, коли це прямо передбачено в тексті міжнародної угоди або вимагається згідно із законом. На ефективність імплементації безпосередньо впливає якість національного законодавства, а також вибір законодавцем способів імплементації [3, с. 46].

Органом державної влади в Україні, який здійснює імплементацію норм міжнародного законодавства в національне, у тому числі в кримінальне та кримінальне процесуальне, є Верховна Рада України.

Парламент є єдиним, загальнонаціональним, представницьким, колегіальним, виборним, однопалатним, постійно діючим органом законодавчої влади України [5]. Пріоритетною рисою українського парламенту як органу законодавчої влади є його виключність, універсальність в системі органів державної влади, що зумовлено насамперед унітарним характером нашої держави, тобто державним устроєм, поділом державної влади на три гілки, його внутрішньою структурою тощо [8, с. 24]. Одним із основних повноважень Верховної Ради України є надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України (п. 32 ст. 85 Конституції України) [5].

Процес імплементації міжнародних норм в Україні регламентовано Конституцією України, Законом України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України» та іншими відомчими нормативно-правовими актами. Оскільки ми досліджуємо імплементацію саме кримінального та кримінального процесуального законодавства, то слід керуватися виключно Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України». Відповідно до ст. 2 зазначеного закону, надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору здійснюється шляхом ратифікації, затвердження, підписання, прийняття чи приєднання [9]. Міжнародний договір України – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [9].

Таким чином, імплементація міжнародних кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм відбувається після надання згоди Верховною Радою України на обов'язковість для України певного міжнародного договору. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що виключно Верховна Рада України може надавати згоду на обов'язковість для України міжнародних договорів кримінального та кримінально процесуального спрямування, і ніякий інший орган чи службова особа не в праві це робити.

Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 3 КК України, зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [6]. Відповідно до ч. 3 ст. 1 КПК України, зміни до кримінального процесуального законодавства України можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до законодавства про кримінальну відповідальність, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [7]. Це свідчить про те, що виключно законодавчий орган – Верховна Рада України – може внести зміни в

КК України та КПК України для імплементації норм міжнародних договорів.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що імплементація – це процес адаптації та інтеграції норм міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано парламентом чи іншим представницьким органом держави (відповідно до внутрідержавного законодавства), у національне конституційне чи галузеве законодавство.

Імплементація міжнародних кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм відбувається після надання згоди Верховною Радою України на обов'язковість для України певного міжнародного договору.

Верховної Ради України відіграє визначальну роль в імплементації міжнародного кримінального та кримінального процесуального законодавства. Це підтверджується тим, що, по-перше, Верховна Рада України може надавати згоду на обов'язковість для України міжнародних договорів кримінального та кримінально процесуального спрямування, по-друге, виключно Верховна Рада України може вносити зміни в КК України та КПК України.

Список використаних джерел

1. Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 600 с.
2. *Батырь* В. *А. Имплементация норм международного гуманитарного права* в законодательстве Российской Федерации. М. : *Гендальф, 2000*. 72 с.
3. Галабурда Н. А. Імплементація міжнародних кримінально-процесуальних норм як форма впливу міжнародного права на національне право. *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. № 85. С. 42–48.
4. Кибальник А. Г. Современное международное уголовное *право*: понятие, задачи и принципы. СПб. *:* Юрид. центр Пресс. 252 с.
5. Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua /laws/show/2341-14.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
8. Парламентаризм та парламентська діяльність : дистанц. навч. курс. URL: https://eduhub.in.ua/files/160570024291205.pdf.
9. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.
10. Шибко О. Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2000. 167 с.

Юсупов Володимир Васильович,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ФОРМИ ТА ВИДИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ЕКСПЕРТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Питання про взаємодію слідчого з експертом є важливим, оскільки її форма нерозривно пов'язана зі змістом такої діяльності, визначає конкретні напрями і види спільної роботи цих суб'єктів у кримінальному провадженні.

Під формами взаємодії розуміють способи узгодженої діяльності слідчого з експертами при вирішенні заяв і повідомлень про злочини, розслідуванні кримінальних проваджень і проведення профілактичних заходів [1, с. 7].

Формами взаємодії слідчих із спеціалістами є встановлені правовими актами умови, спосіб і порядок їх спільної узгодженої діяльності, що використовуються з метою вирішення завдань кримінального судочинства [2, с. 42].

Під формами взаємодії слідчого з експертами розуміють засновані на кримінальному процесуальному законі конкретні способи співпраці цих осіб, засоби зв'язку між ними; конкретна узгоджена діяльність слідчого та експерта або спеціаліста між ними, що забезпечують їх спільну узгоджену роботу при розслідуванні злочинів [3, с. 6]. Виходячи із визначення взаємодії В. М. Тертишника і С. В. Слінька як заснованої на законі та інших нормативних актах спільної діяльності суб'єктів, які мають різну компетенцію і спеціалізацію, різний рівень знань в криміналістиці, оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному праві і процесі, у поняття «форм взаємодії» ними включено вказівку на засоби, за допомогою яких досягається узгодженість дій учасників взаємодії [3, с. 5].

На нашу думку, вибір засобів учасниками взаємодії відноситься до їх компетенції, хоча і визначається формами взаємодії.

Конкретна узгоджена діяльність слідчого та експерта, їх взаємодія здійснюється у певних формах, при дотриманні умов, що характерні цим формам, які, у свою чергу, засновані на положеннях правових актах – кримінальному процесуальному законодавстві.

Водночас, у кримінальному провадженні експерт надає слідчому довідково-інформаційну допомогу, здійснює консультації у статусі спеціаліста; проводить попередні дослідження предметів, документів та інших слідів до початку досудового розслідування; навчає слідчих сучасним прийомам і методам дослідження слідів, роботи з новими науково-технічними засобами; бере участь у розробці

профілактичних заходів та іншим чином взаємодіє зі слідчим, про що не зазначено у КПК України.

З цьому приводу В. П. Бахін та О. О. Волобуєва зазначають про відносини, що виникають між слідчим і фахівцем, носять процесуальний і позапроцесуальний характер, залежно від форм їх спільної діяльності, які можуть бути продиктовані КПК України або вироблені практикою [4, с. 5].

З цими питаннями пов'язана класифікація форм взаємодії у кримінальному провадженні.

Залежно від обов'язковості процесуального закріплення результатів спільної діяльності слідчого та спеціалістів форми взаємодії класифікують: 1) взаємодія, факт і результати якої підлягають *обов'язковій фіксації* у процесуальному документі – висновку експерта, протоколі допиту експерта (ст. 356 КПК України); 2) взаємодія, факт якої підлягає обов'язковій фіксації в процесуальному документі – протоколі слідчої (розшукової) дії, а результати фіксуються здебільшого *на розсуд слідчого*; 3) взаємодія, результати якої *фіксуються в інших документах* (наприклад, висновок спеціаліста тощо); 4) взаємодія усного характеру, яка *не підлягає процесуальній фіксації*, зокрема усні консультації спеціаліста [5, с. 124].

Кожній із вищенаведених форм властиві конкретні види взаємодії слідчого з експертами у кримінальному провадженні.

Про факультативні й обов'язкові види взаємодії слідчого і спеціаліста пишуть Р. І. Благута, А. І. Кунтій, А. Я. Хитра, як класифікацію, в основу якої покладено зміст норм КПК: в окремих випадках закон вказує на обов'язковість присутності певного спеціаліста (педагога, перекладача, лікаря, судово-медичного експерта) під час проведення певної слідчої (розшукової) дії, а також на проведення експертизи тільки експертом [5, с. 124–125], а в інших – слідчому надається право запрошувати спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) діях за необхідності.

Зазначають й про види непроцесуальних (тактичних) форм взаємодії, серед яких: організація (утворення) слідчо-оперативної групи; взаємний обмін інформацією; спільне планування та координація роботи; використання слідчим результатів оперативно-розшукової діяльності у процесі побудови версій; взаємні консультації; інструктаж осіб, безпосередньо залучених у слідчих діях і тактичних комбінаціях; внесення узгоджених коректив у спільний план заходів; матеріально-технічне та криміналістичне забезпечення здійснення спільних заходів; спільне використання техніки, засобів зв'язку, транспорту тощо [6, с. 55].

Види взаємодії слідчого зі спеціалістами (експертами) можна класифікувати за галуззю використання потенціалу зазначеної взаємодії – взаємодія під час слідчих (розшукових) дій, взаємодія під час інших процесуальних дій; за складом взаємодіючих суб'єктів: процесуальний аспект – взаємодія слідчого зі спеціалістами, взаємодія слідчого з експертами, відомчий аспект – взаємодія слідчого з

експертами-криміналістами, судово-медичними експертами й ін.; залежно від етапів проведення слідчої (розшукової) дії – взаємодія під час підготовки, під час проведення слідчої (розшукової) дії та під час аналізу її результатів; залежно від способу використання спеціальних знань спеціалістів – взаємодія практичного (дієвого) або теоретичного характеру тощо [5, с. 124–125].

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює участь спеціаліста у кримінальному провадженні, що одночасно є видами його взаємодії зі слідчим: надання допомоги у виявленні й встановленні доказового значення визначених фактів; участь у слідчих (розшукових) діях; оформлення процесуальних дій; надання письмових і усних консультацій.

Таким чином, у кримінальному процесі слід розрізняти форми і види взаємодії слідчого і експерта. Відповідні форми – це зовнішній вияв способів спільної службової діяльності із розслідування кримінальних правопорушень, а види взаємодії є деталізованими напрямами сумісної роботи слідчого і експерта у кримінальному провадженні. Головним суб'єктом взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень є слідчий, водночас ініціатором певного виду взаємодії може бути й експерт, що повідомляє слідчому певну інформацію для прийняття процесуального рішення.

Список використаних джерел

1. Чувилев А. А. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с милицией. М. : Моск. высш. школа милиции МВД СССР, 1981. 80 с.

2. Пархоменко В. И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. М., 2005. 224 с.

3. Тертышник В. М., Слинько С. В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. Харьков : Ун-т внутр. дел, 1995. 66 с.

4. Бахін В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин) : наук.-практ. рекомендації. Донецьк : ДЮІ, 2005. 72 с.

5. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування : навч. посіб. / [Р. І. Благута, А. І. Кунтій, А. Я. Хитра]. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 204 с.

6. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування : навч. посіб. / [Р. І. Благута, М. П. Климчук, В. М. Сакал, М. С. Цуцкерідзе]. Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2014. 216 с.

Андрєєва Аліна Миколаївна,
здобувач вищої освіти 2-го курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, рядовий поліції
Науковий керівник: доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент ***Кисельов А. О.***

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ ЗАВДЯКИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

В Україні поширення наркотиків останніми роками помітно збільшилось. За даним Міжнародного комітету з контролю за розповсюдженням наркотиків, сформованого при Організації Об'єднаних Націй, істотне зростання споживання наркотиків, безпосередньо, пов'язане з використанням Інтернету в якості специфічного каналу наркотичної торгівлі. У мережі поширюється інформація про місця збуту наркотичних засобів, рекомендації по вирощувані коноплі, а також послуги доставки посівного матеріалу. Сама небезпека полягає в тому, що діти та підлітки мають широкі можливості анонімної закупки наркотичних речовин і за допомогою телекомунікаційних пристроїв в інтернеті їх отримують. Причини підвищеного інтересу правопорушників зі збуту наркотичних засобів до кіберпростору інтернет цілком зрозумілі, в цьому середовищі є особливі умови для забезпечення анонімної комунікації між тим, хто надає наркотичні речовини, і тих хто їх споживає [1].

Використання кримінальними правопорушниками ресурсів мережі інтернет, електронних платіжних систем, засобів мобільного зв'язку, значимо знижує для них ризик бути затриманими в момент збуту наркотичних засобів - це істотно ускладняє застосування оперативними співробітниками класичних методів закупки, що залишається основним засобом виявлення кримінального правопорушення з не законим обігом наркотиків. Через це цього правоохоронним органам та оперативним підрозділам поставлена задача з виявлення і викриття осіб, які поширюють наркотики за допомогою інформаційних технологій. Так правильно організоване спостереження за інтернет ресурсами, грамотна поведінка в мережі,

комплексних оперативно-розшукових заходів, все частіше дозволяє оперативним співробітникам виявляти і затримувати надавача наркотичних засобів.

Ускладнюють цю роботу і особливості функціонування таких груп, як правило для них характерний чіткий розподіл ролей, серед яких виділяють наступні:

– організатор-координатор виконує загальне керівництво над членами групи, виробництвом, купівлею, фасуванням наркотичних засобів, розподілом грошових коштів у групі;

– диспетчер отримує замовлення від покупця, контролює процес оплати, передає інформацію закладчикам, отримує від них інформацію про місця схову наркотичних засобів і повідомляє про них покупця;

– закладчик робить закладку наркотиків у схованок і повідомляє диспетчеру про їх місце знаходження;

– касир отримує грошові кошти, що надійшли через банківські інформаційні ресурси, переводить їх у готівку і розподіляє між іншими учасниками групи;

– експедитор кур'єр передає раніше отримані наркотики закладчику невеликими партіями [2].

Традиційно в організації із збуту наркотичних засобів є ієрархічна структура, яка з'єднує всіх єдиною ціллю, таким чином наркотична організація зі збуту наркотичних засобів, являється більш підготовленими саме збоку сучасних передових технологій, зокрема на просторах інтернету, що зумовлює складність їх викриття правоохоронними органами [3, с. 95–97].

Ефективність реагування оперативно-розшукових та слідчих підрозділів на організації зі збуту наркотичних засобів, повинна бути на високому рівні, при цьому основна задача в них буде складатися з того, що вони повинні знайти на ресурсі мережі інтернет відомості про кримінальні правопорушення з обігу наркотичних засобів, встановити джерело їх незаконної активності, а також місце знаходження цих правопорушників [4].

На першому етапі, співробітник поліції при виявлені організації зі збуту наркотичних засобів, в них набуває особливе значення саме пошук первинної інформації в мережі інтернет. Поліцейські виявляють сайти, пов'язані зі збутом наркотичних засобів, а також інформаційні ресурси, які містять у собі заборонену до розповсюдження інформацію. По результатам пошуку застосовуються заходи щодо встановлення осіб організаторів сайтів.

Після виявлення ресурсів, через які організовується обіг наркотичних засобів важливо забезпечити контакт із диспетчером, з'ясувати спосіб зв'язку з ними, в тому числі номер мобільного телефону, електронних способів оплати, банківських рахунків тощо.

Наведення довідок дозволить установити осіб, на яких вони зареєстровані, зібрати максимальну кількість інформації про них.

Подальші дії пов'язані із застосуванням всього спектру оперативно-розшукових сил, засобів і методів, які підтвердили свою ефективність в протидії обігу наркотичних засобів. Одночасно із встановлення всіх учасників організації зі збуту наркотичних засобів повинні проводитися оперативно-розшукові дії, які дозволяють з'ясувати роль кожного із фігурантів у збуті наркотиків, визначити місця їх схову, канали поставок, способу переводу в готівку, розподілу грошових коштів, а також інші обставини які свідчать про їх кримінальну діяльність. При вияву осіб систематично, які купують наркотики в інтернеті у наркодилерів, їх дії також необхідно контролювати з ціллю подальшого використання отриманої інформації для документації і розслідування діяльності організації зі збуту наркотичних засобів.

Подальші дії оперативних підрозділів є негласними, а саме проведення оперативної закупки. Оперативна закупка являє собою системну слідчу дію, яка провадиться на основі санкції суду та допомагає виявити злочинну організацію, вилучити наркотичні засоби, зібрати доказову базу. За результатами оперативної закупки є можливість слідчим підрозділам «розробляти» кожного члена угрупування і виявити всі можливі їх контакти. Найчастіше після успішного проведення оперативної закупки справа стає доказуваною і передається в суд.

Отже, мережа інтернет є розповсюдженим способом збуту наркотичних засобів, протидією яких займаються оперативні підрозділи, Національної поліції здійснюючи оперативні заходи, за допомогою яких правопорушення стають доказуваними і караними.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин дата підписання Україною: 16.03.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 25-26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Мінка П. Я., Мінка Т. П., Хрідочкін А. В., Богуславський М. Г. Оперативно-розшукова діяльність: Навчальний посібник. – Дп: «Інновація», 2010. – 220 с.

4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

Биченко Любов Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавр ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент ***Марков М. М.***

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Кримінальне судочинство є однією з найважливіших і одночасно – найскладніших форм реалізації правосуддя. Особливості кримінального процесу полягають перш за все в тому, що його результатом може бути суттєве обмеження прав людини, втілене у вигляді покарання.

В сучасних умовах реалізації судово-правової реформ, основною метою якої є створення судочинства охоронного типу, особливої актуальності набувають питання створення дійових механізмів, які можуть забезпечити реалізацію основного принципу правової держави, згідно з якими людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україна найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод - обов'язок держави.

Права та свободи людини є одним із найважливіших соціальних і правових інститутів, адже дотримання прав і свобод особи є головною передумовою здійснення будь-якого виду діяльності [1, с. 20].

Кримінальний процес ґрунтується на таких загальноправових принципах, як недоторканність особи; повага до честі й гідності особи, а також невтручання в її особисте та сімейне життя; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Однак здійснення кримінальної процесуальної діяльності в багатьох випадках вимагає втручання в особисту сферу, обмеження свободи пересування особи, отримання інформації особистого характеру тощо. І це сприймається як нормальне явище для діяльності правоохоронних органів. Саме тому загальноправові процесуальні принципи, що діють під час кримінального провадження, як керівні засади покликані визначати й затверджувати здійснення провадження в такий спосіб, за якого одночасно забезпечується ефективне функціонування системи кримінального процесу та захист конституційних прав і свобод людини. При цьому останнє досягається за допомогою виключення можливості незаконного звуження їх обсягу, а саме шляхом установлення в законі підстав, порядку й меж обмеження конституційних прав і свобод особи. Адже закон, установлюючи тимчасове обмеження прав і свобод людини, тим самим гарантує їх захист.

Тримання під вартою є обмеженням природного права людини на свободу й особисту недоторканність, а тому для захисту цього права

закон установлює певні часові межі, у яких цей запобіжний захід може застосовуватись. Так, відповідно до ч. 3 ст. 197 КПК України, на стадії досудового розслідування застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можливе максимально строком до: 1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Д.В. Колодчин у дисертаційному дослідженні «Тримання під вартою як запобіжний захід» зазначає про причини недотримання в Україні порядку тримання під вартою в контексті забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність, які, зважаючи на їх специфіку, поділено на такі блоки: а) недосконалість нормативної регламентації інституту тримання під вартою; б) помилки та порушення, що допускаються в правореалізаційній практиці; в) недостатнє врахування практики ЄСПЛ, зокрема, в частині змістового наповнення загальних міжнародних стандартів [5, с. 8–9].

О.Н. Агакерімов у дисертації «Домашній арешт у системі запобіжних заходів» зазначає, що обмеження в праві на свободу та особисту недоторканність проявляється загалом через заходи забезпечення кримінального провадження, складовою частиною яких є інститут запобіжних заходів, котрий своєю чергою включає запобіжні заходи, які різняться за рівнем суворості від найменш до найбільш тяжких, відповідне застосування того чи іншого з яких пропорційно позначається на рівні обмеження права на свободу та особисту недоторканність людини, до якої застосовано певний запобіжний захід та якій інкримінується пов’язане у зв’язку з його застосуванням кримінальне правопорушення [6, с. 36].

У інших роботах, присвячених проблемам застосування запобіжних заходів, увага питанням забезпечення права на свободу й особисту недоторканність приділяється переважно у контексті розгляду окремих питань їх нормативного регулювання (наприклад, К.О. Середа «Правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні», В.О. Січко «Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні» та ін.);

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Банніков проти Російської Федерації» від 04 листопада 2010 року, «Веселов та інші проти Російської Федерації» від 02 жовтня 2010 року, застосування особливих методів ведення слідства – зокрема, агентурних методів – саме по собі не може порушувати право особи на справедливий суд. Ризик провокації з боку працівників правоохоронних органів, викликаний зазначеними методами, означає, що їх використання повинно бути суворо регламентованим. Для застосування цих методів у правоохоронних органів мають бути докази на підтвердження аргументу схильності особи до вчинення злочину.

Разом із тим проблемним і досі залишається питання про порушення конституційного права особи на свободу й особисту недоторканність, що може бути викликане тривалим судовим

розглядом кримінальних справ стосовно осіб, які перебувають під вартою, адже максимальний строк тримання під вартою таких осіб законом не визначено. Про це також свідчать дані, надані Державною пенітенціарною службою України, відповідно до яких станом на 01.07.2014 року в слідчих ізоляторах понад 6 місяців трималося 2 868 ув'язнених, які рахувались за судами, із них:

1) від 6 місяців до 1 року – 1 403 особи;

2) від 1 року до 2 років – 807 осіб;

3) понад 2 роки – 658 осіб15.

Станом на 25 серпня 2016 року у 12 слідчих ізоляторах і 17 установах виконання покарань із функцією СІЗО тримається на стадії судового розгляду (до винесення вироку) 7 493 особи 16.

Випадки порушення права на свободу та особисту недоторканність, зумовлені як недоліками законодавства, так і недотриманням вимог кримінального процесуального закону слідчими, прокурорами та суддями через нерозуміння новітніх принципів кримінального процесу та практики Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел

1. Волков К. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні // Правова політика в Україні: проблеми теорії та практики. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 жовтня 2014 року) в 2 т. – К.: Національна академія прокуратури України. 2014. – Т. 2 – С. 73–79.

2. Загальна декларація прав людини / Права людини і професійні 9 стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам. – Київ, 1996. – 342 с.

3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : [підручник] / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту. внутр. справ, 2002. – 336 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI ; в ред. від 16 січ. 2020 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17.

5. Колодчин Д.В. Тримання під вартою як запобіжний захід : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків. 2018. 270 с.

6. Агакерімов О.Н. Домашній арешт у системі запобіжних заходів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2016. 246 с.

Борисенко Микола Васильович,
здобувач Національної академії внутрішніх справ

ЕЛЕКТРОНІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ ПІД ЧАС ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПРЕДСТАВНИКАМИ ІНШИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Надзвичайно великий обсяг кримінальних правопорушень потребує швидкого, неупередженого і кваліфікованого розслідування, що потребує щоденної взаємодії слідчого з підрозділами органів Національної поліції під час розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 189].

Нові реалії, в яких Україна перебуває у зв'язку з європейською інтеграцією та приведенням кримінального процесуального законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових акті, пише В. І. Фаринник, породжують необхідність переосмислення багатьох положень кримінального процесу. Закономірно, переконаний цей науковець, що захист прав, свобод і законних інтересів особи, а також суспільства та держави від кримінальних правопорушень у сучасних умовах неможливо забезпечити без ефективного врахування європейського та міжнародного досвіду кримінального судочинства, а його імплементація у вітчизняне законодавство є особливо необхідною [2, с. 114–115].

Тож до правової основи взаємодії слідчих підрозділів з підрозділами та службовими особами Національної поліції України належать також міжнародні правові акти як стандарти кримінального провадження та витоки позитивного міжнародного досвіду у цій сфері. Адже існує такий досвід правового регулювання діяльності цих органів і в зарубіжних країнах, який заслуговує на вивчення, запозичення та використання.

Протягом останніх років вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство зазнало значних змін. Модернізація окремих положень відбувається і сьогодні. Однак у практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень окремі положення чинного КПК не завжди себе виправдовують.

Досліджуючи досвід іноземних країн з питань взаємодії, на нашу думку, необхідно врахувати насамперед особливості досудового провадження в окремих країнах. Цілком слушно О. П. Бойко, здійснивши аналіз кримінально-процесуального законодавства зарубіжних держав на предмет регламентації в ньому взаємодії слідчих з іншими підрозділами та службовими особами, поділив на їх на дві групи: 1) держави, в яких схожі суб'єкти взаємодії: слідчі та оперативні підрозділи, експерти, спеціалісти та ін. – Республіка Білорусь та Республіка Грузія; 2) держави, у яких відсутні суб'єкти взаємодії, що передбачені в Україні, але існують інші підрозділи та органи, взаємодія між якими подібна до взаємодії на досудовому

провадженні в Україні, – США, Великобританія, Франція та Німеччина [3, с. 276].

Проаналізувавши досвід країн зокрема США та ФРН, досить актуальним, на нашу думку, є і питання електронізації досудового провадження.

Як зазначає Г. Л. Чигрина міжнародний досвід боротьби зі злочинністю свідчить про те, що використання в кримінальному процесі цифрових технологій і засобів дає змогу не лише спростити процес збирання доказів та оформлення процесуальних та інших документів, а й значно прискорити розслідування та відмовитися від паперу як носія інформації, пов'язаної з розслідуванням злочинів. Наприклад, Великобританія, окремі американські штати, Швеція, Австрія, Нідерланди, Саудівська Аравія, Фінляндія, Данія, Південна Корея, Сінгапур, Чеська Республіка, Естонія, ФРН та інші країни вже мають досвід ведення кримінального процесу в електронній формі та використання електронних кримінальних проваджень (кримінальних справ). Молдова й Казахстан приєдналися до цієї спільноти в 2017 році [4, с. 72].

Електронна кримінальна справа, зазначає С. В. Зуєв, – це кульмінація в розвитку електронного документообігу. Систему електронного судочинства впроваджено в США, Канаді, ФРН. У Бельгії ще в 2005 році створено проект електронного правосуддя Phenix, у рамках якого, окрім системи електронного документообігу, «електронний файл» міг поповнюватись поліцією, адвокатом, сторонами, судом. У Саудівській Аравії, продовжує цей науковець, провадження у численних справах закінчується впродовж двох діб. У цій країні перейшли на електронне судочинство декілька років тому, скоротивши строки розслідування на 80%. Позитивний досвід має Грузія, де в 2011 році було здійснено перехід на електронний формат. У 2011–2012 роках у Казахстані розпочав роботу проект «Е-кримінальна справа». В Азербайджані з 2016 року виключно для розслідування податкових злочинів застосовується програма «Електронна кримінальна справа» [5, с. 6–7].

Електронізація процесів досудового провадження, поза сумнівом, буде лише сприяти покращенню взаємодії слідчого з відповідними суб'єктами. Цей важливий напрямок їхньої діяльності вже почали ґрунтовно досліджувати українські науковці. Зокрема, передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку електронного кримінального провадження на монографічному рівні були предметом дослідження А. В. Столітнього. Підготовлена 2016 року, ця монографія по суті була однією з перших в Україні комплексних, наукових, монографічних робіт, в якій висвітлені актуальні питання еволюції досудового провадження в умовах сучасного інформаційного світу. Цим науковцем розроблено системну та несуперечливу концепцію інноваційного удосконалення кримінальної процесуальної діяльності, що передбачає перехід до електронної форми ведення досудового розслідування – «електронного

досудового розслідування», основна ідея якої полягає у формуванні кримінального провадження у вигляді електронного файлу.

З практичної сторони цінною є запатентована цим автором й описана ним інформаційно-аналітична система обробки заздалегідь згенерованих баз ЄРДР за допомогою готових наборів функцій Excel, що автоматично генерує дані за більш ніж тридцятьма видами порушень кримінального процесуального законодавства, допущених суб'єктами кримінального провадження під час досудового розслідування.

Треба визнати аксіологічне значення процесу електронізації кримінального провадження, оскільки це значною мірою сприятиме так званій процесуальній економії сил і засобів.

Список використаних джерел

1. Борисенко М. В., Мельник О. В. Взаємодія слідчого з іншими посадовими особами та підрозділами Національної поліції під час кримінального провадження: загальна характеристика. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 188–191.

2. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика [Текст] : [монографія] / В. І. Фаринник. Київ : Алерта, 2017. 548 с.

3. Бойко О. П. Зарубіжний досвід правового регулювання взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017 № 4 С. 275–281.

4. Чигрина Г. Л. Перспективи запровадження міжнародного досвіду електронного кримінального провадження в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 2 (23). С. 72–76.

5. Зуев С. В. Электронное уголовное дело: за и против. Правопорядок: история, теория, практика. 2018. № 4 (19). С. 6–12.

Буяльська Вікторія Романівна,
курсант 3-го курсу ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ АБО НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Діти стають учасниками проваджень у різних ситуаціях: вони можуть стати жертвою чи свідком кримінального діяння, їхні батьки можуть розлучатися, і дитині доводиться висловити думку перед суддею або стати учасником процедури ретельного обстеження умов життя. Якщо діти стають учасниками провадження, вони переживають напруження, тривогу, страх, почуття вини та сорому і, як правило, не розуміють мету провадження, не знають юридичних термінів і своїх

прав у провадженні, їх лякає незнайома ситуація та люди. Тому діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини [1].

Дитина охоплює в собі два поняття особи малолітньої та неповнолітьої. Перш за все, малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років. Опитування дитини – безпосереднє спілкування слідчого, прокурора, адвоката, судді з дитиною з метою отримання інформації про обставини правопорушення, жертвою або свідком якого стала дитина. В рамках кримінального провадження опитування дитини проводиться і оформляється за правилами проведення допиту.

При проведенні даної процесуальної дії слідчий зобов'язаний дотримуватись вимог щодо «Опитування дитини», передбачених у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Серед них:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [2].

Проаналізувавши деякі норми міжнародного законодавства можна перейти до аналізу національного, яке саме і визначає особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Умовно можливо розділити дані особливості на два блоки:

1. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, яка *потерпіла від злочину або є свідком* (ст. 226–227 КПК):

– допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря;

– допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день;

– особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання;

– до початку допиту законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання;

– до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

2. Особливості допиту неповнолітньої особи, *якій повідомлено про підозру у вчиненні злочину* (ст. 490–491 КПК):

– допит здійснюється у присутності захисника;

– якщо неповнолітня особа не досягла шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітню особу визнано розумово відсталою, на її допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря;

– до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу [3].

Отже, можемо зробити певні висновки щодо допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Допит потрібно проводити з обережністю та обов'язково дотримуватись норм як міжнародного, так і національного законодавства.

Список використаних джерел

1. URL: https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b.

2. URL: https://kau.in.ua/articles/osoblivost-dopitu-nepovnoltnogo/.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI.

Вакулюк Дмитро Васильович,
курсант 3-го курсу ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ЗАКОННІСТЬ ОСОБИСТОГО ОБШУКУ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ

Важливість даної теми полягає у забезпечені охорони прав, свобод та законних інтересів затриманої особи у вчиненні злочину та особистої безпеки поліцейського. Проблема регламентації порядку проведення слідчих (розшукових) дій під час затримання особи без ухвали слідчого судді, суду тягне за собою ряд негативних наслідків, які на практиці, в більшості випадків, виражаються у непритягненні до кримінальної відповідальності винної особи.

Проводячи дослідження на дану тематику, хочу зазначити, що затримання без ухвали слідчого судді, суду являє собою тактичну операцію. Тобто сукупність всіх узгоджених оперативно-розшукових, слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, які обумовлені спільною метою, а саме: затримати особу, підозрювану у вчинені злочину, відповідно до вимог чинного законодавства.

Також потрібно визначити, що є підставою проведення обшуку особи. Виключно затримання особи чи можливо проводити на підставі ухвали слідчого судді? Це питання залишається повною мірою не дослідженим, оскільки прямої вказівки на проведення обшуку особи на підставі ухвали слідчого судді в законодавстві не передбачено. Отже, обшук особи при затриманні. Що це і як правильно діяти під час його проведення?

Відповідно до статті 208 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити особистий обшук затриманої особи, з дотриманням правил, передбачених частиною 7 статті 223 і статтею 236 КПК України [1]. Тобто залучити понятих та фіксувати процес за допомогою відео- та аудіозапису. Таким чином, якщо особа затримується у порядку статті 208 КПК України, фактично відомості в момент затримання внести не можливо у зв’зку з неможливістю доступу слідчого на місці затримання до Єдиного реєстру досудового розслідування (далі ЄРДР). Звідси виникає колізія у застосуванні норм процесуального законодавства. Тому що, в статті 214 КПК України передбачено, що єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться до моменту внесення відомостей до ЄРДР, являється огляд місця події. Виникає питання, чи є обшук особи під час затримання законним, а всі отримані докази допустимими?

Необхідність проведення особистого обшуку на місці затримання до внесення відомостей в ЄРДР є важливим тактичним моментом. Оскільки, необхідність проведення особистого обшуку особи під час затримання, являється гарантією забезпечення особистої безпеки уповноваженої особи на затримання. Існує багато прикладів, коли затримані, які не були належним чином обшукані, діставали з кишені холодну зброю та інші предмети, що могли становити загрозу життю чи здоров'ю поліцейського чи собі. Це могли бути різних видів ножі, «заточки», леза і т. д. Траплялися випадки, коли особа прямо в камеру проносила наркотичні засоби та інші речовини, що заборонені до обігу.

Підсумовуючи все вище сказане, хочемо зауважити, що затримання особи без ухвали слідчого судді, суду - це складний комплекс дій, що потребує хорошої тактичної підготовки, який повинен відповідати вимогам, що закріплені в процесуальному законодавстві. Для того, щоб в майбутньому можливо було визнати отримані докази допустимими для доведення вини затриманого.

Із практики Верховного Суду, одним із таких рішень є постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду, справа № 756/8425/17, провадження № 51-859км19 [2]. Суд у своєму рішенні зазначив, що при проведенні особистого обшуку та складенні протоколу особистого обшуку, необхідною передумовою є складення протоколу затримання відповідно до вимог процесуального законодавства. У протоколі потрібно зазначати точний час затримання, відповідно до статті 209 КПК України, а саме: з моменту, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Тому суд ставить під сумнів допустимість всіх доказів, які були отримані внаслідок порушення порядку складення протоколу затримання, відповідно вимогам передбачених частиною 5 статті 208 КПК України.

Отже, має бути визначено в законодавстві детальний порядок проведення особистого обшуку під час затримання у поєднанні з порядком початку досудового розслідування, передбаченого статтею 214 КПК України, для усунення колізій, що виникають при застосуванні норм законодавства.

Список використаних джерел:\

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI ; в ред. від 16 січ. 2020 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/200050-kks-viznav-vsi-dokazi-u-spravi-nedopustimimi-oskilki-politsiya-trimala-osobu-bez-skladennya-protokolu.

Верещак Олександр Іванович,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент ***Хахуцяк О. Ю.***

СПРОЩЕННЯ ПРОЦЕДУРИ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Питання забезпечення невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення завжди виступало одним із ключових компонентів кримінальної політики в нашій державі. Його результативна реалізація щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, що передбачені ч. 2 ст. 297-1 КПК України, відіграє неабияке значення для сьогоднішнього суспільства через його вкрай негативне ставлення до цих явищ. Одним із процесуальних засобів забезпечення невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення є застосування, у випадках коли особа переховується від органів досудового розслідування та суду, процедур заочного кримінального провадження.

Спеціальне досудове розслідування – це екстраординарний порядок здійснення досудового розслідування, який застосовується у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках ухилення підозрюваного від кримінальної відповідальності шляхом переховування від органів слідства та суду, спрямований на забезпечення доказування на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні з урахуванням стандартів справедливого правосуддя.

Президент України підписав Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв’язку із здійсненням спеціального досудового розслідування» № 1422-IX, який Верховна Рада ухвалила 27 квітня 2021 року.

Цей документ покликаний забезпечити невідворотність покарання громадян, які вчинили кримінальне правопорушення та переховуються від слідства в інших країнах або на тимчасово окупованих територіях України.

Згідно з українським законодавством, щоб почати щодо втікача спеціальне досудове розслідування чи спеціальне судове провадження, його мають оголосити в міжнародний розшук. Але Інтерпол іноді відмовляє Україні в оголошенні у міжнародний розшук певних осіб, мотивуючи такі свої рішення наявністю ознак політичного переслідування. Суди зі свого боку пов’язують оголошення у міжнародний розшук з моментом виставлення Інтерполом «червоної картки» та, як наслідок, відмовляють у задоволенні клопотань про спеціальне досудове розслідування.

Закон, що його підписав Президент, змінює підхід та визначає дві підстави для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження:

1) якщо підозрюваного оголошено в міжнародний розшук;

2) якщо підозрюваний безпідставно ухиляється від явки на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду (за умови його належного повідомлення про такий виклик) та перебуває на території держави-агресора або на тимчасово окупованих територіях України.

Слідчий суддя може заочно заарештувати такого підозрюваного.

Документ також визначає перелік статей Кримінального кодексу України, за якими може здійснюватися спеціальне досудове розслідування. Судовий розгляд щодо обвинувачених у таких кримінальних провадженнях може здійснюватися за їхньої відсутності (in absentia). Винятком є неповнолітні, які переховуються від слідства на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора або оголошені в міжнародний розшук.

Також закон запроваджує обов'язкову публікацію в загальнодержавних ЗМІ та на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора відомостей щодо підозрюваних, відносно яких розпочато спеціальне досудове розслідування, не пізніше 24 годин після отримання відповідної ухвали суду.

Якщо після початку спеціального судового провадження обвинувачений з'явився або був доставлений до суду, з цього моменту судовий розгляд продовжується за загальними правилами КПК України.

Зокрема, законопроєкт № 2164 передбачає внесення змін до ст. 281 КПК, якими пропонується визначити дві підстави для оголошення розшуку підозрюваного: якщо його місцезнаходження невідоме, а також якщо підозрюваний ухиляється від явки на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду за умови його належного повідомлення про такий виклик та якщо існують обґрунтовані підстави вважати, що він виїхав та/або перебуває в іншій країні або на тимчасово окупованих територіях України.

Крім того, закон дає змогу судам розглядати клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та його обрання за відсутності підозрюваного, обвинуваченого у разі наявності постанови про його розшук.

Ухвалені зміни до КПК передбачають, що у разі обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого у разі наявності постанови про його розшук, строк дії ухвали не зазначається та розмір застави не визначається.

Підставами для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження пропонується визначити: ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду, а також винесення постанови про оголошення підозрюваного, обвинуваченого у розшук.

Раніше генпрокурор Ірина Венедіктова поінформувала, що ухвалення законопроєкту № 2164, серед іншого, дасть змогу направити до суду 8 тис. справ відносно дезертирів, слідство у яких тимчасово зупинене. Серед фігурантів – українські військовослужбовці, які після окупації Росією Криму не вийшли з півострова, а також військові, які не вийшли з тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей.

Список використаних джерел

1. Глава держави підписав закон про вдосконалення здійснення спеціального досудового розслідування. 11.05.2021. URL: https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pidpisav-zakon-pro-vdoskonalennya-zdijsnennya-68389.

2. Шевчишен А.В. Поняття спеціального досудового розслідування (in absentia). та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг // Вісник кримінального судочинства. – № 2. – 2017. С. 125–134.

Гаврилюк Владислав Вікторович,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ, ЖОРСТОКОГО, НЕЛЮДСЬКОГО АБО ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ ОСОБИ, ПОВОДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

В Основному законі чітко визначено, що людина, її життя і здоров'я є найвищими соціальними цінностями, і обов'язок держави – захищати життя людини. Відповідно ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. Абсолютна заборона катування є імперативною нормою міжнародного права, зокрема кожна держава-сторона повинна вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією [2]. Крім цього, договірні сторони повинні вживати належні та ефективні заходи для подолання всіх форм насильства на підставі статті, незалежно від публічного чи приватного характеру таких випадків [3].

Проте, незважаючи на численні зміни щодо гуманізації вітчизняного законодавства та сучасний рівень розвитку людства,

питання викорінення катування працівниками правоохоронних органів є одним із актуальних на сьогодні.

Про наявність фактів катування та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини зі сторони працівників поліції постійно наголошує Уповноважений Верховної Ради України [4]. Також, як приклад можна розглянути випадок, коли до суду було скеровано обвинувальний акт стосовно чотирьох поліцейських, яких обвинувачено у катуванні людини. Так, досудовим розслідуванням було встановлено, що правоохоронці затримали чоловіка за підозрою в крадіжці. Затриманий відмовився визнавати свою вину, тому обвинувачені почали «вибивати» в нього зізнання у приміщенні відділення поліції. Згідно з висновками експертиз, потерпілий отримав тілесні ушкодження середньої тяжкості [5]. Нажаль, такі випадки є непоодинокими.

До прикладу. Про застосування недозволених методів слідства повідомив чоловік, обвинувачений у тяжкому злочині. Який заявив про застосування щодо нього працівниками правоохоронних органів недозволених методів слідства. Що слідчий погрожував йому застосуванням тортур у випадку, якщо він не буде давати зізнавальні показання у кримінальному провадженні. Такі погрози, зі слів чоловіка, надходили також і від прокурора [6].

Слід зазначити, що у кримінальному процесуальному законодавстві України вимоги дотримання прав і свобод людини, честі й гідності особи містяться щодо окремих слідчих, негласних слідчих (розшукових) чи процесуальних дій. А згідно з п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов’язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, діяння, пов’язані із отриманням доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Відповідно докази отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини є недопустимими й не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, на них не може посилатися суд при ухвалені судових рішень(ч. 2 ст. 86 КПК України) [7].

Згідно з міжнародними правовими актами, на сьогодні кожна держава-сторона повинна забезпечувати розгляд всіх випадків катування, спроби піддати катуванням та тих дій будь-якої особи, що являють собою співучасть у катуванні згідно з її кримінальним законодавством як злочини, та встановлювати за них відповідні покарання з урахуванням їх ступеня тяжкості[2].

Доведеність факту катування може слідувати із сукупності ознак чи неспростовних фактів узгоджених між собою. Наприклад, показань потерпілого, свідків, висновків експертів, довідок, які свідчать про наявність тілесних ушкоджень тощо. Адже відсутність зафіксованого

факту катування особи у відповідних процесуальних документах значно ускладнює його доведення в суді, і ставить під сумнів взагалі наявність факту катування. Через що виникають певні складнощі з приводу доведення факту отримання доказів саме в наслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи діяння. І як наслідок, використання в якості доказів показань, отриманих шляхом катувань, що порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенції), з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від їхньої доказової сили і того, чи мало їхнє використання вирішальне значення для засудження обвинуваченого. Про що йдеться в рішенні ЄСПЛ у справі «Гефген проти Німеччини» [8]. Згідно з мінімальними критеріями ефективності, які Суд визначив у своїй практиці, таке розслідування має бути незалежним, безстороннім і підлягати громадському контролю, а компетентні органи повинні діяти зі зразковою ретельністю та оперативністю [9].

Резюмуючи слід зазначити, що вимоги законодавства України та міжнародно-правових актів щодо заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження виходять за рамки стадії досудового розслідування, й вимогам зазначеної норми має відповідати кримінальне провадження в цілому, включаючи судовий розгляд по суті. Що є однією із гарантій забезпечення прав і свобод людини в кримінальному провадженні. Це означає, що національні суди за жодних обставин не повинні допускати випадків, за яких завдання тілесних і моральних страждань залишатиметься безкарним. Також, при досудовому розслідуванні фактів катування та розгляді справ в суді щодо катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність особи необхідно враховувати що жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, наказ вищого начальника не можуть бути виправданням катувань [2].

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. № 254/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI (3484-11) від 26.01.87). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

3. Загальні рекомендації комітету ООН з подолання дискримінації жінок№19 від 29 січня 1992 року.

4. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і

громадянина в Україні за 2019 рік. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/zvit%20za%202019.pdf.

5. Чотирьох поліцейських з Дніпра судитимуть за підозрою в катуванні людини. URL: https://zaxid.net/chotiroh_politseyskih_z_dnipra_suditimut_za_pidozroyu_v_katuvanni_lyudini_n149294.

6. Волинянин звинуватив слідчого з прокурором у вибиванні з нього зізнань під погрозами тортур. URL: https://zaxid.net/volinyanin_zvinuvativ_slidchogo_z_prokurorom_u_vibivanni_z_nogo_ziznan_pid_pogrozami_tortur_n1492226.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

8. Справа «Гефген проти Німеччини» (Заява № 22978/05): рішення Європейського суду з прав людини від 1 черв. 2010 р.: [сайт]. URL: http://www.alppp.ru/court/vysshie-sudy/06-2010/informacija-o-postanovlenii-espch-ot-01-06-2010-po-delu-gefgen--protiv-germanii-zhaloba--2.pdf.

9. Справа «Мута проти України» (Заява № 37246/06) від 31 липня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d62#Text.

Гальченко Ольга Русланівна,
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії СБ України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Одним із пріоритетних шляхів вирішення проблем протидії злочинності та розшуку осіб, що підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень на території однієї держави, але, намагаючись уникнути відповідальності, переховуються та продовжують злочинну діяльність в іншій країні, є міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, що ставить перед вітчизняною кримінальною процесуальною наукою нові завдання, чільне місце серед яких займає дослідження його становлення і розвитку. Співробітництво між державами у сфері протидії окремим видам кримінальних правопорушень та екстрадиції злочинців (у сучасному розумінні цього терміну) започатковано досить давно. Зазначене питання було предметом дослідження низки вітчизняних вчених, основні здобутки яких позитивно сприйняті науковою спільнотою та правозастосовною практикою.

Зокрема, А.Б. Антонюк дослідила процес становлення і розвитку інституту міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та запропонувала його періодизацію, в основу якої покладено усталену в світовій історії класифікацію укладення міжнародних договорів та ступінь закріплення співпраці окремих держав при розслідуванні кримінальних правопорушень у таких договорах. На думку вченої розвиток міжнародного

співробітництва у зазначеній сфері умовно поділяється на 6 періодів (етапів): 1) з найдавніших часів до кінця XVII століття (договори між Англією та Шотландією (1174 р.), Паризький трактат (1303 р.), Союзний договір між Францією і Іспанією (1612 р.), Вестфальський договір (1648 р.), Соборне уложення (1649 р.) та інші); 2) XVIII – початок XIX ст. (договір США та Великобританії (1734 р.), Ам'єнський договір (1802 р.), договори, спрямовані проти суб'єктів вчинення військових злочинів та інші); 3) з 1833 р. до закінчення Першої світової війни (Бельгійський Закон про екстрадицію (1833 р.), Версальський мирний договір (1919 р.), Паризька мирна конвенція (1919 р. та інші); 4) 1919-1945 рр. (поширення практики укладання двосторонніх договорів); 5) 1945 – початок 1990 р. (боротьба зі злочинами проти миру та безпеки людства (Загальна декларація прав людини (1948 р.), Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (1974 р.) та інші); 6) 1990-ті рр. і по сьогодні (Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.), Конвенція про кіберзлочинність (2001 р.) та інші) [1, с. 14-15].

Застосовуючи запропонований до наведеної періодизації підхід окремі вчені пропонують класифікувати становлення і розвиток міжнародного співробітництва у кримінальному судочинстві в Україні. Така періодизація, зазвичай, починається з часів Київської Русі, зокрема, договору київського князя Олега з Візантійською імперією 911 р., згідно якого слов'яни, які вчинили кримінальні правопорушення у Візантії, мали бути повернені для покарання до Київської Русі, а мешканці імперії, за таких же умов, – до Візантії. Проте, зважаючи на особливості періодизації історичного процесу розвитку України, тісно пов'язаного з польською, литовською, турецькою, австрійською і російською історією, та входженням її сучасної території на певних етапах розвитку до різних державних утворень, такий підхід до вирішення цього питання, на нашу думку, видається занадто дискусійним.

Навіть за часів існування Союзу РСР стверджувати про міжнародне співробітництво України (Української РСР), що входила до складу Союзу РСР, у сфері кримінального судочинства навряд чи доречно, оскільки суб'єктом укладання відповідних дво-, та багатосторонніх міжнародних договорів й підтримання інших взаємовідносин на цьому рівні був СРСР, а не його союзні республіки. Тому, на нашу думку, про становлення і розвиток міжнародного співробітництва під час кримінального провадження в Україні доречно говорити лише з часу набуття державою незалежності у 1991 р.

Одними із перших важливих документів у цій сфері стали ухвалені державами, що виникли на теренах СРСР, Меморандум про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес (1992 р.) та Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних,

сімейних і кримінальних справах (1993 р.), завдяки яким була сформована основа правового регулювання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [2; 3]. Поступово Україна уклала низку двосторонніх та приєдналася до багатосторонніх міжнародних договорів, активізувавши співпрацю з міжнародними організаціями [4].

Проте, лише у 2011 р. в КПК України (1960 р.) унормовується положення щодо надання міжнародної правової допомоги та перейняття кримінального переслідування, а після набуття чинності КПК України 2012 р. – активізувався процес приведення національного кримінального процесуального законодавства до вимог міжнародних та європейських стандартів у зазначеній сфері [5]. Завдяки цьому на сьогодні маємо законодавчо визначене поняття міжнародного співробітництва, під яким, відповідно до ст. 542 КПК України 2012 р., розуміється вжиття необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені й інші, ніж визначені у КПК України, форми співробітництва під час кримінального провадження.

У підсумку зазначимо, що становлення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження в Україні розпочалося після здобуття державою незалежності у 1991 р., а його сучасному розвитку надає помітний поштовх реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства, євроатлантичні спрямування нашої держави та співробітництво з країнами-членами Європейського Союзу в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Антонюк А.Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 220 с.

2. Меморандум про взаєморозуміння з питання правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР, які представляють взаємний інтерес 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_231#Tex.

3. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text.

4. Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах). Сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/perelik-dvostoronnih-ta-bagatostoronnih-mijnarodnih-dogovoriv-u-sferi-pravovoi-dopomogi-ta-pravovogo-spivrobitnitstva-u-tsivilnih-ta-kriminalnih-spravah-po-krainah.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

Гладіліна Олена Володимирівна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

На сьогодні курс України направлений на інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС). Однією із важливих умов для реалізації даного процесу є приведення українського законодавства до норм права ЄС. Це в свою чергу, стосується нормативно-правових актів, що регламентують питання використання спеціальних знань та порядок взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами під час розслідування умисних вбивств. Ефективність взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами залежить від стану її організації, відповідності нагальним потребам практики та сучасним науково-технічним досягненням. Проблема стану взаємодії між слідчим та експертами на сьогодні потребує удосконалення, тому актуальним є вивчення зарубіжного досвіду.

Зарубіжний досвід взаємодії органів досудового розслідування з експертними установами під час розслідування умисних вбивств зводиться до таких ключових положень.

По перше, під час законодавчого регулювання судово-експертної діяльності в країнах СНД та Європи, у тому числі під час проведення розслідування умисних вбивств, ми можемо стверджувати, що законодавці під час впровадження правових норм, виходять з того, що судова експертиза повинна допомагати та прискорювати розслідування тяжких злочинів, а не ускладнювати даний процес, на відміну від законодавства України.

По друге, у країнах з англо-саксонською системою справами розслідування злочинів, пов’язаних з насильницькою або неприродньою смертю та підозрою на неї займається коронер, який призначає проведення судово-медичної експертизи трупа, а також безпосередньо визначає причину смерті. Коронер та судово-медичний експерт – це не тотожні поняття. Судово-медичний експерт – це особа, яка має відповідну медичну освіту, а коронер – це обрана громадою особа, яка може мати будь-яку іншу освіту. Коронерська служба та судово-медична служба існують паралельно. В Україні аналога коронерської служби не існує, а функції поділені між судово-медичним експертом, органами досудового розслідування та судом.

Аналізуючи досвід у розкритті злочинів проти життя та здоров’я особи, тяжких злочинів, серійних вбивств у Великій Британії, ми з’ясували що коронер не має медичної освіти, але обізнаний у судовій медицині, він працює у взаємозв’язку із поліцією і після їх повідомлення виїздить на місце події, за необхідності призначає проведення судово-медичної експертизи та встановлює перелік питань судово-медичному експерту, присутньому під час розтину, і відразу

може коригувати питання та їх доповнювати. Якщо смерть насильницька або неприродня (у т. ч. самогубство, ДТП тощо) коронер передає справу до суду, якщо ж виявляється, що смерть природня, то справа передається до поліції з подальшою її фіксацією і закриттям. Тобто, коронер визначає причину смерті, здійснює її розслідування. Опитані нами судово-медичні експерти, які мають досвід роботи більше 20 років, висловили свою думку про доцільність створення в Україні служби, подібної до коронерської [1].

По третє, повертаючись до романо-германської системи права, до якої належить і Україна, нами було досліджено взаємодію органів досудового розслідування з експертними установами у таких країнах, як ФРН, Франція, Австрія, Литва, Республіка Білорусь, Республіка Молдова. Так, у ФРН вибір експерта, який буде проводити експертизу, а також їх кількість визначається суддею. Відповідно до параграфу 75 КПК ФРН [2] у якості експерта призначається особа, яка має право проводити експертизи та надавати висновки необхідного виду або роду своєї діяльності, офіційно займається наукою, мистецтвом чи ремеслом, пізнання в яких необхідні для підготовки висновків.

Згідно параграфу 125 КПК Австрії експертом може бути будь-яка особа, яка володіє спеціальними знаннями та може встановити факти, що мають доказове значення, зробити з них належні висновки та обґрунтувати їх. Експерт зобов'язаний дотримуватися істини при встановленні обставин справи і сприяти суду в їх оцінці. За КПК Франції [3] (ст. 6о та ст. 77^1) на досудовому етапі експерта залучає слідчий суддя, так як він проводить досудове розслідування. Однак прокурор або поліцейський можуть запросити будь-яку кваліфіковану особу (яка складає присягу, коли її вносять до списку, або якщо її немає у списку, то кожного разу, коли її запрошують), якщо необхідно скласти технічні або наукові звіти. В якості експерта за КПК Литви може бути особа, яка володіє необхідними знаннями для надання висновків з досліджуваних питань та вказана в списку експертів Литовської Республіки (ст.ст. 84-88 КПК Литви) [4]. Якщо в списку експертів немає експертів щодо вирішення поставлених питань, то можуть бути залучені експерти які не входять до списку. У відповідності КПК Республіки Білорусь експертом є незацікавлена в результаті кримінальної справи особа, що володіє спеціальними знаннями в науці, техніці, мистецтві, ремеслі та в інших сферах діяльності, якій доручено проведення експертизи. Існують дві категорії експертів, які працюють у судово-експертних установах та приватні експерти. Процесуальний стан таких експертів однаковий, відмінність лише у призначенні. Судово-медичну експертизу трупа проводять експерти державних судово-медичних установ [5].

За КПК Республіки Молдова експертом є особа, призначена для проведення досліджень, яка особисто не зацікавлена в результаті розслідування кримінальної справи, яка використовуючи спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві та інших галузях знань,

дає на їх підставі висновки. Експерт не може бути призначений по питаннях права [6].

Таким чином дослідження законодавства зарубіжних країн свідчить що у даних країнах існує формальний процесуальний порядок залучення експертів, а в Україні спостерігається більш неформальний бік відносин органів досудового розслідування та експерта, який зводиться до того, що експерт надає органам досудового розслідування консультації щодо виявлення, опису, вилучення доказів на місці події, консультує щодо питань, які повинні поставити експерту тощо. Проведений аналіз досвіду зарубіжних країн щодо взаємодії органів досудового розслідування з експертами підтверджує також необхідність постійного моніторингу, дискусійності та обміну досвідом вітчизняних та зарубіжних видатних вчених-науковців та практиків.

Список використаних джерел

1. Стойко Н. Г. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект / Н. Г. Стойко, А. С. Шагинян. – Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 2007. – 82 с.

2. Strafprozessordnung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de.htm.

3.Кримінально-процесуальний кодекс Франції. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF.

4. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки. URL: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053.

5. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь. URL: http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=133823.

6. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729.

Заставний Тарас Юрійович
аспірант кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

СЛІДЧИЙ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Особливості структурної організації системи досудового слідства у країнах Європейського Союзу обумовлюється передусім територіальним устроєм країни (унітарний чи федеративний), моделлю системи органів кримінальної юстиції (централізована, децентралізована) і типом правової системи (англосаксонська, романо-германська), а характер кримінальних процесуальних зв'язків

визначається національною правовою традицією (з урахуванням звичаєвого права) та кримінальним процесуальним законодавством.

У системі кримінального процесуального судочинства Німеччини не існує спеціальних слідчих органів, а тим більше органів щодо розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів вчинених працівниками органів державної влади, а діяльністю слідчих поліції на стадії попереднього розслідування керує прокуратура. Особи, що проводять розслідування за дорученням прокуратури, як правило, являються поліцейськими чиновниками [1, с. 127-128]. Більше того, варто наголосити, що у цій країні досудове розслідування провадиться у формі дізнання. При цьому органом дізнання виступає прокуратура. Дізнання в поліції Німеччини покладається на «допоміжних службовців прокуратури», які належать до певного розряду службовців. Також варто зауважити, що поліцейська система Німеччини поділяється на загальну поліцію, яка займається розслідуванням дрібних (малозначних) злочинів, та кримінальну, яка займається розслідуванням тяжких злочинів. Саме на прокурорському дізнанні побудована досудова стадія кримінального процесу Німеччини. Така побудова попереднього розслідування властива виключно ФРН і не одержала свого розповсюдження серед країн Західної Європи. Процесуальної постаті слідчого в Німеччині не існує, як і не існує стадії досудового розслідування. Після довгих спроб її створити, побудоване на началах змагальності, німецькі процесуалісти прийшли до переконань про необхідність зовсім скасувати як особливу стадію кримінального судочинства і обмежитися прокурорським дізнанням. При цьому в якості прикладу використовувалося англійське право [2].

Тобто безпосередньо до органів досудового розслідування Німеччини належать прокуратура, поліція та слідчий суддя. Останній при цьому бере участь у провадженні дізнання, якщо прокурор вважає за необхідне здійснення слідчих дій і подає клопотання дільничному судді за територіальністю. Основним завданням слідчого судді є реалізація судових доказів шляхом проведення за клопотанням сторін, у першу чергу прокурора і поліції, судових процесуальних дій, вирішення питання про арешт [3].

У французькій кримінальній процесуальній доктрині цілі процесу детально не описують, обмежуючись лише загальними характеристиками публічно-позовного провадження спрямованого на: 1) встановлення злочинів, викриття та засудження осіб, винних у їх вчиненні; 2) відшкодування завданої потерпілому шкоди; 3) захист суспільства та приватних осіб від злочинів; 4) соціальний захист обвинувачених (як спільна мета суду, прокуратури й адвокатури) [4].

Французьке досудове слідство носить виключно письмовий характер, тобто при його провадженні складається велика кількість процесуальних документів із дотриманням чітко встановлених формальних правил. При цьому, щоб звільнити слідчих суддів від зайвої паперової тяганини, за кожним з них закріплений секретар, який завжди перебуває у розпорядженні слідчого судді і протоколює його слідчі дії. Секретар також займається підшивкою та інвентаризацією документів кримінальної справи в міру їх надходження чи складання.

У Великобританії центральних правоохоронних формувань не існує взагалі – на вищому рівні державного управління діють тільки координаційні структури [5, с. 152]. У цій країні система правоохоронних органів у цілому належить до децентралізованих, тобто центральні, регіональні й місцеві правоохоронні органи є автономними у межах визначеної юрисдикції. Розслідуванням в Англії займаються: королівська служба переслідування; коронери; поліція; податкова служба; інспекція охорони здоров'я і санітарної безпеки; департамент соціального забезпечення; митна служба; інспекція з питань заробітної плати тощо [4, с .59–60].

Виявлення, припинення та розкриття злочинів покладається на спеціальних посадових осіб поліції – констеблів. Провадження у справі, а вірніше сказати за злочином (оскільки у Великобританії зшите і пронумероване кримінальне провадження не формується), починається з поліцейського розслідування, коли поліція одержала інформацію про вчинення злочину. Поліція в ході розслідування має право опитувати осіб (при цьому вони не можуть бути приведені до присяги і попереджені про відповідальність за фальшиві свідчення), проводити різні експертні дослідження, прослухування розмов. Співробітники поліції також мають право застосовувати заходи процесуального примушення, а саме: арешт, обшук, примусове приведення в поліцейську дільницю. Арештувати особу чи провести обшук у приватному володінні дозволяється за постановою суду. Виняток складають «поліцейські арешти» (аналог тимчасового затримання підозрюваного), коли особа, запідозрювана у тяжкому злочині, може утримуватися до 36 годин під вартою і без рішення суду. В Англії відсутня чітко виражена в інших країнах прокурорська функція обвинувачення і нагляду. Крім того, законодавством прямо не регламентується діяльність поліції по збору матеріалів про злочин. У своїй діяльності вона керується відомчими актами міністерства внутрішніх справ, які зазнають постійних змін.

Однак, спеціальним органом, який здійснює досудове розслідування (кримінальне переслідування), є відокремлена і не залежна від поліції організація – Королівська служба переслідування

(Королівська служба звинувачення). Дана Служба формується з вищої ланки, яка очолюється директором державного обвинувачення, та 13 регіональних ланок (регіональних центрів), які очолюють головні королівські обвинувачі.

Королівська служба переслідування надає поліції рекомендації з розслідування злочинів і готує матеріали кримінальної справи для направлення їх до суду. У кожній справі, що надійшла з поліції, компетентна посадова особа Королівської служби переслідування повинна з'ясувати, чи зібрані достатні дані для здійснення кримінального переслідування в суді конкретної особи, і чи буде відповідати суспільним інтересам таке переслідування. Також здійснення кримінального переслідування у Великобританії знаходиться у сфері компетенції Управління по боротьбі з організованою злочинністю [16].

Одним із позитивних кроків на шляху удосконалення діяльності слідчих ДБР є запровадження електронного кримінальне провадження з ефективним механізмом електронних кримінальних процесуальних процедур: електронне кримінальне провадження на базі «Автоматизованого робочого місця слідчого» й доповнення Єдиного реєстру досудових розслідувань модулем створення електронних процесуальних документів за допомогою підсистеми уніфікованих шаблонів; електронний цифровий підпис та прямий обмін інформацією між розрізненими електронними системами органів кримінальної юстиції; направлення процесуальних документів для прийняття рішення прокурором, судом по закритому електронному зв'язку з електронним цифровим підписом (Німеччина); впровадження превентивного електронного процесуального контролю, що допускає лише вчинення дій чи прийняття рішень, передбачених кримінальним процесуальним законом (Швеція); обміну електронними доказами та електронними процесуальними документами за допомогою Реєстру (Фінляндія); запровадження та використання сучасних методик кримінального аналізу й інших технологічних інструментів правоохоронної діяльності, керованої аналітикою (країни Європейського Союзу).

Список використаних джерел

1. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 352 с.

2. Чернобаев С. І. Повноваження слідчого під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2020. 242 с.

3. Каткова А. Г. Правові та організаційні аспекти управління

слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 260 с.

4. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. 724 с.

5. Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 234 с.

Коваль Ольга Іванівна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Україна активно здійснює співпрацю з міжнародними організаціями та є стороною багатьох міжнародних договорів, основне завдання яких полягає у підтриманні миру, безпеки та правопорядку, зміцненні верховенства права, забезпеченні основоположних прав людини та розвитку міждержавних відносин у різних сферах життя, в тому числі у галузі кримінального процесу.

Питанню вивчення міжнародного співробітництва у кримінальному процесі присвятили свої праці М. Чельцов-Бебутов, С. Юшков, С. Чернявський, Ю.Чорноус, О.Татаров, А.Антонюк, А. Підгородинська, С.Сорока, Г.Римарчук та інші, досліджуючи які можна відзначити, що із стародавніх часів діяльність держав була спрямована не тільки на підтримання влади, правопорядку, цілісності державних кордонів, але й на розвиток мирної та взаємовигідної співпраці з іноземними державами.

Враховуючи значні напрацювання в напрямку дослідження міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, необхідно приділити увагу розвитку міжнародного договору як основи його здійснення.

Одним із головних чинників, який завжди впливав на процес становлення відносин з іноземними державами була торгівельна діяльність, під час якої йде безпосередній обмін накопиченим досвідом та інформацією, що допомагало внормувати правовідносини.

Першоджерелом її здійснення, зокрема і на території Київської Русі, виступав звичай. Розвиваючись та удосконалюючись, він все точніше врегульовував різні сфери правовідносин, у зв’язку з чим почав набувати усталеної форми та визнання державою, що сприяло його фіксації у нормах права.

Не тільки правовий звичай виступав джерелом права у Київській Русі. Важливе місце серед них належить міжнародним

договорам, які закріплювали не тільки норми матеріального права, але й врегульовували процедурні питання їх застосування.

Вершину тодішніх міжнародно-правових відносин склали письмові двосторонні міждержавні угоди 907, 911, 944 та 971 років, що регламентували політичні, економічні та військові питання [1, с. 173].

Досліджуючи договори 911 та 944 років, укладені між Візантією та Київською Руссю, Чельцов-Бебутов М.А. слушно зазначив про те, що вони, в основному, врегульовували кримінальні, міжнародні та торгові відносини. Разом з цим, ним зроблено висновок про наявність розвиненої системи права Київської Русі, так як при укладенні договору вказувалось посилання на «руський закон» [2, с. 625].

Дійсно, з доводами вченого про формування власної системи права на території Русі важко не погодитись, а, тим більше, посилання на «руський закон» є беззаперечним доказом не тільки такого існування, а й підтвердженням їх важливості для розвитку власного законодавства.

Водночас варто відмітити і про інші положення Договору, які для розвитку міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні відіграли надзвичайну роль, а саме щодо екстрадиції, за яким особи, які вчинили злочин у Візантії мають бути видані для покарання на батьківщині, а греки – видавались у Візантію [3, с. 15].

Не дивлячись на примітивний характер регулювання, запровадження у систему законодавства власне поняття екстрадиції заклало основи для його подальшого розвитку, удосконалення та закріплення у нормах Кримінального процесуального кодексу України.

Заслуговує на увагу і той факт, що міжнародні договори мали не тільки чітко визначену структуру та регламентували важливі правовідносини, але й проголошували принципи взаємності та допомоги, які знайшли своє закріплення у договорі 911 року [4, с. 149].

Договір містив декларацію про непорушність укладеного мирного договору та у багатьох статтях врегульовував питання надання взаємодопомоги та виконання взаємних зобов’язань. Водночас установлювалось взаємне зобов’язання про право викупу полонених, повернення або видачу їх на батьківщину, а також передбачалась взаємна допомога у порятунку судна та доставки його до кордонів (Русі чи Візантії) [4, с. 149–150].

Відтак, це може свідчити про утвердження одного з ключових принципів здійснення належного співробітництва з іноземними державами - засади взаємності, якому відведено одну з провідних ролей у формуванні міждержавних відносин.

Достеменно відомо, що утворення ранньофеодальних держав на території Європи мало наслідком проведення численних військових експансій. З цього слідує, що укладення мирних договір з іноземними державами на засадах взаємності сприяло не тільки розвиткові різних сфер правовідносин, але й виступало своєрідним гарантом від ненападу.

Окремої уваги серед міжнародних договорів заслуговує самостійний договір 971 року, за яким київський князь взяв односторонні зобов'язання не воювати з греками, завжди виступати союзником, мати з ними «мир і міцну дружбу» [5, с. 30–31].

Хоча положення угоди містили односторонні зобов'язання з боку Київської Русі, все ж таки можемо зробити висновок, що розвиток дипломатичних відносин набував все більш інтенсивного характеру. А передбачені в договорі положення про мир та міцну дружбу знайшли своє розширене втілення в «Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй» 1970 року, де сформовано основні вимоги для належного та взаємного підтримання міжнародного миру та безпеки у відносинах між державами [6].

Варто зазначити про існування іншого, не менш важливого, джерела права часів Київської Русі – «міжкнязівського договору», яким регулювались відносини між окремими князівствами. Зміст їх, як зазначає Юшков С.В., був різноманітний та визначав умови панування та підкоряння, умови союзу та миру, а також військових коаліцій [4, с. 83].

Отже, важливо відмітити, що період Київської Русі – це епоха формування власної системи законодавства, у якій важливу роль відведено міжнародним договорам, які сприяли не тільки розвитку дипломатичних відносини з Візантією, але й безпосередньо впливали на її становлення та розвиток.

Хоч положення міжнародних договорів досить спрощено врегульовували питання міжнародного співробітництва з іноземними державами, однак в них закріплено важливі основи його здійснення у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Задорожній О.В. Міжнародна-правова діяльність князів Київської Русі періоду «відносної централізації»: від Аскольда до Святослава (IX–X ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 171–175
2. Чельцов-Бебутов М.А. Курс советского уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, федальных и буржуазных государствах.Санкт-Петербург:Равена Альфа. 1995. 846 с.
3. Антонюк А.Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 220 с.
4. Юшков В.С. История государства и права России. Ростов-на-Дону: Феникс. 2003. 736 с.
5. Захарченко П.П. Історія держави і права України: підручник. Київ: Атіка. 2005. 367с.

6. Декларація про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. № 995_569. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.

Компанець Євгеній Михайлович,
аспірант Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, заступник начальника юридичного відділу компанії «Пахаренко і партнери», адвокат

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИТРАТИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Держава витрачає значні кошти для досягнення завдань кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, охорона законних інтересів учасників кримінального провадження. Витрати несуть й інші учасники провадження.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 118 КПК України (далі - КПК) втрати, пов'язані з пересиланням речей і документів віднесено до процесуальних (далі – ПВ). Статтею 123 КПК визначено, що такі витрати здійснюються за рахунок Державного бюджету України в порядку, визначеному КМУ (далі – Порядок № 1104 [1]).

Частиною другою ст. 1 КПК встановлено, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, цього Кодексу та інших законів України. Принцип законності (ст. 9 КПК) зобов'язує уповноважених державою осіб під час здійснення кримінального провадження неухильно додержуватися зазначених вище актів законодавства та положень міжнародних договорів. У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Із ЗМІ та Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) відомо, що за результатами проведення обшуків вилучаються десятки тон фальсифікованої продукції, сировини і матеріалів, які використовувалися для її виробництва, обладнання тощо.

В провадженнях про порушення прав інтелектуальної власності (далі - ППІВ) та/або про фальсифікацію лікарських засобів час від часу слідчі офіційно звертаються до потерпілих з проханням розглянути можливість допомогти з перевезенням (транспортуванням) вилученої в ході обшуків продукції у зв'язку з її значним об'ємом. Для відновлення порушеного права та реалізовуючи інтерес щодо припинення підпільного виробництва або розповсюдження

фальсифікованої продукції, деякі потерпілі сприяють правоохоронним органам і беруть на себе згадані витрати з належим документальним оформленням. Вилучені майбутні речові докази перевозять до складу, а згодом – речові докази неодноразово транспортують, передають, пересилають до експертних установ, доставляють для огляду в суді і такі дії, безумовно, потребують матеріальних витрат. Аналіз ЄДРСР за 2015-2020 рр. в провадженнях за ст. 176, 177, 204, 227, 229, 321, 321-1 ККУ, по яким вилучається значна кількість фальсифікованої продукції, свідчить про те, що суди не приймають рішення про стягнення ПВ на пересилання. Таким чином, за наявності нормативного механізму стягнення витрат на пересилання держава їх не повертає. Втрачає держава і на транспортуванні, передачі, оскільки слово "пересилання" не охоплює всі операції, пов'язані з речовими доказами.

Чи може суд покласти транспортні витрати на порушника? Ні, оскільки:1) в п.4 ч. 1 ст. 118 КПК йдеться лише про пересилання; 2) в наведеному прикладі держава їх не здійснила. Потерпілий також їх втрачає, зважаючи на зазначене в п. 1).

Не надає роз'яснень і профільний Порядок № 1104 оскільки застосовує поняття «передача», про транспортування не йдеться. Беручи до уваги позицію ЄСПЛ та позицію Верховного суду (далі – ВС) стосовно широкого трактування терміну «законодавство» (не лише Закон, а й підзаконні акти) також можна проаналізувати відомчу Інструкцію № 51/401/649/471/23/125 [2] в якій одночасно застосовано терміни «передача», «надсилання», «перевезення», «транспортування». Очевидно, що для передачі до іншого місця зберігання, до експерта, для огляду в суді докази транспортуються. Зважаючи на наведену термінологію складається враження, що термін «транспортування» застосовано імпліцитно. Відтак вважаємо, що родовим поняттям є «транспортування», всі інші способи його здійснення – видові.

Вирішення проблемного питання пропонуємо розпочати з усунення нечіткості термінології. Фактично КПК та згадані підзаконні акти оперують різними синонімічними термінами «переміщають» (ст. 271, 570 КПК), «передають» (п. 1, 2, 4 ч. 6, п. 3,4 ч. 9 ст. 100 КПК), «доставляють» (ч. 2 ст. 357 КПК), що ускладнює як розуміння ПВ, так і можливість їх стягнення.

Ще одним питанням, яке може стати на заваді стягнення ПВ, в т.ч. на користь потерпілого, є полярні підходи в розумінні правової природи ПВ та шкоди (збитків) потерпілого, завданої кримінальним правопорушенням. З цього приводу суддя Великої палати ВС та науковець Н.Антонюк зазначає: «ПВ виникають та пов`язані зі здійсненням кримінального провадження, є матеріальними витратами органів досудового розслідування, прокуратури, суду та інших учасників провадження.

Натомість шкода пов'язана не з процесуальними відносинами, а з матеріально-правовими – вчиненням кримінального правопорушення…» [3].

Ми не можемо погодитися з наведеним твердженням як на основі прикладу, коли потерпілий оплатив транспортні витрати, так і підходів міжнародних установ та положень міжнародних угод.

За наведеним суддею критерієм транспортні витрати це витрати, що виключно пов'язані зі здійсненням кримінального провадження, однак в даному прикладі держава їх не зробила. Натомість для потерпілого це реальні збитки в розумінні п. 1) ч. 2 ст. 22 ЦКУ – втрати, які особа зробила для відновлення свого порушеного права. **Вважаємо, що приклад показує стирання меж між витратами, що виникають та пов'язані зі здійсненням досудового розслідування, та збитками потерпілого, завданими кримінальним правопорушенням.** Таке твердження автора випливає з позиції Ради Європи – мінімальні стандарти захисту потерпілого повинні базуватися на його праві відшкодування шкоди, **включаючи** судові витрати [4], тобто **судові витрати** розглядаються **як складова шкоди.**

Також слід навести положення ст. 45 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, яка ратифікована Україною під час вступу до СОТ, що встановлюють дискреційні повноваження органів судової влади стосовно шкоди:

– від порушника сплачувати власнику прав збитки…яких він зазнав через порушення його прав інтелектуальної власності;

– наказувати порушнику сплатити власнику прав витрати, зокрема відповідні виплати адвокату [5]. В Словнику української мови пояснюється, що вставне слово «зокрема» уживається для підкреслення, виділення чого-небудь з-поміж однотипного. На нашу думку, застосування «зокрема» в конструкції даної норми міжнародного договору свідчить про невичерпний перелік видів витрат, які можуть бути покладені на порушника.

Відтак видається, що усталений підхід до розуміння певних витрат у кримінальному провадженні (лише з бюджету) не відповідає положенням згаданої Угоди, а тому ст. 123 КПК мала би бути розширена альтернативою – витрати не лише держави, а й інших осіб.

В основу рекомендацій стосовно законодавчих змін пропонуємо покласти позицію ВП ВС у справі № 902/417/18 [6] – «З метою захисту інтересів постраждалої сторони законодавець може встановлювати правила, спрямовані на те, щоб така сторона не була позбавлена компенсації своїх майнових втрат».

Знаний науковець та фахівець з тлумачення норм кримінального процесуального права О.Капліна, як один з способів зміни законодавства пропонує використовувати дужки «для доповнення, пояснення членів або всього речення в цілому, для конкретизації поняття» [7, с. 185–187]. На нашу думку, такий спосіб є доречним для доповнення видів ПВ. В такий спосіб терміни «перевезення (транспортування)» включені до ПВ у п. 6 ч. 2 ст. 131 КПК РФ.

Механізм заявлення ПВ також потребує удосконалення, а саме слідчий і прокурор має заявляти **всі** ПВ у обвинувальному акті, а не

лише витрати на залучення експерта, як це передбачено на цей час (п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК).

Отже, для поглиблення процесуальних гарантії захисту прав і законних інтересів потерпілого та держави, в частині компенсації понесених витрат, пропонуємо:

1. Віднести транспортні витрати до процесуальних. Використати запропонований спосіб розширення видів процесуальних витрат – введення до п. 4 ч. 1 ст. 118 КПК України терміну «перевезення (транспортування)»;

2. Доповнити ст. 123 КПК «іншими особами», які матимуть право здійснювати оплату «перевезення (транспортування)»;

3. Уточнити обов'язок слідчого і прокурора щодо заявлення всіх процесуальних витрат.

Список використаних джерел

1. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджений постановою КМУ від 19.11.12 р. № 1104 «Про реалізацію окремих положень КПКУ».

2. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції), затверджена наказом ГПУ, МВС, ДПАУ, СБУ, ВСУ, ДСАУ № 51/401/649/471/23/125 від 27.08.10 р.

3. Антонюк Н.О. Невирішений розподіл. Як стягнути процесуальні витрати в кримінальному провадженні (2020) URL: https://zib.com.ua/ua/145183-yak_styagnuti_procesualni_vitrati_v_ kriminalnomu_provadzhenn.html.

4. Основоположне рішення ради Європейського Союзу від 15.03.01 р. «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/JHA). URL: https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr.

5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.

6. Постанова Великої Палати Верховного суду від 18.03.20 р. у справі № 902/417/18 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952210.

7. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. – Х.: Право, 2008. – 296 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KaplinaMono.pdf.

Кривоноженкова Уляна Рупешівна,
студентка Відокремленого підрозділу
«Фаховий коледж Харківського
університету»
Науковий керівник: доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права
ТОВ «Харківський університет», кандидат
юридичних наук ***Крайник Г. С.***

ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФУ ЯК ВИДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 53 КК України штраф є грошовим стягненням, що накладається судом у випадках і в межах, встановлених законом. У п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 вказано: «якщо санкція статті (частини статті) не передбачає основного покарання у виді штрафу, він може бути призначений лише в порядку переходу до більш м'якого виду покарання за наявності підстав, передбачених ст. 69 КК» [1].

В.П. Козирєва зазначає, що розширене призначення судами штрафу заслуговує на схвалення, особливо коли це покарання застосовується як альтернатива позбавленню волі на певний строк [2, с. 13].

Практика призначення судами покарання у вигляді штрафу за вчинення кримінальних правопорушень виглядає загалом правильною. Проте трапляються й недоліки, з-поміж яких найбільш типовим є визначення у вироках грошової суми штрафу без одночасної вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3, с. 143–144]. Так, Алчевським міським судом Луганської області громадянину З. було призначено покарання у вигляді штрафу – 510 грн [4]. Такий досить розповсюджений підхід не відповідає як положенням ст. 53 КК України, так і санкціям норм Особливої частини КК України, у яких розмір штрафних стягнень визначено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Окрім того, зазначений підхід інколи також призводить до грубих порушень закону про кримінальну відповідальність щодо мінімальних обмежень, встановлених у ст. 53 КК України. Так, Пролетарський районний суд м. Донецька визначив засудженому штраф у розмірі 425 грн [5], що в перерахунку складає лише 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, при цьому мінімальну межу для штрафу встановлено у розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК України). Слід погодитися з Крайником Г.С., що така практика потребує перегляду судовими органами застосування покарання у вигляді штрафу [3, с. 144].

Існують також випадки, коли суди, призначаючи штраф, обмежуються вказівкою лише на кількість неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян, не зазначаючи розмір штрафу в гривневому вимірі. І незважаючи на те, що законодавець не вказує на необхідність такого перерахунку, можна погодитися з думкою, що такий підхід до визначення розміру штрафу у вироку є більш переконливим та відповідає положенням як ст. 53 КК України, так і нормам Особливої частини КК України, водночас такий підхід є більш складним і менш зрозумілим для засудженого, який переважно не є юристом та змушений буде звертатись за відповідними роз'ясненнями до судді, адвокатів чи інших осіб [3, с. 144].

Найбільш правильним вважаємо підхід, коли суди у вироках вказують і на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і на їх еквівалент у гривні. По-перше, це відповідає положенням ст. 53 КК України та санкціям норм Особливої частини КК України, а по-друге, є більш зрозумілим для суб'єктів кримінальних правопорушень. Для закріплення такої практики вважаємо за доцільне запропонувати Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надати в постанові, присвяченій питанням призначення покарання у вигляді штрафу, таку рекомендацію: «Судам під час призначення покарання у вигляді штрафу варто здійснювати перерахунок неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у гривні та вказувати в обвинувальних вироках як на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, так і на еквівалент у гривні» [3, с. 144].

Відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України штраф може бути призначено судом і як основне, і як додаткове покарання за умови, що його спеціально передбачено в санкції норми Особливої частини КК України.

У науковій літературі практично ніхто не заперечує проти пропозицій щодо збільшення кількості санкцій, у яких штраф передбачався б як додаткове покарання. Науковці, звертаючись до проблеми призначення штрафу як додаткового покарання, зазначають, що потенційні можливості штрафу як додаткового покарання в КК України залишились, на жаль, практично нереалізованими [3, с. 144; 6, с. 113; 7, с. 247; 8, с. 210]. Водночас штраф є ефективним засобом попередження вчинення кримінальних правопорушень, а також сприяє поповненню державного бюджету в разі можливості особи його сплатити, тому варто було б передбачити додаткове покарання у вигляді штрафу більш широко [3, с. 144; 7, с. 313; 9, с. 72; 10, с. 220].

Тому можна погодитися з пропозицією ч. 3 ст. 53 КК України сформулювати таким чином: «Штраф як додаткове покарання може призначатися судом і тоді, коли він не передбачається в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України» [3, с. 145], тому що це: по-перше, сприятиме суттєвому економічному ефекту та може сприятиме відшкодуванню частини витрат на розслідування кримінальних проваджень і судовий розгляд; по-друге, дозволить судам належно враховувати ступінь тяжкості вчиненого правопорушення, особу винного (ст. 65 КК України).

Також вважаю необхідним збільшити час розстрочки виплати з 1 року (ч. 4 ст. 53 КК України) до 3 років за кримінальні проступки та до 10 років – за злочини, враховуючи максимальну межу (50000 н.м.д.г. або 850000 грн), оскільки економічне становище в країні та доходи громадян України не завжди дозволяють сплатити штраф за один рік та враховуючи можливі несприятливі наслідки у разі несплати штрафу, що зазначені в ч. 5 ст. 53 КК України.

Список використаних джерел

1. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7. *Вісн. Верхов. Суду України.* 2003. № 6 (40). С. 14–20.
2. Козирєва В.П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». ; Київський нац. ун-т внутр. справ. К., 2007. – 20 с.
3. Крайник Г.С. Штраф як вид покарання за злочини проти безпеки виробництва: зміст та практика застосування. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. Вип. 3 (241). С. 142–146.
4. Справа № 1-300/2008. Архів Алчевського міського суду Луганської області за 2008 р. URL: http://alm.lg.court. gov.ua/sud1201/.
5. Справа № 1-143/04 // Архів Пролетарського районного суду м. Донецька за 2004 р. URL: http://br.lg.court.gov.ua/ sud0542.
6. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. Харків: Право, 2009. 224 с.
7. Пономаренко Ю.А. Виды наказаний по уголовному праву Украины : монография. Харьков : ФИНН, 2009. 344 с.
8. Оробець К.М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим добувним промислом : монографія. Харків : Право, 2014. 256 с.
9. Маляренко В.Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. Київ : Фонд «Правова ініціатива», 2003. 156 с.
10. Соларьова Д. В. Штраф як вид покарання: внесення змін до положень ст. 53 КК України*» De Lege Ferenda»!* 2015. Вип. 1. 294 с. С. 216–220.

Кримнюк Наталія Олександрівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ПРАВО НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сьогодні, Україна є суб'єктом міжнародних відносин, політикою якої є тримання курсу на євроінтеграцію, що є певним поштовхом на прийняття та зміну вже існуючих нормативно-правових актів урядом країни, відповідно до норм міжнародного законодавства. Так, виходячи з норм міжнародного законодавства та Конституції України – права та свободи людини визнаються найбільшою соціальною цінністю держави, які в свою чергу повинні нею захищатися [1].

Кожного дня працівники правоохоронних органів затримують осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення. Так, цим особам, відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) має надаватись особа, уповноважена здійснювати їх захист [2].

Наразі, законодавство нашої країни дозволяє кожній особі будь-яким чином та у будь-який спосіб, не заборонений законом, захищати свої права та свободи. Зокрема, питання забезпечення захисту у кримінальному провадженні в усі часи становило науковий інтерес вітчизняних дослідників. Проблемам удосконалення кримінального процесуального права в частині інституту захисту присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, вагомий внесок у розробку відповідної проблематики зробили В. Адаменко, С. Альперт, А. Бірюкова, Т. Варфоломеєва, М. Деберг, А. Левина, В. Маляренко, М. Маркуш, О. Михайленко, В. Нора, В. Савицький, В. Тертишник, та інші. Їх праці стали фундаментальною базою для подальшого дослідження даної проблеми.

Участь захисника є важливою гарантією забезпечення права на захист у кримінальному судочинстві. Його діяльність має соціальний характер, оскільки будучи орієнтованою на спростування обвинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушень його конституційних прав, вона здійснюється не лише в інтересах (підозрюваного), обвинуваченого, а й в інтересах правосуддя.

Важливе місце в забезпеченні права на захист, у т.ч. права на доступ до правосуддя, відіграє адвокатура. У ст. 3 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3] встановлено, що діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, іншими законодавчими актами України. Окрім цього, діяльність адвокатури в

частині забезпечення права обвинуваченого на захист регулюється підзаконними нормативними актами, у т. ч. статутами адвокатських об'єднань, Правилами адвокатської етики [4] тощо. Безперечно, всі норми цих актів мають відповідати Конституції та законам України.

Таким чином, попередньо можна зробити висновок, що забезпечення адвокатурою права на захист у кримінальному провадженні – це міжгалузевий інститут або субінститут, який включає законодавство, що регулює діяльність адвокатури, як певної організації діяльності адвокатів, та законодавство, що гарантує особі право на захист. Не випадково в науковій літературі при аналізі гарантій прав особи на захист у кримінальному судочинстві прийнято виділяти як елемент цих гарантій – існування самого інституту захисту. Так, В. Попелюшко, Ю. Янович розглядають умови існування інституту захисту в кримінальному судочинстві на правах організаційної функції, а не функції кримінального процесу в цілому як функції, протилежній обвинуваченню [5]. На нашу думку, захист і є самостійною функцією в процесуальній діяльності, оскільки її наявність забезпечує принцип змагальності (ст. 22 КПК) за умов забезпечення в КПК гарантій прав сторін. Дійсно, адже адекватне забезпечення права на захист обвинуваченому можливе лише незалежною професійною самоврядною адвокатурою.

В умовах реформування кримінального процесуального провадження в цілому та інституту адвокатури зокрема, важливість та інтерес до захисту як правового явища важко перебільшити, адже саме завдяки його ефективній реалізації забезпечується всебічний розвиток демократії, рівність учасників кримінального провадження, право підозрюваного (обвинуваченого) на захист, змагальність сторін, справедливе правосуддя та досягнення істини у провадженні [6, с. 11]. Адже право на захист від підозри та обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення є невід'ємним, природним правом людини, загальновизнаним принципом міжнародного права (пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини), одним із основних конституційних прав людини та громадянина (ст. 59, ст. 63 Конституції України), забезпечення якого є загальною засадою кримінального судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 20 КПК України), важливою гарантією досягнення завдань кримінального провадження, закріплених законодавцем у ст. 2 КПК України.

Перевагами чинного законодавства щодо забезпечення права на захист у кримінальному провадженні є наступні положення: 1) закріплення у нормах у КПК України забезпечення права на захист як однієї із вихідних засад кримінального провадження, що свідчить про надання даному праву особи виключно особливого значення; 2) визнання у ст. 20 КПК України підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та виправданого як осіб, які мають право на захист (яке включає усю сукупність процесуальних прав, використання яких дозволяє йому особисто захищатися від підозри, обвинувачення) і цей

захист їм забезпечується з боку держави; 3) гарантування державою забезпечення надання безоплатної правової допомоги підозрюваному, обвинуваченому у випадках передбачених законом; 4) трансформація ролі слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в плані забезпечення права на захист, як діяльність із створення передбачених законом процесуальних умов для використання підозрюваним (обвинуваченим) та його захисником наданих їм законом правових можливостей. Разом із тим, встановлено й недоліки кримінально-процесуального законодавства, що потребують уточнення та вдосконалення, зокрема: 1) виключення законодавцем з кола осіб, яким може надаватися безоплатна правова допомога засудженого і виправданого, одночасно вказавши їх як учасників процесу, яким право на захист забезпечується; 2) недостатньо чітка визначеність щодо співвідношення понять «представник» і «захисник» у новому КПУ України, що створює практичні проблеми реалізації права на захист; 3) питання щодо законодавчої позиції з приводу необхідності підтвердження повноважень адвоката витягом з Єдиного реєстру адвокатів України, оскільки право на зайняття адвокатською діяльністю засвідчується свідоцтвом, що видається Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури; 4) обмежений характер права на правову допомогу для свідка, оскільки новий КПК України в п. 2 ч. 1 ст. 66 вказує на його право лише користуватися правовою допомогою при наданні показань та участі у проведення інших процесуальних дій [7–8].

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що забезпечення права на захист відображає базові ідеї, найсуттєвіші риси правового інституту захисту в кримінальному провадженні, утворюючи той нормативний фундамент, із якого походять і випливають положення більш деталізованого характеру. Разом із тим, забезпечення адвокатурою права на захист у кримінальному провадженні – це міжгалузевий інститут або субінститут, який включає законодавство, що регулює діяльність адвокатури, як певної організації діяльності адвокатів, та законодавство, що гарантує особі право на захист.

Список використаних джерел

1. Конституція України: за станом на 01 січ. 2021 р. / Верховна Рада України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс: за станом на 17 бер. 2021 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-17. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

4. Правила адвокатської етики : Офіційний сайт Національної асоціації адвокатів України. URL: http://erau.unba.org.ua.

5. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: Монографія. – К.: Прецедент, 2005. – 232 с.

6. Балацька О. Р. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: нормативні передумови реалізації /

О. Р. Балацька. // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. : Право. – 2014. – № 2.
7. Короп І. В. Право на захист в кримінальному процесі / І. В. Короп // Молодий вчений. – 2018. – № 5(2). – С. 612–615.
8. Тертишник В. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : К. Алерта, 2018. – 854 с.

Куліш Поліна Вячеславівна,
аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ СУДУ ЯК СУБ'ЄКТА ЕЛЕКТРОННОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах глобальної діджиталізації варто звернути увагу на трансформацію судового провадження з традиційного паперового формату в електронний. Особливо доцільним такий порядок має стати в умовах пандемії, коли взаємодія суб'єктів кримінального процесу має переміститись із фізично доступних залів для судових засідань до дистанційних. Відтак доцільним є дослідження питання щодо визначення перспектив становлення суду як суб'єкту електронної кримінальної процесуальної діяльності.

Наразі система «Електронний суд» діє в багатьох країнах, серед яких є, наприклад, Канада, США, Італія, Великобританія. Вона дозволяє без вчинення зайвих фізичних транзакцій забезпечити реалізацію повноцінного судового процесу. За дослідженням Н. Голубєвої, суд міста Чженчжоу у Китаї вперше ще у 2016 році провів судовий процес з використанням популярного месенджера WECHAT, а у 2017 році в місті Ханчжоу вперше відкрився інтернет-суд. Технологічна суть його роботи полягає в тому, що весь процес ведеться за допомогою відеоконференції, а всі, кого «підключено», вважаються присутніми [1].

В Україні Концепція «Електронний суд» була розроблена ще у 2012 році на розвиток положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI , «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 № 3262-IV, «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 № 74198‑ВР [2]. В 2013 році в Україні було запроваджено Концепцію галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи, котра була погоджена в рамках Національної програми інформатизації та не реалізована [3].

Наразі, Кримінальним процесуальним кодексом України передбачено статтю 35 під назвою «Автоматизована система документообігу суду» [4], яка в загальних рисах забезпечує розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями, визначення

присяжних для судового розгляду, надання інформації про стан розгляду матеріалів кримінального провадження; централізоване зберігання текстів вироків, ухвал та інших процесуальних документів, тощо.

Також, відповідно до Наказу Державної судової адміністрації України від 22.12.2018 № 628 «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» з 22 грудня 2018 року було розпочато тестову експлуатацію підсистеми «Електронний суд», однак відповідно до Наказу Державної судової адміністрації України від 01.06.2020 № 247 Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» попередній наказ було скасовано та розпочато дослідну експлуатацію підсистеми «Електронний суд» та модулю «Електронний кабінет» з 01 червня 2020 року [5].

Як наголошує член Вищої ради правосуддя Л. Швецова, Вища рада правосуддя як орган суддівського врядування оперативно здійснила низку кроків, щоб частково запустити «Електронний суд», було ініційовано звернення до Президента України, Верховної Ради України із пропозицією внести відповідні зміни до процесуальних кодексів, які б забезпечили право осіб на доступ до правосуддя в умовах карантину; звернення до Державної судової адміністрації України, яка мала невідкладно надати на затвердження положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (далі – ЄДІТС) в рамках забезпечення участі осіб у судових засіданнях дистанційно та надання можливості подачі документів в електронній формі [6].

Після засідання Постійної комісії з питань Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у лютому 2021 року Заступник Голови ДСА України С. Чорнуцький, звернув увагу, що в запропонованій редакції Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему йдеться про впровадження найближчим часом лише тих модулів ЄСІТС, які на сьогодні вже готові, – «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцзв'язку [7].

Поетапне запровадження ЄСІТС передбачено також проєктом Закону України № 3985 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», який нещодавно, 27 квітня 2021 року, Верховна Рада України прийняла після деяких поправок [8].

Оскільки серед основних переваг електронного судочинства, мають бути його швидкість та «прозорість»; ефективний та раціональний розподіл фінансових та людських ресурсів суду, зручність як для учасників процесу, так і для звичайних громадян внаслідок цілодобової доступності та комунікації, то можна зробити висновок, що судова система України наразі потребує термінового вдосконалення процесу судочинства. Саме цей напрям реформування і передбачено стратегією розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [9], яку розроблено

Комісією з питань правової реформи із залученням представників експертного середовища, Вищої ради правосуддя та Верховного Суду, і яку у грудні 2020 року було передано на розгляд Президентові України, однак до цього часу не прийнято. Таким чином, саме ця стратегія заклала в собі такі ключові напрями, як швидкий розвиток електронного судочинства, запровадження можливості розгляду в режимі онлайн певних категорій справ, а також удосконалення інститутів альтернативного вирішення спорів, тощо. І від схвалення та активної реалізації якої залежить подальше впровадження електронного кримінального судочинства в Україні.

Список використаних джерел

1. Електронне судочинство – нове обличчя правосуддя: репорт. з наук.-практ. конф. (відп. журнал. А. Трішичева), вид-во «Юридична газета», 2018. URL: https://yur-gazeta.com/publications/events/sliduvati-cifri-zakonu.html.
2. Про реалізацію пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: наказ Державної судової адміністрації України від 07.09.2012 № 105 – URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0105750-12#Text.
3. Про погодження проекту галузевої програми інформатизації ДСА від 30.08.2013 № 15-18037/13. URL: https://court.gov.ua/ userfiles/list_concept.pdf.
4. Кримінальний процесуальний кодекс, зак., від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
5. Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет», нак. Держ. суд. адмін. Укр. від 01.–6.2020 № 247 URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/ media/media/2020/4/N_247_20.pdf.
6. «Електронний суд»: перенести неможливо впровадити, 2020. URL: https://hcj.gov.ua/news/oglyad-zmi-elektronnyy-sud-perenesty-nemozhlyvo-vprovadyty.
7. У ВРП обговорили проєкт Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, 2021. URL: https://hcj.gov.ua/news/u-vrp-obgovoryly-proyekt-polozhennya-pro-yedynu-sudovu-informaciyno-telekomunikaciynu-systemu.
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69679
9. Проєкт стратегії розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. URL: http://surl.li/tpwb.

Кухта Вероніка Костянтинівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Однією з головних гарантій забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження є належна організація прокурором нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що зумовлює актуальність даної теми наукового дослідження, надає потужний поштовх для дослідів в цієї сфері. Адже відповідно ст.2 Кримінально процесуального кодексу України Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Для розгляду питання прокурорського нагляду під час досудового розслідування необхідно визначити що ж є досудовим розслідуванням. Аби на нього відповісти варто звернутись до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, де зазначено, що досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

Аналізуючи процесуальний статус прокурора згідно з КПК України, слід пам’ятати, що участь прокурора у кримінальному процесі визначається насамперед закріпленими ст. 121 Конституції України фундаментальними положеннями щодо основних напрямків діяльності або функцій органів прокуратури України. Серед них, зокрема: підтримання державного обвинувачення в суді; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство; нагляд за додержанням

законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. В ст. 36 КПК України вказано, що прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Поняття прокурорського нагляду не є легальним, тобто воно в кримінальному процесуальному законодавстві не визначено. Але аналіз норм дозволяє визначити зміст зазначеного поняття.

Прокурорський нагляд – різновид діяльності органів прокуратури, що здійснюється від імені Української держави з метою: встановлення стану дотримання Конституції України і законів, що діють на території України; застосування заходів до поновлення порушеної законності; притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності, а процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням вбачається як ефективний спосіб забезпечення законності дій та рішень органів досудового розслідування та реалізації визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід та перебіг кримінального провадження на його досудових стадіях, цілеспрямовано впливати на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства, насамперед щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Дуже влучним є зауваження В.Юрчишина, який вважає, що процесуальне керівництво пов'язане з організацією досудового розслідування справи з використанням не внутрішніх організаційно-управлінських повноважень, а правових кримінально-процесуальних повноважень владнорозпорядчого характеру, закріплених у ст. 36 КПК України. Це – різні види керівництва, як за спрямованістю, так і за змістом. Якщо перший з них направлений на забезпечення високої організації праці, то другий – на методику, техніку і тактику розслідування кримінальної справи [2, с. 27].

Аналізуючи повноваження прокурора, передбачені ст. 36 та деякими іншими статтями КПК України, слід зауважити що прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: починати досудове розслідування; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового

розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування, відповідним оперативним підрозділам проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а за потреби особисто проводити слідчі (розшукові) дії; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо продовження строків досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; використовувати інші повноваження у випадках та у порядку, передбаченому Кодексом [3].

Тож, Відповідно до даної статті прокурор безпосередньо керує діями органу досудового розслідування щодо проведення певних процесуальних або слідчих дій, бере активну участь у проведенні будь-якої процесуальної, слідчої дії або сам проводить їх.

Під час здійснення процесуального керівництва, прокурор реалізує ряд прав та виконує свої обов’язки безпосередньо під час проведення процесуальних дій (слідчих або негласних (слідчих) дій). Він уповноважений давати рекомендації чи вказівки дізнавачу або слідчому, звертати увагу на недоліки допущені під час їх роботи, проводити самостійно конкретні процесуальні дії та обов’язково виступає контролюючою ланкою прийнятих рішень органів досудового розслідування. Проте у своїй діяльності він забов’язаний не допустити заміщення посад вказаних осіб

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (Редакція станом на 17.03.2021).

2. Юрчишин В.М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В.М. Юрчишин // Адвокат. – № 7 (142). – 2012. – С. 26–30.

3. Мірковець Д.М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України / Д.М. Мірковець // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 152–156.

Ламбуцька Тетяна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ФУНКЦІЇ ГОЛОВУЮЧОГО ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ КОЛЕГІАЛЬНО

Згідно з позицією законодавця, викладеною в ст. 31 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснює суддя одноособово, крім випадків, передбачених ч. 2, 3 і 12 цієї статті. Ідеться про те, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, здійснює колегіально суд у складі трьох суддів. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснює колегіально суд у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – суд присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядає суд присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх подовження, зміну чи припинення здійснює суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснювати суд колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

На підставі аналізу відповідних законодавчих положень вбачається, що процесуальний статус головуючого в судовому провадженні у випадку одноособового розгляду справи є значно ширшим, ніж процесуальний статус головуючого в судовому провадженні у випадку колегіального розгляду справи. Адже процесуальному статусу головуючого, що є одноосібним суддею, притаманне поєднання його статусу як керуючого судовим засіданням і як судді, що безпосередньо здійснює судочинство.

У змагальному кримінальному процесі головуючий у судовому засіданні, реалізуючи положення ст. 22 КПК України, забезпечує здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов’язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з’ясування всіх обставин кримінального провадження.

Крім того, головуючий слідкує за дотриманням певної послідовності дій, що чітко регламентована законодавством.

У нарадчій кімнаті перед ухваленням рішення відбувається нарада колегії суддів (за правилами, встановленими для суду першої інстанції) під керівництвом головуючого. Водночас усі питання вирішує склад колегії суддів у нарадчій кімнаті простою більшістю голосів.

Керуючи нарадою, головуючий не вправі тиснути на суддів і повинен надати кожному з них можливість висловити свою думку. Спочатку головуючий ставить на голосування питання про задоволення (повне, часткове) або незадоволення процесуальних вимог. Так, суддям треба відповісти на запитання про наявність (відсутність) підстав для зміни або скасування судового рішення (для прикладу, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність). Відповівши позитивно на це запитання, судді повинні визначитися, у чому саме виявилася така неправильність. Після цього розглядають пропозиції, висловлені учасниками судового провадження, які взяли участь у розгляді, і суддями.

У літературі слушно зазначено, що варто голосувати передусім за найсприятливіші для обвинуваченого (засудженого, виправданого) пропозиції, а потім – менш сприятливі для нього [1]. Якщо на перші, сприятливі для цього учасника судового провадження, пропозиції буде одержана позитивна відповідь, то обговорення менш сприятливих для цієї особи пропозицій не здійснюють. Головуючий має ставити на обговорення та голосування конкретне запитання чи пропозицію а такій формі, щоб на них можна було дати тільки або позитивну, або негативну відповідь. Причому голосування можуть проводити як щодо окремих осіб, так і щодо окремих епізодів кримінально-протиправної діяльності [2].

Під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх головуючим може бути лише суддя, уповноважений згідно із законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно особи, що не досягла віку 18-ти років на момент учинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Його повноваження передбачають вирішення питань щодо застосування до неповнолітнього, який вчинив злочин, у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в порядку, передбаченому статтями КК України, у примусовому порядку застосування обмежувальних заходів державного примусу з метою його виправлення без застосування покарання, а також запобігання вчиненню ним нових суспільно небезпечних діянь.

Головуючий судового провадження щодо неповнолітніх має спеціальні повноваження по здійсненню контролю за тим, щоб особи, які беруть у ньому участь, здійснювали процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям.

Список використаних джерел

1. Васильєв А. О. Структура процесуального статусу прокурора як учасника кримінального провадження. *Верховенство права* : міжнар. наук. журн. 2018. № 2. С. 130–136.

2. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.

Лужецька Тетяна Іванівна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ПІДСЛІДНОСТІ

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Права та обов'язки людини охороняються багатьма нормативно-правовими актами як українського так і міжнародного законодавства. Не винятком є і Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), правові положення якого

забезпечують їх дотримання на будь-якій стадії кримінального процесу.

Щодня правоохоронцями реєструються сотні кримінальних проваджень і саме завдяки інституту підслідності залежить який орган та в якій формі буде проводити в них досудове розслідування.

Інститут підслідності має вагоме значення, оскільки від правильного розподілу кримінальних проваджень залежить якісне проведення досудового розслідування та як наслідок ефективність реалізації завдань кримінального провадження. Крім цього, цей правовий інститут сприяє усуненню дубляжу в роботі органів досудового розслідування, а також в певній мірі зменшує навантаження на слідчих та дізнавачів. Дослідження поняття підслідності є важливим аспектом, який допоможе не лише усунути розбіжності між органами досудового розслідування щодо визначення підслідності, а й підвищить якість досудового розслідування та сформує єдність у розумінні цього поняття.

На сьогодні КПК України встановлює основні правила визначення підслідності у кримінальних провадженнях. В той же час, в ньому відсутнє його законодавче формулювання, що призводить до розбіжності поглядів як серед науковців так і практиків.

Поняття «підслідність» у своїй наукових працях намагались розкрити такі вчені як В.М. Ягодинський, А.Я. Дубинський, З.З. Зінатуллін, М.С. Салахов, Л.Д. Челюкін, М.С. Строгович, М.В. Захаров, Ю.І. Кицан, А.А. Омаров, В.В. Павловський, М.А. Погорецький, І.Г. Башинська, Л.В. Лобойко та інші.

У наукових колах існують різні підходи щодо поняття та значення підслідності. Одні вчені розуміють підслідність як сукупність правил, які визначають повноваження органів розслідування щодо

ведення певного кола кримінальних справ, інші – як властивість або сукупність ознак кримінальної справи, які визначають посадових осіб для її розслідування.

Для прикладу А.А. Омаров під підслідністю розуміє сукупністю правил, дотримання яких дозволяє встановити орган, котрий має здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. В свою чергу, інститут підслідності розглядає як сукупність кримінальних процесуальних норм, що містять правила, дотримання яких дозволяє визначати орган, який має здійснювати досудове розслідування кримінального провадження [2, с. 28].

На думку З.З. Зінатулліна, М.С. Салахова та Л.Д. Челюкіна підслідність – система встановлених законом повноважень органів розслідування щодо ведення певного кола кримінальних справ в залежності від їх юридичних властивостей з метою досягнення чіткості і оперативності при проведенні попереднього розслідування [3, с. 14]. Дещо схожим є розуміння підслідності у М.В. Захарова [4, с. 7].

М.С. Строгович визначав підслідність як властивість справи, яка полягає в тому, що вона відноситься до відання того чи іншого слідчого чи категорії слідчих [5, с. 41].

І.Г. Башинська визначає підслідність як сукупність умов, які дозволяють визначити уповноважених посадових осіб на здійснення попереднього розслідування відповідно до правил кримінального судочинства. Інститут підслідності пропонує розуміти як самостійний інститут кримінального процесуального права, змістом якого є сукупність норм, що визначають поняття підслідність і регламентують відносини, що виникають між суб'єктами кримінального судочинства на досудових стадіях у зв'язку із розподілом підслідності кримінальних справ між ними [6, с. 6].

Л.В. Лобойко розкриває поняття підслідність як сукупність ознак кримінальної справи, згідно з якими вона є належною тому чи іншому органові досудового слідства [7, с. 127].

Варто зазначити, що підслідність – це перш за все правова категорія, тому визначати її як «повноваження органів розслідування» є не зовсім доречним, враховуючи що їх повноваження є досить широкими і не обмежуються лише при визначенні та/або зміні підслідності.

В той же час для окреслення нашої думки з приводу визначення поняття «підслідність» варто звернутися не лише до законодавства та юридичної літератури, а й зрозуміти лексико-фразеологічні особливості вживаних термінів.

Звертаючись до Великого тлумачного словника сучасної української мови, під поняттям «правило» розуміється зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь. Поняття «ознака» в зазначеному словнику розкривається як риса, властивість, особовість кого-, чого-небудь, а «властивість» як якість, ознака, характерні для кого-, чого-небудь. Поняття «повноваження» розуміється як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, а поняття «умова» як правила, які існують або

встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь [8, с. 1100, 834, 194, 1000, 1506].

З урахуванням викладеного, пропонуємо розуміти підслідність як визначені кримінальним процесуальним законом правила розподілу кримінальних проваджень між органами, уповноваженими на проведення досудового розслідування. В свою чергу, інститут підслідності має розглядатися як сукупність правових норм, які регулюють кримінально-процесуальні відносини між органами досудового розслідування щодо правильного розподілу кримінальних проваджень.

Наукова література містить різноманітні підходи до розуміння поняття «підслідність», аналізуючи які можливо сформулювати власне уявлення про цей правовий інститут, який має важливе значення як для дотримання прав та свобод людини так і для забезпечення єдності та ефективності у діяльності органів досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Омаров А.А. Інститут підслідності в кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 214 с.
3. Зинатуллин З.З., Салахов М.С., Чулюкин Л.Д. Подследственность уголовных дел: монография. Казань, 1986. 104 с.
4. Захаров Н.В. Теория и практика определения подследственности уголовных дел: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук: 12.00.09. Самара, 2009. 22 с.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. Москва, 1970. 518 с.
6. Башинская И.Г. Проблемы правовой регламентации института подследственности в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук: Краснодар, 2007. 22 с.
7. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Дніпропетровськ, 2006. 190 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

Остренко Микола Вікторович,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

УТОЧНЕННЯ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ І ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України має низку неврегульованих правовідносин. Зокрема, до таких можна віднести відносини у сфері кримінальної процесуальної реабілітації незаконно притягнутих осіб до кримінальної відповідальності

органами державної влади. Зокрема, як зазначалось у попередніх роботах, неврегульованою залишається сфера реабілітації незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності юридичних осіб [1, с. 265–266]. Як було вже зазначено, у практичній діяльності у більшості випадків судові органи нехтують застосуванням положень Розділу XIV-1 Загальної частини КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [1, с. 265].

У зв'язку із цим виникають неоднозначні ставлення до подібних рішень, виникають колізії, які ускладнюють можливість здійснення повноцінного правового режиму у суспільстві. Нікчемні судові прецеденти та інші процесуальні рішення органів, що здійснюють кримінальне провадження, нівелюють легальність прийнятих рішень та можуть призвести до анархії у правовому полі. Разом із тим, прийняття неадекватних та неправомірних рішень під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності уповноваженими органами викликає різні шляхи вирішення таких ганебних практик. Так, у своїй роботі Н. Верховська «Наслідки необґрунтованого арешту банківських рахунків підприємств для бізнесу та спроби їх скасування» запропонувала наступні варіанти скасування незаконного арешту банківських рахунків підприємств, по суті юридичних осіб: *перший спосіб полягає у поданні клопотання до суду першої інстанції, тобто до того ж самого суду, який такий арешт наклав; другий спосіб полягає у оскарженні ухвали про накладання арешту на банківські рахунки в апеляційному порядку* [2, с. 241]. На нашу думку такі заходи є половинчастими та не гарантують забезпечення фізичним та юридичним особам повного поновлення у вражених під час здійснення кримінального провадження репутаційних (довіра контрагентів, тощо) та майнових прав.

Відповідно до норм ч. 1 ст. 2 КПК України «*завданням кримінального провадження є… жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура*» [3]. Виконання визначених вимог кримінального процесуального закону під силу лише механізму реабілітаційному процесу у кримінальній процесуальній площині, обов'язкові рішення якого повинні не лише забезпечувати поновлення осіб у втрачених у майнових та немайнових правах, а й скасовувати раніше прийняті неправомірні рішення шляхом визнання незаконності попередньо прийнятих з відкриттям провадження дисциплінарного та/або кримінального у залежності від завданих негативних наслідків реабілітантам.

Участь юридичної особи у такому повинна гарантуватися чинним законодавством. Таким чином, пропонуємо внести корективи до деяких норм КПК України: ст. 130 КПК України змінити назву на «*Реабілітація. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої фізичним, юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю*»; ч. 1 «Шкода, завдана *фізичним та/або юридичним*

особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом *та здійснюється у реабілітаційному процесі*»; ч. 3 «*Наслідком реабілітаційного процесу відносно фізичних, юридичних осіб є рішення про реабілітацію, у якому зазначаються перелік порушених під час здійснення кримінального провадження прав, які повинні бути негайно поновлені відповідним державним органам, вид та найменування майна, що необхідно повернути, розмір відшкодованої шкоди. Рішення про реабілітацію фізичної та/або юридичної особи є підставою для порушення дисциплінарного або кримінального провадження відносно осіб, які приймали незаконне, необґрунтоване рішення*».

Список використаних джерел

1. Остренко М. Проблематика реабілітації юридичних осіб у кримінальному процесі, стаття, Підприємництво, господарство і право, м. Київ, вип. № 2, с. 309.
2. Верховська Н. Наслідки необґрунтованого арешту банківських рахунків підприємств для бізнесу та спроби їх скасування, стаття, Підприємництво, господарство і право, м. Київ, вип. № 2, с. 309.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.11.1994. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2503.

Пучкова Софія Олександрівна,
здобувач вищої освіти 2-го курсу
факультету підготовки фахівців для
підрозділів превентивної діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Науковий керівник: доцент кафедри
оперативно-розшукової діяльності
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент ***Кисельов А. О.***

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Протидія незаконному збуту наркотичних засобів є одним із напрямів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Поширення наркотичних речовин є настільки глобальною проблемою, що робить її актуальною в усьому світі впродовж останніх десятиліть.

Оперативно-розшукова діяльність є інструментом, який виявляє, протидіє, розслідує кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. За Законом України «Про оперативно-

розшукову діяльність» оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами не тільки Національної поліції, яка може займатися розслідуваннями кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків а й підрозділами Державного бюро розслідувань, Службою безпеки України, Службою зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, які також здійснюють міжнародне співробітництво між міністерствами та правоохоронними службами інших держав [1]. Тобто є багато відомств, які можуть займатися протидією незаконному обігу наркотиків і працювати єдиним механізмом, який став би цілою системою по боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Звісно ці відомства співробітничають між собою, але не в такому тісному форматі, щоб виявити всі порушення в цій сфері. Насамперед потрібно працювати над самим фактом походження наркотичних засобів не тільки на території України а й на територіях інших держав з яких ці речовини можливо ввезти в Україну, посилити роботу Державної прикордонної служби, перевіряти ретельніше осіб, які вже підпадали під відповідальність за адміністративні правопорушення у цій сфері, адже тенденція переходу від адміністративних до кримінальних правопорушень дуже стрімка, посилити адміністративні стягнення, для того, щоб адміністративна відповідальність за ст. 44 КУпАП не здавалася незначною . Потрібно наголосити, що всіх заходів спрямованих на запобігання поширенню, збуту, торгівлі, вживання наркотичних засобів не достатньо для їх викорінення. Особи, які вживають наркотичні засоби і стають залежними від них, в більшості випадків для можливості постійного вживання, стають виробниками і продавцями наркотичних засобів. Найчастіше такі особи вдаються до найлегшого варіанту з самостійного виготовлення наркотичних засобів, а саме вирощування наркотичних рослин (конопель, маку, каннабісу, кока листу, кокаїнового куща). Обирають найменш населені ділянки місцевості (зелені насадження, городи, садибні ділянки) і вирощують там наркотичні рослини, з яких роблять наркотичні засоби, найчастіше з метою збуту.

Для виявлення таких осіб здійснюється оперативно-розшукова діяльність, але для отримання дозволу на її проведення, повинні бути підстави, які викладені в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину [1]. Після встановлення наявності відповідних підстав та дозволу від керівника органу досудового розслідування, працівники оперативних підрозділів здійснюють гласні і негласні пошукові, розвідувальні, контррозвідувальні заходи.

Так, як незаконний обіг наркотичних засобів починається саме з культивування наркотичних рослин, розроблення, виготовлення, виробництва наркотичних засобів, то оперативним підрозділам по виявленню таких правопорушень передують дільничні офіцери поліції та патрульна поліція, які повинні своєчасно реагувати на них.

Оперативні підрозділи, здійснюють реагування на кримінальні правопорушення з посіву і вирощування наркотичних рослин і зобов'язані :

1) з'ясувати всі обставини кримінального правопорушення, місце його вчинення;

2) здійснити огляд місця події; ретельно перевірити орієнтовно ділянку, на якій можуть знаходитися насадження наркотичних рослин, саморобні пристрої для виготовлення наркотичних засобів;

3) вилучити у присутності понятих наркотичні рослини, із залученням експерту з'ясувати їх походження, вагу та кількість;

4) вилучити всі предмети і пристрої, що можуть бути знаряддям вчинення кримінального правопорушення;

5) здійснити оперативний збір інформації, щодо вчинення кримінального правопорушення.

Оперативні підрозділи є однією із ланок в проведенні досудового розслідування, від них залежить наявність доказової бази в тій чи іншій справі, тому здійснюючи огляд місця події, необхідність перевірки особи на факт виготовлення і збуту наркотичних засобів зростає у рази. Про факт виготовлення наркотичних засобів можуть свідчити такі ознаки, як :

– Наявність будь-яких предметів, що використовуються для виготовлення наркотичних засобів: предмети кухонного приладдя (решета, сита, кухонні комбайни, духові шафи, плитки електричні, кухонні ваги);

– Будь-які предмети, більш схожі на медичні: тампони бурого кольору, бинти, марлі, речовини у медичних упаковках (ампулах);

– Предмети, схожі на хімічну лабораторію (колби, мензурки, сухе пальне);

– Наркотичні рослини у різних стадіях переробки;

– Наявність сильного різкого запаху, який не властивий тим, що ми знаємо, схожий на медичний або лабораторний, хімічний.

Наявність цих предметів дає підстави оперативним підрозділам вважати, що правопорушник не тільки вирощує наркотичні рослини, але й виробляє з них наркотичні засоби. Згідно з давно відомим алгоритмом «ланцюжка» ,що людина, яка виробляє наркотичні засоби з високою ймовірністю стає їх розповсюджувачем. Саме тому оперативні підрозділи мають за мету при наявності таких обставин, перевірити правопорушника на факт можливого збуту наркотичних засобів. Для такої перевірки оперативними підрозділами здійснюється такі заходи:

1) опитування осіб з метою встановлення відомостей щодо приналежності знайомих, родичів, сусідів до збуту наркотичних засобів ;

2) візуальне спостереження, яке дозволяє зібрати найточнішу інформацію про злочинну групу.

Якщо проведення цих заходів дали потрібний результат і з їх допомогою оперативні підрозділи встановили схеми по збуту

наркотичних засобів і злочинну організацію, в якій перебуває правопорушник, наступним етапом буде здійснення негласних оперативно-розшукових заходів (потрібно розуміти, що проведення таких заходів потребує санкціонування суду), а саме:

– Проникнення в злочинну групу (дуже складний процесуальний і практичний процес, якому передують багато інших обставин, але являється ефективним через знаходження саме в центрі злочинної організації, яке дає змогу відстежити її дії заздалегідь) [2, с. 109];

– Контрольована та оперативна поставка наркотичних засобів (здійснюються оперативними підрозділами, як нагляд за основною схемою, тобто оперативні підрозділи здійснюють контроль саме в момент поставки, звісно, що товар перед цим «помічається» для збереження його як доказу);

– Контрольована та оперативна закупка наркотичних засобів (здійснюється спеціальними особами, які беруть на себе роль закупника під контролем оперативних підрозділів, всі предмети закупки є «поміченими» спеціальними фарбуючими препаратами) [2, с. 111].

За результатами негласних слідчих дій, особи, які беруть участь в незаконних діях, будуть притягнені до відповідальності за всіма процесуальними нормами, за наявністю доказової бази, яка формується на процесуальному та технічному документуванні слідчих дій. Із вищевикладеного можна зробити наступні висновки.

Оперативно-розшукова діяльність є провідною ланкою в ланцюзі виявлення, доказування кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків. Звісно, оперативні заходи не є основним інструментом у запобігання проти таких правопорушень, а лише являються складовою єдиного механізму, яка не може виконати всі функції самостійно. Задля протидії незаконному збуту наркотичних засобів всі складові механізму мають працювати злагоджено, виконуючи свою роботу ефективно. Оперативно-розшукову діяльність потрібно розвивати, даючи оперативним підрозділам все більш нових повноважень у сфері боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів.

Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

2. Мінка П. Я., Мінка Т. П., Хрідочкін А. В., Богуславський М. Г. Оперативно-розшукова діяльність: Навчальний посібник. – Дп: «Інновація», 2010. – 220 с.

Руснак Дмитро Іванович,
ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Сьогодні торгівля людьми є одним з найприбутковіших злочинних промислів (поряд з торгівлею наркотиками та зброєю). Йому притаманні організованість і транснаціональний характер. Цей вид протиправного бізнесу невпинно розвивається у глобальному масштабі та становить суттєву проблему для багатьох держав. Характерним для злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, є високий рівень латентності. Тому протидія торгівлі людьми неможлива без використання широкого спектру негласних засобів. До їх числа, насамперед, слід віднести негласні оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії.

Негласний інструментарій, що використовується правоохоронними органами, є важливим та ефективним засобом виявлення та розслідування злочинів. Так, М. А. Погорецький за результатами аналізу світової та вітчизняної практики визначає, що в умовах неочевидності вчиняється понад 85 % тяжких і особливо тяжких злочинів, а також 100 % злочинів у складі організованих злочинних угруповань, тому вони розкриваються та розслідуються завдяки негласним засобам отримання доказової інформації [1]. Результати негласної роботи часто становлять основне, а інколи і єдине джерело фактичних даних, що можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Документування фактів торгівлі людьми має бути зорієнтовано на формування масиву доказів, які відповідають встановленим КПК України вимогам щодо допустимості, достатності та належності. Для цього, безумовно, необхідне комплексне використання усіх негласних інструментів, якими законодавець наділив слідчих та працівників оперативних підрозділів.

Методологічну основу комплексного раціонального використання зазначених інструментів у протидії торгівлі людьми, серед іншого, мають становити науково обґрунтовані положення щодо особливостей застосування кожного з них з урахуванням специфіки даного виду злочинів. Усе це повним обсягом стосується і візуального спостереження за особою, річчю або місцем.

Аналіз сучасного стану протидії торгівлі людьми, правового регулювання спостереження за особою, річчю або місцем, останніх наукових праць даного напряму [2–6] дав нам змоги дійти наступних висновків.

1. Ознаками, що утворюють зміст візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу та негласної слідчої (розшукової) дії є те, що воно: а) являє собою процес візуального відстеження певного об'єкта

спостерігачем – безпосередньо або за допомогою технічних засобів; б) використовується лише з метою одержання відомостей, необхідних для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження та застосовується винятково уповноваженими законом суб'єктами; в) проводиться лише у публічно доступних місцях; г) застосується негласно (приховано, конспіративно).

2. Особливості застосування візуального спостереження оперативними підрозділами з метою протидії торгівлі людьми залежать від стадій такої протидії (виявлення, припинення, розслідування) та від етапів вчинення даного злочину (вербування; переміщення; переховування; передача або одержання людини).

З суто юридичних позицій візуальне спостереження не може бути використано для ініціативного виявлення оперативними підрозділами торгівлі людьми, оскільки даний етап відбувається до заведення оперативно-розшукової справи та поза межами кримінального провадження. Виключення можуть становити випадки, якщо такий оперативно-розшуковий захід або негласна (розшукова) дія проводяться за іншим злочином, у зв'язку з яким вже заведено оперативно-розшукову справу або внесенно відомості до ЄРДР, але згодом встановлюються ознаки ще й торгівлі людьми. Однак загалом для виявлення ознак досліджуваних злочинів може використовується захід близький за способом пізнання до візуального спостереження – оперативний огляд. Можливість застосовувати весь арсенал негласних засобів збирання інформації, передбачених законодавцем (у тому числі і візуальне спостереження) оперативні підрозділи одержують із заведенням оперативно-розшукової справи або ж в межах кримінального провадження (за дорученням слідчого, прокурора).

Візуальне спостереження на етапі вербування людини, здебільшого, має допоміжний характер. До прикладу, якщо місце зустрічі продавця та потенційної жертви невідоме, то візуальне спостереження за будь-ким із них допоможе встановити таке місце та зафіксувати факт зустрічі. Водночас у окремих оперативно-тактичних та слідчих ситуаціях спостереження за вербувальником може бути корисним для встановлення структури та складу злочинної групи до якої він входить, вивчення схем злочинної діяльності.

Візуальне спостереження за процесом переміщення людини є засобом виявлення маршрутів, перевалочних баз, місць переховування людей, посередників та встановлення кінцевих покупців живого товару. Крім того, сам факт переміщення завербованої людини, здебільшого, може бути зафіксовано за допомогою візуального спостереження. У тих випадках, коли переміщення здійснюють таємно, візуальне спостереження може бути встановлене за річчю (відповідним транспортним засобом).

За допомогою візуального спостереження факт передачі людини може бути зафіксовано лише у публічно доступному місці (як у результаті стеження за самою людиною, за тим, хто її переміщує, переховує, передає або одержує, а також у результаті стеження за

імовірним місцем передачі). Але здебільшого, передача відбувається у публічно недоступних місцях. У цих випадках спостереження використовується для встановлення цих місць та подальшого стеження за особами, що з ними пов'язані.

Проводити фіксацію експлуатації людини за допомогою візуального спостереження доцільно у тих випадках, коли наміри суб'єктів злочину щодо такої експлуатації не було зафіксовано раніше за допомогою інших негласних інструментів. Але якщо така експлуатація завдає людині фізичних або психічних страждань, то пріоритет поряд із негласною фіксацію, безумовно, становитиме відкрите припинення злочину. Це має бути загальним правилом щодо всіх етапів торгівлі людьми від вербування до передачі (одержання) людини.

3. Для ефективного використання візуального спостереження за особою, річчю та місцем в боротьбі з торгівлею людьми завжди потрібно враховувати можливість протидії з боку суб'єктів вчинення злочину. Таку протидію поділяємо: за кількістю задіяних осіб – на індивідуальну і групову; за стадіями – на виявлення та припинення; за рівнем конспіративності – відкриту та приховану. Для індивідуального запобігання стеженню та для його викриття торгівці людьми можуть використовувати інших осіб, які не усвідомлюють того, що своїми діями сприяють конспірації злочинної діяльності (родичі, знайомі, таксисти, випадкові перехожі тощо). Відкриті способи виявлення візуального спостереження, що здійснюються особисто об'єктами спостереження ефективні лише тоді, коли спостерігачі діють не професійно або сил і засобів для виконання конкретного доручення явно недостатньо. Групова протидія візуальному спостереженню є невід'ємним елементом конспірації злочинної діяльності організованих угрупувань та злочинних організацій, у складі яких учиняється торгівля людьми.

Отже візуальне спостереження за особою, річчю або місцем займає важливе місце у системі негласних засобів, що використовуються оперативними підрозділами у протидії людьми. Особливості його застосування та сполучення з іншими оперативно-розшуковими заходами чи негласними слідчими (розшуковими) діями залежить від конкретної оперативно-тактичної або слідчої ситуації. Воно може використовуватися як для фіксації ознак торгівлі людьми (з метою подальшого використання у доказуванні), так і для одержання інформації, що має оперативне або криміналістичне значення та використовується для прийняття певних організаційних і тактичних рішень.

Список використаних джерел

1. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 1. С. 33–42.

2. Грібов М. Л. Криміналістична характеристика протидії візуальному спостереженню за особою під час досудового розслідування. Криміналістичний вісник. 2014. № 2 (22). С. 6–13.

3. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ. Видавництво «Фенікс», 2019. 120 с.

4. Павленко С. О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». № 5 (10), 2018. С. 41–55.

5. Грібов М. Л. Види візуального спостереження у кримінальному провадженні Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 4. – С. 11–17.

6. Севрук В. Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 288–293.

Сігарьов Єгор Сергійович,
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії СБ України

ДЕЯКІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ-ДОКАЗІВ ЗА СПОСОБОМ ФІКСАЦІЇ

Класифікація є важливою складовою системного підходу до вивчення правових категорій, відіграє вагоме значення як у доктрині кримінального процесу та теорії доказів, так і у практиці кримінального процесуального доказування. Класифікація документів-доказів здійснюється за різними критеріями, що з теоретичної точки забезпечує їх поглиблене дослідження як об’єкта наукового пізнання, а з практичної – сприяє здійсненню правильної оцінки і визначенню напрямів використання у кримінальному процесуальному доказуванні з урахуванням особливостей, притаманних документу залежно від його виду.

У теоретичному аспекті значення класифікації документів-доказів полягає в тому, що вона дає змогу поглибити процес пізнання даної правової категорії та створити основу для подальшої розробки практичних рекомендацій щодо роботи з окремими видами документів під час доказування в кримінальному провадженні. У практичному аспекті її застосування дає змогу здійснювати збирання, перевірку, оцінку та використовувати документи-докази у кримінальному процесуальному доказуванні з урахуванням особливостей кожного з їх видів.

В основі класифікації документів-доказів лежать відповідні критерії, завдяки яким здійснюється їх структурний поділ за змістом, назвою, способом фіксації відомостей, ступенем відкритості даних, юридичною силою, термінами зберігання, мірою готовності до використання, ступенем уніфікації призначення, формою подання тощо. При цьому, особливо важливе значення для сфери кримінального процесуального доказування має їх класифікація саме

за способом фіксації. Запропоновані вченими наукові підходи до вирішення цього питання мають досить широкий спектр.

Так, С.А. Кириченко пропонує класифікувати документи-докази за способом фіксації на: 1) письмодокументи (текстові); 2) образодокументи (документи, що фіксують інформацію шляхом зображення об'єкта); 3) фотодокументи, кінодокументи (документи, зафіксовані за допомогою кінотехніки); 4) відеодокументи (документи, зафіксовані за допомогою відеотехніки); 5) аудіодокументи (звукові документи, зафіксовані на магнітній стрічці або інших носіях інформації); 6) електрографодокументи; 7) електроннодокументи; 8) голограмодокументи; 9) пластикодокументи, 10) комп'ютеродокументи; 11) полідокументи [1, с. 119–121].

Свого часу, ще наприкінці минулого тисячоліття, А.Т. Боннер звертав увагу на те, що «машинні документи», як й інші сучасні засоби інформації – магнітний та відеозапис, фотографія, кінофільм, голографія тощо мають суттєву специфіку, котра обов'язкова має бути відображена в матеріальному та процесуальному законодавстві [2, с. 30].

Проблемні питання віднесення матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису до документів-доказів не нові й обговорювалась не лише вітчизняними науковцями, а й процесуалістами інших країн. Зокрема, М.К. Треушніков зазначає, що джерелами одних доказів (показання свідків, пояснення сторін, висновки експертів тощо) є люди, джерелами інших доказів (письмових, речових, аудіо- й відеозаписів і таке інше) – предмети неживої природи. Виходячи з джерела та його специфіки, визначається й спосіб доведення інформації до суду, його дослідження й оцінки. Аудіо- та відеозапис за джерелом схожі з речовими доказами, оскільки інформація зберігається на предметах неживої природи (дисках, пластинках, інших носіях інформації). Проте відтворення інформації, яка зберігається на магнітних носіях, потребує відмінних від письмових та речових доказів методів. Якщо речові докази досліджуються, зазвичай, візуальним шляхом, то за допомогою методів огляду або спостереження неможна відтворити та дослідити сучасні носії інформації [3, с. 90].

На нашу думку, важливим є те, що аудіо-, та відеозапис дають можливість матеріалізувати (зафіксувати й представити на матеріальному носії), а по суті уніфікувати за формою всі види доказової інформації, що значною мірою сприяє практичній реалізації принципу системного підходу до процесу доказування. У контексті цього Ю.М. Мілєнін звертає увагу на те, що аудіо- й відеофіксація суттєво полегшує сприйняття, аналіз й оцінку доказів, коли вони представлені в одноманітній формі – у вигляді аудіо-, та відеозапису, що розширює доказову базу в кримінальних провадженнях [4, с. 56].

Д.М. Цехан слушно зауважує, що доказову інформацію, представлену в електронному вигляді, слід розглядати як абсолютно нове

процесуальне джерело доказів поряд з іншими джерелами, закріпленими у ч. 2 ст. 84 КПК України. З метою реалізації висловленої позиції на практиці вчений, враховуючи унікальні характеристики цифрової інформації, пропонує увести до законодавства нове поняття «цифровий доказ», під яким пропонується розуміти фактичні дані, представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія, що стають доступними для сприйняття людиною після обробки електронно-обчислювальною машиною та на підставі яких суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [5, с. 259].

У свою чергу С.О. Ковальчук пропонує розглядати електронні докази як електронні документи, а їх матеріальні носії – як речові докази. Водночас, з урахуванням їх існування в електронно-цифровій формі та механізму залучення до кримінального провадження, електронні докази, за аналогією з їх закріпленням в адміністративному, господарському і цивільному процесах, пропонується визнати самостійним видом доказів [6, с. 123].

У підсумку зазначимо, що наведені наукові підходи до класифікації документів-доказів за способом фіксації спрямовані на встановлення повної, вичерпної кількості джерел, до яких варто звернутися слідчому для отримання доказів у кримінальному провадженні, та вирішення сукупності інших питань, пов'язаних зі збиранням, закріпленням, перевіркою й оцінкою документів, як доказів.

Список використаних джерел

1. Кириченко С.А. Поняття, властивості і класифікація доказів у кримінальному судочинстві *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 4. С. 119–121.

2. Боннер А.Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм. *Советское государство и право.* 1990. № 10. С. 21–30.

3. Треушников М.К. Судебные доказательства: монография. Москва: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. 272 с.

4. Миленин Ю.Н. Аудио- и видеодокументы как доказательства в уголовном процессе: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2009. 213 с.

5. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце в системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.

6. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 657 с.

Сокол Тетяна Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент ***Конюшенко Я. Ю.***

ПОНЯТТЯ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Слід почати з того, що існування права на проведення перехресного допиту випливає насамперед з конституційних положень. Так, відповідно до ст. 129 Конституції України в нашій державі діють засади змагальності сторін та свободи подання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення обвинуваченому права на захист, а також рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом [1].

Якщо переглянути норми Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), то можемо зробити висновок, що законодавець не надає жодного визначення поняття перехресного допиту. Але аналіз чинних положень беззаперечно підтверджує можливість його проведення.

Поняття перехресного допиту безпосередньо вживається в ч. 7 ст. 352 КПК України в такому контексті: «Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання.». А також за змістом п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, порушення права на перехресний допит [2].

Крім того, прямо не містить поняття, але зрозуміло вказує на можливість проведення перехресного допиту п. 1 ч. 4 ст. 42 КПК України, що закріплює право обвинуваченого брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Відповідно до ч. 2 ст. 353 КПК України допит потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених частинами другою, третьою, п'ятою – чотирнадцятою статті 352 цього Кодексу, що дозволяє нам зробити висновок про існування права проведення перехресного допиту не лише свідка, а й потерпілого [2].

Для більш чіткого тлумачення необхідно звернутись до наукової літератури. Так, М.С. Туркот вказує на те, що «перехресним можна вважати допит стороною, протилежною тій, яка здійснювала первісний допит у суді, із застосуванням навідних запитань з метою отримання нових даних, які мають значення у кримінальному провадженні,

виправлення допущених помилок, позбавлення доказового значення наданих раніше свідчень, а також часткової чи повної дискредитації особи свідка» [3, с. 191].

Як зазначає Г.І. Сисоєнко: «Проведення перехресного допиту дає змогу перевірити його свідчення і з точки зору обвинувачення, і з точки зору захисту, виявляє окремі неточності і суперечності в показаннях, усуває їх неповноту, допомагає уникнути помилок у разі з'ясування окремих обставин справи» [4, с. 733].

Слушною є думка Н.М. Максимишин про те, що перехресний допит «проводиться з метою перевірки одержаних під час судово-слідчих дій, насамперед прямого допиту, відомостей, розкриття суперечностей у показаннях, виявлення в них помилок та завідомої неправди, уточнення чи деталізації попередньо одержаних у суді показань» [5, с. 59].

О.Ю. Костюченко вважає, що навідні запитання слугують для того, щоб «довести, що свідок або дає неправдиві свідчення, або сумлінно помиляється» [6, с. 69].

Перехресний допит, звичайно, знайшов своє відображення і у практиці ЄСПЛ, де порушення такого права визнається порушенням права на справедливий судовий розгляд у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такого висновку ЄСПЛ дійшов, наприклад, у справі Luca v Italy, зазначивши, що «національні суди засудили заявника лише на підставі свідчень, які Н. дав до суду, і що ні самому заявнику, ні його адвокатові ні на одній стадії провадження не надали можливості його допитати. За цих обставин Суд не переконався в тому, що заявникові надали достатню й належну можливість оспорити свідчення, покладені в основу його засудження. Заявника, отже, позбавили права на справедливий судовий розгляд» [7, с. 289].

Отже, перехресний допит полягає в тому, що особі, яка дала вільні покази в судовому засіданні та відповіла на питання особі, яка здійснює прямий допит, ставлять запитання інші учасники процесу. Це, як правило, доповнюючи й уточнюючі запитання. Використовуючи можливості перехресного допиту, суд і учасники процесу можуть більш повно дослідити обставини справи, проконтролювати їх, деталізувати та конкретизувати неясні моменти в судовому засіданні. Перехресний допит виступає одночасно і як спосіб збирання доказу, оскільки КПК України не обмежує предмет перехресного допиту тільки тими показаннями, які були надані під час прямого допиту, так і спосіб перевірки показань, наданих раніше.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.10.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text.

3. Доказування у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / кол. авт. Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 346 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за заг. редакцією В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

5. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження. Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016. URL: http://law.lnu.edu.ua/wp-content/ uploads/2016/02/Дисертація-21.pdf.

6. О.Ю. Костюченко. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 1. С. 66–73.

7. Б.В. Шабаровський. Перевірка показань свідка під час допиту у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 6. С. 287–291.

Табацький Роман Олександрович,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького юридичного
інституту МВС України
Науковий керівник: доцент кафедри
організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового
інституту Донецького юридичного
інституту МВС України, кандидат
юридичних наук ***Городецька М. С.***

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ

Актуальним питанням методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, є те, що дане явище на сьогоднішній день набуло ознак системного характеру та безпосередньо пов'язане з поширенням свого впливу на всі сфери суспільного життя. Така ситуація, в свою чергу, може загрожувати національній безпеці України.

Правовою основою протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є норми Конституції України та інших законів. Відповідно до статті 68 Основного закону України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, до того ж незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Водночас, стаття 67 Конституції України вказує на те, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, крім того, усі громадяни щорічно подають до податкових

інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом [1].

Економічний розвиток будь-якої країни світу становить одну із найголовніших складових її існування. Враховуючи тенденцію корупційних правопорушень до зростання, в нашій державі є актуальним дослідження криміналістичної методики розслідування даних кримінальних правопорушень, з метою швидкого, правильного, точного, законного та неупередженого розслідування, а також виконання основних завдань кримінального судочинства.

Явище «корупція» для права та суспільства не є новим. Воно існувало ще з давніх часів, однак попри різного його визначення в різні проміжки часу, дане поняття має характерну особливість, яка пов'язана з тим, що корупція є шкідлива в усіх сферах суспільного життя. Водночас, корупція як самостійний склад кримінального правопорушення в чинному Кримінальному кодексі України відсутній [3, с. 102].

Також варто додати, що за вчинення корупційних правопорушень особа несе кримінальну та/або адміністративну відповідальність. Провівши аналіз ЗУ «Про запобігання корупції», можна дійти висновку, що корупція – це використання особою, що зазначається у частині першій статті 3 даного Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у вищевказаній статті даного Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2].

Розслідування будь-яких кримінальних правопорушень зазвичай починається із огляду місця події, що також не є винятком у разі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Найголовнішим проблемним питанням є залучення до проведення даної слідчої (розшукової) дії захисника. У той час, слід підкреслити, що участь захисника може мінімізувати випадки порушення прав і свобод підозрюваної особи.

Після початку досудового розслідування слідчому необхідно розробити план проведення слідчих (розшукових) дій. Даний план повинен бути узгоджений з планом оперативно-розшукових заходів, оскільки це тільки сприятиме розслідуванню. Це означає, що розслідування кримінальний правопорушень, пов'язаних з корупцією, повинно бути послідовно організованим та плановим. Проте, процес розслідування даних кримінальних правопорушень ускладнюються різними факторами: строки проведення процесуальних дій, дефіцит часу, низький рівень взаємодії учасників розслідування. Водночас, важливе значення становлять висунуті версії, на підставі яких і

плануються ті чи інші дії слідчого та організовується взаємодія з іншими працівниками правоохоронного органу.

Важливим моментом є правильний підбір та деталізація плану проведення розслідування. Планування розслідування даних кримінальних правопорушень мають забезпечити визначення цілі розслідування, виявлення тих обставин, які мають бути обов'язково встановлені, оцінку зібраних матеріалів та подальше висунення нових варіантів дій, які повинні бути виконані.

Важливим моментом в методичних рекомендаціях з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, є встановлення рекомендованих до виконання слідчих (розшукових) дій, серед яких необхідно виділити огляд місця події, обшук за місцем роботи, допит свідків, призначення криміналістичних експертиз [4, с. 237].

Варто наголосити також на тому, що під час розслідування потрібно встановити всіх співучасників та осіб причетних до вчинення кримінального правопорушення. Не менш важливим є встановлення та фіксація слідів правопорушення, під якими слід розуміти відображення на різних елементах навколишнього середовища [4, с. 236].

На підставі проведеного аналізу слід зробити висновок, що під час розслідування корупційних правопорушень важливим фактором є своєчасна організація взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, складення спільних планів проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, тощо.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Відомості Верховної ради України. 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text.

2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text..

3. Кимлик Н.В. КимликР.В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. Вип. 1. С. 102–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2014_1_18.

4. Бурбело .Б. А. Основи методики розслідування злочинів пов'язаних із корупцією. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. Вип. 2. С. 233–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_2_29.

Тишкевич Анастасія Іванівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
Марков М. М.

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК СТАДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Термін «кримінальне провадження» використовується чинним кримінальним процесуальним законом в трьох значеннях: кримінальний процес загалом; кримінальна процесуальна діяльність та провадження за конкретним правопорушенням. У той же час з точки зору теорії кримінального процесу, таке визначення є дещо спірним хоча б із того погляду, що кримінальне провадження, якщо звернутися до його стадійної структури, не завершується на стадії судового провадження, а його завершальним етапом є виконання вироку чи ухвали суду.

Після прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. в теорії і науці кримінального процесу питання щодо його стадійності дотепер не знайшло одностайного вирішення. Так, А.В. Молдован, С.М. Мельник виділяють 8 стадій кримінального процесу: 1) досудове розслідування; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд; 4) апеляційне провадження; 5) виконання вироку; 6) касаційне провадження; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) провадження за нововиявленими обставинами [2, с. 3–4].

Щодо визначення структурних елементів системи кримінального провадження: в КПК України законодавець нормативно закріпив лише дві стадії, прямо даючи їх визначення у ст. 3 КПК України, а саме «досудове розслідування» (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) і «притягнення до кримінальної відповідальності» (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України), чітко наголошуючи, що це стадії кримінального провадження [1, с. 1]. На жаль, будь-якої згадки про інші стадії кримінального процесу в КПК України немає.

Досудове розслідування визначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України як стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1, с. 1].

Справедливо зазначити, що у науці кримінального процесу відсутнє єдине розуміння мети досудового розслідування, що обумовлено відсутністю нормативної дефініції мети досудового

розслідування у законі. На думку О.І. Литвинчука, метою досудового розслідування є забезпечення суду доказами у кримінальному провадженні, для того, щоб останній міг виконувати покладену на нього функцію правосуддя [3, с. 221].

Відсутність у КПК спеціальної норми про мету досудового розслідування не виключає нормативно-правової основи для висновку про її зміст. Визначаючи мету досудового розслідування вкрай важливо звернутися до ст. 9 КПК України, аналізуючи яку, можемо дійти до висновку, що метою досудового розслідування є всебічна, повна і неупереджена діяльність слідчого з встановлення фактичних обставин діяння з подальшою попередньою правовою оцінкою на предмет наявності чи відсутності складу злочину для прийняття рішення відповідно до ст. 283 КПК України.

Завданням стадії досудового розслідування є встановлення кримінально караного діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, а відтак, підстав для внесення відомостей до ЄРДР. У зазначеній стадії беруть участь слідчий, прокурор, заявник, потерпілий, особи, що дали пояснення. Засобами перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є: огляд місця події, отримання предметів та документів від заявника; одержання пояснень від учасників кримінального провадження та інших осіб, якщо вони проти цього не заперечують. У кінці цієї стадії приймається рішення про внесення (або невнесення) відомостей до ЄРДР. Невнесення відомостей до Реєстру передбачає інший порядок розгляду звернення, наприклад, відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян».

Стадія досудового розслідування має кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення. Кримінально-правове значення досудового розслідування полягає у тому, що у ньому здійснюється кваліфікація кримінального правопорушення: спочатку у Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР), потім у повідомленні про підозру і нарешті - в обвинувальному акті. Кримінальне процесуальне значення стадії досудового розслідування виявляється в тому, що у ній встановлюються межі судового розгляду.

Досудове розслідування передує провадженню в суді і покликане забезпечити його успішне проведення, однак його не можна розглядати тільки як стадію, провадження якої здійснюється до суду і для суду. Ця стадія має особливості, що свідчать про її самостійний характер, зокрема, вона:

– має свої самостійні завдання, які випливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК);

– чітко окреслені межі в системі кримінального процесу – з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до винесення рішення, яким завершується провадження розслідування;

– свій зміст та свою процесуальну форму;

– характеризується колом суб’єктів, які беруть в ній участь;

– характеризується колом специфічних рішень, що можуть бути прийняті після закінчення досудового розслідування: закриття кримінального провадження, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Досудове розслідування є формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження, яке здійснюється у формі дізнання та досудового слідства.

Роблячи висновки, важливо зазначити, що відповідно до положень національного законодавства систему стадій кримінального провадження можна визначити таким чином: 1) досудове розслідування; 2) підготовче судове провадження; 3) судовий розгляд; 4) апеляційне провадження; 5) виконання вироку; 6) касаційне провадження; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Першою та самостійною стадією кримінального процесу України є досудове розслідування, визначення якої зазначено в п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК.

Стадія досудового розслідування розпочинається із моменту внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР. Обов'язок із внесення покладається на слідчого чи прокурора до якого надійшла заява про таке діяння або в випадку коли слідчий чи прокурор виявив діяння самостійно в будь якому випадку із вільного джерела.

Важливо розуміти, що метою досудового розслідування є всебічна, повна і неупереджена діяльність слідчого з встановлення фактичних обставин діяння з подальшою попередньою правовою оцінкою на предмет наявності чи відсутності складу злочину для прийняття рішення відповідно до ст. 283 КПК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року 4651-VI (зі змін. і доповн.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. Кримінальний процес України : [навчальний посібник] / [А.В. Молдован, С.М. Мельник]. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 368 с.

3. Литвинчук О.І. Мета і завдання досудового розслідування. Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. 2013. №16. С. 219–221.

Топчій Наталія Степанівна,
ад'юнкт відділу докторантури
та ад'юнктури Національної академії
внутрішніх справ України

ПИТАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ТАЄМНИЦЮ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України однією із загальних умов досудового розслідування є недопустимість розголошення його даних без відповідного дозволу слідчого, дізнавача. Особливої значущості це правило набуває під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з корупцією, оскільки у провадженнях даної категорії з боку зацікавлених осіб нерідко виявляється потужна протидія органам розслідування. У великих злочинних угрупованнях створюються власні розвідувальні та контррозвідувальні служби, які займаються незаконним збором та аналізом інформації про стратегію і тактику діяльності органів розслідування. Підвищений інтерес для кримінальних структур становлять відомості, що становлять таємницю досудового розслідування. При цьому відомості можуть бути отримані не тільки у корумпованих або колишніх працівників правоохоронних органів, але й в учасників процесу щодо конкретного кримінального провадження з боку обвинувачення або захисту.

Розголошення даних досудового розслідування може перешкодити встановленню істини у провадженні, сприяти зміні показань свідків і потерпілих, знищенню або фальсифікації доказів, і, тим самим, негативно вплинути на хід і результати розслідування та судового розгляду. Дотримання таємниці досудового розслідування необхідне також для охорони прав і свобод особи в кримінальному процесі. Це стосується не тільки обвинувачених (підозрюваних), а й інших учасників процесу (потерпілих, свідків, цивільних позивачів, цивільних відповідачів тощо), які можуть бути поставлені в небезпеку розправи з боку зацікавлених осіб.

Актуальність забезпечення таємниці досудового розслідування обумовлює необхідність правильного визначення її поняття і предмета, тобто тих відомостей, які не підлягають розголошенню в процесі досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Під таємницею досудового розслідування, на наш погляд, слід розуміти охоронювану кримінальну процесуальним і кримінальним законом інформацію, обсяг якої визначається слідчим (дізнавачем) і захищається з метою усунення реальної або потенційної небезпеки заподіяння шкоди інтересам розслідування кримінального провадження або учасникам кримінального судочинства.

В основу даного визначення покладено такі основні ознаки: 1) таємниця досудового розслідування – це таємниця, що охороняється законом; 2) ця таємниця завжди пов'язана з досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні; 3) це інформація, що

відображає інтереси розслідування за кримінальним провадженням; 4) обсяг таємниці досудового розслідування визначає слідчий, дізнавач; 5) це службова таємниця, яка необхідна для здійснення професійної діяльності посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування, а також для захисту учасників кримінального судочинства.

Необхідно зазначити, що перелік відомостей, що становлять таємницю досудового розслідування, законодавчо не визначений. Яка інформація буде складати таємницю розслідування в кожному конкретному випадку, залежить від розсуду слідчого. Однак, це розсуд не може бути довільним. Визначити ту інформацію, яка не підлягає розголошенню, досить складно, оскільки зайва секретність може призвести до порушення прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства як з боку обвинувачення, так і з боку захисту, а зайва «відкритість» може негативно позначитися на розслідуванні кримінального провадження. Спробуємо визначити, яка ж інформація може становити таємницю досудового розслідування. На наш погляд, це інформація про:

1) планування розслідування та слідчі версії. Розголошення таких відомостей може суттєво посилити протидію розслідуванню, зробивши його неефективним;

2) докази, отримані при провадженні слідчих (розшукових) дій без участі підозрюваного, а також про результати оцінки доказів на певних етапах розслідування. Ознайомлення із зазначеними відомостями підозрюваного і його захисника до закінчення розслідування веде до того, що їм стає відомий обсяг доказової інформації, якою володіє сторона обвинувачення. Це, в свою чергу, дозволяє їм спрогнозувати подальший хід розслідування, спростувати доведеність будь-яких фактів, наприклад, хибності тих чи інших доказів, наданих підозрюваним у свій захист. З цією метою вони можуть чинити тиск на свідків з боку обвинувачення, «сфабрикувати» документи, речові та інші докази тощо;

3) тактики, ходу та результатів проведення деяких слідчих (розшукових) дій. Іноді доцільно збереження в таємниці черговості провадження слідчих (розшукових) дій; складу учасників тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, відомостей про тактичні прийоми, які передбачається використовувати при її провадженні; результатів окремих слідчих (розшукових) дій. Особливо важливе збереження в таємниці місця і часу проведення тих слідчих (розшукових) дій, в яких використовується фактор раптовості, наприклад, обшуку;

4) особистого життя учасників судочинства, які стали відомі у зв’язку з розслідуванням кримінального провадження;

5) особи, місце проживання та інші дані учасників судочинства, яким може загрожувати небезпека, а також посадових осіб, які здійснюють розслідування;

6) вжиті заходи безпеки щодо учасників кримінального судочинства.

Дійсно, по кожному конкретному кримінальному провадженні ці відомості можуть бути різними. Тому доцільніше, на наш погляд, чітко визначити і закріпити в кримінальному процесуальному законі перелік відомостей, які не можуть становити таємницю досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Черванчук Вікторія Валеріївна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖЕНО В ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Одним із завдань кримінального провадження, що визначені у ст. 2 КПК України, є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Під охороною прав та законних інтересів учасників кримінального провадження розуміють забезпечення необхідних умов для здійснення прав, свобод і задоволення законних інтересів, їх недоторканності та непорушності за допомогою чіткого врегулювання кримінальних процесуальних відносин та вжиття заходів правового характеру з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження [1, с. 7].

Перелік учасників кримінального провадження міститься в п. 25 ст. 3 КПК України. Усі вони виконують своє призначення, а тому наділяються певним обсягом прав й обов’язків. Відповідно до переліку учасників кримінального провадження (п. 25 ст. 3 КПК України), охороні підлягають права, свободи та законні інтереси як сторін кримінального провадження (обвинувачення та захисту), так і тих, хто відіграє допоміжну роль у кримінальному провадженні (наприклад, свідок, перекладач, секретар судового засідання тощо) [2, с. 97–98].

16 листопада 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» [3], яким п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, а також ч. 6 ст. 28, ч. 1 ст. 303 та ч. 1 ст. 308 КПК України було доповнено положеннями щодо участі у кримінальному провадженні нового учасника – іншої особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Також ч. 1 ст. 3 КПК України була доповнена пунктом 16-1, в якому вказується, що інша особа, права чи законні інтереси якої

обмежуються під час досудового розслідування, – це особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПК України.

Найбільш істотно права, свободи та законні інтереси людини, яка набуває статус цього учасника кримінального провадження, піддаються обмеженню під час проведення слідчих (розшукових) дій – одних із найбільш складних з точки зору правозабезпечення процесуальних актів.

Як відомо, необхідною умовою правозабезпечення у кримінальному процесі є функціонування механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, що включає в себе засновані на нормах чинного законодавства заходи і рекомендації забезпечення оптимального балансу правореалізації та обмеження прав у межах діяльності, пов'язаної із розкриттям та розслідуванням кримінальних правопорушень.

Одним із безумовних показників правової держави є ступінь захищеності свободи та особистої недоторканності. При цьому, право на свободу розглядається як можливість вчиняти чи не вчиняти дії, що не заборонені законодавством. Право на особисту недоторканність – як закріплені в нормативно-правових актах заборони втручатися в певні сфери людського буття з боку держави, будь-яких організацій чи інших осіб [4, с. 9].

Ю. А. Олійник визначає конституційне право на особисту недоторканість як особисте суб'єктивне право українських громадян, яке гарантує їх свободу від протиправних посягань на життя, здоров'я, індивідуальну безпеку з боку кого б то не було, не допускає незаконних і безпідставних дій посадових осіб державних органів та громадських організацій щодо особистої недоторканості при виконанні ними своїх обов'язків і надає можливість відновлення порушеного права [цит. за: 5, с. 85–86].

Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою [6].

Аналіз цих конституційних положень дає підстави для висновку, що обмеження права кожного на свободу та особисту недоторканність пов'язується із затриманням та триманням під вартою, тобто із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження – запобіжних заходів. Конституція України не розглядає як можливе обмеження права на свободу та особисту недоторканність

проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас, проведення слідчих (розшукових) дій доволі часто пов'язано із застосуванням державно-правового примусу та обмеженням прав осіб.

Як і у ст. 29 Конституції України, у ст. 12 КПК України право на свободу та особисту недоторканність обмежене випадками тримання під вартою, затримання або обмеження у здійсненні права на вільне пересування. Між тим особиста недоторканність особи може бути незаконно чи необґрунтовано порушена і під час проведення слідчих (розшукових) дій.

До прикладу, це може відбутись під час проведення стосовно особи негласних слідчих (розшукових) дій; під час проведення обшуку у власника житла чи іншого володіння, де проводиться обшук, і який не є учасником кримінального провадження, тощо.

Обмеження прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій представляє собою примусовий вплив, що здійснюється відносно учасників цих дій уповноваженими органами і посадовими особами з метою забезпечення порядку проведення слідчої (розшукової) дії, досягнення мети кримінального процесуального доказування.

При цьому, можливість обмеження прав учасників слідчих (розшукових) дій повинна мати чітку процесуальну регламентацію: формально визначені межі кола органів і осіб, уповноважених на застосування обмежень; кола осіб, відносно яких допустиме застосування правообмежень; строку таких обмежень; можливості застосування альтернативних заходів.

У системі обов'язків відповідних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, важливе місце займають ті обов'язки, що спрямовані на право забезпечення й отримали назву «кореспондуючих». Ці обов'язки є найбільш важливими правовими гарантіями, що представляють собою процесуальні засоби, основним призначенням яких є реалізація, охорона, захист та відновлення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження загалом, і учасників слідчих (розшукових) дій зокрема.

Так, зокрема С. Сидоренко, розглядаючи питання реалізації електронного судочинства, зазначає, що межі реалізації прав учасників кримінального судочинства можна правильно встановити тільки в тому випадку, якщо виходити з принципу єдності процесуальних прав і процесуальних обов'язків. Наприклад, додаткові можливості, які надає використання електронних технологій, ставлять під загрозу безпеку конфіденційних відомостей про учасників кримінально-процесуальних відносин і третіх осіб, переданих через інформаційно-комунікаційну систему Інтернет. Отже, повинні бути кореспондуючі обов'язки осіб, які ведуть процес, спрямовані на захист прав учасників кримінально-процесуальних відносин на конфіденційність особистих даних [7].

Погоджуючись із вищенаведеним, слід відмітити, що права учасників слідчих (розшукових) дій можуть бути забезпечені лише за наявності відповідних цим правам нормативно закріплених обов'язків. Це повною мірою стосується і тих прав учасників слідчих

(розшукових) дій, які виведені у статус засад кримінального провадження або окремих їх складових (повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи та ін.).

До прикладу, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчої (розшукової) дії тягне за собою не лише обов'язок слідчого (прокурора) не допускати проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України (ст. 13 КПК України), а й обов'язок проведення слідчої (розшукової) дії у розумний строк невідкладно після явки учасників цієї дії у призначений час.

Забезпечення прав учасників кримінального провадження, зокрема й іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, при проведенні слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох факторів (умов), які виступають гарантіями прав учасників слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : «Право». 2012. 768 с.

2. Патюк С. О. Завдання кримінального провадження України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95–101.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листопада 2017 року // *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: http: //zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2213-19.

4. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. … канд.. юрид. наук : 12.00.01. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2016. 20 с.

5. Слінько Т. М. Право на особисту недоторканість як невід'ємне право людини та громадянина. *Конституційно-правові механізми гарантування та захисту прав і свобод людини*. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14395/3/Slinko-85-87.pdf.

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

7. Сидоренко С. Реалізація ідеї електронного судочинства. *Національна асоціація адвокатів України : офіційний веб-сайт*. URL: https://unba.org.ua/publications/print/5139-realizaciya-idei-elektronnogo-sudochinstva.html.

Чуб Юлія Сергіївна,
студентка 3-го курсу Відокремленого підрозділу «Фаховий коледж Харківського університету»
Науковий керівник: доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права Харківського університету, кандидат юридичних наук
Крайник Г. С.

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ САНКЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНІ Й ІНШІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗГІДНО З РІШЕННЯМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Поняття «кримінальне правопорушення» є фундаментальним для кримінального права, оскільки є початком цієї галузі. Тому має досить важливе значення як для науки кримінального права, так і для слідчої та судової практики. Це поняття лежить в основі багатьох норм Загальної й усіх норм Особливої частин Кримінального кодексу України. Так, у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України чітко визначено, що кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1].

У правозастосуванні особлива увага приділяється відмежуванню кримінального правопорушення від інших правопорушень та від малозначних діянь. Щоб безпомилково відмежовувати такі поняття, потрібно знати усі ознаки кримінального правопорушення, звертаючи увагу насамперед на ті, які відрізняють його від інших правопорушень. Головними критеріями цього діяння є суспільна небезпечність та протиправність, адже кримінальні правопорушення посягають на найважливіші суспільні інтереси (життя, здоров'я, громадську безпеку, моральність тощо). Відповідно й покарання в даному випадку повинно бути значно серйознішим, ніж за інші правопорушення. Зокрема, Кримінальний кодекс України застосовує такі основні покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Крім того, інші правопорушення розташовані в різних нормативно-правових актах, а кримінальний закон поширює свою дію лише на такий вид небезпечних діянь як кримінальне правопорушення. У частині 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [2] (далі – ЄСПЛ). Особливістю європейського права є те, що воно виникло та активно розвивається на основі як континентального, так і загального права. Держави-члени ради Європи, серед яких і Україна, зобов'язані визнавати обов'язковість юрисдикції цього суду [3]. Існують випадки, коли кримінальна практика України відрізняється від практики ЄСПЛ, де по-іншому розуміють поняття

кримінального правопорушення. Причиною цього є невідповідність адміністративного та кримінального законодавства положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4; 5]. Гармонізація загальноєвропейського кримінального законодавства, тобто приведення його у відповідність до європейських стандартів на підставі положень створеного у межах Ради Європи та Європейського Союзу кримінального законодавства, є об'єктивно необхідною для підвищення ефективності боротьби з міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру на євразійському континенті [6, с. 57].

Законодавство України (ст. 63 Кримінального кодексу України [1], ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7], ст. 461, 462 Митного кодексу України [8]) повною мірою не відповідає практиці Європейського Суду з прав людини щодо розгляду справ та покарання за кримінальні правопорушення. Прикладом такого є справи ЄСПЛ «Гурепка проти України» [9], «Надточій проти України» [10]. Позиція ЄСПЛ виражається в другорядності визначення застосування кодексу, за яким особа, що вчинила правопорушення, має притягнутися до відповідальності: Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України, а головне – тяжкість покарання (санкції). Спираючись на рішення ЄСПЛ, можемо говорити про такі висновки щодо зміни в нашому законодавстві. Насамперед, зміна санкцій щодо покарання за кримінальні правопорушення. Ст. 63 Кримінального кодексу України «Позбавлення волі на певний строк» говорить нам про позбавлення волі на строк від одного до п'ятнадцяти років, в той час, коли Європейський Суд з прав людини вважає позбавленням волі призначене покарання добами, та навіть годинами. Але беремо до уваги те, що все таки він визнає важливість обмеження або позбавлення волі для покарання за злочин. Тому пропозиція щодо розгляду удосконалення цієї статті знаходить свій зміст у зміні санкцій на підставі рішень ЄСПЛ не від 1 року, а від 1 дня.

Прикладом є вже вище згадана справа «Гурепка проти України», в якій чітко виражена різниця поглядів законодавства України і Європейського Суду з прав людини на розмежування між адміністративним та кримінальним правопорушенням. Беремо до уваги ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративний арешт», що інформує про строки арешту до 15 діб [7]. ЄСПЛ, в свою чергу, визнає необхідність застосування у такому випадку не адміністративного, а кримінального провадження відповідно до КПК України, але з меншими строками відбування покарання. Тому доречною є зміна санкції в ст. 32 КУпАП – з 15 діб до 3 годин адміністративного арешту, на підставі поглядів ЄСПЛ.

Іншою є також думка ЄСПЛ на Митний кодекс України. На відміну від нашого Уряду, Європейський Суд з прав людини вважає його аналогічним за характером з Кодексом України про адміністративні правопорушення саме в порівнянні адміністративних правопорушень і адміністративної відповідальності (розділ II КУпАП)

з розділом VIII Митного кодексу України «Порушення митних правил та відповідальність за них». Найбільш суворі з правопорушень, як показує практика ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» [10], можна ототожнювати з кримінальними правопорушеннями. А тому, відповідно для їх розгляду варто застосовувати Кримінальний процесуальний кодекс України. Виходячи з нормативно-правового акту, можна стверджувати про доцільне зменшення санкцій покарання в ст. 461 «Види адміністративних стягнень за порушення митних правил» та ст. 462 «Основні та додаткові адміністративні стягнення» Митного кодексу України. Адже в справі ЄСПЛ, зазначені правопорушення мають кримінальний характер і тому тягнуть за собою кримінальне обвинувачення. Тож європейська практика поняття кримінального правопорушення визначає насамперед через суворість покарання, а не назву нормативного акту, де визначено саме поняття кримінального правопорушення, відрізняється щодо розгляду справ та призначення покарання за кримінальні правопорушення, а також санкціям за інші правопорушення.

Із урахуванням практики ЄСПЛ, зокрема вищенаведених прикладів, пропоную встановити такі строки щодо відповідальності: 1) у ст. 63 Кримінального кодексу України «Позбавлення волі на певний строк» – мінімальний строк від одного дня (а не одного року, як зараз); 2) у ст. 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Адміністративний арешт» – максимальний строк до 3 годин адміністративного арешту (а не до 15 діб, як зараз).

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відом. Верхов. Ради України.* 2013. № 9–13. Ст. 88.

3. Опришко В. Ф. Проблема зближення європейського права із законодавством України. *Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем*. Мат-ли міжн. наук. конф. 17–20 жовтня 2000 р. К., 2000. С. 38–46.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відом. Верхов. Ради України.* 2006. № 30. Ст. 260.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.). URL: http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm.

6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10.

8. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4495-17.

9. Справа ЄСПЛ «Гурепка проти України» від 06 вересня 2005 р. (Заява № 61406/00). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437.

10. Справа ЄСПЛ «Надточій проти України» від 15 травня 2008 р. (Заява №7460/03). URL: http://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_6/Nadtochiy.pdf.

Чучман Олена Ігорівна,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Як зауважує І.І. Котубей, при вирішенні питання про віднесення тих чи інших фактів до кола обставин, які підлягають встановленню, суб'єкт правозастосування повинен керуватись:

1) тими правовими нормами, які визначають настання юридичних наслідків встановлення тих чи інших обставин (насамперед, нормами закону України про кримінальну відповідальність);

2) загальним поняттям доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК України);

3) правовими нормами, що передбачають предмет доказування у кримінальному провадженні та встановлюють критерії оцінки доказів (зокрема, статті 85–86, 91 КПК України) [1, с. 209].

При цьому, як відомо, доказуванню у кримінальному провадженні підлягають не тільки обставини предмета доказування (зокрема визначені у ч. 1 ст. 91 КПК України), а й обставини, які є підставами та умовами для прийняття будь-яких процесуальних рішень.

Так, на думку О.В. Бауліна, застосування норм матеріального (кримінального, цивільного) права (наприклад, для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння, для обґрунтування цивільного позову) і матеріальних норм процесуального права (наприклад тих, що містяться у ст. 233 КПК України, для обґрунтування наявності підстав для проникнення до житла) передбачає з'ясування й інших «обставин, що мають значення для кримінального провадження» ч. 2 ст. 91 КПК України). Вони у кожному провадженні не можуть бути однаковими, бо як злочин, так і його розслідування – унікальні соціальні явища [2, с. 30–31].

Крім того, доказування здійснюється не лише для встановлення фактичних обставин минулого (зокрема, події кримінального правопорушення). Під час кримінального провадження суб'єкти правозастосування здійснюють низку процесуальних актів, в результаті яких встановлюються та досліджуються фактичні обставини кримінального провадження, що є обставинами теперішнього часу.

Йдеться, зокрема й про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів.

Доказування є невід'ємною складовою процесу застосування запобіжних заходів.

При цьому, щодо основного процесу доказування (по встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні) доказування під час обрання запобіжних заходів має допоміжний характер та певні особливості.

Так, на відміну від встановлення обставин предмета доказування, при якому увага суб'єкта доказування концентрується на подіях минулого, під час обрання запобіжних заходів висновки суб'єкта правозастосування здебільшого мають прогностичний характер, оскільки базуються на пізнанні обставин минулого та теперішнього часу, знання про які пролонгується на майбутнє, адже відповідні події (вчинення особою дій, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України) ще не відбулись, однак наявна реальна можливість їх вчинення.

І хоча такі висновки розраховані переважно «на майбутнє», їх основою є фактичні дані про обставини минулого та теперішнього часу, що мають належну форму доказів.

Під час застосування запобіжних заходів з огляду на обґрунтованість їх застосування підлягають вирішенню, як мінімум, два питання: чи є необхідність у застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу? Якщо так, то який саме вид запобіжного заходу з числа визначених у КПК України слід застосувати у конкретному випадку?

Отже, мета доказування під час обрання запобіжних заходів полягає у послідовному встановленні загальних і спеціальних підстав для їх застосування: загальних підстав для застосування запобіжних заходів, спеціальних підстав для застосування запобіжного заходу конкретного виду.

З процесом встановлення підстав для застосування запобіжних заходів тісно пов'язане питання ролі обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу, передбачених ст. 178 КПК України. До таких обставин законодавець відносить вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого та інші обставини.

Зазначені обставини підлягають встановленню та врахуванню після того, як будуть встановлені загальні підстави для застосування запобіжних заходів. Останні у будь-якому разі не можуть бути підмінені ними. Однак у правозастосовній практиці обґрунтування рішень про застосування запобіжних заходів (як і рішень про продовження дії запобіжних заходів) часто здійснюється саме через обставини, перераховані у ст. 178 КПК України.

Так, наприклад, в ухвалі від 03.02.2021 суддя, обґрунтовуючи продовження відносно особи застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, зазначив, що підстави, які існували при застосуванні запобіжного заходу не змінилися, зокрема обвинувачений обвинувачується у вчиненні особливо тяжкого злочину, обізнаний про місце проживання свідків, не має міцних соціальних зв`язків, не має постійного місця роботи, а тому існують достатні підстави вважати, що він може переховуватися від суду, незаконно впливати на свідків [3].

Аналогічно, продовжуючи відносно особи застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, суддя в ухвалі від 11.04.2019 зокрема вказав, що підставами продовження запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні обвинуваченими кримінального правопорушення, тяжкість кримінального правопорушення, в якому вони обвинувачуються [4].

Разом із тим, обставини, визначені у ст. 178 КПК України, не можуть бути самостійною підставою для застосування запобіжного заходу будь-якого виду. Вони мають додатковий, факультативний характер у вирішенні питання щодо доцільності та ефективності застосування до підозрюваного, обвинуваченого конкретного виду запобіжних заходів. І у цьому значенні вони виступають не підставами, а умовами застосування запобіжного заходу конкретного виду.

Список використаних джерел

1. Котубей І.І. Фактичні обставини кримінального провадження та їх встановлення судом першої інстанції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 208–211.

2. Баулін О. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування терористичного акту. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 28–38.

3. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 03 лютого 2021 року у справі № 591/7656/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94615507.

4. Ухвала Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 11 квітня 2021 року у справі № 178/866/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : офіційний веб-портал. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81084914.

Шкідченко Владислав Петрович,
слухач магістратури 1-го курсу ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент ***Терещенко Ю. В.***

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Положення Конве́нції про захист прав люди́ни і основополо́жних свобо́д (далі – Конвенція), які імплементовані в національне законодавство, а саме ст. 3 Конституції України передбачає, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це положення знаходить своє подальше розкриття і в ст. 29 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду та лише на підставах і в порядку, встановлених законом. Конкретизуючи втілені в Конституції України ідеї про пріоритет особистості, її прав і свобод, у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) законодавець одним із завдань кримінального провадження закріпив захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження та необґрунтованого процесуального примусу, обмеження її прав і свобод [1].

Конкретні права, які дозволяють обвинуваченому (підозрюваному) реалізувати «загальне» право на захист, визначені ч. 3 ст. 6 Конвенції. Зокрема, йдеться щонайменше про такі права:

– бути негайно і детально повідомленим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

– мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

– захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

– допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

– якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, одержувати безоплатну допомогу перекладача [4].

Право на захист є частиною ширшого поняття – «право на правову допомогу». Право на правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією певної держави, і усі учасники кримінального провадження, а право на захист – лише підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений.

Забезпечення права на захист у кримінальному процесуальному законодавстві й у практиці процесуальної діяльності розглядається як засада, згідно з якою уповноважені службові особи зобов'язані не лише роз'яснити особі її права, а забезпечити реалізацію права на кваліфіковану правову допомогу.

Таким чином КПК України передбачено обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. У окремих випадках зазначені особи зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні за призначенням. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника [5].

Незважаючи на короткочасність затримання, за характером правообмежень воно є одним із найбільш суворих запобіжних заходів. Тому затримання в кожному випадку має бути законним і обґрунтованим, а також необхідним з урахуванням конкретних обставин, які стали підставою для його застосування [3, с. 324].

Водночас, як свідчить правозастосовча практика, порушення прав осіб, що затримуються за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, є систематичними. Зокрема, найбільш розповсюдженими видами порушень є:

– затримання без законних підстав уповноваженою службовою особою;

Варто проаналізувати справу Хасанов та інші проти Азербайджану. Відповідно до викладених матеріалів заявників було заарештовано без обгрунтовної підозри проти них під час усього періоду їх тримання під вартою. Додатково заявникам не було надано необхідних документів та пояснень щодо затримання, а також їх права були обмежені для інших цілей, а саме – покарання за політичну та соціальну активність, що в свою чергу є порушенням не лише ст. 5, а і 18 Конвенції [8].

– порушення строків затримання;

Доречно розглянути справу Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Новік проти України», у справі зазначається, що громадянина Новікова було затримано та взято під варту на строк 40 діб для проведення екстрадиції. Заявник скаржився на те що, національні органи не діяли із відповідною сумлінністю та порядок процедури тримання під вартою в очікувані екстрадиції не є чітко визначеним. Це проявилося в тому, що після отримання запиту про екстрадицію, національні органи протягом 17 днів вирішили, що він не має бути екстрадитованим, але при цьому його не звільнили з-під варти. Таким чином у цій справі було порушено п. 1 ст. 5 Конвенції, також судом було вказано на необхідність забезпечення якості закону,

у тому випадку коли закон передбачає можливість позбавлення свободи, то такий закон має бути чітко сформульованим і передбачуваним з метою унеможливлення будь-якого свавілля [6].

– порушення права на захист;

У справі «Гелетей проти України» присутнє це порушення, адже під час відтворення обстановки та обставин подій не було залучено захисника, таким чином обмежуючи доступ заявника до правової допомоги. Такі дії є прямим порушенням п. 1 та підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції [7].

Аналізуючи порушені права у справах ЄСПЛ, що стосуються порушення права на захист при затриманні зрозуміло, що національне законодавство містить певні прогалини які створюють підґрунтя для порушення прав людини. Зважаючи на переважну більшість справ ЄСПЛ проти України необхідно акцентувати увагу законодавців на необхідності їх подолання, як в нормативному аспекті, так і у виконавчому.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.

2. Кримінальний процес: підручник/ Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за заг.ред.В.Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2014. – 824 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: редакція від 17.03.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. – К.: Ваіте, 2014. – 280 с

5. Порядок залучення захисника в кримінальному провадженні. URL: http://surl.li/qvej.

6. Справа «Новік проти України» (Заява N 48068/06) Рішення; Європейський суд з прав людини від 18.12.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442#Text.

7. Справа «Гелетей проти України» (Заява № 23040/07) Рішення; Європейський суд з прав людини від 24.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c52#Text.

8. Справа «Рашад Хасанов і інші проти Азербайджану» (Заява № 48653/13) Рішення; Європейський суд з прав людини від 07.06.2018. - URL: https://www.echr.com.ua/translation/sprava-rashad-xasanov-i-inshi-proti-azerbajdzhanu-povnij-tekst-rishennya/

Ярощук Іван Олегович,
слухач магістратури 1-го курсу ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: професор кафедри
кримінального процесу Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент ***Терещенко Ю. В.***

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Запорукою побудови України як демократичної, правової держави перш за все є визнання та забезпечення основоположних прав, свобод і законних інтересів кожної особи. Цей процес неможливий без вироблення та запровадження ефективного правового механізму захисту прав особи у межах кримінального провадження, який базується на Конституції України та міжнародних нормативно-парових актах. Сучасні інтеграційні процеси встановлюють нові вимоги у сфері вдосконалення та переосмислення багатьох правових інститутів кримінального процесу, що викликано новим підходом і практикою застосування чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).

Забезпечення права на захист є одним із фундаментальних прав, а також однією із засад кримінального провадження. Саме тому актуальним і важливим є більш поглиблене дослідження забезпечення та практичної реалізації права на захист, що перш за все передбачає активну участь особи на кожному етапі кримінального провадження та можливість користування правовою допомогою. З огляду на основні тенденції у науці кримінального процесу, питання реалізації права на захист здебільшого досліджуються лише в напрямі його забезпечення підозрюваному, обвинуваченому. Однак, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конституція України дають змогу стверджувати, що кожна особа має право на правову допомогу і воно не може бути обмежено, у тому числі й відносно потерпілого.

Окремим аспектам захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого, присвятили свої дослідження такі учені, як: Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, С. В. Давиденко, П. С. Дагель, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, Х. Р. Кахнич, О. П. Кучинська, В. Т. Нор, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, Т. Л. Сироїд, Л. Д. Удалова, Л. В. Франк, Ю. П. Янович та ін. Дослідження цих та інших учених мають важливе теоретичне та практичне значення, оскільки створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку та удосконалення кримінального процесуального інституту потерпілого. Водночас, за останні роки кримінальне процесуальне законодавство України зазнало концептуальних і прогресивних змін, що в певній мірі відповідає європейським правовим стандартам у сфері кримінального судочинства.

У контексті дослідження питання захисту потерпілого у кримінальному провадженні доцільно звернути увагу на той факт, що у чинному КПК не закріплено можливості обов'язкової участі представника потерпілого. У той же час, у ст. 52 чинного КПК передбачено випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. На нашу думку закріплення на законодавчому рівні таких положень додатково гарантуватиме і права потерпілого.

Найбільш вичерпний перелік випадків забезпечення потерпілого правовою допомогою за рахунок держави запропонувала О. П. Кучинська. На думку вченої, до них необхідно віднести наступні: 1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (представник надається за бажанням потерпілого); 2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння); 3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав; 4) потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство; 5) у всіх справах про умисні вбивства [1, с.11].

Свою позицію з цих питань висловив В. П. Шибіко. Учений зазначив, що важливою процесуальною гарантією прав, свобод та законних інтересів потерпілого має стати й обов'язкова участь у кримінальному провадженні представника потерпілого, коли його особистої участі для такого захисту недостатньо. Такими особами, для яких процесуальний закон має передбачати обов'язкову участь представника, мають бути: 1) неповнолітні, тобто особи, які на момент учинення щодо них кримінального правопорушення не досягли 18-річного віку; 2) особи, які у встановленому законом порядку судом уже визнані недієздатними або обмежено дієздатними, а також інші особи, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізовувати свої права; 3) близькі родичі особи, смерть якої настала внаслідок учинення щодо неї кримінального правопорушення, які залучені до участі у провадженні як потерпілі; 4) особи, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження [2, с. 311].

У цих випадках, а також в інших випадках, коли потерпілий не може самостійно залучити представника через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин, але заявив клопотання про залучення представника, або коли слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі представника, він своєю постановою (ухвалою) доручає відповідному органу, уповноваженому на надання безоплатної вторинної правової допомоги призначити адвоката для здійснення представництва потерпілого за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в постанові (ухвалі) час і місце для участі в кримінальному провадженні. Таким чином, при відсутності таких гарантій прав особи, близькі родичі осіб, які загинули внаслідок учинення злочину, найчастіше літнього віку матері, намагаються самотужки з'ясовувати обставини загибелі своїх рідних. Але ж швидше й успішніше таку роботу виконав би адвокат-представник потерпілого.

Крім того, С. В. Давиденко наголосила на обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого у судовому розгляді кримінальної справи судом першої інстанції та перегляді судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, а також зміни ним обвинувачення в суді [3, с. 13].

Вважаємо, що такий підхід є цілком виправданий в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в судовому засіданні або потерпілий залишається без будь-якої правової допомоги, тому що повинен за власний кошт запрошувати адвоката, який буде його представником. Тобто потерпілий залишається один на один із захистом підозрюваного, обвинуваченого і вже стає потерпілим не тільки від вчиненого проти нього кримінального правопорушення, але й від законодавства, яке не забезпечує йому права мати адвоката-представника за призначенням.

На сьогодні дане питання залишається актуальним і потребує свого законодавчого вирішення. Зазначена прогалина ставить потерпілого у нерівне становище з підозрюваним, обвинуваченим, а також порушує принцип рівності та змагальності. Загальновідомо, що необізнаність особи є одним із факторів порушення її конституційних прав і свобод зі сторони органів, які уповноважені здійснювати кримінальне провадження. При цьому, не маючи коштів для залучення адвоката до провадження, такі особи залишаються здебільшого пасивними учасниками, а їх роль зводиться лише до формальної участі у провадженні.

Законодавче закріплення запропонованих положень стане додатковою гарантією забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки саме обов'язкова участь професійного представника–адвоката якнайкраще надасть можливість вирішити завдання кримінального провадження в частині забезпечення та реалізації правового захисту. На сьогодні надання кваліфікованої правової допомоги є одним із принципів міжнародного права, а його обмеження визнається однією з умов порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2009. – № 5 (104). – С. 10–12.

2. Шибіко В. П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В. П. Шибіко // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 307–313.

3. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / С. В. Давиденко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.

Максименко Артем Сергійович,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Інститут повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення займає особливе місце у структурі досудового розслідування, адже воно є початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому визначення часу, з якого особа набуває процесуального статусу підозрюваного у кримінальному провадженні, є моментом, який визначає подальше спрямування кримінального провадження та надає сторонам можливості для застосування інших інститутів, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України на стадії досудового розслідування.

Правовий статус людини та громадянина визначено Конституцією України, яка, зокрема, наділяє їх низкою прав кримінального процесуального змісту: недоторканність особи, житла тощо. Ці конституційні положення закріплено в КПК України як засади кримінального провадження. Однак для людини, що не бере участі у кримінально-процесуальних відносинах, вони не є визначальними в її правовому статусі, для неї вони залишаються лише допустимими можливостями [1, с. 48–49]. Для учасника кримінального провадження вони, навпаки, є головними, визначальними. Передусім це стосується підозрюваного, який здебільшого є центральною фігурою досудового кримінального провадження, оскільки саме щодо нього здійснюють кримінальне переслідування. Конституційні права наділяють його можливостями протистояти цьому переслідуванню, однак у найзагальнішому, декларативному вигляді. Саме кримінальне процесуальне законодавство своїми нормами наповнює статус підозрюваного конкретним змістом, визначаючи сукупність суб’єктивних прав і гарантії їх реалізації.

Підозрюваний, якого законодавець відніс до сторони захисту, – це, передусім, окрема особа, на яку внаслідок її політико-правової приналежності до держави (громадянства) або перебування на території держави як іноземного громадянина чи особи без громадянства певною мірою поширюється юрисдикція цієї держави. Підозрюваний, будучи залученим до кримінальних процесуальних відносин і навіть зазнаючи суттєвого обмеження конституційних прав, продовжує бути носієм статусу особистості [2]. Як зазначила О. В. Фараон, повідомлення про підозру – це процесуальне рішення, прийняте стороною обвинувачення та оформлене у вигляді повідомлення, що відповідає формі постанови, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 КПК України [3, с. 8].

Ідея підозри у вітчизняному кримінальному процесі була закладена ще на початку XVIII ст. як причина появи у кримінальній процесуальній діяльності підозрюваного, до середини XX ст. набула на практиці дещо спотворений, парадоксальний вигляд: за наявності в органу кримінального переслідування фактичних даних, що дають підставу підозрювати особу в учиненні злочину, вона наділяється статусом обвинуваченого або свідка, але не підозрюваного. Норми кримінально-процесуального закону або інших нормативних документів намагалися виключити з кримінально-процесуальної діяльності не тільки етап підозри, а й фігуру підозрюваного [4, с. 75].

У науці кримінального процесуального права думки щодо інституту підозрюваного, зводяться до того, що деякі вчені вважають процесуальний статус підозрюваного некоректним, інші вважають, що статус підозрюваного порушує права людини, адже у разі здійснення слідчих дій може бути негативний вплив на його репутацію, та останні говорять про те, що запровадження цього статусу фактично надає безмежні повноваження слідчим для наділення будь-якої особи підозрюваною, не маючи достатніх для цього юридично обґрунтованих підстав. Загалом інститут підозрюваного являє собою складний правовий механізм щодо якого досі не вщухають дискусії, оскільки погляди вчених-процесуалістів поділилися на тих, хто повністю підтримує запровадження самостійного суб'єкта кримінального провадження з боку захисту, а інші вважають його вкрай специфічним, неоднозначним та таким, що потребує додаткового обговорення.

Формування сучасної правової системи України загалом і національного законодавства, зокрема, відбувалося під впливом дії чисельних історичних пам'яток права. При цьому, історичні правові документи містили досить різні норми та правила, що були згруповані не за окремими галузями права у сучасному розумінні, а за принципом регулювання конкретних обставин життя, правовідносин, подій, зокрема таких, як розподіл спадку, крадіжка, вбивство, користування землею, правила здійснення правосуддя та плати за його здійснення тощо. Разом з тим норми матеріального та процесуального права розміщувалися поряд [5, с. 12].

В умовах сьогодення, однією з важливих умов розбудови демократичної держави європейського зразка є створення дієвої системи кримінальної юстиції, яка здатна забезпечити безпеку громадян, захист їх прав і свобод, а також інтересів суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Це зумовило прийняття нового КПК України (2012), який докорінно змінив систему кримінального провадження, правовий статус багатьох його учасників, процесуальну форму здійснення досудового розслідування та судочинства і як релевантний наслідок цих новацій – в Україні почала формуватися правозастосовна практика, що відповідає європейським стандартам захисту прав людини та здійснення правосуддя. З часу прийняття та введення в дію КПК України 2012 р. даний інститут зазнав суттєвих змін. Так, на зміну законодавчим положенням щодо

притягнення особи в якості обвинуваченого законотворцем введено інститут повідомлення про підозру, який відрізняється не тільки назвою процесуального документа (раніше це була постанова про притягнення як обвинуваченого), але й процесуальною формою. І вже з аналізу основних термінів, що містяться в ст. 3 КПК України, вбачається важливе значення повідомлення про підозру, адже саме з цього моменту розпочинається притягнення до кримінальної відповідальності.

Так, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [2].

Судячи з названих новел, законодавець повністю відмовився від інституту пред'явлення обвинувачення у досудовому розслідуванні, замінивши його маловідомим механізмом «повідомлення про підозру». Відповідно, можливість появи на досудовому слідстві обвинуваченого виключається, підозрювана особа стає обвинувачуваною після вручення їй по завершенні досудового розслідування копії обвинувального акту. Разом з тим, запроваджена у КПК України модель, коли обвинуваченою особа стає лише по завершенню розслідування і першим актом її обвинувачення стає обвинувальний акт, може бути вразливою з огляду на положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, який проголосив у ч. 2 ст. 9, що: «Кожному арештованому повідомляється при арешті причини його арешту та негайно повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення». Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод також передбачає: «Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього» (ч. 2 ст. 5).

З огляду на вказану проблему юридичної дефініції та те, що у відповідності до чинного законодавства поняттям «підозрюваний» не охоплюється статус особи відносно якої здійснюється кримінальне провадження, але вона ще не затримана і відносно неї не застосовано запобіжний захід, у наукових працях висловлювалась пропозиція ввести в законодавчий обіг замість поняття «підозрюваний» новий термін «підслідний» [6, с. 88–89]. І ця пропозиція, на нашу думку, заслуговує на увагу. У теперішній час, науковці, юристи і вчені надають багато зауважень щодо набуття статусу підозрюваного, викладаючи свої думки у наукових працях, але і досі жодна з них не відображена у законодавчих актах.

Варто зазначити, що чинний КПК України закріплює підозрюваного як єдиного суб'єкта кримінального провадження, щодо якого триває кримінальне переслідування в стадії досудового

розслідування. На жаль, законодавчі новели не сприяли ефективному захисту прав і свобод особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, при цьому спричинивши багато складнощів у правозастосовній практиці. З приводу цього правниками цілком слушно наголошено, що в чинному КПК України міститься низка дефектів, наочним свідченням чого є практика його правозастосування.

Список використаних джерел

1. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1987. 294 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
3. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення : автореф. дис…канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.
4. Івасюк І. Г. Інститут «повідомлення про підозру» нового кримінального процесуального законодавства України. *Митна справа* № 4 (88). Ч. 2. Кн. 2. 2013. С. 74–79.
5. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 270 с.
6. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Київ: Алерта, 2014. 440 с.

Ткаленко Олег Валерійович,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ Й ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

З виникненням теорії оперативно-розшукової діяльності вона була спрямована на вироблення нових знань у галузі, насамперед, протидії різним видам злочинності з використанням оперативно-розшукових методів, форм та засобів, що призводить до появи різноманітних термінів, понять, категорій, які в подальшому потребують особливого підходу під час вивчення. Одним із нових запроваджених термінів в оперативно-розшуковій діяльності вважається термін «оперативно-розшукова характеристика кримінальних правопорушень».

З моменту появи поняття «оперативно-розшукова характеристика» у літературі цьому питанню приділялося багато уваги [1-4]. Як структурні елементи в поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів пропонувалося включати дані про особу злочинця, про спосіб учинення злочину, характерні сліди, що залишаються на місці злочину, механізм злочинного діяння,

обстановку вчинення злочину, типові оперативно-розшукові ситуації, осіб, які вчиняють злочини цієї категорії, предмети посягання, особистість потерпілого, поширеність розглянутих злочинів, обставини, що сприяють учиненню злочинів, наслідки злочинів, характерні мотиви, характеристику оперативно-розшукової інформації, переваги та недоліки розкриття цього виду злочинів та ін.

Зазначене свідчить про відсутність єдиного критерію, який дозволяє виділити стабільну сукупність елементів криміналістичної характеристики злочинів, що утворюють її як систему. На думку В. Є. Боднара, у загальній структурі оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень можна виділити відомості про: суб'єкт (суб'єкти) злочину (злочинної діяльності); цілі та мотиви вчинення кримінальних правопорушень; об'єкти злочинного посягання (як такі можуть розглядатися певні суспільні відносини, матеріальні об'єкти, предмети й сам потерпілий); обстановку, в якій відбувається процес злочинної діяльності (місце, час, інші умови, які впливають на дії злочинця й механізм слідоутворення); процес (механізм) злочинної діяльності, включаючи відомості про дії з підготовки, вчинення, приховування окремих злочинів і злочинної діяльності загалом, дані про знаряддя та засоби, а також про утворені при цьому сліди (їх види, характер, місцезнаходження); наслідки вчинених злочинів (заподіяння матеріальної шкоди, утворення відповідних носіїв інформації тощо) [3, с. 184].

М. А. Погорецький відносить до складу оперативно-розшукової характеристики злочинів такі елементи, як відомості про: вид злочину та його суспільну небезпечність; предмет злочинного посягання та його пошукові ознаки; середовище вчинення злочину, особливості слідоутворення у ньому та специфіку фіксації слідів; способи готування до злочину та їх пошукові ознаки; способи вчинення злочину, їх пошукові ознаки та специфіку фіксації злочинних дій; способи приховання слідів злочину (маскування злочинних дій) та їх пошукові ознаки; типові знаряддя (засоби) вчинення злочинів та їх пошукові ознаки; типові обставини вчинення злочинів: місце, час, обстановка; сліди злочинів, їх пошукові ознаки та специфіку фіксації; типові джерела інформації про злочини цього виду; особу злочинця та його пошукові ознаки (зовнішні ознаки, психологічний портрет, особливості поведінки при готуванні, вчиненні злочину, а також після його вчинення тощо), типову мотивацію злочинної поведінки, чинники, що мали вплив на формування злочинної мети; склад та схема взаємозв'язків у злочинній групі; розподіл ролей між співучасниками тощо; потерпілу сторону (ознаки віктимності, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки тощо); типові наслідки злочинів (матеріальна та моральна шкода, заподіяні злочином; зміни, викликані злочином у матеріальній обстановці тощо) [4, с. 215-222].

Зауважимо, що з позиції вивчення об'єкта оперативно-розшукової діяльності доцільно характеризувати не одиничні злочини

і не всю фактичну злочинність, а окремі групи злочинів, виділені за певний період часу на основі специфіки об'єкта, взятого під охорону кримінальним законом, і з огляду на додаткові обставини, що закономірно проявляються у вигляді типових способів приховування злочинів, типових оперативно-тактичних ситуацій виявлення слідів, типової поведінки злочинця тощо. Оперативно-розшукова характеристика відіграє важливу роль у науковому забезпеченні протидії кримінальним правопорушенням у сфері довкілля. З урахуванням кількісних та якісних показників злочинності обираються ті чи інші найбільш доцільні в певній ситуації напрями оперативного пошуку, документування та розслідування. Оперативно-розшуковою характеристикою незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, є система кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших ознак кримінальних правопорушень, що мають значення для їх виявлення та досудового розслідування, а також обрання тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових, оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

Найбільш значущими елементами оперативно-розшукової характеристики визнано предмет, об'єкт злочинного посягання; стан, структура, динаміка, причини й умови, що призводять до вчинення злочину; типові й оригінальні способи вчинення та маскування незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу, сліди вчинення злочину; контингент осіб, які вчиняють злочини у сфері охорони лісів; можливість оперативного перекриття діяльності цих осіб задля отримання оперативної інформації та подальшої організації документування цих злочинів.

Список використаних джерел

1. Албул С. В. Поняття та складові оперативного (ініціативного) пошуку підрозділів карного розшуку. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 листоп. 2013 р.). Одеса : ОДУВС, 2013. С. 4–5.

2. Бех О. В. Оперативно-розшукова характеристика злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 173–182.

3. Боднар В. Є. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники ОВС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 183–186.

4. Погорецький М. А. Поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (47). С. 214–223.

Ткаченко Сергій Валерійович,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ПРАЦІВНИКАМИ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ТИМЧАСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ

У зв'язку з відсутністю належного нормативно-правового врегулювання та неузгодженістю чинних підзаконних нормативних актів, під час проведення розслідування кримінальних правопорушень, на практиці зазвичай виникають часові складнощі в проведенні слідчих (розшукових) дій на території місць тимчасової ізоляції.

Сучасне законодавство України з питань проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень не дає чіткої регламентації та методичних рекомендацій послідовності проведення процесуальних дій в приміщеннях та на території місць тимчасової ізоляції. Можна розмежувати нормативно-правові акти, котрі в сукупності висвітлюють обов'язки, покладених на працівників правоохоронних органів Національної поліції України та ін., з працівниками пенітенціарних установ під час проведення досудового розслідування.

Проблематику із взаємодії органів Національної поліції із працівниками «установ тимчасової ізоляції» (наприклад установ виконання покарань) досліджувало багато вітчизняних вчених.

Гречанюк С.К. поняття взаємодії «установ тимчасової ізоляції» із органами державної влади розглядає як організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих і міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямованих на досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених, спеціального та загального попередження, а також вирішення комплексу завдань, що стоять перед означеними суб'єктами [3, с. 9, 10]

Соболь Є.Ю. визначив термін взаємодії між органами внутрішніх справ і кримінально-виконавчими установами у надзвичайних ситуаціях як функціонування об'єднаних спільною метою рівноправних елементів системи органів внутрішніх справ і кримінально-виконавчих установ, інтегрованих у єдину систему, дії яких узгоджені за місцем і часом на основі співпраці, взаємодопомоги та спрямовані на ефективне й раціональне вирішення завдань, що виникають під час надзвичайних ситуацій, та їх ліквідацію в найкоротші терміни відповідно до чинного законодавства [4, с. 203].

Але на сьогодні регламентованого порядку (налагодженого механізму) здійснення взаємодії органів слідства Національної поліції та оперативних підрозділів «установ тимчасової ізоляції» під час проведення негласних слідчих дій у досудовому розслідуванні на території «установ тимчасової ізоляції» немає. У зв'язку із чим буде доречним розглянути більш поглиблені проблемні аспекти проведення негласних слідчих дій та шляхи їх вирішення.

Як відомо, злочини що вчиняються на території «установ тимчасової ізоляції», поряд з іншими місцями, є не лише тяжкими або особливо тяжкими та разом із цим виникає основна проблематика їх виявлення та фіксація. Іншою, не менш значимою є проблематика єдиної уніфікації законних та підзаконних актів, що забезпечують діяльність органів досудового розслідування а також оперативних підрозділів у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Ще одна із основних проблем здійснення НСРД у місцях тимчасової ізоляції є їх взаємозв'язок із дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

Так, підвищена медіа інформатизація суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави полягає у можливості використання електронних інформаційних носіїв у багатьох сферах життєдіяльності. Така тенденція, на нашу думку, не оминає і «установи тимчасової ізоляції» (СІЗО, ІТТ, установи виконання покарань). Проблематика технічного забезпечення «установ тимчасової ізоляції» та імовірних учасників кримінальної процесуальної діяльності дозволить вирішити значну кількість проблем, пов'язаної із затягуванням процесу досудового розслідування та підвищення ефективності його проведення. У свою чергу, поряд із цим виникне питання стосовно забезпечення інформаційної безпеки кожного із імовірних учасників кримінального процесу. Наслідком таких процесів може стати кардинальна перебудова будівель та логістичних ланцюгів установ тимчасової ізоляції, а також і саме розуміння та підходи до здійснення негласних слідчих розшукових дій. Так, можливість використання технічних засобів і технологій у порядку ст. 107 КПК України на думку Убрамик Ю.В. та Кузьменко О.В. (які використали термін «дистанційне досудове розслідування») «*має забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку».* Це, на думку останніх, повинно забезпечити *«можливість для учасників слідчої (розшукової) дії ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки*» [5].

Окрім КПК України одним із основоположних документів, на підставі яких здійснюється проведення негласних слідчих (розшукових) дій є суміжних міжвідомчий Наказ № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [2], у якій мова йде про послідовний механізм здійснення НСРД та його подальше закріплення у якості доказу у кримінальному провадженні. За сутністю визначений механізм дійсно відповідає вимогам міжнародних договорів, Конституції та інших нормативних актів із захисту прав та свобод людини і громадянина. Вищевказані гарантії здійснюються за рахунок можливості втручання на будь-якій стадії проведення НСРД наглядово-контролюючих органів, насамперед, органів прокуратури.

З іншого боку, визначений механізм, на нашу думку дещо перевантажений бюрократичними перепонами та може ускладнити проведення НСРД, особливо у моменти нагальної необхідності, коли існує

можливість знищення речових доказів або втеча особи з-під варти. Такі завдання на сьогодні є вкрай важливими, тому одним із шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження і процесуальне закріплення електронних інтегрованих систем, на кшталт проєкту системи «Custody records», діяльність якої передбачає безперервну відеофіксацію, що знижує ризики тиску з боку уповноважених осіб, а також застосування послідовної фіксації будь-яких дій правоохоронними органами починаючи з моменту фактичного затримання особи і до моменту поміщення особи до місця тимчасової ізоляції/місця несвободи.

Крім того, слід доповнити наказ № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», а саме: Розділ IV, підрозділ 4.1 викласти в такій редакції: «Протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається у формі фізичного паперового носія, а також у формі, передбаченій електронним документообігом безпосередньо слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках – уповноваженим працівником оперативного підрозділу, з дотриманням загальних правил фіксації доказів у кримінальному провадженні», підрозділ 4.8.1: «Фіксація результатів НСРД в порядку процесуальних дій безпосередньо працівником підрозділу, що здійснював НСРД. Процесуальна дія передбачає наявність матеріального паперового носія (оригіналу) та відповідної фіксації, передбаченої «електронним документообігом» за допомогою застосування внутрішньої електронної інтегрованої системи». Крім того, слід доповнити норми ст. 104 КПК України: «ч. 1-1 Протокольна фіксація передбачає наявність матеріального паперового носія (оригіналу) та внесення відповідних відомостей до внутрішньої електронної інтегрованої системи».

Список використаних джерела

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 20.11.1994 р. веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2503.

2. Наказ № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16.11.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#n74.

3. Гречанюк С.К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07, Ірпінь, 2006, 22 с.

4. Соболь Є.Ю. Адміністративно-правові засади взаємодії органів державної влади у надзвичайних ситуаціях (у контексті забезпечення прав і свобод персоналу та засуджених), *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 202–209.

5. Убрамик Ю.В., Кузьменко О.В. Фіксація результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій як засіб забезпечення прозорості доказування у кримінальному процесі України, *Збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня*. ч. 2, Ірпінь, 2020 р.

Павленко Роман Миколайович,
старший науковий співробітник, помічник
судді Подільського районного суду
міста Києва, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВІДПОВІДАЧА ПРИ ОСКАРЖЕННІ ПОСТАНОВИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВИНЕСЕНОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Згідно з пунктом 8 частини 1 статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», у випадках, визначених законом, поліція здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання.

Положення частин 1-2 статті 222 КУпАП передбачають, що органи Національної поліції розглядають справи про такі адміністративні правопорушення: про порушення громадського порядку, правил дорожнього руху, правил паркування транспортних засобів, правил, що забезпечують безпеку руху транспорту, правил користування засобами транспорту, правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на транспорті, а також про незаконний відпуск і незаконне придбання бензину або інших паливно-мастильних матеріалів (статті 80 і 81 (в частині перевищення нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах транспортних засобів), частина перша статті 44, стаття 89, частина друга статті 106-1, частини перша, друга, третя, четверта і шоста статті 109, стаття 110, частина третя статті 114, частина перша статті 115, стаття 116-2, частина друга статті 117, частини перша і друга статті 119, частини перша, друга, третя, п`ята, шоста, восьма, десята і одинадцята статті 121, статті 121-1, 121-2, частини перша, друга, третя, п`ята і шоста статті 122, частина перша статті 123, 124-1, 125, частини перша, друга і четверта статті 126, частини перша, друга і третя статті 127, статті 128-129, частина перша статті 132-1, частини перша, друга та п`ята статті 133, частини третя, шоста, восьма, дев’ята, десята і одинадцята статті 133-1, частина друга статті 135, стаття 136 (за винятком порушень на автомобільному транспорті), стаття 137, частини перша, друга і третя статті 140, статті 148, 151, частини шоста, сьома і восьма статті 152-1, статті 161, 164-4, статтею 175-1 (за винятком порушень, вчинених у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), статтями 176, 177,

частини перша і друга статті 178, статті 180, 181-1, частина перша статті 182, статті 183, 192, 194, 195).

Від імені органів Національної поліції розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» систему поліції складають:

1) центральний орган управління поліцією;

2) територіальні органи поліції.

Територіальні органи поліції утворюються як юридичні особи публічного права в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи у межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання (ч. 1 ст. 15 Закону України «Про Національну поліцію»).

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції.

Приписами ч. 3 ст. 288 КУпАП визначено порядок оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення, передбачено, що постанову іншого органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, постанову по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі можна оскаржити у вищестоящий орган (вищестоящій посадовій особі) або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими цим Кодексом.

Аналіз наведених норм права свідчить про те, що при розгляді справ про адміністративні правопорушення інспектори відповідного орану поліції діють не як самостійний суб`єкт владних повноважень, а від імені органів Національної поліції, а саме – від імені Департаменту

патрульної поліції Національної поліції України і її територіальних органів.

Отже, відповідні інспектори не можуть виступати самостійним відповідачем у таких справах, оскільки належним відповідачем є саме відповідний орган, на який, зокрема положеннями ст. 222 КУпАП покладено функціональний обов`язок розглядати справи про адміністративне правопорушення.

Використання у зазначених вище нормах формулювань «від імені органів Національної поліції розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення», «розгляд яких віднесено до відання органів, зазначених у ст.222 - 244-20 КУпАП» вказує на те, що відповідачем у таких справах, які розглядаються судом в порядку, визначеному КАС України, є саме орган державної влади – суб'єкт владних повноважень, а не особа, яка перебуває з цим органом у трудових відносинах та від його імені здійснює розгляд справ про адміністративні правопорушення та накладає адміністративні стягнення.

Аналогічна правова позиція викладена у постановах Верховного Суду від 17.09.2020 року по справі № 742/2298/17 та від 26.12.2019 року по справі № 724/716/16-а.

Таким чином, при оскарженні у порядку адміністративного судочинства постанови про адміністративне правопорушення, винесеної працівниками патрульної поліції, належним відповідачем у справі має бути Департамент патрульної поліції.

Теплицький Броніслав Броніславович,
перший заступник директора Державного
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центра МВС України

ОСОБЛИВОСТІ СУБЄКТНОЇ СКЛАДОВОЇ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ І КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ ТА МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

У сучасних умовах розвитку України як правової демократичної держави особливого значення набуває якісне застосування технічних засобів у діяльності з протидії злочинності. Різноманітні засоби криміналістичної техніки створюються, вдосконалюються і використовуються для ефективного пошуку та дослідження слідів злочинів, фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових) дій у

кримінальному провадженні, а також у судово-експертній діяльності [1, с. 221–222].

Важливою структурною складовою правовідносин, які виникають у зв'язку із здійсненням техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, є їх суб'єктний склад. Саме завдяки діяльності суб'єктів таких правовідносин, від ефективності практичної реалізації ними знань, умінь та навичок використання техніко-криміналістичних засобів здебільш залежить ефективність досудового розслідування даної категорії злочинів, поставлення законного й обґрунтованого рішення в проведеному кримінальному провадженні.

Одним із провідних суб'єктів досліджуваних правовідносин виступають органи та підрозділи Національної поліції. У складі Національної поліції України функціонують такі провідні суб'єкти техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку як органи досудового розслідування, проте не самі органи, а конкретні особи. Власне серед таких осіб, в першу чергу, слід назвати слідчого. Проте не менш важливим суб'єктом техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, є дізнавач. Дані особи здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів із початку такого розслідування до його логічного завершення та є постійними, незмінними суб'єктами такої діяльності.

Убачається також, що в якості суб'єктів техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку також слід розглядати оперативні підрозділи Національної поліції, які відповідно до ст. 41 КПК України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого [1].

Окремої уваги заслуговує такий суб'єкт техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку є як інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), оскільки на місці події надає консультації слідчому (дізнавачу) з питань, що потребують

відповідних спеціальних знань і навичок тощо. Також одним із провідних суб'єктів техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування виступає експерт.

Усі перераховані вище суб'єкти техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку можна визначити як індивідуальних, тобто таких, що характеризують статус конкретної особи (посадової, службової, працівника, співробітника тощо). Проте, можна говорити й про колективних суб'єктів техніко-криміналістичного забезпечення такого досудового розслідування. У даному випадку мова йде про колективи людей, які спільними зусиллями, вступаючи у відносини із взаємодії здійснюють діяльність із техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Однією із форм такої участі є слідчо оперативні групи, утворення яких за участю оперативних працівників Департаменту кіберполіції Національної поліції України, його структурних підрозділів, які діють за міжрегіональним принципом, для розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп`ютерів, систем та комп`ютерних мереж і мереж електрозв`язку здійснюється за спільним наказом керівників органу досудового розслідування та Департаменту кіберполіції Національної поліції України.

Також, враховуючи те, що проведення експертизи може бути доручено як конкретному експерту, так і відповідній установі, останні також слід віднести до складу колективних суб'єктів техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

На нашу думку, особливістю розслідування злочинів даної категорії є обов'язкове залучення як спеціаліста фахівця (фахівців) у галузі використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку й використання ним, за необхідності, спеціальних техніко-криміналістичних засобів, що загалом обумовлено специфікою виявлення, фіксації та вилучення електронних слідів злочину (опис у протоколі процесуальної дії, фото-, відеофіксація, копіювання на зовнішній носій інформації), а також у деяких випадках прямим згадуванням на це у КПК України (ч. 2 ст. 168). Залежно від конкретної ситуації, це може бути як судовий експерт за напрямом комп'ютерно-технічної та (або) телекомунікаційної

експертизи, так й інші особи, які володіють відповідними спеціальними знаннями та навичками використання техніко-криміналістичних засобів, наприклад, фахівець з експлуатації або створення конкретних програмних засобів або ж з технічної експлуатації і ремонту певного обладнання.

За необхідності залучення фахівців недержавних підприємств, установ та організацій таке залучення має бути заздалегідь узгоджено та організовано. У зв'язку із зазначеним, важливим елементом у проведенні слідчих (розшукових) дій є їх підготовчий етап, який дозволяє забезпечити участь потрібного фахівця та наявність необхідних технічних засобів.

Список використаних джерел

1. Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. С. 221–226. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/41.pdf.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 25.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.12.2021).

Яремчук Реґина Анатоліївна,
начальник відділу поліграфологічних досліджень Служби судової охорони

ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФУ В ПРАВООХОРОННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Як стверджують А. Детков, Ф. Свободный, І. Шлецер, Т. Морозова при відборі кандидатів на проходження служби у підрозділах МВС України доцільним видається встановлювати мотиви працевлаштування у підрозділ; виявляти факти здійснення службових проступків, порушень за час роботи на попередньому місці роботи; визначати наявність у обстежуваного алкогольної та наркотичної залежності, залежності від азартних ігор; встановлювати наявність у обстежуваного зв'язків із представниками розвідслужб інших держав, представниками кримінальних структур; виявляти факти підробки документів, які подавалися з метою працевлаштування на роботу у правоохоронну структуру чи безпосередньо у підрозділ, наявності у нього самого чи його родичів психічного захворювання; встановлювати суїциди в анамнезі родини обстежуваного; викривати членство в таємних закритих організаціях, релігійних сектах; з'ясовувати наявність у обстежуваного кримінального минулого, а саме фактів вчинення ним злочинів, за які він не поніс кримінальної

відповідальності; визначати наявність у обстежуваного джерела додаткових доходів; прогнозувати найбільш ймовірний, базово властивий тип реагування обстежуваного на екстремальну ситуацію; виявляти найбільш ймовірний тип поведінки при виникненні необхідності приймати рішення в умовах дефіциту часу.

Поліграфні обстеження, що мають проводитися у рамках психологічного супроводження службової діяльності діючих співробітників підрозділів повинні передбачати з'ясування того, якими є реальні мотиви служби працівника у підрозділі; чи здійснював він і, якщо так, то які саме, проступки за час служби у підрозділі; чи мав досвід передачі на сторону конфіденційної службової інформації і якщо так, то якої саме, коли і кому; чи має він алкогольну, наркотичну залежність або залежність від азартних ігор; чи має перед кимсь боргові зобов'язання; чи не приховує від керівництва факт шантажування безпосередньо його або членів його родин з боку зацікавлених осіб, кримінальних структур тощо; чи не приховує наявності у себе психічного захворювання, фактів вчинення суїцидальних спроб чи наявності нав'язливих думок про доцільність вчинення суїциду чи розширеного суїциду; чи належить до угрупувань за політичними, релігійними переконаннями; чи здійснював злочини і якщо так, то коли і які саме. Поліграфне обстеження слід будувати таким чином, аби за його підсумками можна було зробити висновок і про реальний соціально-психологічний мікроклімат у підрозділі. При проведенні службових розслідувань за фактами виникнення надзвичайних подій у підрозділах, слід не лише з'ясовувати причетність-непричетність конкретного працівника до вчинення службового проступку, але й додатково визначати ступінь його лояльності, відданості службовому обов'язку, вірності присязі та вміння зберігати службову таємницю [1, 2].

В той же час, як стверджують С. Кушнарьов, О. Шаповалов, в процесі відбору кандидатів в системі МВС поліграфічне дослідження має можливість надати відповіді щодо таких принципово важливих, з точки зору надійності персоналу, питань як: справжні мотиви вступу на службу; приховані мотиви переходу чи поновлення на службу (роботу), навчання; викривлення анкетних даних, або відомостей про особу, які приховуються; кримінальне минуле (зв'язки з кримінальним світом); активні кримінальні зв'язки; негласна паралельна робота на різні структури; рівень і джерела отримання доходів; конфліктні зони особистості, схильність до суїциду; наявність алкогольної або наркотичної залежності; емоційно-вольову стійкість та готовність до роботи в екстремальних умовах; наявність симптомів травматичних або посттравматичних психічних станів та ін.; приховану інформацію, що свідчить про зрадництво, корумпованість окремих працівників та дії, що завдають шкоду державним або внутрішнім інтересам МВС України [3].

В ході психологічного супроводження доцільним використовувати поліграф в наступних питаннях: приховані мотиви

переходу чи поновлення на службу (роботу), навчання; викривлення анкетних даних, або відомостей про особу, що приховуються; кримінальне минуле (зв‘язки з кримінальним світом); активні кримінальні зв‘язки; негласна паралельна робота на різні структури; рівень і джерела отримання доходів; конфліктні зони особистості, схильність до суїциду; наявність алкогольної або наркотичної залежності; емоційно-вольову стійкість та готовність до роботи в екстремальних умовах; наявність симптомів травматичних або посттравматичних психічних станів та ін.; рівень розвитку навичок самоконтролю та саморегуляції психічних станів; наявність симптомів девіації професійної поведінки; наявність проявів професійної деформації (деградації); приховану інформацію, що свідчить про зрадництво, корумпованість окремих працівників та дії, що завдають шкоду державним або внутрішнім інтересам МВС України [4].

Узагальнення наявних першоджерел [5] дозволяє нам сформулювати основні проблеми використання поліграфу на сучасному етапі, а саме:

- методологічні;
- інтерпретаційні;
- дефінітарно-термінологічні;
- функціонально-бюрократичні правові.

З позицій психологічної сутності загальної методології психофізіологічних досліджень, поліграф фіксує *психофізіологічну реакцію*

на *емоційно-значиму інформацію:* по-перше: ця реакція є прив'язаною до стимулу за *підсвідомим* (безсвідомим) механізмом; по-друге: ця реакція є специфічною (нетиповою) відносно факту й джерела надходження *інформації;* по-третє: ця реакція не є диференційованою з позицій реактивності організму, натомість, – являє собою варіації орієнтувального рефлексу, рефлексу впізнання, й, частково – оборонного й захисного рефлексів.

Наявність психофізіологічної реакції на стимул може бути зумовленим:

1) тим, що дана особа дійсно вчиняла *певні* дії або здійснювала *певну* діяльність;

2) тим, що дану особу вже *опитували* з приводу вчинення цих дій чи здійснення цієї діяльності;

3) тим, що дана особа щиро проявляє стійкий *інтерес* до аналогічної (подібної) інформації;

4) наявністю непередбачуваних сторонніх асоціацій, пов'язаних з *випливом* стимулу на підсвідомість.

Тільки перший варіант надає підстави впевнено припускати наявність у особи так званої «винної інформації». Наявність у особи «винної інформації» у варіантах 2-4 означає *припущення в напряму бажаного, а не дійсного.* Найбільш актуальними проблемами інтерпретаційного характеру є: - наявність можливості вибору й застосування стимулу;

- валідність и автентичність стимулу;
- якість стимулу;
- потенційна можливість обґрунтованого тлумачення й інтерпретації стимулу

Дефінітарно-термінологічні проблеми полягають у автентичності і валідності термінів (достовірність/недостовірність; брехня/правда; психофізіологія/фізіологія; щирість/нещирість; опитування/дослідження тощо).

Функціонально-бюрократичні, правові проблеми це проблеми пов'язані із визначенням сфери й галузі застосування (правомірність/неправомірність законність/незаконність).

В той же час, переважна більшість вищезазначених проблем детерміновані відсутністю належного обсягу науково обгрунтованих досліджень психологічних засад проведення тестів на поліграфі.

Список використаних джерел

1. Детков А.П., Свободный Ф.К., Шлецер И.А. Проблемы производства исследований с применением полиграфа... при отборе кадров в правоохранительные органы. https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-proizvodstva-issledovaniy-s-primeneniem-poligrafa-pri-otbore-kadrov-v-pravoohranitelnye-organy.

2. Морозова Т.Р. Здійснення поліграфічних обстежень при проведенні службових розслідувань за фактами надзвичайних подій серед особового складу ОВС України. Методичні рекомендації. ДНДІ МВС України. 2006.

3. Кушнарьов С.В., Шаповалов О.В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ: Монографія /За ред. О.В. Шаповалова. – К.: Юрінком, 2004. – 174с.

4. Шаповалов О.В., Половнікова Ж.Ю., Делікатний С.К. Методичні особливості виявлення проявів професійної деформації у працівників органів внутрішніх справ //Створення системи забезпечення психологічної надійності персоналу. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару 10-11 жовтня 2003р., м. Київ /За заг. ред. М.І. Ануфрієва. – К.: КІВС, 2003. – С. 76-83.

5. Полиграфы ("детекторы лжи") и безопасность. Справочная информация и рекомендации. Серия "Библиотека полиграфа". Выпуск 1. Ю.И. Холодный. — М.: "Мир безопасности", 1998. - 96 стр. П'ята науково-практична конференція поліграфологів "Використання поліграфа в Україні: протидія злочинності, забезпечення кадрової безпеки, допомога бізнесу" ttp://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_poligrafologiv_vikoristannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochinnosti_zabezpechennja_kadrovoji_bezpeki_dopomoga_biznesu.

Матвійчук Вячеслав Олександрович,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПРИВОДИ ДО ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ДІЗНАННЯ

Приводами до початку кримінального провадження у формі дізнання є: 1) заяви про вчинений кримінальний проступок, які можуть бути усними або письмовими (заяви можуть надійти від фізичних чи юридичних осіб); 2) повідомлення про вчинений кримінальний проступок, якими можуть бути: а) повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб; б) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу, відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України; в) повідомлення в засобах масової інформації; 3) самостійне виявлення слідчим, дізнавачем із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, зокрема під час досудового розслідування; 4) самостійне виявлення прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, а саме за результатами перевірки в порядку нагляду, зокрема під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів; 5) самостійно виявлені посадовою особою правоохоронних і контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних проступків [1].

Дізнавач, який здійснюватиме досудове розслідування у формі дізнання, визначається керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування. Для цього готується відповідне доручення. Дізнавач невідкладно в письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України. На початку досудового розслідування у формі дізнання до ЄРДР, серед іншого, можуть бути внесені відомості про: час та дату надходження заяви, повідомлення про кримінальний проступок або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення; прізвище, ім’я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; попередню правову кваліфікацію кримінального проступку із зазначенням статті

(частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; передачу матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування або за місцем проведення досудового розслідування (ч. 5 ст. 36, ч. 7 ст. 214, ст. ст. 216, 218 КПК України); прізвище, ім'я, по батькові керівника прокуратури, органу досудового розслідування, слідчого, прокурора, який вніс відомості до Реєстру та/або розпочав досудове розслідування у формі дізнання; дату затримання особи [2].

Водночас ст. 298-1 КПК України визначає, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки також є:

пояснення осіб (це відомості, які надають різні особи в усній або письмовій формі про відомі їм обставини, що мають значення для встановлення обставин кримінального проступку. Структура пояснення така ж сама як і структура протоколу);

результати медичного освідування (відповідно до ст. 298-2 КПК України, затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюють не більше як на три години з моменту фактичного затримання. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, передбачений ст. 286-1 КК України, з ознаками перебування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції, здійснюють не більше як на три години з обов'язковим доставлянням такої особи до медичного закладу для забезпечення проходження відповідного медичного освідування);

висновок спеціаліста;

показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функцію фото- та кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (такі прилади та засоби можуть використовувати особи (зокрема правопорушником) з різною метою, працювати в автоматичному режимі (наприклад, для нагляду за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, відеоспостереження в громадських місцях тощо. У ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» [3] передбачено застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису) [1].

Отже, дізнавач, який має справу із цими носіями фактичних даних, має усвідомлювати важливість отримання їх у визначеній законом формі, адже надалі їх використовуватимуть як джерела доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, приводами до початку кримінального провадження у формі дізнання є: 1) заяви про вчинений кримінальний

проступок, які можуть бути усними або письмовими (заяви можуть надійти від фізичних чи юридичних осіб); 2) повідомлення про вчинений кримінальний проступок, якими можуть бути: а) повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб; б) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу, відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України; в) повідомлення в засобах масової інформації; 3) самостійне виявлення слідчим, дізнавачем із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, у тому числі під час досудового розслідування; 4) самостійне виявлення прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального проступку, зокрема за результатами перевірки в порядку нагляду, у тому числі під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів; 5) самостійно виявлені посадовою особою правоохоронних і контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних проступків.

Список використаних джерел

1. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

Наукове видання

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Київ, 28 травня 2021 року)

Відповідальний упорядник *Віктор Корольчук*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Дк № 4155 від 13.09.2011.
Підписано до друку 25.05.2021. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 23,5. Ум. друк. арк. 21,85.
Тираж 30 прим.